Mutlová, Petra

Nicolai Dresdensis Apologia : de conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis

Nicolai Dresdensis Apologia : de conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015

ISBN 978-80-210-8124-6
ISSN 1211-3034 (print); ISSN 2787-9291 (online)

Stable URL (DOI): https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8124-2015
Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/135123
Access Date: 02. 12. 2024
Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

#443

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

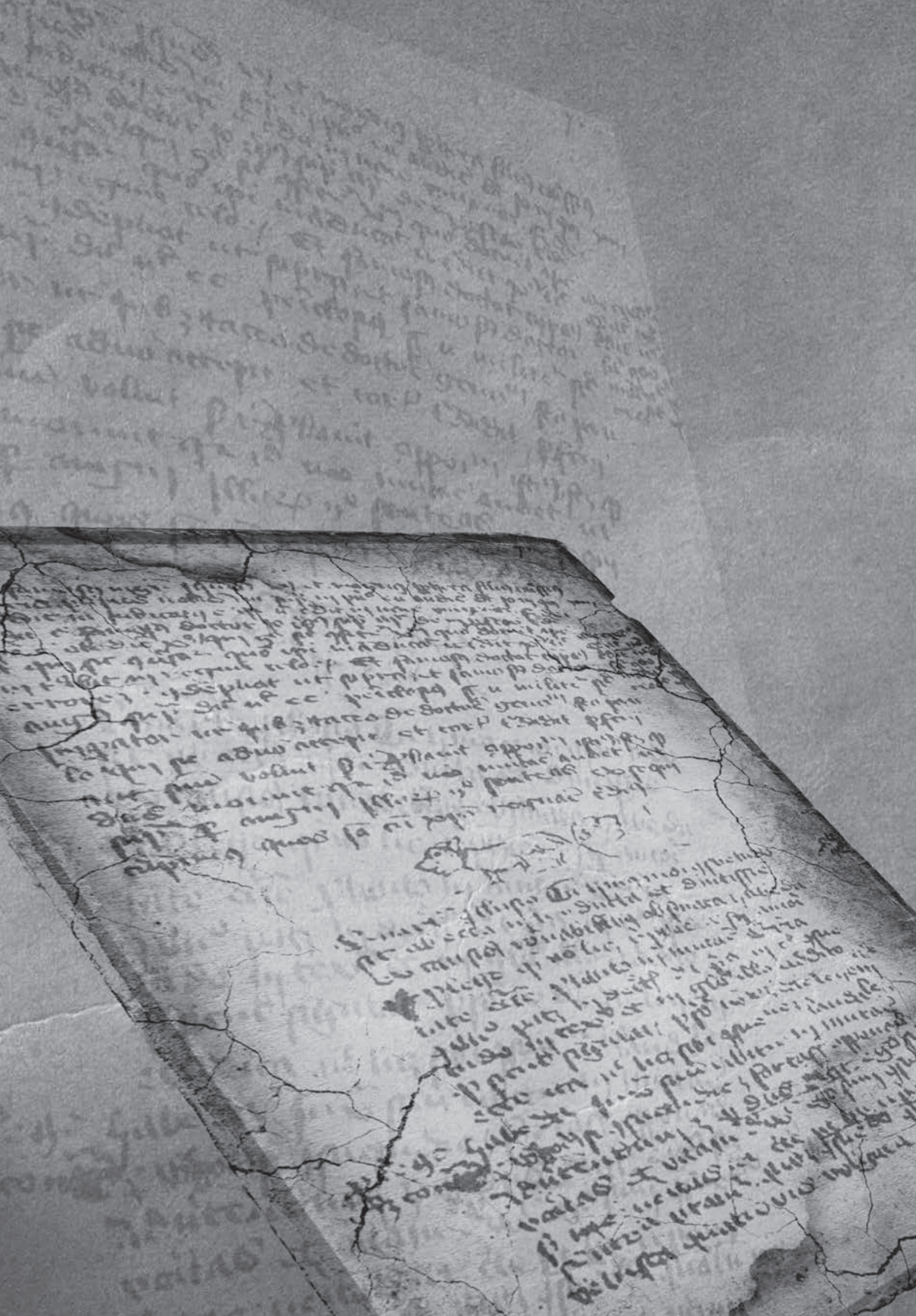

Nicolai Dresdensis Apologia

De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis

Petra Mutlová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#443

BRNO 2015

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mutlová, Petra
Nicolai Dresdensis Apologia : De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis / Petra Mutlová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015. – 241 stran : faksimile. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; číslo 443)
ISBN 978-80-210-8124-6

27-1-051 * 34-051 * 929 * 27-878.3 * 27-878.3-1 * 27-285.4 * 316.774+808.5 * 091"04/14" * 930.2:091.14 * (437.3) * (430)
– Nicolaus Dresdensis, asi 1380–asi 1417
– Nicolaus Dresdensis, asi 1380–asi 1417. De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis
– 1415
– křesťanští teologové – Německo – 14.–15. století
– právníci – Německo – 14.–15. století
– utrakvismus – 1401-1450
– utrakvistická teologie – Česko – 1401–1450
– křesťanské polemiky – Česko – 1401-1450
– textová transmise
– středověké rukopisy
– kodikologie
– apologie
– kritická vydání
– monografie
– biografie

27-1/-2 – Křesťanská teologie. Dogmatická teologie [5]
929 – Biografie [8]

Tato odborná monografie vznikla a byla vydána jako součást projektu GA ČR 405/08/P294 „Mikuláše z Drážďan Apologia – kritická edice s kodikologickou studií".

Recenzovali:
doc. PhDr. Helena Krmíčková, Dr.
prof. PhDr. Pavel Spunar, CSc.

© 2015 Petra Mutlová
© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8124-6
ISSN 1211-3034
DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8124-2015

OBSAH

ÚVOD 7

BIOGRAFIE MIKULÁŠE „Z DRÁŽĎAN“ 11
Záhady Mikulášova života 12
Svědectví pramenů 15
Závěr Mikulášova života 24

APOLOGIE A UTRAKVISMUS 29
Apologie v rámci Mikulášovy utrakvistické tvorby 29
Sermo ad clerum de materia sanguinis (Sermo Nisi manducaveritis) 30
Collecta auctoritatum de materia sanguinis (Collecta) 32
Quod fuit ab inicio 34
De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis (Apologie) . . . 35
Contra Gallum 36
Replica rectori scholarum in Corbach (Replika) 39
De proprio sacerdote et casibus 41
Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M°CCCCXVI (Sermo ad clerum 1416) 42
Apologie a boj o kalich 43

KODIKOLOGICKÉ POZNÁMKY 53
Název a atribuce *Apologie* 53
Struktura *Apologie* 56

DOCHOVANÉ RUKOPISY *APOLOGIE* 61
Rukopisy *Apologie* fragmentární povahy 68
Starý tisk 71

FILIACE RUKOPISŮ 73
Omise 76
Přídavky 78
Rukopis *G* 79
Rukopisy *VDM* 80
Rukopisy *BLEFW* 82
Rukopis *K* 85
Rukopisy *CJ* 85
Filiace rukopisů ve světle jejich obsahu 86

RESUMÉ 89

SUMMARY 91

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 93
Rukopisné prameny 93
Vydané prameny 94
Literatura 97
Subsidia 105

NICOLAI DRESDENSIS *APOLOGIA* 107
Ratio edendi 109
Abbreviationes 111
Conspectus auctoritatum 112
Synopsis codicum 118
Textus 119
Indices 225

PŘÍLOHY 235

ÚVOD

Kalich jako nejvýraznější symbol husitského hnutí vešel do širšího povědomí ve spojení se jménem mistra Jana Husa a stal se atributem tohoto kostnického mučedníka nejen ve výtvarném umění. Přesto původním obhájcem myšlenky laického kalicha, tedy práva věřících přijímat svátost pod obojí způsobou, byl mistr Jakoubek ze Stříbra. Při zdůvodnění postulátu laického kalicha mu však po boku stála řada dalších husitských reformátorů, mezi nimiž hlavní místo zaujímal Mikuláš z Drážďan. Tento právník a teolog spolupracoval s Jakoubkem na teoretickém zdůvodnění celé řady reformních požadavků, například na kritice lichvářství, přísahy aj., ovšem hlavní úlohu sehrál právě v záležitosti laického kalicha.

Počátky českého utrakvismu byly dlouhou dobu ožehavým tématem a nejen česká medievistika dosud postrádá soustavný přehled vývoje bádání o husitském kalichu. Především ale dlouhá léta nebylo jasno ani v základní otázce, tedy koho lze považovat za autora této (ve své době) převratné myšlenky. Teprve koncem minulého století díky studiím Heleny Krmíčkové byla stanovena spolehlivá chronologie raného utrakvismu a obecně vešlo ve známost, že skupina pražských reformistů v čele s Jakoubkem se Stříbra s požadavkem laického kalicha vystoupila roku 1414.[1]

---

1 Krmíčková, Helena: *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Brno 1997, kde korigovala řadu starších názorů badatelů, kteří se poznání počátků kalicha věnovali, především Sedlák, Jan: *Počátkové kalicha*. Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 97–105, 244–250, 397–401, 496–501, 583–587, 703–708, 786–791; 54, 1913, s. 226–232, 275–278, 404–410, 465–470, 708–713; 55, 1914, s. 75–84, 113–120, 315–322; a Bartoš, František Michálek: *Počátky kalicha v Čechách*. In: Husitství a cizina. Praha 1931, s. 59–112. Z novějších prací viz např. Krmíčková, Helena: *Jakoubkova utrakvistická díla z roku 1414*. In: Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení. Ed. O. Halama – P. Soukup. Praha 2006, s. 171–181; Táž: *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*. Studie o rukopisech XXXIX, 2009, s. 73–87; Čejka, Mirek – Krmíčková, Helena: *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*. Brno 2009.

Při zkoumání pramenné základny pro poznání laického kalicha Krmíčková korigovala do té doby tradované názory nikoliv pouze díky novým rukopisným nálezům, ale především díky kritickému zhodnocení pramenů na základě jejich spolehlivého edičního zpřístupnění.

V současné době došlo ke značnému pokroku na poli edičním a události spojené s prosazováním kalicha v Čechách v letech 1414–1415 jsou již dostatečně prozkoumány. Dalším milníkem v bádání o historii kalicha bude jistě poznání utrakvismu v širším kontextu, především jeho vývoj po roce 1420 a zjištění vztahu raně utrakvistických děl k pracím z období jednání o kompaktáta. Nutnou podmínkou pro tento krok ovšem stále zůstává zpřístupnění celé řady utrakvistických děl v moderních edicích. K tomuto cíli snad částečně přispěje i tato kniha.

Předkládaná monografie přináší kritickou edici latinského spisu Mikuláše z Drážďan, *De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis* neboli *Apologie proti rozhodnutí kostnických doktorů* (zkráceně *Apologie*), kterým reagoval na zákaz laického kalicha vydaný kostnickým koncilem v roce 1415. Jako takřka „úřední projev celé [husitské] strany“[2] týkající se zákazu laického kalicha, v té době již nejvýraznějšího symbolu husitského hnutí, byla *Apologie* textem velmi populárním a našla značnou odezvu publika. Přesto byla dosud přístupná pouze ve starém tisku z roku 1698, který její znění reprodukoval na základě jediného rukopisu, značně odlišného od ostatních verzí, navíc s mylnou autorskou atribucí. Zde prezentovaná kritická edice *Apologie* proto přináší nové, přesnější znění textu rekonstruované na základě šestnácti dochovaných rukopisných kopií a koriguje řadu mylných domněnek týkajících se jejího obsahu, autora a literárního kontextu jejího vzniku. Součástí úvodní studie je zasazení tohoto spisu do kontextu tehdejší literární produkce spojené se zaváděním laického kalicha v Čechách; představení jejího autora a postavení, které *Apologie* v rámci jeho literární tvorby zaujímá.

Mikuláš z Drážďan bývá pokládán za čelného představitele školy působící v domě U Černé růže v Praze, se kterou se zde setkáváme okolo roku 1412. Z této doby pochází vůbec první zmínky o Mikulášově působení v Praze a většina jeho literární produkce vznikla tamtéž mezi léty 1412–1416. Úvodní kapitola proto rekapituluje odlišné teorie o Mikulášově životě a všímá si jeho literární činnosti v souvislosti s jeho rolí v utrakvistických debatách.[3]

---

2 Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 75.

3 Mikulášův přínos českému raně reformačnímu hnutí byl a zřejmě i nadále bude předmětem diskusí a vedle jeho přínosu k utrakvistické otázce se hojně debatovalo i o jeho „ideologické orientaci“ – otázky tohoto druhu si úvodní studie neklade, soustředí se pouze na zasazení vydávané *Apologie* do utrakvistického kontextu. Mikulášovým učením se poprvé synteticky zabývala Nechutová, Jana: *Místo Mikuláše z Drážďan v raném reformačním myšlení.* Příspěvek k výkladu nauky. Praha 1967, kde jsou shrnuty výsledky staršího bádání a odkazy na příslušnou literaturu. Z prací, které si Mikulášova učení všímají, je ve výběru možné uvést alespoň: Kalivoda, Robert: *Husitská ideologie*. Praha 1961; Kaminsky, Howard: *A History of*

Druhá část úvodní studie podrobněji rozebírá místo *Apologie* v rámci Mikulášovy utrakvistické činnosti a zasazuje ji do kontextu soudobé literární polemiky o laický kalich. Srovnání s ostatními reakcemi na kostnické odsouzení laického kalicha pak završuje objasnění významových souvislostí vzniku *Apologie*.

Hlavní část úvodní studie tvoří soupis a analýza rukopisů, ve kterých se *Apologie* dochovala. Její text byl zjištěn v šestnácti rukopisech v současnosti uložených v České republice, Rakousku, Německu a Polsku. Na základě vyhodnocení kvality jednotlivých opisů, písařských chyb a dalších detailů, které přispěly k objasnění textové tradice *Apologie*, jsou zde představeny poznatky, které byly zjištěny o genetických vztazích mezi jednotlivými kopiemi. Ústředním bodem této části je tedy pokus o stanovení filiace a hodnoty dochovaných opisů pro rekonstrukci textu.

Vyústěním kodikologického rozboru je kritická edice, jež představuje meritum práce. Přináší znění co nejbližší původnímu Mikulášovu textu a v aparátu zachycuje veškeré relevantní diskrepance, které odrážejí znění textu, jak je reflektovali pozdější opisovači a čtenáři textu. V textověkritickém aparátu tedy lze najít různočtení jednotlivých opisů *Apologie*, a především identifikaci citovaných autorit, které v *Apologii* tvoří převážnou část textu a jejichž určení je důležité pro komplexní pochopení vydávaného díla.

Publikace vznikla přepracováním disertační práce obhájené na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 2007 pod vedením doc. PhDr. Heleny Krmíčkové, Dr. Kniha vznikala do roku 2011, vydání samotné bylo ovšem pozdrženo posledním rukopisným nálezem ve fázi před vydáním, který jsem z důvodu rodičovské dovolené mohla zpracovat teprve později – kniha tedy až na výjimky reflektuje stav bádání k roku 2011. Mé největší díky při přípravě knihy patří Heleně Krmíčkové za nesmírnou laskavost, s níž se mnou dopodrobna konzultovala veškeré záludnosti, které práce se středověkými literárními rukopisy přináší, a především za podporu, kterou mi během práce poskytovala. Předkládaná edice profituje především z jejích nesmírných znalostí, které se mnou jako přední odbornice na husitský

---

the Hussite Revolution. Berkley – Los Angeles, 1967; De Vooght, Paul: *Jacobellus de Stříbro († 1429), premier théologien du hussitisme*. Louvain 1972; Klassen, John Martin: *The Nobility and The Making of the Hussite Revolution*. New York 1978; Kejř, Jiří: *Husité*. Praha 1984; Seibt, Ferdinand: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. München 1987; týž: *Hussitica.* Zur Struktur einer Revolution. Köln 1990²; Molnár, Amedeo: *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991²; Werner, Ernst: *Jan Hus: Welt und Umwelt eines Prager Frühreformators*. Weimar 1991; Šmahel, František: *Husitská revoluce*. 4 sv. Praha 1995–1996²; Fudge, Thomas A.: *The Magnificent Ride. The First Reformation in Hussite Bohemia*. Aldershot 1998; Čornej, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české* V. 1402–1437. Praha 2000; Šmahel, František: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha 2001. Práce italského historika R. Cegni, který se postavou Mikuláše zabývá dlouhodobě, budou podrobně probrány níže; jeden z jeho posledních příspěvků, které se věnují konkrétně Mikulášově učení, je: Cegna, Romolo: *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniaco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74.

utrakvismus vždy ochotně sdílela a shovívavě opravovala má četná zaváhání. To, co z nich v knize zůstalo, padá na mou hlavu. Zavázaná jsem dále prof. PhDr. Janě Nechutové, CSc., která mě k osobě Mikuláše z Drážďan přivedla a díky níž můj zájem o latinskou medievistiku dodnes neutuchá, i prof. PhDr. Pavlu Spunarovi, CSc., jenž původní disertaci i tuto knihu laskavě recenzoval. Při práci na knize mě podpořila i řada kolegů a přátel, kterým bych zde také ráda vyjádřila vřelé díky; největší zásluhy na vzniku knihy mají ovšem moji nejbližší a jejich porozumění a neutuchající podpora.

Zavázaná jsem všem institucím za umožnění přístupu k rukopisným pramenům ze svých fondů. Tato práce by nevznikla bez finanční podpory Grantové agentury ČR, v rámci jejíhož grantového projektu reg. č. 405/08/P294 byla publikace připravena.

BIOGRAFIE MIKULÁŠE „Z DRÁŽĎAN"

Postava Mikuláše s přídomkem „z Drážďan" dlouhá léta vzbuzuje rozpory mezi badatelskou veřejností a pramenný materiál poskytuje pouze sporadickou oporu pro rekonstrukci života tohoto plodného autora husitského období. O Mikulášově činnosti před jeho příchodem do Prahy lze pouze spekulovat, a právě z tohoto důvodu existuje několik různých výkladů o jeho původu a životě. I tak základní informace, jako například jaké byl národnosti, kde studoval, a konečně i rok 1412, který bývá uváděn jako rok příchodu či návratu do Prahy, jsou sice pravděpodobné, přesto prameny nedoložené předpoklady. O Mikulášovi se nejčastěji mluví v souvislosti s tzv. drážďanskou školou, nazývanou podle místa příbytku v Praze také škola U Černé růže. Ta byla centrem německých nonkonformistů, úzce spolupracujících s českými zastánci reformní strany na pražské univerzitě, jež jim poskytla i zmíněný příbytek v univerzitním domě Na Příkopech. Některé prameny a částečně i současná historická produkce mají za to, že tato skupina po vydání Kutnohorského dekretu odešla roku 1409 z Prahy, na čas se usídlila v Drážďanech, kde pokračovala ve výuce a šíření reformních myšlenek.[4] Po roce 1411 však na zásah míšeňského biskupa Rudolfa opustila i tyto kraje a okolo roku 1412 se objevila opět v Praze. Jak se dále ukáže, Mikulášova afiliace s tzv. drážďanskou školou je taktéž nejasná.[5]

---

4 Ke Kutnohorskému dekretu nově Nodl, Martin: *Dekret kutnohorský*, Praha 2010; viz též příspěvky publikované v *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* XLIX/2, 2009, především Šmahel, František – Nodl, Martin: *Kuttenberger Dekret nach 600 Jahren. Eine Bilanz der bisherigen Forschung*, tamtéž, s. 19–54.

5 Mikulášovo spojení s tzv. drážďanskou školou uvádí většina základních biografických prací a repertorií, jmenovitě například *Lexikon des Mittelalters* 6, 1179; Tříška, Josef: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*. Praha 1981, s. 388; dále většina repertorií německého původu, např. online přístupné *Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters"*: <http://www.geschichtsquellen.de/

Většina starších studií zabývajících se Mikulášovým životem byla limitována nedostatkem vydaných primárních pramenů. To, co víme o Mikulášově mládí, je toho typickou ukázkou: V jednom ze svých traktátů – v *Expositio super Pater noster* –Mikuláš vzpomíná na období jedenácti let, které měl strávit v blíže neurčeném biskupském městě.[6] Mnoho badatelů usilovalo o identifikaci této aluze a datace této příhody byla často rušivým elementem v jejich jinak přijatelných teoriích o Mikulášově životě. Skutečnost, že se jedná o pouhou textovou výpůjčku z díla *Bonum universale de apibus* Tomáše z Cantimpré, objevil až po letech Romolo Cegna.[7] Podobných nejasností lze v Mikulášově biografii nalézt více. Z tohoto důvodu se následující kapitola omezí pouze na přehled nejvýznamnějších teorií o Mikulášově životě. Mezi tři události, u nichž se v Mikulášově životopise vyskytuje nejvíce protichůdných teorií, se řadí jeho původ, místo a doba jeho studia a nakonec období let 1409–1412, které měl údajně strávit v Drážďanech.

Záhady Mikulášova života

V českém prostředí se dlouho udržely dva protichůdné názory týkající se Mikulášova rodinného zázemí. Josef Truhlář ho identifikoval s bakalářem Mikulášem (de) Drossen, který byl na pražské univerzitě roku 1396, respektive na počátku roku 1397, promován pod Petrem de Drozena.[8] Záměna určení de Drossen za Drezdna či Drozna je nejen nasnadě, především ale ojedinělá zmínka podobně znějícího jména v *Liber decanorum* nemá průkaznou hodnotu. Navíc se lze setkat s argumentem, že tito dva muži přišli z městečka Drozno v lubušské diecézi (Brandenburg), nikoliv z Drážďan (lat. Dresden).[9] Přesto někteří badatelé přijímají fakt, že Miku-

---

repPers_102553777.html> [cit. 2012-07-24]; projekt *Sächsische Biographie*: <http://saebi.isgv.de/biografie/Peter_von_Dresden_%281365-1421%29> [cit. 2012-07-25] a další.

6 *Nicolai Dresdensis Expositio super Pater noster*. Ed. J. Nechutová – R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 30. Wrocław – Varsovie – Cracovie – Gdańsk – Łodź 1990, s. 162: „Ego in quadam civitate episcopali annis XI adolevi, ubi LXII canonici sub prebendis pigwissimis ducentarum fere librarum pariziensium in matre ecclesia serviebant, quorum plures erant beneficiorum plurium detentores."

7 Cegna poprvé prezentoval svůj nález v článku *La tradition penitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 25, 1982, s. 163–164; o něco dříve tuto aluzi identifikovala i Jana Nechutová, její zjištění ovšem nebylo publikováno.

8 Podle *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585* I. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis I/1. Pragae 1830, s. 318 je ztotožnil Tomek, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy* 3. Praha 1875, s. 623, pozn. 34; taktéž Truhlář, Josef: *Paběrky z rukopisů Klementinských*. Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, společnost a umění 7, 1898, s. 662; stejně i Tříška, Josef: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*. Praha 1981, s. 388, 446.

9 Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 127–128.

láš studoval v Praze, bez výhrad.[10] Proti této teorii se vyslovil František Michálek Bartoš, který poukázal na životní shody Mikuláše s osudem bakaláře dekretů Mikuláše z Prahy.[11] Svoji argumentaci pak doplnil hypotézou, že tento Mikuláš byl synem staroměstského měšťana Michala Sedláře a že působil jako německý kazatel v kostele Panny Marie na Louži na Starém Městě a později snad jako vikář faráře v kostele svatého Martina ve zdi. Dle jeho názoru se rodina přistěhovala do Prahy na sklonku osmdesátých let 14. století a své přízvisko „z Drážďan" pak Mikuláš získal až díky stykům a úzké spolupráci s mistry od Černé Růže. Zjištění, že bakalář Mikuláš z Prahy v letech 1402–1415 působil jako prokurátor u pražské konzistoře, tuto teorii staví do pochybného světla.[12]

Odlišnou teorii představil Jan Sedlák, první badatel, který se postavou Mikuláše z Drážďan zabýval podrobněji.[13] Zjistil řadu rukopisných údajů, a domníval se proto, že se Mikuláš narodil v Drážďanech, byl mistrem svobodných umění, studoval právo a byl vysvěcen na kněze.[14] Počátek jeho pražského pobytu datoval již k roku 1408 a zároveň odmítl mínění Eneáše Silvia Piccolominiho,[15] který ve své kronice tvrdil, že Mikuláš spolu s dalšími německými mistry odešel v roce 1409 z Prahy do Drážďan a vrátil se zpět až po roce 1411. Spíše se klonil k názoru, že Mikuláš Prahu roku 1409 neopustil a teprve po příchodu Petra z Drážďan a Fridricha Eppinge[16] zpět do Prahy na přelomu let 1411–1412 se stal jejich kolegou na škole U Černé růže.

---

10 Müller, Joseph Theodor: *Magister Nikolaus von Dresden*. Zeitschrift für Brüdergeschichte 9, 1915, s. 83; Fliege, Jutta: *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau.* Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 31; Machilek, Franz: *Deutsche Hussiten*. In: Jan Hus. Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. Seibt. München 1997, s. 271.

11 Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 127–128, pozn. 47, více na s. 125–131.

12 Tříška, J.: *Životopisný slovník*, s. 412–413; Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2. Kořeny české reformace. Praha 1996², s. 157, pozn. 166.

13 Sedlák, Jan: *Mikuláš z Drážďan*. Brno 1914, s. 2.

14 Podobného mínění je i Müller, J. Th.: *Magister Nikolaus*, s. 83; Spinka, Matthew: *John Hus. A Biography*. Princeton, New Jersey 1968, s. 150 a další.

15 Aeneas Silvius Piccolomini: *Historia Bohemica* 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes. Ed. J. Hejnic – H. Rothe. Köln – Weimar – Wien, s. 236–239. Působení jistého Mikuláše na *Kreuzschule* v Drážďanech bylo v různých modifikacích prezentováno ve starších, zejména německých, studiích, např. Meltzer, Otto: *Die Kreuzschule zu Dresden bis zur Einführung der Reformation (1539)*. Mitheilungen des Vereins für die Geschichte Dresdens 7, 1886, s. 34; Haupt, Herman: *Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 3, 1890, s. 356–359; Boehmer, Heinrich: *Magister Peter von Dresden.* Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 36, 1915, s. 226; Köpstein, Horst: *Ohlasy husitského revolučního hnutí v Německu*. In: Mezinárodní ohlas husitství. Ed. J. Macek. Praha 1958, s. 234; týž: *Über die Teilnahme von Deutschen an der hussitischen revolutionären Bewegung – speziell in Böhmen.* Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 11/1, 1963, s. 133–134; Butte, Heinrich: *Geschichte Dresdens bis zur Reformationszeit*. Köln – Graz 1967, s. 107–108.

16 Eppinge, jeden z učitelů U Černé růže, byl mistrem svobodných umění a posléze bakalářem kanonického práva z Heidelberku (1405). O jeho příchodu do Prahy a působení v Drážďanech rovněž exis-

Italský historik Romolo Cegna[17] jako editor několika Mikulášových děl přispěl k rekonstrukci jeho životopisu cennými poznatky. Za prvé je třeba zopakovat, že údajná zmínka o Mikulášově mládí, kdy měl jedenáct let strávit v nějakém biskupském městě, která se čte v jeho spisu *Expositio Super Pater noster*,[18] je citátem ze spisu *Bonum universale de apibus* od Tomáše z Cantimpré. Zásadní novum Cegnovy teorie ovšem představuje argument, že Mikuláš po odchodu z Prahy po vydání Kutnohorského dekretu v roce 1409 působil jako rektor školy v hesenském městě Wildungen, kde nezávisle jako první dospěl k myšlence nutnosti laického kalicha, o které pak po svém návratu do Prahy přesvědčil své kolegy. Tato hypotéza je založena na odlišném datování Mikulášova díla *Replica rectori scholarum in Corbach*,[19] kterou Cegna chápal jako Mikulášův první příspěvek do debaty o laickém kalichu a zařadil jej do období 1409–1411. Z něj pak podle Cegny čerpali materiál pro svá utrakvistická díla ostatní, mezi jinými Jakoubek ze Stříbra ve své *Responsio*, a sám Mikuláš měl závěrečnou část *Repliky* převzít do svého traktátu *Contra Gallum*. Důkladným textovým rozborem zmíněných děl a analýzou souvislostí přejímaných pasáží v traktátovém boji o kalich, který byl veden od roku 1414, prokázala Krmíčková,[20] že *Replika* nemohla vzniknout před rokem 1415 a že se spíše jedná o Mikulášovo poslední velké utrakvistické dílo, shrnující všechny známé argumenty pro kalich. Vznik *Repliky* je tedy nutno spojit až se sklonkem Mikulášova života stráveného

---

tují protichůdné názory, viz např. Kejř, Jiří: *Právnické dílo M. Friedricha Eppinge*. Studie o rukopisech 15, 1976, s. 3–11, reedice in: *Z počátků české reformace*. Brno 2006, s. 170–181; Šmahel, František: *Leben und Werk des Magisters Hieronymus von Prag*. Historica 13, 1966, s. 93, pozn. 40; Heimpel, Hermann: *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425*. Göttingen 1969, s. 158–160.

17 Cegna se postavou Mikuláše zabýval v mnoha studiích, zde je třeba zmínit alespoň: Cegna, Romolo: *Appunti su Valdismo e Ussitismo. La teologia sociale di Nicola della Rosa Nera (Cerruc).* Bollettino della Società di Studi Valdesi 130, 1971, s. 3–34, 131, 1972, s. 3–42; týž: *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc detto da Dresda*. Communio viatorum 20, 1977, s. 17–32; týž: *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415*. Przegląd Historyczny 69, 1978, s. 103–114; týž: *Encore sur Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 22, 1979, s. 277–281; týž: *La tradition penitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 25, 1982, s. 137–170; týž: *De fraternitate Christi (Variazioni sul pensiero di Nicola della Rosa Nera detto da Dresda).* In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. Polívka – F. Šmahel. Praha 1996, s. 87–101; *Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Cerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418?]) Puncta*. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996, s. 5–51; týž: *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniaco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74. Na další studie bude upozorněno níže. V poslední době Romolo Cegna zveřejňuje svoji nejnovější bibliografii o Mikulášovi na stránkách <http://marim.xoom.it/> [cit. 2012-7-24].

18 *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 162.

19 *Master Nicholas of Dresden: The Old Color and the New*. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965, s. 31, č. 12. Je třeba zdůraznit, že *Replika* se dochovala v jediném neúplném exempláři v knihovně pražské kapituly, a její datace a z ní plynoucí závěry tedy nemohou být nevyvratitelné a stojí na značně nejisté půdě.

20 Krmíčková, Helena: *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Brno 1997, s. 62–77.

snad v Německu, přesto však zůstává problémem, kterého se v souvislosti s tímto textem Cegna dotkl, zda Mikulášův přídomek „z Drážďan" má reálný základ v jeho biografii. Pramenná opora totiž pro Mikulášův drážďanský původ či pro jeho přechodný pobyt v letech 1409–1411 tamtéž zatím nalezena nebyla a je třeba se ptát po jeho odůvodnění.[21]

Svědectví pramenů

Protichůdné názory na výše uvedené momenty Mikulášova života je nejlépe možné pochopit – pokud vůbec –, podíváme-li se na zmíněné události prizmatem dochovaných soudobých pramenů. Kromě několika zmínek v rukopisném materiálu a v soudobých kronikách nevíme nic o Mikulášově rodinném zázemí nebo místě jeho narození. Taková situace není překvapivá u muže, který nepocházel ze šlechtického prostředí, protože první bezpečnou možností, kdy se s takovým jedincem můžeme v pramenech setkat, je moment jeho zápisu na univerzitu. Ještě než však prozkoumáme matriky univerzit přicházejících v úvahu, bude užitečné se podívat na svědectví narativních pramenů, které tradičně sloužily jako důkaz Mikulášovy spojitosti s Drážďany.

Několik narativních pramenů pocházejících z počátku 15. století, tedy z doby bezprostředně blízké působení Mikuláše v Praze, se zmiňuje o tzv. drážďanské škole, skupině scholárů a kleriků, kteří působili za rektora Petra na drážďanské *Kreuzschule* a po roce 1411 se přesunuli do Prahy.[22] Jejich informace byly vytěženy generacemi mladších kronikářů a poskytovaly argumenty pro tzv. drážďanskou teorii o vzniku kalicha.[23] Tato otázka společně s Mikulášovým přínosem pro utrakvismus byla již dostatečně rozebrána a pro nás je aktuální pouze to, které prameny spojovaly postavu Mikuláše s tzv. drážďanskou školou a v jaké fázi. Z původních zpráv 15. století o Mikulášovi výslovně mluví pouze dvě, a sice veršovaná kronika *Počátkové husitství* a jedna anonymní zpráva.

---

21 Mikulášovo působení na *Kreuzschule* a vůbec jeho spojení s tzv. drážďanskou školou v tomto období a Drážďany nově odmítá Hoyer, Siegfried: *Peter von Dresden und die Anfänge der Hussitenbewegung*. Dresdner Hefte. Beiträge zur Kulturgeschichte 19/65, 2000, s. 65. Hoyer se oprávněně staví skepticky k některým starším názorům, sám však jiná překonaná fakta přebírá, jako například zmínku o Mikulášově mládí v blíže nespecifikovaném biskupském městě – s. 68.

22 Sumární přehled pramenů o této škole Mutlová, Petra: *Vybrané prameny k existenci drážďanské školy*. In: Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové. Ed. H. Krmíčková et al. Brno 2006, s. 553–560.

23 Zhodnocení starších zpráv a teorií o původu myšlenky laického kalicha podrobně rozebírá Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 3–15.

Takzvaná česká rýmovaná kronika *Počátkové husitství*,[24] krátký protihusitský spisek, nás informuje o skupině scholárů, kteří se po vyhnání z Drážďan společně se svými studenty usadili v Praze U Černé růže. Důvod jejich vyhnání přímo spojuje s jejich podáváním eucharistie pod obojí způsobou:

„Na příkopě u Černé ruože
mistři a bakalářové drážďanští bydléchu
a tu bursu mějíchu,
mistr Petr, mistr Mikuláš,
Engliš a Nikolaus Loripes.
Ti z Drážďan vyhnáni bíchu,
neb tajně boží krev rozdáváchu.
Tu počechu mistru Jičínovi raditi,
aby počal krev boží rozdávati,
a Jičín se toho přichopi
a mistra Jakúbka k sobě namluvi
a jiných kněží mnoho,
aby se drželi toho."

Anonymní zpráva[25] nás pak zpravuje o důvodu vyhnání těchto mistrů z Drážďan, zmiňuje některé jejich názory a hlavně jejich přesun z Drážďan do Prahy vidí jako následek vydání dekretu míšeňského biskupa – kterého zde mylně ztotožňuje s Janem Hoffmannem, ačkoliv se jednalo o dekret Rudolfa Míšeňského[26] – z 18. října 1411 a stanovuje tak přibližnou dobu příchodu drážďanských mistrů do Prahy:

„Circa annum Domini MCCCCXII in civitate draznensi, Misnensis diocesis ... Petrus et Nicolaus puerorum eruditores in ipsius nominata civitatis draznensis

---

24 *Veršované skladby doby husitské*. Ed. F. Svejkovský. Praha 1963, s. 158–159; zde na s. 40–41 také přehled starších teorií o dataci a autorovi díla; ani jedno nelze bohužel blíže specifikovat.

25 Otištěna nejdříve Pelzlem v jeho *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmischen Königs Wenceslaus* 2. Urkundenbuch zur Lebensgeschichte des Römischen und Böhmischen Königs Wenceslaus 2. Prag – Leipzig 1790, s. 156–158; dohromady s ostatními kronikářskými zprávami ji pak vydal Höfler, Konstantin: *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen* 3. Fontes rerum Austriacarum 1, Scriptores 7. Wien 1866, s. 156–158, pozn. 1.

26 Dekret je otištěn v *Codex diplomaticus Saxoniae regiae* I/B/3. Ed. H. Ermisch. Leipzig 1909, s. 203–204, č. 220. Jan Hoffmann byl míšeňským biskupem v letech 1427–1451, zřejmě již od roku 1414 zde však působil jako biskup koadjutor; proto např. R. Cegna v *Nicolai ... Puncta*, s. 13 prezentuje domněnku, že dekret vydal samotný Hoffmann právě z pozice biskupa koadjutora; toto však není příliš pravděpodobné. K Hoffmannovi naposled Zilynská, Blanka: *Johann Hoffmann: Prager Student, antihussitischer Repräsentant und Bischof von Meissen*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 81–98, k Mikulášovi viz s. 89–90.

schola plurimas curiosas moventes questiones illas non sunt veriti juxta capita sua contra auctoritatem sacrae scripturae et sanctorum decretorum sinistre definire ... Que eorum doctrina cum ad aures viri clarissimi domini Joannis episcopi ... pervenisset, mox ipsos Petrum et Nicolaum cum eorum doctrinae faventibus excludi jussit et eliminari de episcopatu Misnensi. ... Qui tandem Pragensem ingressi urbem lupi sub pelle ovina per fautorum suorum auxilia et novitatum amatores, quandam domum in civitate nova juxta fossam antique civitatis possederunt et pluralitatem scholarium collegerunt."

V *Počátcích husitství* uvedení mistři byli chápáni buď jako čtyři osoby, častěji však jen jako dvě, ve kterých někteří badatelé spatřovali Petra Engliše (tedy Payna) nebo Petra Drážďanského, a v Mikulášovi pak buď syna Vavřincova (písařská varianta *Lorizes* ve smyslu *filius Laurentii*) nebo blíže nespecifikovatelného Mikuláše s přídomkem Loripes.[27] Rozhodně se toto svědectví nedá chápat jako jednoznačný důkaz o působení Mikuláše na škole v Drážďanech, neboť kronika sice mluví o mistrech vyhnaných z Drážďan, ale Mikuláš stejně jako Petr jsou zde uvedeni jako členové burzy v Praze. Payne[28] se k drážďanským mistrům U Černé růže připojil až po Husově odchodu do Kostnice roku 1414, tedy jeho spojení, stejně jako v Mikulášově případě, může být až pozdějšího data, což poskytlo oporu zastáncům obou teorií – tedy že Mikuláš v Drážďanech působil, nebo že se k drážďanským připojil až v Praze.

Jednoznačnou se pak může zdát anonymní zpráva přímo jmenující Mikuláše jako Petrova kolegu v Drážďanech, ovšem pro ono chybné určení biskupa Rudolfa bylo i na její spolehlivost pohlíženo s určitými výhradami. Podle Boehmera je zpráva dílem klerika vzdělaného v teologii, jenž zastával podobné názory jako katolicky orientovaná část scholárů pražské univerzity a který zřejmě patřil ke stejné generaci jako novoměstský písař Prokop, autor latinské kroniky o počátcích revolučních událostí píšící až v 70. letech 15. století.[29] Autor zprávy byl sice nezávislý na zprávách Piccolominiho, Vavřince z Březové či dalších známých pramenech, v jeho textu se ovšem zrcadlí jen povrchní znalost českého prostředí. K tomu přistupuje problém

27 Více Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 3. pozn. 1 s odkazem na názory Meltzera a Höflera. Boehmer, H.: *Magister Peter*, s. 216–217 vyslovuje názor, že se jednalo o tři osoby a přináší německý překlad textu.

28 O Paynovi existuje rozsáhlá literatura, k jeho biografii viz Šmahel, František: *Curriculum vitae Magistri Petri Payne.* In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. Polívka – F. Šmahel. Praha 1996, s. 141–160 s odkazy na další literaturu. Za člena tzv. drážďanské školy ho pokládají například Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 135–137; Howard Kaminsky v *Master Nicholas*, s. 25; Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 59; blízký vztah Payna s Mikulášem předpokládají i Gonnet, Jean – Molnár, Amedeo: *Les Vaudois au Moyen Age*. Torino 1974, s. 223–224, 235 aj.

29 Boehmer, H.: *Magister Peter*, s. 218–220. Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 67, vznik zprávy kladl do padesátých let 15. století.

dochování zprávy: její text je v současnosti znám z jediného rukopisu datovaného do druhé půlky 15. století.[30] Kontext zprávy v tomto rukopise, obsahujícím řadu protihusitských děl s eucharistickou tematikou, je také zajímavý: její text je zde totiž zapsán ihned po textu kostnického dekretu *Cum in nonnullis*, který je zároveň homogenní součástí Mikulášovy *Apologie*. Souvislost s otázkou utrakvismu tak ozřejmuje intence anonymního autora – historku o drážďanských mistrech je zde potřeba chápat jako součást propagace teorie o Petru Drážďanském coby původci kalicha, neboť jinak by v kontextu rukopisu neměla své místo.[31] Po přijetí teorie, že spojení Petra Drážďanského se zavedením laického kalicha v Praze je pouhou fabulací kronikářů, se kritické názory na spolehlivost anonymní zprávy ještě vyostřily. V každém případě se jedná o pramen pozdější; hodnotný je především z toho důvodu, že poprvé poskytuje podrobnější popis aktivit drážďanských mistrů v Praze.[32]

Pro úplnost je třeba dodat, že další zmínky o Mikulášovi ve spojitosti s Drážďany lze najít v rukopisném materiálu, spadajícím do kategorie primárních pramenů; vztahují se ovšem především k roli drážďanských mistrů v zavádění kalicha v Čechách. V konkrétní souvislosti s Mikulášem je možno poukázat na poznámku v pražském kapitulním rukopise sign. A 79/5, kam neznámý opisovač na konec Mikulášova textu *Tabule veteris et novi coloris* připsal:[33]

„Ista scripta ad hunc sensum hereticum collecta sunt redacta in hanc formam per Draznenses, qui de Drazna expulsi plurimos seduxerunt, qui eciam nec de purgatorio, quod est, nec de suffragiis sanctorum tenuerunt oppositum docendo."

Rukopis obsahuje řadu dalších husitských polemik, z nichž mnoho pojednává o utrakvismu. Do kodexu si je opsal protihusitsky naladěný majitel či písař, jak prozrazuje řada poznámek v podobném duchu jako výše uvedená. Kodex byl opsán zřejmě v letech 1480–1490 a je dokladem toho, že mezi husitskými oponenty bylo

---

30 Rukopis je dnes uložen v Národní knihovně v Praze pod signaturou XIX C 17, viz Richterová, Alena: *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1743–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky*. Praha 2007, s. 197–201; Spunar, Pavel: *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans* II. Warsaviae – Pragae 1995, s. 217, č. 463 mylně spojuje text zprávy s rukopisem z téže sbírky, sign. XIX A 50.

31 Neznámý katolický autor si do rukopisu nadepsaného *Articuli Picardorum* zapsal řadu polemik zaměřených proti českým zastáncům kalicha, a především proti táborským kněžím – Příbramův spisek proti utrakvismu, následovaný polemikami legáta basilejského koncila Jana Palomara ve stejném duchu a další.

32 Zajímavá je zejména zmínka, že Petr a Mikuláš měli v Praze přitáhnout pozornost řady scholárů (*pluralitatem scholarium*), což je ojedinělý doklad jejich působnosti; dále je zde jmenována i řada konkrétních obvinění z neortodoxních názorů.

33 Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 79/5, f. 261r. Popis viz Patera, Adolf – Podlaha, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské* I. A–E. Praha 1910, s. 103–105.

i v pozdější době rozšířené povědomí o skupince reformátorů vyhnaných z Drážďan, kteří po přesídlení do Prahy měli silný vliv na tamější situaci. Souvislost jedné kopie jednoho z mnoha Mikulášových textů s povědomím o skupince drážďanských mistrů však nemůže být v otázce Mikulášova původu průkazná, a tedy ani tato zmínka – stejně jako předchozí dvě – neposkytuje spolehlivou oporu pro jeho spojení s Drážďany.

Z dalších pramenů stojí proti Mikulášově působení na *Kreuzschule* v Drážďanech jeden závažný argument, a to výrok, který při výslechu roku 1425 uvedl jeden z nejznámějších žáků tzv. drážďanské školy Johannes Drändorf.[34] Jak sám tvrdil, studoval totiž v Drážďanech na *Kreuzschule* a na univerzitách v Praze a Lipsku u Petra z Drážďan a Friedricha Eppinge; Mikulášovo jméno vůbec nezmiňuje.[35] Tato informace je ovšem z důvodu pravděpodobné posloupnosti Drändorfových studií poměrně problematická, navíc k ní došlo při výslechu inkvizitora.[36] Mikuláše mezi svými učiteli uvádí jiný žák školy U Černé růže Bartoloměj Rautenstock, který však mluví pouze o burze v Praze – zmiňuje Petra z Drážďan a Mikuláše bez dalšího přídomku.[37] I kdybychom připustili, že Mikuláš na *Kreuzschule* v Drážďanech neučil, ale pat-

---

34 Inkviziční protokol s obsáhlou studií vydal Heimpel, H.: *Drei Inquisitions-Verfahren*, komentář k Drändorfovi na s. 145–149, poznámky k jeho životopisu s. 25–30.

35 Heimpel, H.: *Drei Inquisitions-Verfahren*, s. 68–69. K Drändorfově studiu na pražské univerzitě se naposled vyjádřil Nodl, Martin: *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLVII/1–2, 2007, s. 49–57.

36 Univerzita v Lipsku byla založena r. 1409 a Drändorf při výslechu uvedl, že studoval v Praze a Lipsku; přísně vzato však posloupnost studií z jeho inkvizičního protokolu nevyplývá. Nodl, M.: *Iurare vel promittere*, s. 51–53 vyvrací rozšířený názor, že Drändorf studoval v Praze před rokem 1409 a poté v Lipsku, a argumentuje tím, že Praha byla zmíněna na prvním místě proto, že tamějšímu studiu přikládal Drändorf větší váhu. Kombinace Drändorfových životních osudů a dalších faktorů (působení učitelů, u kterých měl studovat; přesuny ostatních drážďanských mistrů; Drändorfovy další cestovatelské podniky apod.) tuto hypotézu podporují. Drändorfova přítomnost v Praze je pozitivně dosvědčena až k roku 1412 – do tohoto roku lze totiž datovat rukopis opsaný v Praze s Drändorfovými glosami k Lyrově Postile, dochovaný ve fondu pražské univerzitní knihovny, k tomu více Neumann, Augustin: *Glossy v Drändorfově postile*. Hlídka 41/11, 1924, s. 457–465. Pramennou hodnotu Drändorfova inkvizičního protokolu rozebírá Haupt, H.: *Waldenserthum und Inquisition*, s. 357; Selge, Kurt-Victor: *Heidelberger Ketzerprozesse in der Frühzeit der hussitischen Revolution*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 82, 1971, s. 167–202.

37 Rautenstock byl chycen inkvizicí v Německu okolo roku 1450 a krátký inkviziční protokol je jediným pramenem o jeho životě – otištěn je v *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters* 2. Ed. I. Döllinger. New York 1970², s. 626–629. Při výslechu uvedl, že v Praze studoval u Mikuláše, kterého nazývá polovičním mistrem, a to nikoliv na univerzitě, ale v přináležící burze: „Wie dass er zu Prag in die Schul gangen sei, aber nicht in das Collegium, sondern in einen Hof dabei; da sei Meister Peter von Dressen und einer Meister Niklas genannt, ein halber Meister, Schulmeister und Lehrer gewesst, von denen er den Unglauben und Ketzerei gelernt habe," tamtéž, s. 628–629. K problematice dochování tohoto inkvizičního protokolu, dataci, diskrepancím mezi otištěnou verzí a rukopisným originálem aj. viz Machilek, Franz: *Aufschwung und Niedergang der Zusammenarbeit von Waldensen und Hussiten im 15. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland)*. In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale". Ed. A. de Lange – K. Utz-Tremp. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 302.

řil pouze mezi studenty, bylo by Drändorfovo zamlčení jeho přítomnosti podivné, případně by jej k němu musely vést zvláštní pohnutky. I když jsem si vědoma specifik uvedených pramenů a jejich protihusitského zaměření, jejich shodné mlčení o Mikulášově působení v Drážďanech dle mého názoru o něčem vypovídá a tuto jejich negativní výpovědní hodnotu je potřeba mít na paměti při posuzování Mikulášovy vazby na Drážďany.

Nakonec je tedy nezbytné prozkoumat matriky univerzit, na nichž mohl Mikuláš studovat. Jak již bylo zmíněno, možnost, že Mikuláš studoval v Praze, nemůže být přijata bez výhrad. Navíc stav pramenné základny týkající se dějin pražské univerzity znemožňuje jakékoliv definitivní stanovisko.[38] Mikulášovo jméno nebylo doposud nalezeno ani v matrikách případných okolních univerzit, kde mohl studovat, tedy v Krakově, Vídni, Heidelbergu, Kolíně nebo Lipsku.[39] Jméno, které s vysokou pravděpodobností lze ztotožnit s naším Mikulášem, je však zaznamenáno v bakalářském registru artistické fakulty univerzity v Erfurtu;[40] tuto skutečnost ovšem dosa-

---

38 Existuje pouze fragment *matrica nationis Saxonum* z let 1373–1375 a 1382–1383, vydaný Ferdinandem Doellem: *Ein Fragment der verlorengegangenen Prager Universitätsmatrikel aus dem 14. Jahrhundert*. In: Miscellanea Francesco Ehrle 3. Per la storia ecclesiastica e civile delľ età di mezzo (Studi e testi 39). Roma 1924, s. 88–102; *Liber decanorum* z 1367–1585 zachycuje pouze zkoušky studentů; cele dochovaná je pouze matrika právnické univerzity, v níž se s Mikulášovým jménem nesetkáme: *Album seu matricula facultatis juridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372, usque ad annum 1418*, vydaná v *Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis* II/1. Pragae 1834. Více k dějinám Karlovy univerzity a pramenům týkajícím se její historie, viz *Dějiny Univerzity Karlovy* 1, 1347/48–1622. Ed. M. Svatoš. Praha 1995; nebo Kejř, Jiří: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha 1995; o výzkumu J. Stočese viz níže, pozn. 48.

39 Založení univerzity ve Würzburgu v roce 1402 nemělo dlouhého trvání a Mikuláš by zde nestihl získat titul – viz např. Süss, Peter A.: *Grundzüge der Würzburger Universitätsgeschichte 1402–2002. Eine Zusammenschau*. Neustadt an der Aisch 2007. Matriky zmíněných univerzit jsou dostupné následovně: *Album studiosorum universitatis Cracoviensis* 1. Ab anno 1400 ad annum 1489. Ed. A. M. Kosterkiewicz. Cracoviae 1887; *Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku (Liber promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi saeculi decimi quinti)*. Ed. A. Gąsiorowski. Kraków 2000; *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508 (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508)*. Ed. A. Gąsiorowski – T. Jurek – I. Skierska. 2 sv. Kraków 2004; *Die Matrikel der Universität Wien* 1. 1377–1450. Ed. F. Gall. Graz – Köln 1956; *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1662* 1. Von 1386 bis 1553. Ed. G. Toepke. Heidelberg 1884; *Die Rektorbücher der Universität Heidelberg* 1. 1386–1410. 3 sv. Ed. J. Miethke. Heidelberg 1986–1999; *Die Matrikel der Universität Köln* 1. 1389–1475. Ed. H. Keussen. Bonn 1928²; *Die Matrikel der Universität Leipzig*. Ed. G. Erler. Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/16–18. Leipzig 1895–1902.

40 *Das Bakkalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt 1392–1521*. Ed. R. C. Schwinges – K. Wriedt. Jena – Stuttgart 1995, s. 11; rok imatrikulace zaznamenává Hermann Weissenborn v *Geschichtquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete* 8. Acten der Erfurter Universitaet 1/1. Ed. H. J. C. Weissenborn. Halle 1881, s. 66 – uvádí jej jako Nycolaus Pistoris de Dresen, který zaplatil plnou imatrikulační taxu; tento muž (ačkoliv s výhradami) je Viktorem Hantzschem ztotožněn s Mikulášem z bohaté rodiny Pistoriů (snad synem v pramenech doloženého konšela Klause Beckera), který se zapisuje v Lipsku v roce 1409, ovšem jako *pauper*, viz Hantzsch, Viktor: *Dresdner auf Universitäten vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*. Dresden 1906, s. 12–13; Hantzschův seznam nicméně oproti kritické edici obsahuje řadu diskrepancí, a z toho důvodu spoléhám na údaje z moderní edice, která tuto identifi-

vadní bádání zcela opominulo. Erfurtská matrika zaznamenává, že jistý Nycolaus de Dresden se po zapsání v zimním semestru 1402 podrobil bakalářské zkoušce v jarním semestru roku 1405 za děkanátu Theodora Leubinga. Mikulášovo jméno se ovšem nevyskytuje v seznamu *magistri artium*, a tudíž lze předpokládat, že ve studiu pokračoval jinde.[41] Je potřeba také zmínit, že Nycolaus Drosna Pragensis – postava řadou dřívějších badatelů ztotožňovaná s naším Mikulášem – se v témže registru vyskytuje také (získal zde magisterský titul); tím tato starší identifikace tedy definitivně padá.[42] Zároveň tento údaj dodává váhu tichému předpokladu většiny výše uvedených pramenů, pro nějž však dosud nebyl znám přímý důkaz, a to, že původ Mikuláše je možné spojit s Drážďany.

Mezerou v našich znalostech o Mikulášově životě tedy zůstává období, kdy pravděpodobně pokračoval ve studiu a získal své vynikající právnické znalosti, dosvědčené jeho literární tvorbou. Logické by bylo předpokládat, že těchto zhruba sedm let strávil Mikuláš studiem magisterským a následně právnickým. Rukopisný materiál obsahuje totiž řadu zmínek o této Mikulášově erudici. Několik rukopisů uložených v Praze, v nichž jsou obsažena Mikulášova díla, ho tituluje jako *magister artium* nebo *baccalarius decretorum*.[43]

Pozoruhodné jsou především následující zmínky: Starý katalog knihovny koleje Národa českého, jehož vznik lze datovat do dvacátých let 15. století, zaznamenává obsah rukopisu P 9 a nazývá jej „Tractatus magistri N. Drasnensis".[44] Skutečnost,

---

kaci nepřijímá (resp. Mikulášovo spojení s Pistorii vůbec nezmiňuje). O zámožné rodině Pistoriů píše Butte, H.: *Geschichte Dresdens*, s. 104, který na základě Hantzschova údaje zmiňuje člena rodiny Pistoriů v roce 1402 v Erfurtu, ovšem nikoliv ve spojení s naším Mikulášem. Vyloučit toto spojení nelze, pravděpodobné však není, a to nejen kvůli tomu, že pokud by Mikuláš takové silné rodinné zázemí měl, zřejmě by se přiznání chudoby při platbě imatrikulačního poplatku vyhnul, protože to s sebou přinášelo nepříjemnou devalvaci společenského postavení; více k tomu např. Stočes, Jiří: *K otázce sociální mobility chudých studentů středověké pražské právnické univerzity.* Několik příkladů ze saského univerzitního národa. In: Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Ed. P. Krafl. Praha 2008, s. 459–467.

41 Kleineidam, Erich: *Universitas studii Erffordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt im Mittelalter 1392–1521* 1. 1392–1460. Leipzig 1964.

42 *Das Bakkalarenregister*, s. 5. Podle tohoto záznamu Nycolaus Drosna studoval v Praze v roce 1396, v Erfurtu pokračoval od roku 1398 a magisterský titul zde získal v roce 1403.

43 Rukopis z Národní knihovny v Praze, sign. III G 9, na f. 71r a f. 142v čte „tractatus magistri Nycolay de Drazna"; další rukopis z téže knihovny, sign. V G 19, na f. 251r čte „finitus anno Domini MCCCCXIIII ... per Nicolaum baccalarium decretorum"; a ve stejné sbírce je dochován i rukopis V F 22, který na f. IVr čte „sermo ... factus ad clerum per reverendum presbyterum dominum Nicolaum de Drazna etc". Další rukopisné zmínky podobného obsahu viz níže.

44 Nová signatura tohoto rukopisu je IV G 15 a obsahuje několik Mikulášových děl. Faksimile starého katalogu je otištěna v Bečka, Josef – Urbánková, Emma: *Katalogy knihoven kolejí Karlovy univerzity*. Praha 1948, s. 159; viz též edici *Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis*. Ed. F. Šmahel – Z. Silagiová. Turnhout 2015, s. 112; viz též Šmahel, František: *Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních katalozích.* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis L/2, 2010, s. 89. Více o katalozích univerzitních knihoven, viz Šmahel, František: *Die Bücherkataloge des Collegium nationis Bohemicae*

že jsou tituly autorů v tomto katalogu pečlivě zachycovány, dodává na váze oprávněnosti Mikulášova magisterského titulu. Navíc je tento fakt ve shodě s výpovědí dalšího rukopisu z téže sbírky, který Mikulášovu *Apologii* nadepisuje jako „tractatus magistri Nycolay de Drazdna".[45] V krakovském rukopise (sign. BJ 2148) lze nalézt poznámku „Expliciunt puncta magistri Nicolai de D(resd)a".[46] Text Mikulášova spisu *Puncta* zde následuje po díle, které na základě kolofónu lze datovat k 17. únoru 1414, nicméně celý kodex nelze datovat přesněji než do doby po roce 1419. Většina výše uvedených rukopisů je pražského původu a dohromady s faktem, že Mikulášovi současníci jej titulovali jako *magister artium*, může vést k domněnce, že Mikuláš na pražské artistické fakultě opravdu studoval a zmíněný titul zde získal.

Z tohoto kontextu pak ovšem vybočuje svědectví pražského univerzitního rukopisu V G 19, kde je na konci Mikulášova kázání *Sermo ad clerum de materia sanguinis* připsán dovětek „finitus anno Domini MCCCCXIIII in die quinque fratrum et factus eodem anno per Nicolaum, baccalarium decretorum, in ecclesia sancti Michaelis Antique civitatis Pragensis".[47] V časovém rozmezí od konce jarního semestru 1405, kdy Mikuláš zřejmě ukončil svá studia v Erfurtu, a rokem 1412, odkdy se datuje jeho přítomnost v Praze, není příliš pravděpodobné, že by Mikuláš stihnul získat magisterský titul a k tomu ještě bakaláře práv. Ačkoliv svědectví soudobého pramene nelze jednoduše odmítnout, stojí proti němu závažný fakt, že matrika pražské právnické univerzity je dochována na rozdíl od artistické fakulty pro relevantní období v úplnosti a Mikulášovo jméno se v ní nevyskytuje.[48]

Silný argument pro Mikulášovo spojení s pražskou univerzitou na druhou stranu představuje jeho hluboká znalost díla mistra Matěje z Janova.[49] Tento vlivný teolog

---

und des Collegium Reczkonis. In: Die Prager Universität im Mittelalter: Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages: Selected Studies. Leiden – Boston 2007, s. 405–439. Krmíčková, Helena: *Paběrky z rukopisů univerzitních*. In: Campana codex civitas. Miroslao Flodr octogenario. Red. F. Novák. Brno 2009, s. 179–211 doplnila Šmahelovu původní dataci katalogu o mnoho cenných poznatků.

45 Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 71r; Truhlář, Josef: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c.r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur* I. Praha 1905, s. 212.

46 *Nicolai ... Puncta*, s. 150; jedná se o rukopis Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 156v. Pro tento rukopis neexistuje moderní katalog, základní informace poskytuje Bartoš, František Michálek: *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 72–74.

47 Praha, Národní knihovna ČR, sign. V G 19, f. 251r; Truhlář, J.: *Catalogus* I, s. 405.

48 Pražskou právnickou univerzitou a speciálně saským národem se v poslední době zabývá Jiří Stočes, který se společně s Janou Borovičkovou podílel na prosopografickém výzkumu matriky pražské právnické univerzity v letech 1372–1419, viz <http://www1.cuni.cz/~borovic/matrika/index.htm> [cit. 2012-11-09], kde je nyní přístupná databáze imatrikulovaných příslušníků saského univerzitního národa. Srov. též Stočes, Jiří: *Pražské univerzitní národy do roku 1409*. Praha 2010; týž: *Die Prager Juristenuniversität nach 1409 – Agonie, Auslaufmodell oder die Suche nach einem neuen Anfang?* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 65–70.

49 Základním dílem o Janovovi je Kybal, Vlastimil: *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*. Praha 1905 (reprint: Brno 2000); novější přehled o janovovské problematice je také v úvodní studii k šestému

předchozí generace (zemřel v roce 1393) inspiroval celou řadu husitských reformátorů, ovšem jeho dílo bylo rozšířeno téměř exkluzivně v Čechách. Jeho hlavní spis, *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, který lze pokládat za první systematické zpracování české reformní teologie, se především díky Jakoubkovi ze Stříbra dostal na výsluní teprve na počátku 15. století. Janovův vliv lze vystopovat nejen v dílech Mikuláše z Drážďan, ale i u Friedricha Eppinge, který je s tzv. drážďanskou školou taktéž spojován. Lze se tedy domnívat, že oba dva se s dílem Matěje z Janova seznámili v Praze v burze U Černé růže. Ačkoliv tento předpoklad nelze dokázat, opět dodává na váze domněnce, že existovala spojitost mezi Mikulášem a prostředím pražské univerzity. Tuto premisu lze navíc podpořit i skutečností, že Mikuláš byl obeznámen nejen s Janovovými díly, ale také s jeho osudy, jak dokládá poznámka v Mikulášově spise *Sermo ad clerum de materia sanguinis (Sermo Nisi manducaveritis)*, že Matěj pro častou eucharistii musel trpět.[50]

Zrekapitulujeme-li informace abstrahované z výše rozebraných pramenů, je třeba konstatovat, že soudobé dokumenty obsahují celou řadu zmínek, které předpokládají, že Mikuláš v Praze studoval. Stav dochování matriky pražské artistické fakulty tomu neodporuje. Stejný důvod ale hovoří proti jeho studiu na tamější právnické fakultě, i když hluboké právnické znalosti, které se v Mikulášově literární tvorbě zrcadlí, nelze přehlédnout. Na druhou stranu jeho literární tvorba, jež ve své většině vzniká v rychlém sledu od roku 1412 a dochovala se převážně v rukopisech pražské provenience, zpochybňuje možnost, že Mikuláš v Praze pobýval již před tímto datem. Ve světle výše uvedených skutečností tedy období mezi léty 1405 a 1412 zůstává nejasným místem v Mikulášově životopise. Jelikož datování *Repliky* spadá až do doby po roce 1415, možnost, že by během tohoto období působil jako rektor školy ve Wildungen, nelze taktéž přijmout. Je možné, že tuto dobu strávil v Drážďanech na *Kreuzschule* s ostatními mistry, kteří opustili Prahu po roce 1409 a pokračovali zde v učení.[51] V takovém případě by zřejmě po stížnosti míšeňského

---

svazku edice *Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regulae Veteris et Novi Testamenti liber V. De corpore Cristi*. Vol. 6. Ed. J. Nechutová – H. Krmíčková. München 1993; viz také *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době.* Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. Lášek – K. Skalický. Brno 2002.

50 *Nicolai ... Puncta*, s. 184; na aluzi upozorňuje Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 113; viz i táž: *Vliv Matěje z Janova na utrakvismus Jakoubka ze Stříbra a Mikuláše z Drážďan*. In: Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. Lášek – K. Skalický. Brno 2002, s. 78.

51 Mikulášovo působení na *Kreuzschule* v Drážďanech bylo prezentováno v řadě starších, především německých studiích, např. Meltzer, O.: *Die Kreuzschule zu Dresden*, s. 34; Haupt, H.: *Waldenserthum und Inquisition*, s. 356; Boehmer, H.: *Magister Peter*, s. 226; Köpstein, H.: *Ohlasy husitského revolučního hnutí*, s. 234; týž: *Über die Teilnahme*, s. 133–134; Butte, H.: *Geschichte Dresdens*, s. 107–108 aj. Jedna z posledních studií zabývající se *Kreuzschule* nicméně zcela popírá, že lze Mikuláše Drážďanského spojovat s Mikulášem, který na této škole působil, viz Hoyer, S: *Peter von Dresden*, 65.

biskupa Rudolfa roku 1411 zároveň s ostatními mistry Drážďany opustil – v souladu s výpovědí Eneáše Silvia Piccolominiho a výše zmíněnou anonymní zprávou. Proti tomu ale stojí fakt, že Johannes Drändorf nezmiňuje Mikulášovo jméno v souvislosti s Drážďany – je ale potřeba mít na zřeteli, že výrok učiněný před inkvizitorem je pramenem *sui generis*. V každém případě je ale nutné nechat otázku, kde a zda vůbec nějaké vzdělání po studiích v Erfurtu Mikuláš úspěšně završil, i nadále otevřenou.

Datum, ke kterému lze doložit Mikulášovo působení v Praze, není také zcela bez pochyb. Tradičně se jako důkaz uváděl výskyt jména Nicolaus Desna mezi účastníky kvodlibetu z ledna 1412, který řídil Michal z Malenic, řečený Čížek.[52] Rekonstrukce účastníků této disputace však dokázala, že se jedná o Mikuláše z Desné, tedy osobu jinou.[53] Lze se ale domnívat, že okolo roku 1412 Mikuláš v Praze již působil, jak bylo patrné z dříve uvedených narativních zpráv a jak tomu napovídá i vznik mnoha jeho prací, které lze datovat do období po roce 1412 a které se dochovaly v řadě rukopisů pražské provenience. Praha poskytla Mikulášovi útočiště alespoň na tři roky – přinejmenším období mezi léty 1412 a 1415 strávil v burze U Černé růže. Tento dům na pražských Příkopech patřící českému univerzitnímu národu se počátkem 15. století stal sídlem nonkonformistů převážně německého původu, k nimž jsou počítáni i zmiňovaní drážďanští mistři.[54] Horlivé diskuse s českými reformátory v Praze vyústily v Mikulášovo nejplodnější literární období – během krátké doby sepsal přes dvacet děl a další téměř desítka je mu připisována s výhradami. V jeho dílech sice převládá utrakvistické téma, zasáhl ale i do sporů o odmítání přísahy, existenci očistce, svatokupectví, či oprávněnosti laického apoštolátu; tedy do vysoce aktuálních témat tehdejší proticírkevní kritiky.

Závěr Mikulášova života

Několik posledních otazníků vyvstává v souvislosti s dobou po Mikulášově odchodu z Prahy, protože o konci jeho života prameny opět mlčí. O rozkolu mezi Mikulášem a pražskou univerzitou, kromě např. konkrétní rozepře s Jakoubkem ze Stříbra v otázce očistce, toho mnoho nevíme. Nejrozšířenější teorií je, že se Mikuláš

52 Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 4.

53 Kejř, Jiří: *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*. Sborník historický 7, 1960, s. 47–78, konkrétně s. 68. O této disputaci také Šmahel, František: *Kvodlibetní diskuse ke kvestii principalis Michala z Malenic roku 1412*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/1, 1981, s. 27–52.

54 Více viz Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 58–61.

stal příliš radikálním pro oficiální představitele české reformní strany, která musela koordinovat křídlo radikální i konzervativní, a navíc na sebe vzala jistý národní moment, pro Mikuláše nepřitažlivý.[55] Důsledkem tohoto posunu Mikuláš z Prahy odešel, ovšem co přesně k jeho odchodu vedlo, zůstává zahaleno rouškou tajemství. V literatuře panuje rozšířený názor, že Mikuláš zemřel mučednickou smrtí v Míšni.[56] Jak k ní došlo a co se s Mikulášem dělo před ní, však nevíme. Pramenná základna poskytuje pouze několik málo méně či více doložitelných zmínek.

Na základě již zmíněné Mikulášovy *Repliky* badatelé uvažovali o Mikulášově působení v hesenském Wildungen.[57] *Replika* je totiž napsána z pozice rektora školy ve Wildungen, který odpovídá kolegovi na škole v Korbachu. Její text obsahuje materiál z dřívějších Mikulášových (*Contra Gallum*, *Apologie*) i Jakoubkových prací (*Responsio*, *Salvator noster*), které měl korbašský rektor excerpovat; na ně totiž autor *Repliky* reaguje. Kromě výše zmíněných argumentů je těžké si představit, že by rektor nevýznamné lokální školy měl všechna zmíněná díla k dispozici, excerpoval je a vynaložil obrovské úsilí na sepsání invektivy proti otázce, jejíž teologické vyvrácení bylo v roce 1415 v kontextu tehdejších událostí poměrně anachronické. Pokud bychom Mikulášův pobyt ve Wildungen i přes veškeré protiargumenty chtěli přijmout jako reálný, musel by být datován až do doby po jeho odchodu z Prahy v druhém desetiletí 15. století. V každém případě je potřeba zdůraznit, že působení ve Wildungen se doposud nepodařilo doložit prameny, a je tedy spíše nepravděpodobné. Možnost, že se jedná o pouhou literární fikci, nebyla sice v literatuře otevřeně postulována, badatelé ji však pravděpodobně mlčky přijímají.

V traktátu neznámého současníka polemizujícího s Mikulášovým pojednáním o očistci se nachází zmínka o úctě, které se Mikuláš těšil mezi svými souputníky, a zároveň o jeho mučednické smrti – konkrétní místo, kde k ní mělo dojít, však neznámý autor neuvádí:

„Emersit in diebus nostris, scil. circa annum 1417 quidam, ut dicitur, Nicolaus de Czerrucz ... cuius assercioni quam multos invenio consentaneos tum ex persone gravitate, quam non novi secundum faciem, sed pluribus audivi commendatam ...

---

55 Kaminsky, H.: *A History*, s. 204–220.

56 Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 7; Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 141; Kaminsky, H.: *A History*, s. 204; *Nicola della Rosa Nera detto da Dresda (1380? – 1416?) De reliquiis et de veneratione sanctorum: De purgatorio*. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 23. Wrocław – Varsoviae – Cracoviae – Gdańsk 1977, s. 39; Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 60, ačkoliv v jiné studii: týž: *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, s. 127, pozn. 4, Šmahel poukazuje na to, že neexistuje žádný nezvratný důkaz týkající se konce Mikulášova života. Řada badatelů jeho smrt na hranici v Míšni ovšem přijímá, snad i proto, že ji Šmahel (ač pouze jako pravděpodobnou) uvádí v *Lexikon des Mittelalters*.

57 Viz výše, s. 14.

Que persona eciam dicitur post vitam penitenciamque strictam dicitur duxisse et sanguinem suum fertur pro Christo effudisse."[58]

Výpovědní hodnota této ojedinělé rukopisné zmínky je pro Mikulášův životopis bohužel jen minimální. Žádné nové informace nepřináší: okolo roku 1417 se Mikuláš v českém prostředí možná ještě pohyboval; o jeho mučednické smrti slyšíme i z jiných pramenů. O autorovi ani o traktátu samotném neznáme nic bližšího, a jako nepřímé pramenné svědectví tedy tato zmínka k rekonstrukci Mikulášova životopisu nijak nepřispívá.

Další zprávou, která je k dispozici, je narážka v kázání Jana Želivského, radikálního kazatele z Nového Města pražského. Ten v jednom ze svých kázání k lidu proslovených v první polovině roku 1419 vzpomíná na Mikulášovu mučednickou smrt v Míšni:[59]

„O, quantum venenum fuit porrectum magistro Iohanni Huss, Ieronimo, sive Michaheli in Polonia et Nicolao sacerdoti Cristi in Misna {et hic a magistris in Praga}, non vos nocuit, quia non consenserunt."

Bohužel ani tento výrok nelze podpořit dochovaným pramenným svědectvím, a proto je potřeba při posuzování této zmínky mít na paměti i pozici a záměry Želivského jakožto radikálního husitského kazatele. Aniž bych chtěla ubírat na hodnotě uvedeného svědectví, přece jen je třeba vést v patrnosti, že Želivského kazatelské přípravy se dochovaly v jediném rukopise, do kterého je zapsal neznámý opisovač. Želivský jako populární kazatel také mohl záměrně ovlivňovat veřejné mínění, a jeho výroky proto nelze přijímat bez kritického posouzení. Zároveň je ovšem pravda, že to, co zaznělo z kazatelny, bylo obecně známo a bylo v zájmu úspěšného kazatele, aby jeho narážky padly na úrodnou půdu a našly u publika patřičnou odezvu. Pro-

---

58 Traktát je dochován v rukopise knihovny kapituly pražské, sign. D 52, f. 48r–88r (text z f. 51v), na deskách je jeho autorství připsáno blíže neznámému Šimonovi de Witowia a je zde zapsán po Mikulášově díle *De purgatorio*, nadepsaném „Errores Nicolai de Czerucz Theutonici contra purgatorium, quos receperunt et defenderunt Thaborite cum ceteris malis", s nímž polemizuje. Na přípisek upozornil Bartoš, František Michálek: *Do čtyř pražských artykulů. Z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415–1420*. Zvláštní otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1925, s. 62–63; posléze týž: *Husitství a cizina*, s. 141, pozn. 83, odkud je převzat citát v textu i s interpunkcí. Delší pasáže z tohoto rukopisu otiskl i Romolo Cegna v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 7–9, jehož transkripce se od Bartoše v jednotlivostech liší. Bartoš a po něm i Cegna osobu bez dalších argumentů identifikují jako „kanovníka Šimona z Litovle"; v seznamech kanovníků se mi osobu tohoto jména ale nepodařilo dohledat.

59 Želivský, Jan: *Dochovaná kázání z roku 1419* I. Ed. A. Molnár. Praha 1953, s. 126–127. Poznámka o pražských mistrech je připsána *in margine*, dle editora zřejmě rukou písaře. Uvedenou ukázku cituji dle edice s výjimkou *vos* ve větě „non vos nocuit", kde zaznamenávám rukopisné čtení (Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV F 23, f. 91v[a]), edice uvádí *eos*.

tože je Želivského výrok v souladu s předchozí zmínkou – byť taktéž nepřímého charakteru – je možné při neexistenci dalších pramenů Mikulášovu smrt na hranici v Míšni alespoň předpokládat.

Snad ještě před tím ovšem podle jiné rukopisné zmínky Mikuláš kázal v Žatci, jak se domnívá objevitelka jeho traktátu, nazvaného *Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno domini M°CCCCXVI* (dále *Sermo ad clerum 1416*).[60] Obsahově se jedná o dílo jednoznačně Mikulášovo,[61] ale dochování ve dvou donedávna neznámých kopiích prozatím znemožnilo jeho bližší zařazení do kontextu Mikulášovy tvorby a potažmo i jeho nezvratitelnou dataci. Je pravda, že žatecký region tradičně podporoval husitskou stranu a že Žatec byl důležitým politickým, ekonomickým a církevním centrem.[62] Tato oblast byla již dříve proniknuta valdenským elementem a s Žatcem lze spojovat i působení Petra Payna, který měl později kontakty s drážďanskými mistry v Praze. Populace města byla rozličná co do národnosti i vyznání, a proto zde fungovalo devět farních kostelů, což je počet překvapivě vysoký nejen ve středovevropském kontextu. Z tohoto důvodu zde působilo několik kazatelů jak pro německou, tak pro českou populaci. Domněnku, že zde Mikuláš působil jako kazatel pro německou menšinu, však bohužel nelze prameny doložit;[63] druhý z obou dochovaných rukopisů *Sermo ad clerum 1416* navíc titulaci Mikuláše jako kazatele v Žatci postrádá.[64] S ohledem na výše uvedené dohady a předpoklady je však celkem možné, že se Mikuláš po odchodu z Prahy v Žatci nějakou dobu zdržoval a poté pokračoval směrem do Míšně. Z nedostatku dalšího materiálu ovšem nelze o sklonku Mikulášova života s jistotou tvrdit cokoliv určitého.

Za současného stavu bádání k Mikulášově biografii nic dalšího dodat nelze. Pokud přijmeme veškeré informace pramenného materiálu, můžeme tvrdit, že Mikuláš byl Němec pocházející z Drážďan, který studoval v Erfurtu a v Praze, po studiích působil na drážďanské *Kreuzschule*, posléze se přesunul do Prahy a po boku českých reformátorů se aktivně zapojil do teoretických diskusí před vypuknutím husitských válek. Po roztržce se svými českými kolegy odešel z Prahy a přes Žatec

---

60 Fliege, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 30–31, která traktát objevila v jedné rukopisné kopii v knihovně v Dessau.

61 Kromě objevitelky textu J. Fliege, která srovnávala části *Sermo ad clerum 1416* mj. s vybranými autoritami citovanými v jiných Mikulášových pracích, provedl srovnání tohoto traktátku s Mikulášovým *Expositio Super Pater noster* Romolo Cegna, viz *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 98–99.

62 Historií města se nověji zabývá Holodňák Petr – Ebelová, Ivana: *Žatec*. Praha 2004.

63 Schlesinger, Ludwig: *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*. Prag – Leipzig – Wien 1892, nezachycuje pod jménem Mikuláš nikoho, kdo by mohl působit jako německý kazatel v Žatci mezi léty 1412 a 1419 a kdo by mohl být identifikován s Mikulášem z Drážďan; několik výskytů jména Mikuláš pak nevykazuje shody s výše rekonstruovanou biografií Mikuláše – například „Nicolaus de ... presb. Prag. dioc.", jenž byl potvrzen jako oltářník u Sv. Marie v Žatci 18. června 1403 (s. 122, č. 273).

64 Jedná se o rukopis Koblenz, Landeshauptarchiv, sign. Best. 701 Nr. 198; více viz níže, s. 42–43.

se dostal do Míšně, kde jeho život skončil na hranici. Pokud ovšem svědectví primárních pramenů zhodnotíme přísně vzato kriticky, respektive budeme-li akceptovat pouze ověřitelná fakta, převážná část výše uvedené rekonstrukce by musela zůstat pouze v rovině dohadů. Konstatovat by bylo možné pouze to, že po studiích v Erfurtu Mikuláš působil v Praze, kde sepsal většinu svých prací volajících po nápravě tehdejší církve, mezi jinými i zde vydávanou *Apologii*. Obě zmíněné možnosti jsou však relativně ahistorické a Mikulášův život si můžeme představovat někde mezi oběma uvedenými póly.

APOLOGIE A UTRAKVISMUS

Apologie v rámci Mikulášovy utrakvistické tvorby

Ve své bohaté literární tvorbě se Mikuláš zabýval mnohými aspekty tehdejších církevních poměrů. Asi dvě desítky děl z jeho pera obsahují reformně laděný materiál, který teoretikové jednotlivých husitských proudů ve větší či menší míře využili. Mikulášovo zpracování antitezí Krista a papeže, respektive protikladu církve prvotní a soudobé došlo značného ohlasu a rozšíření. Lákavě znělo uším jeho současníků, že každý laik včetně žen má právo kázat, absolutní odmítnutí očistce, požadavek nepřísahat a nezabíjet, kritika svatokupectví a obrazů či další; ve všech svých dílech Mikuláš nadto zdůrazňoval závaznost Božího zákona a nutnost se podle něj chovat. Za nosné téma Mikulášova reformního systému lze nicméně považovat eucharistickou problematiku, neboť z dvaceti děl, která jsou mu s větší či menší jistotou připisována, se jich této otázce věnuje minimálně sedm. Mikulášova role při teoretickém zdůvodnění utrakvismu v Praze byla stručně zmíněna již výše, podrobněji se této polemice bude věnovat následující kapitola. Podívejme se tedy nejprve na Mikulášova dochovaná díla, v kterých se otázce laického kalicha věnoval.

Apologie proti rozhodnutí kostnického sněmu je jednou z nejrozsáhlejších a nejrozšířenějších Mikulášových utrakvistických prací, a proto je třeba se zamyslet nad jejím postavením v rámci Mikulášovy tvorby spjaté se zaváděním utrakvismu v Čechách na počátku 15. století. Následující stručný přehled proto představuje chronologii a dochování Mikulášovy utrakvistické tvorby a přináší krátké obsahové srovnání s *Apologií*. Za nejúplnější soupis Mikulášových děl, ze kterého zde vycházím, lze

považovat seznam Kaminského, který stavěl na starších soupisech Sedlákových a Bartošových a který byl doplněn již jen v jednotlivostech.[65]

Sermo ad clerum de materia sanguinis (Sermo Nisi manducaveritis)

Za nejstarší Mikulášovo dílo zabývající se eucharistickou tematikou se pokládá *Sermo ad clerum de materia sanguinis* s incipitem *Nisi manducaveritis*.[66] Text tohoto kázání je dochován v sedmi kopiích, k nimž přistupují dva pražské univerzitní zlomky. Kritickou edici ve stejné době zpracovali Romolo Cegna a Helena Krmíčková,[67] ani jeden z editorů neměl ovšem k dispozici dříve neregistrovaný rukopis krakovský, ve kterém se dochovala i *Apologie*. V případě *Apologie* tento rukopis nepatří k nejstarším ani nejlepším, a proto se dá s velkou pravděpodobností předpokládat, že ani v případě *Sermo Nisi manducaveritis* by se text rekonstruovaný v edici po zapracování této kopie příliš nezměnil. Každopádně nemůže ovlivnit dataci tohoto kázání, které bylo proneseno ke kněžím v kostele svatého Michala na Starém Městě pražském. Podle data zápisu, jež se objevuje v pražském univerzitním rukopise (sign. V G 19), bylo kázání písemně fixováno 12. listopadu 1414. Na základě rozboru počátečních utrakvistických debat a srovnáním relevantních pramenů, které mohl mít Hus k dispozici v Kostnici, navrhla Krmíčková[68] posunout vznik díla pravděpodobně již na září 1414 s tím, že odmítla původní Sedlákův názor[69] o datování kázání dle perikopy, tedy k 7. červnu 1414.

Rozsahem je o něco kratší než *Apologie*, ovšem obsahově je mezi nimi rozdíl značný. Své publikum Mikuláš oslovuje jako „Domini igitur mei ac magistri reverendissimi et fratres dilectissimi“ nebo „Venerabiles magistri mei ac fratres amandi“, které potvrzují charakter kázání. Rozebral v něm pouze jeden verš – základní utrak-

---

65 Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 7–51; Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 146–153; *Master Nicholas*, s. 28–32; doplňky Fliege, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 27; dále recenze Kaminského soupisu od Jany Nechutové ve Sborníku prací Filosofické fakulty brněnské university C 13, 1966, s. 198–200; a od Pavla Spunara a Anežky Vidmanové v Listech filologických 90/2, 1967, s. 208–210. Další informace o Mikulášových dílech přináší i Romolo Cegna v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 151–153; a v *Nicolai ... Puncta*, s. 38–39, 45–51.

66 *Master Nicholas*, s. 30, č. 7; neregistrován je zde rukopis Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 182r–193r. V dalším textu je na tento text zkráceně odkazováno jako na *Sermo Nisi manducaveritis*.

67 Edici publikoval jako první Romolo Cegna v *Nicolai ... Puncta*, s. 157–187; Helena Krmíčková posléze publikovala svůj komentář a výhrady k Cegnově edici, především však diskrepance rukopisného čtení formou zkráceného aparátu, viz Krmíčková, Helena: *Příspěvek k edici kázání Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum Nisi manducaveritis*. Listy filologické 123, 2000, s. 251–299.

68 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 39; nověji Krmíčková, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 173–176.

69 Sedlák, Jan: *M. Jan Hus*. Olomouc 1996², s. 304, pozn. 4; jeho dataci převzal Cegna, viz *Nicolai ... Puncta*, s. 8.

vistickou autoritu Jan 6, 54 jako thema, a mluvit tedy lze o vyšší homilii.[70] Na začátku autor zdůrazňuje, že se hodlá držet pouze ortodoxní víry a všechny důkazy, které přednese, jsou zcela ve shodě s názory apoštolské církve a pravdy. Svůj výklad rozděluje do dvou částí, jejichž obsahem je *sacramenti digna necessitas* a *negligentibus dampnositas*, z nichž první zabírá převážnou část výkladu. Hlavním rozdílem oproti pozdějším pracím je chápání Janova evangelia ve smyslu *necessitas*, tedy že kalich je nutný ke spasení – a to jak pro duchovenstvo, tak pro laiky –, a proto zde Mikuláš vyvrací tomu odporující zvyk tehdejší církve. Důraz na Boží příkaz v této otázce (terminologicky *praeceptum* nebo *mandatum*), který akcentuje ve svých pozdějších utrakvistických dílech, v *Sermo Nisi manducaveritis* ještě nenalezneme. Na začátku díla jsou představeny autority dokazující nutnost kalicha, které se v jeho pozdějších pracích pravidelně nevyskytují, poté však odkazuje na autory, k nimž se vrací i jinde – s *Apologií* zde čteme mnoho shodných pasáží z kanonického práva (převážně z části *De consecratione* Gratianova dekretu), dále kratší úseky z Viléma z Montlauzunu, Lyrovy *Postily*, Pseudochrysostoma, Simona Fidatiho, ale setkáme se i se shodnými částmi spojovacího textu. Nápadná je absence odkazů na Cypriána a Alberta Velikého, jejichž argumenty utrakvisté zpracovali sice v první fázi traktátového boje o kalich, ale nikoliv v dílech nejstarších.[71] Oproti některým Jakoubkovým raným utrakvistickým pracím zde také, jak bylo řečeno, klade Mikuláš do záhlaví výrok z Janova evangelia 6, 54, tedy pozdější zcela zásadní utrakvistickou autoritu; Jakoubek se naproti tomu ve svých nejstarších pracích vyrovnává nejprve se svědectvím svatého Pavla v 1. epištole Korinťanům, z jehož slov teprve vyvozuje podmínku Janova výroku.[72] I z tohoto důvodu může být *Sermo Nisi manducaveritis* považován za „dílo v určitém smyslu hotové“[73] – hotové v tom smyslu, že nové či nově prezentované argumenty pro nutnost kalicha nepřináší.

V kontextu utrakvistické debaty je ovšem mnohem zajímavější fakt, že je zde poprvé písemně formulována výzva k praktickému utrakvismu.[74] Utrakvismus, o kterém se do této doby diskutovalo jen v literárních pojednáních teoretiků husitské strany, zde dostává i praktický stimul, a jeho provádění lze tedy datovat právě

---

70 Problematice kazatelství v české reformaci se v poslední době věnuje Soukup, Pavel: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha 2011; viz též Marek, Jindřich: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414. Praha 2011.

71 Podle Sedlákovy periodizace jde o období do kostnického zákazu 15. 6. 1415 – Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 98. Více k tomu Krmíčková, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 174–175.

72 Více k tomu Krmíčková, H.: *Articulus*, s. 78–82.

73 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 122.

74 Například *Nicolai ... Puncta*, s. 181: „Debemus ergo ministrare cum discrecione et cautela, ut evitare possimus cum adiutorio Dei pericula.“; s. 184: „Si ergo vult Deus iam illud sacramentum practicari eciam perfecte et de toto, non resistamus, sed pareamus et incipiamus!“

do doby po této Mikulášově výzvě, a ne jak se dříve předpokládalo až do období po Husově odchodu do Kostnice.[75] Tento fakt také ilustruje genezi raného utrakvismu, jak jej dnes díky precizním rozborům Heleny Krmíčkové známe, tedy že spíše než pro inovativní přínos lze Mikulášovy utrakvistické aktivity ocenit jako propracování a zdokonalení již sneseného materiálu, resp. v tomto případě stimulu učiněného Jakoubkem. I zde je ovšem potřeba zdůraznit skutečnost, na niž často upozorňuje právě Krmíčková, totiž že nic nevíme o ústních poradách a diskusích, kde vše mohlo probíhat jinak. Pokud při důkazu o Jakoubkově původcovství kalicha hrála jistou roli i jeho neoddiskutovatelná autorita v husitském táboře, pak ve světle zmínky v *Sermo Nisi manducaveritis* je nápadná skutečnost, že výzva k praktickému utrakvismu je v literární formě poprvé zachycena Mikulášem. Vysvětlení je možné dvojí: buď – a to je pravděpodobnější varianta – Jakoubkovo prvotní vybídnutí nebylo písemně fixováno (resp. se nedochovalo); nebo Mikuláš po boku Jakoubka i v raných utrakvistických debatách působil výrazněji, než současné bádání připouští.

Collecta auctoritatum de materia sanguinis (Collecta)

V pěti rukopisech předchozího kázání je k textu připojen soubor autorit dokazujících nutnost kalicha, a proto jej Kaminsky (který registruje jen čtyři rukopisy) ve svém soupisu také chápal jako součást kázání *Sermo Nisi manducaveritis*.[76] Na jejich existenci upozorňoval již Sedlák,[77] ale až díky Cegnovi se mezi odbornou veřejností rozšířil názor, že se jedná o samostatné dílo, citované většinou pod zkráceným názvem *Collecta*.[78] Tento soubor utrakvistických autorit začíná často užívaným citátem z Akvinského *Summy* („Thomas tercia [2ª] parte Summe sue questione LXXVI [XLVI]“) a dle Cegny končí explicitem „... omni celesti benediccione et gracia repleamur. Amen. Hec omnia de verbo ad verbum ex tractatu ubi supra breviter sunt collecta.“.[79] Již při zběžném zkoumání variant textu v jednotlivých rukopisech

75 Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

76 *Master Nicholas*, s. 30, č. 7. Kromě zde uvedených rukopisů jsou *Collecta* zapsána ještě v rukopise Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 193v–206v.

77 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789, eviduje zde tři pražské rukopisy.

78 Cegna, R.: *Appunti*, 130, 1971, s. 20–21; viz Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

79 Cegna, R.: *Appunti*, 130, 1971, s. 20. Tento explicit je v rukopisech na následujících foliích: Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28, f. 190r; sign. IV G 15, f. 226r[b]; Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 163, f. 238r; Basel, Universitätsbibliothek, sign. A X 66, f. 348r; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 203r.

je ale zjevné, že to s tímto textem bude trochu komplikovanější, než se na první pohled může zdát; neexistence kritického vydání zatím znemožňuje vyslovení definitivního soudu.[80] Ve všech pěti rukopisech text totiž pokračuje dále na prostoru zhruba tří až čtyř folií, kde je posléze ukončen slovy „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“.[81] V rukopisech je ovšem mezi oběma částmi patrný zlom: kromě pražského kapitulního rukopisu začíná ve všech ostatních kopiích text slovy „Bernardus in sermone ad Petrum de corpore Cristi“ na novém řádku, v krakovském rukopise je dokonce vynecháno místo pro iniciálku. Konec textu či výpisků je opět nejednotný, neboť krakovský rukopis ještě po tomto dodatku (tj. po explicitu „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“) přináší na f. 206r–206v další autority (inc.: „Et dicit Gwilhelmus de Monte Lauduno in Sacaramentali suo“[82]); pražský rukopis IV G 15 pak na f. 230r[a]–232r[b] pokračuje opět jinými eucharistickými autoritami (inc.: „Nisi manducaveritis ... x ... excelencia huius venerabilis sacramenti etc. Amen.“) – zběžné porovnání obou kopií ukazuje, že se nejedná o shodné autority, a teprve kritická edice tedy rozhodne, jak bude rekonstruovaný text *Collect* vypadat; dále bude potřeba rozhodnout, zda tento přípisek či dodatek (především na základě podoby v rukopise IV G 15) není možné považovat za fragment další Mikulášovy práce, resp. kazatelské přípravy, jak se to na první pohled zdá být pravděpodobné.

Romolo Cegna upozornil, že se jedná o autority, které Mikuláš necituje v předchozím *Sermo Nisi manducaveritis*; navíc vyslovuje hypotézu, že se může jednat o autority Mikulášem použité v nedochovaném díle, které nazývá *De sanguine Christi sub forma vini*.[83] Některé z těchto autorit Mikuláš využil v *Apologii* a kompletně pak (s výjimkou odkazů na Matěje z Janova a Augustina) v *Sermo ad clerum 1416*, o kte-

---

80 Romolo Cegna připravil přepis tohoto dílka, který ovšem zatím nebyl publikován, na základě tří rukopisů, a to Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28; Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148. Za laskavé poskytnutí tohoto materiálu jsem mu vděčná. Za zmínku stojí, že v tomto netištěném materiálu Cegna za integrální součást textu *Collect* považuje i část textu končící slovy „ad coronam celestis glorie pervenire. Amen.“ – více viz následující výklad.

81 Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 28, f. 193v; sign. IV G 15, f. 230r[a]; Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 163, f. 240r; Basel, Universitätsbibliothek, sign. A X 66, f. 352r (expl.: „...pervenire etc. Et sic finis”); Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 206r. Jako explicit „dodavku“ ke kázání *Sermo Nisi manducaveritis* jej v této podobě u tří pražských rukopisů zachycuje také Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789.

82 Konec je bohužel porušený, text mohl pokračovat i po současném f. 206v dále, neboť foliem 207r začíná další složka traktátem o přijímání dítek *Ad honorem*, připisovaným Jakoubkovi ze Stříbra (viz Spunar, P.: *Repertorium* I, s. 229, č. 611). V celém rukopisu jsou navíc na několika místech patrné stopy po vyříznutí stránek.

83 Odkazuji na jeho nepublikovanou práci s názvem „Il Trattato [perduto] Il sangue di Cristo sotto forma di vino (De Sanguine Christi in sacramento sub forma vini contento)”, s. 67.

rém bude řeč dále. *Collecta* poskytla žádaný materiál i Husovi při psaní kvestie *De sanguine Cristi sub specie vini* v Kostnici v době před svým uvězněním, tedy před 28. listopadem 1414.[84] *Collecta* začínají citáty z Tomáše Akvinského a Dionysia, ale na rozdíl od předchozího kázání se zde objevují i citace z Cypriána i Alberta Velikého, a to ve své delší (tedy rané) podobě. Poprvé se zde v utrakvistické tvorbě objevuje také odkaz na Matěje z Janova.[85] Pro konkrétnější dataci tohoto souboru ale nejsou v samotném textu bohužel žádné záchytné body, a proto s ohledem na jeho návaznost na text *Sermo Nisi manducaveritis* jej lze pouze relativně zařadit za toto kázání a před následující text *Quod fuit ab inicio*, pravděpodobně do září 1414.[86]

Quod fuit ab inicio

Nedlouho po právě zmíněných textech vzniklo zřejmě i krátké kázání na text *Quod fuit ab inicio*, které rovněž zdůvodňuje nutnost přijímání podobojí.[87] Dochovalo se v jediném exempláři v krakovské Biblioteka Jagiellońska (sign. BJ 2148), v rukopise, který obsahuje několik dalších Mikulášových prací – mimo jiné i výše uvedená díla *Sermo Nisi manducaveritis* a *Collecta* (ve své delší verzi) zároveň s *Apologií* –, z dalších relevantních utrakvistických prací je v rukopise zapsána Jakoubkova odpověď Ondřeji z Brodu *Responsio* (s incipitem *Praemissis positione scholastica*) a traktát *Ad honorem*. Sedlák Mikulášovi tento text připsal nejen z důvodu dochování v krakovském sborníku obsahujícím řadu prací tohoto autora, ale i díky charakteristickému označování sv. Pavla jako *coelestis studens*.[88] Kaminsky text navrhl datovat podle perikopy na 12. květen 1415, ale konkrétněji než po *Sermo Nisi manducaveritis* jej zařadit nelze. Tematicky nepřináší mnoho nového do již probíhající diskuse, ovšem absence kritického vydání je zatím překážkou hlubšího hodnocení tohoto nepříliš rozsáhlého kázání. Krátké úseky z kanonického práva zde obsažené čteme i v *Sermo Nisi manducaveritis*, *Apologii* či *Replice*.

---

84 Rozbor Husových pramenů podává Krmíčková, Helena: *K pramenům Husovy kvestie De sanguine Christi sub specie vini*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 45, 1998, s. 79–102; viz i Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 8.

85 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 52, 1911, s. 789.

86 Více k relativní chronologii raných utrakvistických děl, speciálně Jakoubkových *Auctoritates* a *Quod non solum sacerdotes* a Mikulášových *Collect*, viz Krmíčková, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 176.

87 *Master Nicholas*, s. 30, č. 8.

88 Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 50.

De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis (Apologie)

Chronologicky následující dílo s eucharistickou tematikou *De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis* neboli *Apologie*[89] našlo zřejmě největší odezvu u publika. Jedná se o nejrozšířenější spis v rámci celé Mikulášovy tvorby, a to i přesto, že jde o text značně rozsáhlý. Text *Apologie* je dochován v šestnácti rukopisech, z nichž pouze pět obsahuje text neúplný. Pro srovnání: Mikulášovo další hojně opisované dílo, *Tabule veteris et novi coloris*,[90] je známo z patnácti kopií, z nichž více než třetina obsahuje pouze excerpta nebo zachycuje odlišnou vývojovou fázi textu. Proto s trochou nadsázky můžeme o *Apologii* mluvit jako o Mikulášově nejpopulárnějším díle. Rukopisným dochováním *Apologie* a strukturou textu se bude detailně zabývat další kapitola.

Apologie je prudkou reakcí na kostnický zákaz kalicha, který byl vydán 15. června 1415, a její vznik spadá do doby nedlouho po něm, snad mezi červenec a srpen. Mikuláš na tento text odkazuje ve svém následujícím díle *Contra Gallum*, které je datováno také do doby mezi červencem a srpnem téhož roku, přičemž tento odkaz čteme pouze ve dvou kopiích z jeho čtyř dochovaných exemplářů – a právě tato pasáž doposud poskytovala vodítko pro relativní datování obou textů.[91] V budyšínském rukopise Stadtbibliothek, sign. 8° 8, je *Apologie* zapsána stejným písařem, který opsal i přímo předcházející text *Contra Gallum* – ovšem právě zde chybí oněch několik posledních řádků s odvolávkou na *Apologii*. Kromě Budyšína je text *Contra Gallum* dochován pouze neúplně v rukopise pražské Národní knihovny, sign. VII E 6, *in extenso* pak ve vídeňském rukopise ÖNB 4521 a v Národní knihovně v Praze, sign. IV G 15. Tento fakt vrhá na doposud přijímané datování *Apologie* a *Contra Gallum* stín pochybností. Jisté ovšem je, že oba traktáty vznikly v krátkém časovém rozpětí v letních měsících roku 1415. Pravděpodobná je také domněnka, že Mikuláš na obou textech pracoval zároveň.

---

89 *Master Nicholas*, s. 31, č. 13.

90 Tamtéž, s. 28–29, č. 2; Spunar, P. – Vidmanová A. v Listech filologických 90/2, 1967, s. 209, ke Kaminského soupisu dodávají rukopisy Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, f. 423sqq. (tento rukopis však dle mého názoru excerpta ani text *Tabulí* neobsahuje) a Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. D 50, f. 266r–267v (uvedeno je omylem f. 226r); naopak vyřazují excerpta z rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. I D IX, f. 1337v–138v.

91 Nicolaus de Dresda: *Contra Gallum*. Ed. H. Krmíčková. In: Studie a texty, s. 195: „Et de isto copiose patet, ubi dictum est de materia De usura et De conclusionibus doctorum de Constancia de conmunione calicis."

Co do obsahu je *Apologie* poplatná argumentaci kostnických teologů, a odvíjí se proto od jejich formulací. Mikuláš zde shromáždil obrovské množství dokladů proti oprávněnosti kostnického rozhodnutí, a z velké části je tedy *Apologie* spíše „praktickým cvičením" v logice. Dokládá nutnost přijímání podobojí, jak ji ustanovil sám Ježíš Kristus a jak to připouští i kostničtí doktoři, poté přináší paralely o nutnosti následování Kristových šesti nejmenších přikázání a o poslušnosti či přísaze obecně, podložené příklady z civilního práva. Především pak dlouze vyvrací kostnický argument o nutnosti zachovávání tradic a zvyků – takzvaných *consuetudines*, které jsou v rozporu s nařízeními Kristovy prvotní církve. Citáty z Akvinského je zde dokládán i fakt, že Janovo evangelium 6, 54 nebylo myšleno pouze duchovně. Argumenty, kterými je v *Apologii* vyvrácena oprávněnost a opodstatněnost kostnického zákazu, pak autor shrnuje v dlouhé invektivě proti textu kostnického dekretu a na závěr emotivně líčí konec světa a tresty, které stihnou kostnické doktory a všechny ostatní, kteří nebudou následovat Kristova přikázání. O utrakvistickou polemiku v pravém slova smyslu (tj. ve smyslu sporu o nutnost kalicha) se tedy nejedná, protože zde nejsou rozebírány nové konkrétní otázky, Mikuláš pouze opakuje nutnost přijímání podobojí, jež byla dokázána již v jeho prvním utrakvistickém díle. Spíše jde o logicky precizně formulované vyvrácení kostnického dekretu a v tomto ohledu je výstižné Bartošovo hodnocení, podle něhož byla *Apologie* „takřka úředním projevem celé strany"[92] na koncilní zákaz, o čemž může svědčit i značné rukopisné rozšíření tohoto spisu.

Contra Gallum

Jak bylo právě zmíněno, zároveň s *Apologií* či krátce po ní vznikl text *Contra Gallum* s incipitem *Nisi manducaveritis*,[93] odpověď betlémskému kazateli Havlíkovi, který ještě před kostnickým odsouzením vystoupil proti kalichu jako představitel reformní strany. Text je znám ze čtyř rukopisů, z nichž jeden je neúplný a další nečte odkaz na *Apologii*, o kterém byla řeč výše; ve dvou exemplářích *Contra Gallum* je *Apologie* také obsažena.[94] Havlík ve svém traktátu *Asserunt quidam*[95] polemizoval se star-

92 Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 75.

93 *Master Nicholas*, s. 30, č. 9; v kritické edici zpřístupnila Helena Krmíčková, viz Nicolaus de Dresda: *Contra Gallum*, s. 165–195.

94 Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15 a Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 8^0 8.

95 Kritickou edici pořídila Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 137–147.

ším textem *Magna cena* od Jakoubka ze Stříbra[96] a zárodky této debaty sahají až do počátků roku 1415, respektive do roku 1414. *Contra Gallum* je zřejmě jen jednou z více odpovědí, které se Havlíkovi od kolegů dostalo, ovšem v rámci Mikulášovy vlastní tvorby tvoří určitý přelom. Reaguje na Havlíkovy námitky a v tomto smyslu se podobá *Apologii* – tedy tím, že je vystavěno na základě díla, na něž odpovídá; Helena Krmíčková je také charakterizovala jako dílo „obecně eucharistické a ne adresně utrakvistické".[97] Stejně tak zdůraznila i hlavní novum této práce, totiž že se dotýká otázky přijímání dětí z kalicha a poprvé představuje relevantní autority, které je podporují.[98] Nutnost přijímání podobojí pak nově zdůrazňuje jako Boží příkaz (*preceptum* či *mandatum*), což oproti jeho předchozím utrakvistickým dílům, zejména *Apologii*, kde je zdůrazněna především jeho *necessitas*, představuje určitý významový posun. Je ale třeba znovu upozornit na fakt, že *Apologie* i *Contra Gallum* jsou si časově velmi blízké a Mikuláš svoji pozici zřejmě nezměnil ze dne na den – v *Apologii* se snad k přímé formulaci z důvodu struktury textu pouze nedostal, snad to pro něj ani nebylo aktuální, neboť toto stanovisko již dříve před ním písemně zformuloval Jakoubek.

Vzhledem k relativnímu zařazení obou děl lze poukázat na pár drobností. Traktát *Contra Gallum* začíná základní utrakvistickou autoritou (Jan 6, 54), po níž následuje několik míst ze *Summy* Tomáše Akvinského. Stejné úseky čteme v *Apologii* i v Mikulášových pozdějších pracích – *Replice* a *Sermo ad clerum 1416*, částečně i v předchozích *Collectech*. S *Apologií* nicméně text *Contra Gallum* v tomto případě vykazuje značnou blízkost, neboť citované pasáže z Akvinského se v obou doslovně shodují, pouze v *Contra Gallum* jsou přerušeny několika krátkými shrnujícími komentáři, které měly sloužit ke zdůraznění prezentované myšlenky. Pro ilustraci se na úvodní pasáž podívejme v juxtapozici k příslušnému úseku z *Apologie*.

---

96 Edice tamtéž, s. 131–136, polemika o kalichu podrobněji rozebrána na s. 16–46; k tomu také Kadlec, Jaroslav: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich.* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/2, 1981, s. 71–88; naposledy Krmíčková, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 171–180.

97 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 41.

98 Přijímáním maličkých se zabýval Kejř, Jiří: *'Auctoritates contra communionem parvulorum' M. Jana z Jesenice*. Studie o rukopisech XIX, 1980, s. 5–21; posléze podrobněji Holeton, David R.: *The Communion of Infants and Hussitism*. Communio viatorum 27, 1984, s. 207–225; později pak v syntetické práci týž: *La communion des tout-petits enfants*. Étude du mouvement eucharistique en Bohême vers la fin du Moyen-Âge. Roma 1989; viz i týž: *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 1. Ed. D. R. Holeton. Praha 1996, s. 39–40. Srov. Krmíčková, Helena: *Několik poznámek k přijímání maličkých 1414–1416*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 44, 1997, s. 59–69.

Apologie:

„...spiritualis manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas adesset. Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed eciam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam conmemoracionem* et *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem etc.*“

Et sequitur per eundem: „Et ideo non potest esse laudabilis humilitas, sed contra preceptum Cristi et ecclesie si quis a conmunione abstineat.“

„Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo reciperet.“ Et sequitur per eundem: „Quantum ad adultos, utrumque, scilicet baptizmus et hoc sacramentum, est necessitatis.“

Et dicit „quod peccatores magnum detrimentum paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percepcione huius sacramenti. Unde per hoc non sunt melioris condicionis, et licet in peccatis permanentes non excusentur propter hoc a transgressione precepti.“ Hec Thomas.

Contra Gallum:

„...spiritualis manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas adesset. Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed eciam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam conmemoracionem* et *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis*.“ Et sic secundum illum homo non solum ex statuto ecclesie, sed eciam ex mandato Domini tenetur conmunicare non solum spiritualiter, sed eciam sacramentaliter, quia dicit ‘hoc sacramentum sumere’. Ideo dicitur per eundem: „Non potest esse laudabilis humilitas, sed contra preceptum Cristi et ecclesie si aliquis a conmunione abstineat.“ Ecce dicit esse preceptum, et sic habemus per eundem, quod est mandatum et preceptum. Et quando obicitur de centurione, dicit idem: „Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo reciperet.“ Unde dicit, quod „quantum ad adultos utrumque est necessitatis“, scilicet baptismus et hoc sacramentum. Et sic habemus, quod sit mandatum et preceptum necessitatis, maxime quantum ad adultos. Unde sequitur per eundem, „quod peccatores magnum detrimentum paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percepcione huius sacramenti. Unde per hoc non sunt melioris condicionis, et licet in peccatis permanentes non excusantur per hoc a transgressione precepti.“ Hec secundum Thomam.

S trochou nadsázky by se dalo říci, že si Mikuláš odskočil od *Apologie* a začal rozpracovávat *Contra Gallum*, kam mu Akvinského argument ústrojně zapadal. Akvinský je totiž autoritou citovanou kostnickými doktory, a proto na ni Mikuláš v *Apologii* reagoval; v Jakoubkově *Magna cena* či v Havlíkově traktátu (tj. dílech, která vedla Mikuláše k sepsání *Contra Gallum*) jej nečteme. Obvykle se sice usuzuje, že dlouhé úseky z citovaných autorit značí jejich ranější použití, neboť reformátoři původně dlouhé pasáže krátili s tím, že z nich vytáhli jen to podstatné, aby tak zabránili přílišné rozvláčnosti svých argumentů; v tomto případě tomu tak ale nemuselo být. Vložené shrnující pasáže zde totiž autorovi slouží ke zdůraznění toho, že svátostné přijímání je *mandatum Domini*, tedy k prezentaci myšlenky, která představuje výše zmíněný významový posun oproti *Apologii*. I bez nadsázky se tedy dá předpokládat, že tyto shrnující pasáže byly přidány až při pozdějším zpracování látky.

Několik následujících citovaných autorit, zejména Albert Veliký, se objevuje v *Contra Gallum* i *Apologii*, ale v přeházeném pořadí. Dále se zde objevují delší úseky z díla *Compendium theologicae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku, přičemž *Compendium* je v *Apologii* citováno pouze jednou v souvislosti s příchodem Antikrista.[99] *Contra Gallum* pak v odpovědi Havlíkovi rozvíjí charakter eucharistie podrobněji a mnoho společných úseků s *Apologií* již nečte – rozhodně ne tolik, kolik jich má společných s *Replikou*.[100] Obě díla, *Apologie* i *Contra Gallum*, k sobě mají dobou svého vzniku velmi blízko, a přestože je *Contra Gallum* z teologického hlediska inovativnější, v *Apologii* Mikuláš rozpracoval látku, která je v nových souvislostech a logicky kompaktněji prezentována v *Contra Gallum*. Situace by se ovšem dala vysvětlit i obráceně, a proto s jistotou lze tvrdit pouze to, že obě díla vznikala ve stejné době.

Replica rectori scholarum in Corbach (Replika)

Kaminsky mezi *Contra Gallum* a *Apologii* zařadil další Mikulášovo utrakvistické dílo s názvem *Replica rectori scholarum in Corbach*, zkráceně citované jako *Replika*.[101] Toto nejrozsáhlejší Mikulášovo utrakvistické dílo vyvolalo nejvíce nejasností a protikladných názorů. *Replika* je obsáhlý text, který se dochoval v jediném rukopise pražské kapitulní knihovny (sign. D 118, f. 1r–51v), navíc neúplně, a doposud

99 K tomu i Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 42.
100 Podrobné srovnání s *Replikou* je představeno tamtéž, s. 64–69.
101 *Master Nicholas*, s. 31, č. 12.

postrádá moderní edici.[102] Hlavním sporným bodem bylo její datování. Starší soupisy[103] ji řadily až za *Apologii* a chápaly ji jako důkaz o propagaci kalicha v Německu; zároveň však upozorňovali, že dílo nepřináší teologicky nový materiál. Cegna představil zcela odlišnou teorii, založenou na datování *Repliky* do období 1409–1411,[104] kdy podle něj Mikuláš působil jako správce školy v hesenském Wildungen a kde jako první dospěl k myšlence nutnosti kalicha. V *Replice*, která je koncipována jako odpověď rektorovi školy v nedalekém Korbachu jakožto odpůrci kalicha, tedy Mikuláš shromáždil autority pro kalich, z nichž pak podle Cegni čerpaly všechny pozdější utrakvistické práce. Z hlediska struktury textu je pozoruhodné, že v první části se Mikuláš vymezuje proti údajným námitkám svého (blíže nespecifikovaného) protivníka; závěrečná část textu pak obsahuje argumenty pro kalich bez dalších odkazů na rektorovy případné argumenty. Textový rozbor vybraných pasáží ovšem ukázal,[105] že do *Repliky* Mikuláš převzal pasáže z dřívějších prací svých i svých kolegů a že *Replika* musela vzniknout dokonce až po Jakoubkově traktátu *Salvator noster*.[106] Ve zmíněné analýze Helena Krmíčková podrobně srovnala *Repliku* především s Mikulášovým *Contra Gallum*, které je pevně datováno do roku 1415. *Replika* čte shodné pasáže i s *Apologií*, jejich úplný přehled bude moci být podán, až budou k dispozici moderní edice, nyní lze dodat alespoň poznámku na okraj. *Apologie* ve čtvrté konkluzi odpovídá na kostnický argument, že pokud prvotní církev zavedla určitý zvyk, nikdo by mu neměl odporovat. Dlouhá pasáž, kterou Mikuláš odpovídá kostnickým doktorům, se čte (kromě kratších vynechávek) až na malé diskrepance doslova i v *Replice* (f. 28v–30v). Zde však můžeme sledovat elegantní přizpůsobení textu, jenž neodpovídá na předeslaný argument, jak tomu bylo u *Apologie*, a dá se tedy opět předpokládat, že tyto pasáže Mikuláš převzal z *Apologie*, kde měly své logické místo, do *Repliky*. Pro ilustraci:

---

102 Patera A. – Podlaha, A.: *Soupis rukopisů* I, s. 407.

103 Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 30; Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 153. Müller, J. Th.: *Magister Nikolaus*, s. 101, pozn. 38 pochybuje o Mikulášově autorství. Pozdější dataci *Repliky* přijímá i Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 60, 157, 165.

104 Viz výše, s. 14. Kromě dříve zmíněných prací se Cegna datací *Repliky* zabýval v *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 11–16, 22–23, 38.

105 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 62–85.

106 Tamtéž, s. 76–77. *Salvator noster* vydal Ryba, Bohumil: *Betlemské texty*. Praha 1951, s. 105–138, 209–216, 231–234, k datování viz s. 30–31.

Apologie:	***Replika***:
Et quia conmunionem sub utraque specie, ut per se dicunt doctores supra in prima conclusione, instituit et ministravit Cristus, qui est Veritas, qua racione audent hic in 4ta conclusione dimissa illa veritate allegare contrariam consuetudinem?	(29r) Et quia conmunicacionem sub utraque specie, ut conmuniter doctores dicunt, instituit et ministravit Cristus, ut supra, qui est Veritas, qua racione audent aliqui dimissa illa veritate allegare contrariam conswetudinem?
...in hoc enim ostendunt se esse doctores	...in hoc enim ostendit se rectorem esse (30r)
...ut Augustinus XI distinccione, *In hiis*, ut eciam dicit capitulum *Consuetudo*, distinccione prima per doctores pro ipsis allegatum.	...ut Augustinus XI distinccione, *In hiis*, ut eciam dicit capitulum *Conswetudo*, distinccione prima per rectorem pro eo allegatum.
...quare ergo audent dicere huic legi consuetudinem contrariam tenere et locum habere, cum capitulum *Consuetudo* per ipsos allegatum nichil facit ad probacionem eorum, ut patuit?	...quare ergo audet rector dicere huic legi conswetudinem contrariam tenere et locum habere, cum capitulum *Conswetudo* per ipsum allegatum nichil facit ad probacionem ipsius, ut patuit?

Protože zmíněné pasáže, na které Mikuláš v *Apologii* odkazuje, tvoří určité vnitřní pojítko textu, a především jejich opodstatnění je doložené v textu kostnického zákazu, dokládají i výše uvedené příklady, že *Replika* vznikla až po *Apologii*. Celkové zhodnocení *Repliky* a v ní prezentovaných autorit bude muset počkat až na moderní edici, ale jisté se zdá, že nejen chronologicky ji můžeme pokládat za Mikulášův „literárně utrakvistický epilog, ve kterém chce oponenty kalicha udolat co nejčetnější utrakvistickou argumentací".[107]

De proprio sacerdote et casibus

K utrakvistické problematice se Mikuláš vrátil ještě v krátkém traktátu *De proprio sacerdote et casibus*.[108] Dochoval se ve dvou rukopisech, ovšem pražský univerzitní

107 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 77.
108 *Master Nicholas*, s. 32, č. 18.

rukopis (sign. XXIII F 204) obsahuje pouze velmi zlomkovitá excerpta a bude ještě nutné zjistit, zda mikulovský rukopis (sign. Mk 102) nebude pro toto dílo *codex unicus*. Zabývá se právem věřících chodit do kostelů, kde se svátost podává pod obojí způsobou, a poté rozebírá otázku platů za svátostné úkony. Bartoš[109] jej podle stylu řadí mezi nepochybně pravá Mikulášova díla, upozorňuje na odkazy na jeho díla další, na převzaté pasáže a hojně citované kanonické právo. Několik shodných pasáží z kanonického práva a jeho glosy čte tento traktát shodně se *Sermo Nisi manducaveritis*, s kterým má i jeden stejný citát z Hugona od Svatého Viktora, dále ojediněle přináší citáty, které se čtou i v *Apologii* a *Replice*. Dílo je řazeno do roku 1415, ovšem spíše na jeho konec.

Sermo ad clerum factus per dominum Nicolaum, predicatorem Theutunicorum in Zacz, in anno Domini M°CCCCXVI (Sermo ad clerum 1416)

Posledním známým dílem s eucharistickou problematikou, které bylo připsáno Mikulášovi, je kázání přednesené v Žatci roku 1416, jak uvádí nadpis v jedné z dochovaných kopií.[110] Jeho text byl totiž doposud identifikován ve dvou exemplářích – v husitském sborníku v knihovně v Dessau a v archivu v Koblenzi, kde zmíněný nadpis ovšem chybí. Text byl dlouhou dobu známý pouze z desavského rukopisu, odkud jej ve formě takzvané *Teiledition* otiskla u příležitosti svého objevu Jutta Fliege.[111] Husitika ve sborníku z Dessau Fliege datovala do doby 1416–ca. 1473 a zároveň upozornila na možnost, že u *Sermo ad clerum 1416* se může jednat pouze o výtah z nějakého jiného Mikulášova utrakvistického díla. Text, který je zapsán v koblenzském rukopise, byl často zaměňován s jinými Mikulášovými texty se stejným incipitem *Nisi manducaveritis* (tímto incipitem totiž začínají tři Mikulášova díla – *Sermo Nisi manducaveritis*, *Contra Gallum* a zde rozebírané), a snad z toho důvodu mu nebyl věnován dostatek pozornosti, resp. vznikla okolo něj řada zmatků.[112] Kolace obou rukopisů ukázala, že nebyly opsány ze stejné předlohy a že koblenzská kopie je nejen staršího data, ale přináší i lepší čtení, a proto při přípravě kritické edice

109 Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 152–153, č. 22.

110 Fliege, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 27, č. 5. K autorství se vyjádřil i Romolo Cegna: *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 98–99.

111 Fliege, J.: *Eine hussitische Sammelhandschrift*, s. 31–35. Text není reprodukován *in extenso*, ale pouze ve formě odkazů na citované autority s uvedením incipitu a explicitu příslušných pasáží; v plném rozsahu jsou otištěny pouze citáty z autorit, pro něž neexistuje vydání, přičemž za „vydání" se považuje i starý tisk.

112 K záměně některého ze tří uvedených děl došlo například v Holeton, D. R.: *The Communion of Infants*, s. 211, 221; *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 38; Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 166 aj.

byla vzata za základ.[113] Rukopis z Koblenze také obsahuje dvě další Mikulášova díla, *Puncta* a *Apologii*. Text ovšem v obou rukopisech končí jinak – v Koblenzi je zakončen slovy „Explicit tractatus de sangwine", kdežto desavská kopie tento explicit postrádá; navíc pokračuje zhruba jedno folio dlouhými výpisky – dle vlastního tvrzení – ze „starých misálů" (f. 29r–29v).

S *Apologií* má *Sermo ad clerum 1416* velmi mnoho společných míst, zvláště z části *Apologie* označené bodem 24, kde se vyvrací námitky o duchovním přijímání s odvoláním na svědectví Alberta, Tomáše Akvinského či Cypriána. Dále obsahuje i pasáže, které má společné s Husovou kvestií *De sanguine Cristi sub specie vini*, Jakoubkovými *Pius Iesus*, *Responsio* a *Salvator noster* či s texty Jesenicovými; z Mikulášových dalších spisů má pak dva společné citáty se *Sermo Nisi manducaveritis*.

Apologie a boj o kalich

Při srovnání *Apologie* s ostatními Mikulášovými utrakvistickými texty byla několikrát zmíněna diskuse, která v Praze mezi zastánci a odpůrci kalicha horečně probíhala v letech 1414–1415. O počátcích utrakvismu v Čechách na počátku 15. století dnes již díky zpřístupnění základních textů víme mnoho podrobností jak chronologických, tak obsahových.[114] Stanoveny byly i základní mezníky traktátového boje o kalich, se kterým jsou většinou spojována jména jeho hlavních představitelů – Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu. Role Mikuláše z Drážďan v těchto polemikách byla korigována a většina badatelů jej dnes vidí jako blízkého kolegu Jakoubka ze Stříbra, se kterým úzce spolupracoval nejen v otázce kalicha a podílel se na rozvedení Jakoubkem představeného materiálu. Předchozí kapitola představila Mikulášovu *Apologii* v kontextu jeho ostatních děl s eucharistickou tematikou a ukázala, že teologicky staví na již rozpracovaných utrakvistických autoritách a mnoho nového nepřináší. Zároveň se ukázalo, že z Mikulášovy tvorby je *Apologie* dílem nejrozšířenějším i obecně velmi populárním, pokud s lehčí nadsázkou aplikujeme moderní terminologii na recepci literárních děl v pozdním středověku. Zde bych se proto chtěla pozastavit nad *Apologií* nikoliv z obsahového hlediska, ale zamyslet se nad jejím společenským dosahem v době jejího vzniku, a to na základě srovnání jejího

113 Dosud nepublikovanou kritickou edici jsem připravila v rámci doktorské práce: Mutlová, Petra: *Radicals and Heretics: Rethinking the Dresden School in Prague*. Budapest: Central European University. Department of Medieval Studies, 2010. Supervisor of the Doctoral thesis prof. Gábor Klaniczay, s. 164–180.

114 Výsledky prvotních syntéz Bartošových a Sedlákových doplnila a v mnoha směrech opravila pro nás dnes základní studie Heleny Krmíčkové, viz Krmíčková, H.: *Studie a texty*, kde je na s. 3–15 shrnuta literatura česká i zahraniční, týkající se historie kalicha.

rozšíření s rozšířením děl odpůrců i zastánců utrakvismu. Konkrétně si tedy *Apologie* žádá krátkého zamyšlení nad svou rolí jakožto reakcí na kostnické odsouzení kalicha.

Koncil svolaný zejména k překonání stávajícího schismatu v církvi na 1. listopad 1414 do Kostnice[115] se díky snaze římského a uherského krále Zikmunda a jeho politickým ambicím, kterými chtěl také dokázat převahu světské moci nad církevní, zabýval i situací v českých zemích.[116] Husovo pozvání do Kostnice je výsledkem této jeho aktivity a kromě zvýšení Zikmundovy politické prestiže a dosvědčení jeho autority nad papežem mělo co do činění i s jeho nároky na český trůn. Jako jedním z mnoha aspektů obžaloby Čechů z hereze se koncil zabýval i otázkou kalicha.[117] Stalo se tak až po podání žaloby Michaela de Causis na Husa po jeho uvěznění dne 28. listopadu 1414, který hned v prvním článku obvinil Husa z podpory utrakvismu.[118] I přesto, že v Čechách se o otázce kalicha diskutovalo již před Husovým odchodem do Kostnice, Hus sám se k ní literárně vyjádřil až v kvestii *De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo*,[119] kterou sepsal v Kostnici ještě před svým uvězněním, pravděpodobně mezi 3. a 28. listopadem 1414. Po prostudování děl, které mu jeho pražští kolegové poslali, vybral dle svého názoru to nejdůležitější a vyjádřil souhlas s prospěšností kalicha. Oproti Jakoubkovi a Mikulášovi, z jejichž děl materiál pro svou kvestii čerpal, byl ovšem Husův názor značně umírněnější,

---

115 Kostnickým koncilem se přehledně zabývá Brandmüller, Walter: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*. 2 sv. Paderborn – München – Wien – Zürich 1991–1997; srov. též Rathmann, Thomas: *Geschehen und Geschichte des Konstanzer Konzils: Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*. Forschungen zur Geschichte der älteren deutschen Literatur, Band 20. München 2000, speciálně s. 101–153; Šmahel, F.: *Husitská revoluce* 2, s. 269–297.

116 Zikmundovou vládou v zemích České koruny se zabýval Kavka, František: *Poslední Lucemburk na českém trůně*. Praha 1998; nově viz *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Ed. F. Šmahel – L. Bobková. Praha 2012.

117 Podrobněji viz Kejř, Jiří: *Husův proces*. Praha 2000; srov. týž: *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006, s. 12–48, 111–131, 132–145, 245–261; viz i Kotyk, Jiří: *Spor o revizi Husova procesu*. Praha 2001; ze zahraniční literatury alespoň Kolesnyk, Alexander: *Hussens Eucharistiebegriff*. In: Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. Seibt. München 1997, s. 193–202; Miethke, Jürgen: *Die Prozesse in Konstanz gegen Jan Hus und Hieronymus von Prag – ein Konflikt unter Kirchenreformern?* In: Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter. Ed. F. Šmahel. München 1998, s. 147–167. Přehledně kostnickou debatu o kalich až do jeho odsouzení kromě výše zmíněných dějin koncilu z pera W. Brandmüllera zachycuje i Girgensohn, Dieter: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches*. Göttingen 1964, s. 150–153.

118 Žalobu vydal Palacký, František: *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam ... illustrantia*. Pragae 1869, s. 194–199. Informace o situaci v Čechách a podklady pro žalobu poskytl Michaelovi, který do Kostnice přišel z Říma, Štěpán z Pálče – více viz Kejř, J.: *Z počátků*, s. 119; Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 21.

119 Vydána v *Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta* I. Ed. M. Flacius Illyricus. Norimbergae 1558, f. 42r–44r; srov. Bartoš, František Michálek – Spunar Pavel: *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*. Praha 1965, s. 123, č. 74. Podrobný rozbor podává Krmíčková, H.: *K pramenům Husovy kvestie*, s. 79–102.

a především setrval na pozici, že kalich je prospěšný, nikoliv však nutný ke spasení. Odvoláním se na tuto kvestii svůj názor Hus posléze potvrdil i v odpovědi na list Jana z Chlumu,[120] ve kterém ho Jan informoval o vypjaté situaci v Praze a polemikách souvisejících s přijímáním laiků podobojí a žádal Husa o konečné vyjádření. Ve svém eucharistickém díle *De sacramento corporis et sanguinis Domini* (známém i dle svého incipitu jako *Sepius rogasti*), které dopsal 5. března 1415 v Kostnici, se Hus o přijímání podobojí vůbec nezmiňuje.[121] Obecně je dnes přijímáno, že Hus se v otázce kalicha příliš neangažoval a situaci v Čechách nechápal či nedocenil, ale že ani koncil jej s touto záležitostí příliš nespojoval.[122]

V Čechách mezitím proběhla živá diskuse o kalichu, spojená se jmény jeho hlavních představitelů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu, o níž nás zpravuje řada dochovaných děl. Důležitým momentem bylo odmítnutí kalicha betlémským kazatelem Havlíkem, který jako první z řad husitských přívrženců vyslovil své pochyby o nutnosti přijímání podobojí.[123] Naproti tomu v Kostnici byla sice na základě obžaloby Michaela de Causis sestavena komise, která měla Husa vyslýchat o 45 Viklefových článcích, ovšem právě prvnímu článku o přijímání podobojí nebyla v dané chvíli věnována pozornost. Toto téma se znovu dostalo na pořad dne až poté, co 7. (či spíše 8.) dubna 1415 doktor Jan Náz informoval koncil, že v Čechách se svátost oltářní nosí v láhvích a nesvěcených nádobách a že ji podávají i ševci.[124] Rozhořčená česká a moravská šlechta proti těmto výtkám protestovala 13. května, kdy sněmu jejich jménem Petr z Mladoňovic doručil žádost o Husovo propuštění a jeho veřejné slyšení.[125] Na ni pak 16. května reagoval litomyšlský biskup Jan Železný tím, že vše potvrdil, a požádal sněm, aby se touto záležitostí dále zabýval. Ostrá odpověď českých pánů, která přišla o dva dny později, již nezabránila, aby sněm nenařídil komisi řádné prozkoumání dané záležitosti. Především šlo o důkladnou analýzu Jakoubkova traktátu *Pius Iesus*, který sněmu litomyšlský

120 List Jana z Chlumu i Husovu odpověď otiskl Novotný, Václav: *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Praha 1920, s. 238–241, č. 105–106.

121 Bartoš, F. M. – Spunar, P.: *Soupis pramenů*, s. 125–127, č. 77g, otištěno v *Iohannis Hus ... Historia et Monumenta*, f. 38v–42r.

122 Více k tomu Kejř, J.: *Husův proces*, s. 137–199.

123 Podrobně viz Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 16–46; nejnověji k chronologii příslušných polemik táž: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 171–181.

124 *Acta concilii Constanciensis* 4. Ed. H. Finke. Münster 1928, s. 511–513; Názovo *Avisamentum* otiskl poté Václav Novotný ve *Fontes rerum Bohemicarum* 8. Praha 1932, s. 487–488. Datum na pravděpodobnější 8. duben opravuje H. Krmíčková v Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 10, pozn. 34.

125 *Petri de Mladoniowicz relatio de Magistro Johanne Hus* poskytuje důležité údaje o protiutrakvistické kampani v Kostnici – vydal ji Václav Novotný ve *Fontes rerum Bohemicarum* 8, s. 25–120, o zmíněných protestech viz s. 44–53.

biskup předložil.[126] Dobrozdání o něm se ujal vídeňský teolog Petr Zach z Pulky, který svoji odpověď *Confutatio Iacobi de Misa* dokončil 31. května.[127] Byla složena z celkem dvanácti konkluzí, ve kterých byly důkladně rozebrány Jakoubkovy vývody a zdůrazněno, že církev má právo měnit ustanovení své prvotní církve, čímž Petr odmítl Jakoubkovy útoky na nově zavedenou tradici při přijímání svátosti. Pravděpodobně Pierre ďAilly pak Petrovy konkluze zredukoval do šesti bodů, ke kterým připojil odmítavá stanoviska k některým Jakoubkovým autoritám, a tento text se stal podkladem pro kostnický zákaz kalicha.[128]

Dne 15. června 1415 na 13. generálním zasedání koncil definitivně přijímání laiků podobojí odsoudil vydáním dekretu *Cum in nonnullis*.[129] V něm se argumentuje, že i přesto, že Kristus ustanovil podávání svátosti po večeři, církevní zvyk toto z dobrých důvodů změnil a podává jen lačným; stejně tak prý církev mohla změnit prvotní ustanovení ohledně podávání svátosti pod obojí způsobou, kterou opět kvůli různým nebezpečím a praktickým důvodům podává věřícím jen ve formě chleba, v němž je však obsažen celý Kristus. Dále dekret zdůraznil, že jednou přijatý zvyk musí být pokládán za zákon a nelze jej svévolně měnit. Tím byl odůvodněn jeho závěr, že kdokoliv by tvrdil něco jiného a proti tomuto zvyku protestoval, je kacíř a jako takový má být odsouzen a potrestán, případně k jeho stíhání má být použito i moci světské.

Rozhodnutí sněmu vyvolalo pochopitelně bouřlivé reakce. Bezprostředně na něj reagoval sám Hus v listě pánům Václavu z Dubé a Janovi z Chlumu, kde se vyjádřil proti nespravedlivému koncilnímu odsouzení kalicha, který dle něj má být podáván všem dospělým.[130] Tak jako později většina jeho kolegů, i on v něm zdůraznil neoprávněnost zákazu ve své podstatě odsuzujícího evangelium: „O quanta demencia ewangelium Christi, epistolam Pauli, quam dicit se non ab homine, sed a Christo recepisse, et factum Christi cum factis suorum apostolorum et aliorum sanctorum

126 Vydal jej Kadlec, J.: *Literární polemika*, s. 80–87; doplňky k rukopisnému dochování uvádí Krmíčková, H.: *Paběrky*, s. 192sqq. Traktátek *Pius Iesus* má delší historii v počátečních sporech o kalich; reaguje totiž na polemickou kvestii Ondřeje z Brodu *Utrum licitum sit* (vydal ji Kadlec, Jaroslav: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*. Münster 1982, s. 159–166, viz i s. 36–37), která zase reagovala na nedochovanou Jakoubkovu reakci na synodální zákaz kalicha roku 1414, označovanou jako *Remissius fiet Sodomitis* – více k tomu Kadlec, J.: *Literární polemika*, s. 72–73; Krmíčková, H.: *Jakoubkova utrakvistická díla*, s. 176.

127 Edice u Girgensohna, D.: *Peter von Pulkau*, s. 217–250.

128 *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa et ejus doctrinam de communione plebis sub utraque specie*. In: Magnum oecumenicum Constantiense concilium 3. Ed. H. von der Hardt. Francofurti et Lipsiae 1698, col. 586–592; poté přetištěn v *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 28. Ed. G. D. Mansi. Reprint Paris 1903, col. 157–160. Hardt text vydal jako anonymní, ale Brandmüller, W.: *Das Konzil*, s. 368, pozn. 41 dokládá, že autorem konkluzí i dekretu byl Pierre ďAilly. Nutno dodat, že za autora konkluzí býval považován i ďAillyho žák Jean Gerson.

129 Vydán v *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Ed. J. Alberigo et al. Bologna 1973³, s. 418–419.

130 Novotný, V.: *M. Jana Husi korespondence*, s. 286–289, č. 139.

ut errorem condempnare, scilicet de comunione sacramenti calicis domini pro omnibus adultis fidelibus constituta."[131] V jiném listu pak napomenul Havlíka, aby nebránil podávání podobojí v Praze a hlavně aby se vyvaroval roztržky s Jakoubkem ze Stříbra, která podle něj mohla mít dalekosáhlé důsledky.[132]

V Čechách pak vznikla celá řada reakcí, a to jak ze strany kališnické, tak i protiutrakvistické. Kromě několika listů či kratších reakcí dochovaných jen v nepočetných exemplářích a většinou anonymně, lze větší váhu přikládat pracím, kterých si všímá následující výklad. Z utrakvistického tábora vzešla dvě díla, která přímo reagovala na koncilní zákaz a vyrovnávala se s ním: z bohatého rukopisného dochování v šestnácti exemplářích se dá předpokládat, že značného ohlasu došla Mikulášova *Apologie*; ve stejné době a jako přímou reakci na kostnický zákaz napsal také Jakoubek ze Stříbra svoji *Zprávu, jak Sněm konstanský o svátosti večeře Kristovy nařídil*.[133] Ještě před podrobnějším srovnáním těchto dvou textů bude vhodné si připomenout existenci, kontext vzniku a rukopisné dochování ostatních reakcí.

Probíhající literární polemika proti Havlíkově odmítnutí kalicha kostnické odsouzení většinou reflektovala také, ale tato díla nemůžeme chápat jako přímé reakce na kostnický dekret. Samotný Mikuláš ve stejné době jako na *Apologii* pracoval na svém *Contra Gallum*, dochovaném pouze ve čtyřech rukopisech. Ještě před *Contra Gallum* vznikla odpověď Petra Payna *Quia nostri temporis homines*, kterou známe ze dvou exemplářů.[134]

Polemika mezi Jakoubkem a Ondřejem z Brodu o kalich samozřejmě pokračovala i poté, co kostnický koncil začal zkoumat Jakoubkův traktátek *Pius Iesus*, a neustala ani po kostnickém zákazu.[135] Stejně jako v případě výše uvedené polemiky s Havlíkem se ovšem nejedná o prvoplánové reakce na kostnický zákaz. Pro úplnost je nicméně možné zmínit, že z předchozích polemik býval do doby po kostnickém zákazu datován anonymní okružní list *Tractatus contra communionem calicis (De oboedientia)*,[136] nicméně bez přílišného opodstatnění, obsahově totiž logičtěji zapadá do doby před 15. červnem 1415.[137] Jedná se o stručnou odpověď dotýkající

131 Tamtéž, s. 289.
132 Tamtéž, s. 294–295, č. 141.
133 Kritickou edici pořídili Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 89–108.
134 Vydala Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 148–164.
135 Na *Pius Iesus* reagoval ještě roku 1414 Ondřej traktátem *De sumptione* (vydal Kadlec, J.: *Studien und Texte*, s. 167–224); na něj posléze Jakoubek traktátem s incipitem *Praemissis positione scholastica*, nazývaném *Responsio* (otištěn u Hardta, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 416–585).
136 Vydal Kadlec, J.: *Studien und Texte*, s. 235–248; více k němu týž, *Literární polemika*, s. 78–79. Dříve byl traktát *De oboedientia* připisován Ondřeji z Brodu, stylistické srovnání listu s Ondřejovými pravými díly ovšem tuto atribuci vyvrací – o jeho autorství blíže neznámé osoby nazývané *Sciolus* a svědectví nedochovaného rukopisu *P 4* z katalogu knihovny koleje Národa českého viz Krmíčková, H.: *Paběrky*, s. 192–193, 209.
137 Více viz Krmíčková, H.: *Několik poznámek*, s. 65.

se otázky přijímání maličkých, známé ze čtyř exemplářů. Na ni reagoval Jakoubek traktátem s incipitem *Plures tractatuli pullulant*, který byl nalezen v jediném exempláři ve Varšavě.[138] Ten již zmiňuje kostnické odsouzení a zdůrazňuje, že i Hus se ke konci života přiklonil k utrakvismu, když slovy Jakoubkovými přináší ojedinělý doklad o Husově prozření v chápání významu slov svatého Pavla v 1. epištole Korinťanům.[139] Ondřej z Brodu se k otázce kalicha vyjádřil v rozsáhlejším *Tractatus de sacramento eucharistie* s incipitem *Nisi manducaveritis*, který však již postrádá polemický charakter, a zřejmě nebyl namířen proti Jakoubkovi.[140] I ten je dochován pouze ve dvou kopiích.

Proti nedodržování kostnického zákazu kalicha v českých zemích se také ozvalo několik hlasů z Kostnice. Jean Gerson se pokusil doložit právo koncilu přijmout a vyžadovat dodržování dekretu proti přijímání z kalicha i přesto, že jeho základ není v bibli doložitelný.[141] Obhajobu kostnického dekretu potom sepsal i M. Jan Hildessen, který zdůraznil autoritu obecného sněmu a nutnost akceptovat jeho rozhodnutí a poukázal na duchovní význam Janova výroku. Jeho kratičký spisek s incipitem *Sacro concilio non est detrahendum* se dochoval ve třech pražských rukopisech.[142] Na něj odpověděl Jakoubek kvestií *Utrum omnem sentenciam cuiuslibet concilii ecclesiam catholicam representantis cristianus teneatur sub pena anathematis ratificare et approbare*.[143] Jakoubek v něm rozebírá model pravé církve Kristovy a nutnost následovat jedině její ustanovení. Jeho logickým závěrem tedy je, že sněmovní ustanovení nejsou závazná, pokud odporují ustanovení Kristovu. Text této zásadní kvestie je znám jen z jednoho rukopisu dochovaného v Budyšíně.

Koncem roku 1415 vznikly pravděpodobně i dva rozsáhlé traktáty, které se staví proti přijímání podobojí a útočí na Čechy. Oba dva jsou katolickou reakcí na nově otevřený problém přijímání maličkých a oba dva způsobily mnoho obtíží při analýze. Autorem listu *Eloquenti viro* byl podle posledních poznatků vídeňský profesor Mikuláš z Dinkelsbühlu.[144] Velmi oblíbený protihusitský text je dochován ve více než

---

138 Spunar, P.: *Repertorium* I, s. 371, č. 685a; srov. s. 248, č. 681. Více k němu Cegna, R.: *Początky utrakwizmu*, s. 107–114 a Kadlec, J.: *Literární polemika*, s. 78–79; Krmíčková, H.: *Paběrky*, s. 193.

139 Krmíčková, H.: *Articulus*, s. 80–81, pozn. 38.

140 Kadlec, J.: *Literární polemika*, s. 79; edici připravil týž, *Studien und Texte*, s. 248–273.

141 Vydal jej Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 2, col. 470–485, srov. zvláště col. 479.

142 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 55, 1914, s. 75.

143 Spunar, P.: *Repertorium* I, s. 217, č. 568; více k ní Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 55, 1914, s. 76–78.

144 O připsání autorství proběhla diskuse mezi Madre, Alois: *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften*. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte. Münster 1965, s. 252–254; a Damerau, Rudolf: *Texte zum Problem des Laienkelchs*. Gießen 1969, s. 4–17; srov. též Spunar, P.: *Repertorium* II, s. 204–206, č. 415. Brandmüller, Walter: *Fata libelli. Eine Hussitica-Handschrift aus Neapel.* Annuarium historiae conciliorum 11, 1979, s. 166, č. 31 poukazuje na dochování tohoto textu v neapolském rukopise Biblioteca nazionale, sign. VII D 9, který byl dopsán českým písařem v Kostnici roku 1418.

padesáti kopiích pod jmény různých autorů a otiskl jej i Hardt ve svém monumentálním díle.[145] Hardt otiskl i druhý, ještě rozsáhlejší anonymní spis, nazvaný podle incipitu *Estote sine offensione*.[146] Text je znám ze zhruba desítky rukopisů a byl také připsán více autorům. Z obsahu je zřetelné, že se jednalo o osobu detailně obeznámenou se situací v Čechách. Kaminsky přednesl několik hypotéz a navrhl jeho autorství připsat Štěpánovi z Pálče, ovšem s tím, že bude nutno provést podrobnější srovnání s Pálčovými dalšími eklesiologickými díly.[147] Dodnes tak otázka jeho autorství zůstává nevyřešena.[148] Přijímání maličkých se dotknul také kratší traktát *Nisi manducaveritis*, který Hardt vydal z jediné kopie zachované ve Vídni, obsahující vročení 1415, pod jménem Ondřeje z Brodu.[149] Ondřej ho rozhodně nenapsal, naopak autor tohoto traktátu čerpal z anonymního, dříve Ondřejovi připisovaného spisu *Tractatus contra communionem calicis (De oboedientia)*[150] a také z výše zmíněného listu *Eloquenti viro*.

Řada dalších polemik pro i proti kalichu vznikala i nadále. Jejich časová vzdálenost od koncilního zákazu kalicha je již značná, a pokud se chceme zamyslet nad rolí *Apologie* jako bezprostřední reakce na tento kostnický zákaz, není třeba další texty brát v potaz. Z výše řečeného jednoznačně vysvítá, že zdaleka největšího rukopisného rozšíření se dočkala *Apologie* Mikuláše z Drážďan. O dost ji předčí jen dochování protihusitského listu *Eloquenti viro*, který však vznikl o pár měsíců později (pomineme-li problém jeho dochování ve dvou odlišných verzích), a na bezprostřední reakce v Čechách po zveřejnění kostnického zákazu kalicha proto mohl mít vliv jen o dost slabší. K tomu je třeba připomenout obecný problém dochování protiutrakvistických a utrakvistických prací, které na rozdíl od prvně zmíněných podléhaly mnohem častějšímu ničení. Přesto je poněkud zarážející dochování např. Jakoubkovy české *Zprávy* v jediném exempláři. Kostnický zákaz oficiálně vyhlásil na domácí půdě Jan Železný 29. října, zpráva o něm se do Čech ovšem jistě dostala dříve.[151] Nasnadě by bylo, pokud by to byla právě Jakoubkova česká relace, která by fungovala jako médium pro rozšíření dané informace mezi širší vrstvy. I přesto, že díky nevyčíslitelným deperditům je nutno náš dochovaný rukopisný materiál vždy hodnotit obezřetně, je poměr šestnáct ku jedné ve prospěch dochování *Apologie* poměrně výmluvný. Jaké faktory mohly v této situaci hrát roli?

---

145 Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 338–391.
146 Tamtéž, col. 658–762.
147 Kaminsky, H.: *A History*, s. 495–499.
148 Spunar, P.: *Repertorium* II, s. 206, č. 416 s upozorněním na atribuci Štěpánovi.
149 Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 392–415.
150 Viz výše, pozn. 136.
151 Bartoš, František Michálek: *Husitská revoluce I*. Doba Žižkova 1415–1426. Praha 1965, s. 20.

Jakoubkova *Zpráva* vznikla během léta či raného podzimu 1415 a oproti *Apologii* je psána česky, rozsahem je o dost kratší a dochovala se pouze v jediném exempláři v kodexu, který obsahuje i *Apologii*. *Zpráva* je v tomto kodexu zapsána na f. 161r–170r, *Apologie* následuje po ní na f. 174r–201v, ovšem tento kodex pražské Národní knihovny vznikl až po roce 1416, takže musíme předpokládat minimálně jeden mezičlánek od vzniku textu a pro přesnější datování obou prací nám tedy nepomůže.[152] Co do obsahu je na první pohled nejmarkantnějším rozdílem to, že Jakoubek ve své *Zprávě* reaguje pouze na dekret *Cum in nonnullis*. Činí tak rozebráním jeho textu kousek po kousku, vždy cituje větu či dvě z dekretu a odpovídá na ně. Důraz klade na nadřazenost Božího zákona a fakt, že pokud se v prvotní církvi přijímalo pod obojí způsobou, je třeba tuto praxi následovat. Jeho argumentace je více emotivní než logicky pregnantní. Přesto první zdání, totiž že *Zpráva* mohla být určena širšímu publiku, klame. Podle Sedláka mohlo jít o list, který měl snad být poslán s českým překladem kostnického dekretu nějakému českému pánovi, ale uznává, že obsahově se jedná o obranný traktát.[153] Počáteční oslovení „Pane milý" totiž ukazuje na skutečnost, že dílo mohlo být adresováno nějakému šlechtici, který se na Jakoubka obrátil.[154] To by zároveň posunovalo chronologické zařazení poněkud dále od kostnického zákazu – podle Heleny Krmíčkové je také možné, že *Zpráva* vznikla až v souvislosti s vyjádřením vikářů pražského arcibiskupa 5. září 1415, vyzývajících plebány pražské diecéze, aby kostnický zákaz kalicha uváděli ve známost mezi lidem.[155] Upozorňuje také na fakt, že Jakoubek musel část dekretu překládat do češtiny, protože při sepisování *Zprávy* aplikoval stejný postup jako v předchozích polemikách s Ondřejem, tj. ocitoval *in extenso* protivníkův názor a následně jej vlastními argumenty vyvrátil. Naproti tomu Mikuláš v *Apologii* reagoval na celý text *Conclusiones*, jehož geneze sahá přes Petrův traktát *Confutatio Iacobi de Misa* až k Jakoubkovu *Pius Iesus* (resp. k Ondřejově kvestii *Utrum licitum sit* a nedochovanému Jakoubkovou dílu *Remissius fiet Sodomitis*) a jehož pochopení vyžadovalo orientaci v proběhlé teologické polemice o kalich. Je tedy pravděpodobné, že *Apologie* byla primárně určena vzdělanému univerzitnímu publiku. Oproti Jakoubkově *Zprávě* měl ovšem Mikuláš veškerou argumentační „výzbroj" připravenou a měl z čeho vybírat. Po minuciózní analýze konkluzí a několika připojených bodů přináší celý text dekretu *Cum in nonnullis*, po němž následuje závěrečná vypjatá předpověď konce světa, sestávající z citátů z *Compendium theologicae veritatis*, *Apokalypsy* a *Horologium aeterne sapientiae*, tedy autorit, které se v prudké Jakoubkově *Zprávě* nečtou. Celkově je Mikulášova *Apologie* logicky propracovanější a sevřenější

152 Jedná se o rukopis Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI D 9.
153 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 408–410.
154 Čejka, M. – Krmíčková, H.: *Dvě staročeská utrakvistická díla*, s. 24.
155 Tamtéž, s. 24, 26; text nařízení otiskl Palacký, F.: *Documenta*, s. 595–596.

a dá se předpokládat, že k jejímu sepsání bylo potřeba více času než k Jakoubkově *Zprávě*. Nicméně o relativním chronologickém zařazení obou prací s jistotou mluvit nelze – pokud bychom datování *Zprávy* posunuli až na září, *Apologie* by zřejmě vznikla před ní, neboť během září a října píše Mikuláš další spisy, ve kterých se už odvolává na *Apologii*.[156] V každém případě lze oba texty považovat za výstižný doklad o spolupráci horlivých obhájců kalicha a pouze se dohadovat, proč z obou učenců zrovna Mikuláš, který jen o něco málo později z Prahy odchází kvůli neshodám s reformní stranou, právě pro její přívržence sepsal odpověď na tak významnou událost. Podrobnější srovnání *Apologie* a *Zprávy* s dalšími texty (jako třeba pozdější Jakoubkovy reakce na Hildessenův spisek), až budou k dispozici v moderních edicích, nám snad v budoucnu vyjeví více podrobností o situaci, která v Čechách po zveřejnění kostnického kalicha nastala. Prozatím je možné alespoň konstatovat, že Mikulášova *Apologie* měla ve srovnání s ostatními reakcemi nemalý vliv na přiostřující se atmosféru v Čechách.

156 Více o tom v následující kapitole.

KODIKOLOGICKÉ POZNÁMKY

Název a atribuce Apologie

Mikulášovo dílo je rukopisně zachováno pod různými názvy, z nichž do širší povědomosti přešlo zkrácené počeštěné označení *Apologie* (resp. *Apologie proti sněmu kostnickému*). Pochází zřejmě od Hermanna von der Hardta, který pod názvem *Apologia pro communione plebis sub utraque specie contra conclusiones doctorum in Constantiensi concilio editas* otiskl tento text jako dílo Jakoubka ze Stříbra v roce 1698.[157] Pravděpodobně na základě Hardtova starého tisku jej pak Sedlák,[158] který také správně připsal jeho autorství Mikulášovi, označil jako *De conclusionibus doctorum in Constancia de materia sanguinis (de communione calicis)* a tento název se pak vyskytl i v dalších soupisech Mikulášových prací.[159] V rukopisech nebývá nadepsán vůbec, případně jen jako *Conclusiones de conmunione utriusque specie* (resp. variace tohoto označení) nebo *Conclusiones doctorum de Constancia* či *Articuli* (tj. proti kostnickým konkluzím), ve shodě s tím, jak na svůj spis odkazuje samotný Mikuláš. Vratislavský rukopis přináší titul *Replicacio garrula husitarum contra conclusiones de conmunione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis*; v rukopise dochovaném v Koblenzi se čte explicit *Cortina de sanguine*.

Že se jedná o dílo Mikulášovo, lze bezpochyby přijmout. Hardtova mylná atribuce pramenila pravděpodobně z toho, že postavu Mikuláše vůbec neznal, nebo měla co do činění s faktem, že to byl především Jakoubek, kdo se podílel na zavá-

157 Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–657.

158 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408; později Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 7, 29.

159 *Master Nicholas*, s. 31.

dění laického kalicha v Čechách. Vodítko poskytuje rukopis z pražské Národní knihovny sign. III G 9, který text nadepisuje *Incipit tractatus magistri Nycolay de Drazna*,[160] a jistotu pak i sám Mikuláš, který má ve zvyku se na svá díla odvolávat či je citovat jinde. V samotné *Apologii* totiž zaznívá několik odkazů na jeho další díla, která nelze vztáhnout k literární produkci Jakoubkově:

- „et sic de aliis excusacionibus in Punctis" (Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 169r[b]) – jednoznačný odkaz na Mikulášova *Puncta* ve třetí konkluzi, kde jsou kritizovány výmluvy na lidskou tradici či zvyklosti při vysluhování eucharistie[161]
- písař rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, při zkrácení několikařádkového citátu z Viléma z Montlauzunu, který se objevil už v *Punctech*, tento úsek v *Apologii* uvozuje: „ut patet in Punctis de ecclesia" (f. 44r)
- „et de ista materia alibi est plus dictum" (Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 82r) – odkaz v úseku, kde se píše o kacířských doktorech, kteří schvalují přijímání jen pod jednou způsobou a místo uznání Písma svatého jako nejvyšší autority se obracejí ke svým vlastním výkladům, je možné vztáhnout na Mikulášovy *Tabule*[162]

Na *Apologii* pak Mikuláš odkazuje ve svých dalších dílech:

Contra Gallum:

- „Et de isto copiose patet, ubi dictum est de materia De usura et De conclusionibus doctorum de Constancia de conmunione calicis."[163]

De iuramento II:

- „Et de isto lacius vide ubi dictum est de huiusmodi Conclusionibus et in materia de usuris."[164]

De usuris:

- „Vide copiose ubi dictum est *De communione calicis*, circa quintam conclusionem, ubi ponitur numerus vigesimus."[165]

---

160 Na nadpis upozornil Tomek, V. V.: *Dějepis* 3, s. 623, pozn. 34; Truhlář, J.: *Paběrky*, s. 662.

161 Podobná kritika výmluv a domnělých nebezpečí se čte např. v *Nicolai ... Puncta*, s. 106–107 a jinde.

162 Kritika neoprávněné interpretace Písma a odkaz na stejné místo Gratianova dekretu je na začátku páté tabule – *Master Nicholas*, s. 47–48; podobně odvolávku interpretuje i Cegna – viz *Nicolai ... Puncta*, s. 155.

163 Krmíčková, H.: *Studie a texty*, s. 195. Znovu je třeba upozornit, že tento odkaz se objevuje pouze ve dvou ze čtyř dochovaných rukopisů tohoto textu.

164 Cegna, Romolo: *Il* Tractatus de iuramento *di Nicola della Rosa Nera*. Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 82/2, 2008, s. 488.

165 De Vooght, Paul: *Le traité «De usuris» de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 45, 1978, s. 232, který ovšem odkaz interpretuje jako odvolávku na „Nicolai de Dresda *Sermo ad clerum de materia sanguinis*" (tamtéž, s. 232, pozn. 533); jedná se ale o *Apologii*, která je na rozdíl od *Sermo Nisi manducaveritis* členěna na konkluze a číslované úseky.

Expositio super Pater noster:

- „Et de hiis omnibus vide, ubi dictum est de usura et materia sanguinis circa sextam conclusionem.“[166]

Querite primum regnum Dei:

- „Et de illo dictum est in Conclusionibus de materia sagwinis.“[167]

De purgatorio:

- „Et de adhibenda fide dictis doctorum, vide in conclusionibus doctorum *de materia sangwinis* et in *materia de usuris*.“[168]
- „Et de isto scilicet que sit differencia inter ecclesiam et sinagogam, require in *Conclusionibus doctorum de materia sanguinis*.“[169]
- „Et de accepcionibus ecclesie dictum est in *conclusionibus de materia sanguinis* circa quartam conclusionem.“[170]
- „Et de ista materia dictum est in conclusionibus ipsorum *De materia sanguinis*.“[171]

Kromě nepochybného svědectví samotného autora a obsahové příbuznosti s jeho dalšími traktáty, o které byla řeč výše, je možné uvažovat o zařazení *Apologie* mezi spisy Mikuláše z Drážďan i s ohledem na její styl. Jan Sedlák vyjádřil přesvědčení, že po stylistické stránce lze *Apologii* Mikulášovi připsat bez pochyb.[172] S jeho názorem lze souhlasit – *Apologie* vskutku disponuje všemi znaky typickými pro Mikulášův styl (logicky velmi obratně vystavěné argumenty podepřené hojnými citacemi z kanonického práva, jejich přesné určení, jistá stylistická říznost i určitý patos, v neposlední řadě i některé charakteristické obraty)[173] – přesto je možné zároveň upozornit, že *Apologie* ze stylistického rámce Mikulášovy tvorby lehce vybočuje. Komplexní stylistický rozbor jeho literární pozůstalosti nebyl ještě proveden,[174] z dostupných edic

166 *Nicolai Dresdensis Expositio*, s. 160. Jako odkaz na *Apologii* lze číst i úsek, který se čte tamtéž, s. 142: „...qui scilicet per oppositum in nupciis et convivio sui sacratissimi corporis et sanguinis vinum, quod letificat cor hominis et quod admiscuit omnibus fidelibus Proverbiorum IX, converterent in aquam sive manuum et digitorum ipsorum locionem, dantes populo fideli laicali pro sanguine suo in sacramento, sub forma vini contento, eandem. (Et de ista materia alibi copiosius est dictum).“

167 Nicolaus de Dresda: *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. Nechutová. Brno 1967, s. 52.

168 De Vooght, Paul: *Le dialogue «De purgatorio» (1415) de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 42, 1975, s. 157–158; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 62.

169 De Vooght, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 172; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 75.

170 De Vooght, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 211; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 110.

171 De Vooght, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 222; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 120.

172 Sedlák, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408.

173 O nich Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 30, pozn. 2; zde nutno dodat, že zmiňované označení sv. Pavla jako „celestis miles et studens“ se v *Apologii* nevyskytuje.

174 Prvotní pokus podnikla v roce 1987 Noemi Sklenářová v diplomové práci zpracované na Ústavu klasických studií FF MU v Brně: Sklenářová, Noemi. *Rétorika spisu Mikuláše z Drážďan De conclusionibus*. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií, 1987. Vedoucí diplomové

Mikulášových děl je ovšem zřejmé, že emotivně laděné pasáže do svých děl Mikuláš většinou přebíral – kromě bible také z autorit „modernorum". U *Apologie* zaujmou především pasáže ze *Speculum aureum*, *Horologium aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, či *Compendium theologicae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku. Především spis dominikánského mystika Jindřicha Susona lze považovat za autoritu poměrně neotřelou i v rámci Mikulášových spisů – v *Apologii* je z ní vystavěna dlouhá závěrečná pasáž a exaltované líčení trestů, které postihnou kostnické doktory. Mikuláš zde do textu *Horologia* zajímavě zasahuje: místo v *Horologiu* užitých biblických míst zde vybírá pasáže jiné, které se mu pro daný účel zřejmě zdály pádnější či přesvědčivější.[175] Přes všechny útočné pasáže se však *Apologie* zdá být v jistém smyslu mírnější než Mikulášova další díla: např. podobně ironické výpady, jaké Mikuláš volí při kritice uctívání obrazů, kde místo jejich náboženské funkce při vedení prostého lidu ke zbožnosti neváhá ke stejnému efektu doporučit nadměrnou a častou opilost,[176] při četbě *Apologie* hledáme marně a při pátrání po podobně jízlivých a sarkastických pasážích budeme *Apologií* zklamáni.

Stylistický rozbor celé Mikulášovy literární pozůstalosti v budoucnu jistě přinese cenné výsledky a teprve poté se ukáže, zda je styl *Apologie* více či méně „mikulášovský". V této chvíli stačí tedy poznamenat, že její styl neodporuje přijetí Mikulášova autorství a že teprve rozsáhlejší srovnání ukáže, nakolik mohl být Mikuláš ovlivněn například svými kolegy a jinými okolnostmi při formulaci této rázné odpovědi na kostnický zákaz kalicha.

Struktura Apologie

Krátký komentář si žádá i samotná struktura *Apologie* a její členění. Jak vyplývá ze stylizace kostnického zákazu kalicha, je Mikulášova odpověď vystavěna na základě těchto šesti sněmovních konkluzí a několika k nim připojených bodů, na které pak navazuje uvedením dekretu *Cum in nonnullis* a reakcí na něj. Mikuláš nejdříve přináší doslovné znění kostnické argumentace a posléze na ni reaguje. Činí tak především shromážděním biblických citátů a důkazů z obecně přijímaných církevních autorit, které jsou v přímém rozporu s tvrzením kostnických doktorů, resp. s auto-

práce PhDr. Jana Nechutová, CSc.; tato práce s ohledem na tehdejší stav znalostí o Mikulášově literární tvorbě, a především ediční zpřístupnění jeho spisů nemohla přinést zásadní výsledky. Komplexní stylistické zhodnocení bude možné provést, až budou Mikulášova díla k dispozici v kritických edicích.

175 Například z Deuteronomia, Lyrovy *Postily* aj.; v jednom z dochovaných rukopisů *Apologie* jsou tyto interpolace velmi přehledně zaznamenány *in margine*.

176 Nicolaus de Dresda: *De imaginibus*. Ed. J. Nechutová. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university E 15, 1970, s. 228.

ritami jimi uvedenými. Takto je rozebráno všech šest konkluzí a jednolitý výklad je navíc vnitřně členěn a očíslován od jedné do dvaceti osmi. Číslování logicky třídí jednotlivé myšlenky do bloků, zpočátku krátkých (první konkluze má dvanáct bodů), posléze delších, kdy jeden blok tvoří vždy kostnická konkluze s podpůrnými autoritami, druhý Mikulášova odpověď (konkluze dva až šest). Po šesti konkluzích kostnický sněm uvedl tři další připomínky (ve starých tiscích tvoří zvláštní kapitolu nadepsanou *Examinata argumenta, pro communione sub utraque a Jacobello advecta*), které Mikuláš opět vyvrací (body dvacet tři až dvacet osm). V rukopisech je zmíněné číslování naznačeno různým způsobem, většinou je zakončeno maskulinní koncovkou a odpovídá zřejmě označení *numerus* (jak dokazuje výše uvedená odvolávka v *De usuris*) či *articulus*, případně je zakončeno ablativním *-o*, v jednom případě i *-a*.

Zmíněné číslování lze chápat především jako nástroj pro přehlednější členění textu, který měl umožnit snazší orientaci v něm, a tím i jeho pochopení. U právnicky přesně uvažující mysli to nepřekvapí a s tímto jevem se u Mikulášových textů setkáváme velmi často – pro ilustraci lze uvést jeho dílo *Tabule veteris et novi coloris*,[177] nazývané také *Cortina de Antichristo*, které je členěno stejným přehledným způsobem, tedy do několika *tabulí* a v jejich rámci i do očíslovaných pasáží. Zajímavé je, že ve dvou krakovských rukopisech *Apologie* je šestá konkluze shodně označena jako *sexta tabula*, přičemž text Mikulášových *Tabulí* je dochován pouze v jednom z nich. Jiné rukopisy takovou iregularitu nezaznamenávají, proto se pravděpodobně jedná o pouhou písařskou nepozornost, která byla opsána písařem buď přímo, či přes společnou předlohu obou rukopisů. Aluzi na *Tabule* neboli *Cortinu* pak obsahuje i rukopis *Apologie* dochovaný v Koblenzi, ve kterém se čte explicit *Cortina de sanguine*.[178]

Po šesti konkluzích a jejich vyvrácení pak Mikuláš přináší dekret z třináctého zasedání kostnického sněmu, který byl 15. července 1415 zveřejněn pod názvem *Cum in nonnullis* a jímž bylo odsouzeno přijímání podobojí pro laiky. Na něj pak navazuje zhruba čtyři folia dlouhým úsekem, ve kterém dovádí svoji argumentaci k závěrečnému odmítnutí platnosti a uznání kostnického dekretu. Odhlédneme-li od zlom-

177 Vydáno v *Master Nicholas*, s. 38–65. Ve studii předcházející edici je o tomto díle pojednáno podrobněji (s. 9–11). O pozdějších adaptacích tohoto textu ve dvou známých rukopisech, tzv. Göttingenském a Jenském, existuje poměrně rozsáhlá literatura, především uměleckohistorická; nejnověji shrnuje odbornou literaturu k tématu Šmahel, František: *Die Tabule veteris et novi coloris als audiovisuelles Medium hussitischer Agitation*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 95–105; Jenský kodex se nedávno dočkal výpravného dvousvazkového vydání s rozsáhlým komentářem: *Jenský kodex: Faksimile a komentář.* Ed. M. Vaculínová a kol. 2 sv. Praha 2010.

178 Nutno ovšem dodat, že tento písař i známou kroniku *Flores temporum* v témže rukopise nadepsal *Incipit cortina (?) quod intitulatur Flores temporum...* (f. 182r[a]). O významu a užití *cortina* viz *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* 1. A–C. Ed. B. Ryba – D. Martínková et al. Praha 1987, s. 953.

kovitě dochovaných kopií, u tří ze třinácti rukopisů *Apologie* lze v tomto místě pozorovat určitý přelom. Rukopisy Kraków, sign. BJ 1690, a Wrocław, sign. I Q 90, již dekret *Cum in nonnullis* a závěr *Apologie* nepřinášejí; rukopis Kraków, sign. BJ 2148, má text přehozený tak, že v kodexu je nejdříve vevázána závěrečná část (od dekretu *Cum in nonnullis* do konce) a začátek se objevuje až na konci kodexu. Starší katalogy tuto skutečnost často reflektovaly tak, že oddělovaly kostnický dekret a Mikulášovu odpověd, a chápaly je jako samostatné jednotky. I z tohoto důvodu zůstávala *Apologie* v katalozích často neidentifikována. Faktem ale je, že převážná většina kompletních textů *Apologie* přináší text shodně i s kostnickým dekretem a na něj plynule navazující replikou a neodděluje je žádnými výraznými nadpisy či jinými předěly. Kolofóny jednotlivých dochovaných kopií také shodně mluví o konci traktátu či díle pojednávajícím o kostnických konkluzích a odpovědích na ně s jejich odmítnutím.[179] Text také působí logicky uceleně i přesto, že pouze první část textu, tedy konkluze a odpovědi, jsou číslovány, závěrečná část již ne. V první části totiž Mikuláš reaguje na kostnické argumenty a musí se držet jimi vytyčené linie. Teprve v závěru – poté co prezentoval kostnické argumenty jako snůšku bibli odporujících názorů – mohl dát průchod svému vlastnímu stylu a názorům. Přináší zde delší úseky z *Compendia theologicae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku, *Apokalypsy* a z *Horologia aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, které svým vypjatým tónem a patosem korespondují s téměř hysterickým tónem *Apologie* a jsou logicky očekávaným vyústěním prezentovaného tématu.

Kompaktnost textu navíc dokládá i ojedinělý rejstřík, který se k *Apologii* dochoval v jednom z jejích rukopisů (Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 70r). Převazbou byl sice zařazen o několik folií dále, stejně jako poslední list textu, psán je ovšem stejnou rukou jako samotný text. Zpracován je tak, že tematicky odkazuje na místa probíraná v textu, a to pomocí krátkých glos, která jsou v textu zaznamenána *in margine*. Tyto glosy jsou v průběhu textu navíc abecedně seskupeny pod písmena A až P, která jsou také vyznačena na okrajích.[180] V rejstříku jsou pak slovní glosy seřazeny abecedně a je k nim přiřazeno písmeno odpovídající jejich výskytu v textu dohromady s odkazem na příslušnou konkluzi.[181] Poněkud komplikovanější jsou odkazy na konkluze, které se v rejstříku objevují a které neodpovídají zcela čle-

179 Více v edici; za průkazný lze považovat např. explicit v rukopise Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 62r: „Expliciunt conclusiones de Constancia contra conmunionem sub utraque specie et responsiones ad eas et condempnacionem ipsorum".

180 Kromě písmene A, které se zřejmě ztratilo oříznutím stránky.

181 Několik marginálních glos není v rejstříku zachyceno (např. f. 40r *quomodo similitudo claudicat*; f. 43r *in ecclesia nomine et re*; f. 60r *canes*), jejich nečetnost však prozrazuje, že důvodem jejich omise byla nejspíše nepozornost; v jednom případě je naopak v rejstříku zachycena glosa, která se nečte v textu. Nepochopitelnou se naopak dnes jeví skutečnost, že závěrečný úsek textu (f. 60v–62r), obsahující větší počet marginálních glos, není do rejstříku zahrnut, ač prostorově písař omezen nebyl.

nění konkluzí v textu *Apologie*: písmeno A odpovídá první konkluzi textu; B druhé; C a D třetí; E sice spadá pod třetí konkluzi, ale v rejstříku se objevuje jako *quarta*; F a G jsou správně zařazeny pod čtvrtou konkluzi; H pod pátou; I, J a K pod šestou, kam je zároveň zařazen i zbytek textu, indexovaný písmeny L až P (L zahrnuje body 23 až 26; M 27 a 28; pod N se skrývá závěrečný útok na kostnické konkluze a text dekretu *Cum in nonnullis*; O a P zahrnují konec textu). Toto členění je pozoruhodné i proto, že v tomto rukopise jsou jednotlivé konkluze v textu zřetelně odděleny, a to buď pomocí nadpisu přímo v textu, pravidelně pak na okraji s příslušnou číslovkou, kde se často vyskytují marginální poznámky typu *sunt verba doctorum* a přináležející *responsio*. Bez zajímavosti není ani fakt, že zatímco v textu *Apologie* písař střídá arabské a římské číslovky, jak to bylo tehdy obvyklé, v rejstříku se progresivnější arabské formy neuplatnily. Tento rejstřík může při bližším zkoumání napovědět nejen něco o chápání textu a orientaci v něm,[182] především však jednoznačně dokládá jednolitost a kompaktnost textu *Apologie*, jak byl výše popsán. Ve světle výše uvedených skutečností tedy nic neodporuje přijetí faktu, že *Apologie* sestává ze dvou částí, tzn. z analýzy konkluzí kostnického sněmu a z dekretu *Cum in nonnullis* a reakce na něj, které tvoří homogenní celek.

O datování díla bylo pojednáno v předchozí kapitole, kde byla *Apologie* začleněna do kontextu ostatních Mikulášových utrakvistických prací. Jak bylo demonstrováno, *Apologie* vznikla v druhé půli roku 1415. Nyní lze dále konstatovat, že její autorství je možno bez výhrad připsat Mikuláši z Drážďan, a že forma, v níž ji zachytila většina rukopisů, byla s největší pravděpodobností ta, kterou jí původně vtiskl sám Mikuláš.

182 Tematické rejstříky byly sice v 15. století standardními akademickými pomůckami, velmi se ale lišilo jejich užití u různých typů textů, což je doposud nepříliš probádané téma. Obecně lze říci, že většinou se s rejstříky a s členěním textů na kratší úseky setkáme ve spojení s díly „tradičních" autorit (Jeroným, Augustýn apod.), resp. u biblických či kazatelských textů a pomůcek, kde bylo důležité rychle a jednoduše lokalizovat požadovanou informaci. U literárních textů, jako je *Apologie*, jejíž zamýšlené publikum nebylo masové a ani zřejmě nebyla určena k orální či vizuální transmisi, je výskyt podobné pomůcky spíše ojedinělý. Více např. Hudson, Anne: *Studies in the Transmisson of Wyclif's Writings*. Aldershot 2008, která se zabývala rejstříky k souborným Viklefovým pracím, pocházejícím z českého prostředí a ze stejného období jako *Apologie*. Obecně k vývoji pomůcek usnadňujících orientaci v rukopisném materiálu viz např. Rouse, Mary A. – Rouse, Richard H.: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, Ind. 1991.

DOCHOVANÉ RUKOPISY APOLOGIE

Text *Apologie* lze nalézt v následujících šestnácti středověkých rukopisech, tedy v počtu vyšším, než uváděly starší soupisy Mikulášovy literární činnosti:[183]

G **Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 166r^{a}–192v^{a}**

Kodex obsahuje texty výlučně husitské provenience, z celkových čtrnácti zde zapsaných děl autorství deseti náleží Mikuláši z Drážďan.[184] Dvakrát se v něm vyskytuje vročení 1417 (f. 99r a 249r). Je psán gotickou kurzívou ve dvou sloupcích a střídají se v něm dvě písařské ruce: ke změně písaře došlo u *Apologie* na f. 178r^{a}; první písař užívá spíše klasických tvarů a na jeho grafickém vyjádření je patrný vliv němčiny,[185] druhý písař užívá grafiky středověké – protože tento rukopis byl zvolen za základní text pro přípravu edice, jsou tyto rozdíly respektovány. Jednotlivé konkluze jsou zvýrazněné červenými iniciálami, případně začínají na novém řádku; průběžné číslování konkluzí a bodů se objevuje pouze *in margine* (arabskou číslicí nebo vypsáním celého slova).

Truhlář, J.: *Catalogus* I, s. 299–300.

---

183 Viz výše, poznámka 65. Rukopisům *Apologie* dosavadní soupisové práce kvůli existenci Hardtova starého tisku nevěnovaly dostatečnou pozornost, proto nový výzkum počet rukopisů značně rozmnožil.

184 Osm z nich má moderní edici a ve všech případech editoři zvolili jako základní text tohoto kodexu; jedná se o *De quadruplici missione*, *Tabule veteris et novi coloris*, *Querite primum regnum Dei*, *Expositio Super Pater noster*, *Puncta*, *Sermo Nisi manducaveritis*, *Contra Gallum* a *Consuetudo et ritus primitive ecclesie et moderne* (pro tento text je rukopis *G* ovšem *codex unicus*).

185 Stejně jako v celé řadě dalších Mikulášových textů je i zde němčinou ovlivněná grafická podoba slov velmi častá (např. na f. 167v^{b} *recidat* místo *recitat*; f. 168v^{b} *vinum* jako *finum* posléze opravené; f. 175v^{b} *veritas* opravené z *feritas*; f. 177v^{b} *invidebat* jako *infidebat* apod.), a dalo by se proto uvažovat o tom, že takto vypadal původní Mikulášův zápis, který čeští písaři opravovali, což by mohlo podpořit hypotézu o Mikulášově německé jazykové příslušnosti.

U **Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 71r–98r**

Kodex vznikl nejdříve v druhé půli roku 1415, stářím se tedy blíží rukopisu *G*. *Apologie* je psána jednou rukou velmi zběžnou, místy obtížně čitelnou gotickou kurzívou, nicméně se jedná o poměrně spolehlivou kopii. Kromě *Apologie* je v tomto kodexu zapsán i Mikulášův spis *De usuris*. *Apologie* je zde uvozena červeně provedeným nadpisem s určením autorství (*Tractatus magistri Nycolay de Drazna*), červeně je nadepsáno i kostnické odsouzení laického kalicha. Číselné členění konkluzí je organickou částí textu, zpočátku většinou slovně vypsané číslovky se ovšem později objevují zapsané jak arabskými, tak římskými číslicemi.

Truhlář, J.: *Catalogus* I, s. 211–212.

D **Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI D 9, f. 174r–201v**

Rukopis z 15. století pochází z husitského prostředí a obsahuje převážně díla týkající se české reformace,[186] je zde zapsána i výše rozebíraná česká reakce Jakoubka ze Stříbra na kostnický zákaz kalicha. Střídá se zde více písařských rukou: oba dva písaři, kteří se na opsání *Apologie* podíleli (ke změně písařské ruky dochází na začátku čtvrté konkluze na f. 181r), poměrně často chybují. Číslování v rámci konkluzí je součástí textu, číslovky jsou vypisovány celým slovem a jimi oddělené kratší úseky začínají většinou na novém řádku.

Truhlář, J.: *Catalogus* II, s. 147–148.

V **Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4937, f. 47r–66r**

Rukopis bohemikální provenience nelze datovat přesněji než do 15. století, starší soupis jeho první část datuje do roku 1418. Obsahově nevybočuje z prostředí české reformace, závěrečná část obsahuje větší počet dopisů a děl vztahujících se k jednání na Basilejském koncilu, které sem pravděpodobně byly vevázány později; *Apologie* je zde jediným Mikulášovým dílem. O podstatnější převazbě rukopisu svědčí i četné vynechávky v texu *Apologie*, které jsou uvozovány odkazy *ut supra* či *ut sexterno alio/alibi patet* (např. f. 47v, f. 52v, f. 56r) a jejichž doplnění v současné podobě rukopisu nalézt nelze. Střídá se zde více písařských rukou, *Apologii* opsal pouze jeden písař úhlednou gotickou kurzívou, a to poměrně kvalitně. Konkluze jsou jasně členěny pomocí odstavců a dílčích nadpisů; jejich číslování je zapracováno do textu a číslovka je většinou vypsána slovně, později i římskou číslicí.

---

186 Důkladným rozborem prací zachovaných v tomto kodexu a jejich srovnáním s rukopisem Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4940, dokázala Krmíčková, že společná předloha těchto kodexů vznikla nejdříve v roce 1416 a pražský rukopis z ní byl opsán zřejmě až ve druhém stupni; viz Krmíčková, Helena: *Nedochovaná předloha rukopisů PUK XI D 9 a ÖNB 4940*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 89–98.

Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum III. Cod. 3501–5000. Vindobonae 1869, s. 429–432.

Schwarzenberg, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien 1972, s. 271–273.

M **Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 102, f. 59r–80r**

Husitský teologický sborník z mikulovské dietrichsteinské sbírky, datovaný k roku 1419, představuje významný soubor Mikulášových děl, kterých je zde zapsáno celkem šest.[187] V rukopise se střídá více písařských rukou, *Apologie* byla opsána písařem jediným. Červeně zdůrazněné číslování konkluzí je zde součástí textu (zpočátku vypsané slovně, později číselně) a zároveň arabskými číslicemi vyznačené *in margine*. Oproti ostatním rukopisům obsahuje tento rukopis několik kratších přídavků, celkově se jedná o poměrně spolehlivou kopii.

Dokoupil, Vladislav: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha 1958, s. 177–182.

C **Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 2148, f. 163r–179v, 29r–33r**

Husitský sborník dochovaný v krakovské univerzitní knihovně je významnou památkou zachycující Mikulášovu literární tvorbu, od nějž se zde dochovalo šest děl; o jeho autorství se uvažuje i v případě dalších dvou zde zapsaných děl, *Exposicio Decalogi* a *De septem sacramentis*.[188] Husitika zde obsažená pocházejí z období 1405–1419, Mikulášovy *Tabule* obsahují kolofón s datem 17. 2. 1414, nicméně přesněji než *post 1419* dobu vzniku kodexu stanovit nelze. *Apologie* je zde rozdělena do tří částí: nejprve je na f. 29r–29v zapsán kostnický dekret *Cum in nonnullis*; následuje konec *Apologie* na f. 29v–33r; první část (tj. šest konkluzí) je opsána na f. 163r–179v. V kodexu se střídá více písařských rukou, v textu *Apologie* se uplatnily dvě (první písař opsal text na f. 29r–33r a 163r–177v; druhý pak od f. 177v do konce, ten se také častěji dopouštěl písařských chyb). Číslování konkluzí je zaznamenáno slovně v textu i arabskými či římskými číslicemi na okrajích, jednotlivé úseky začínají na nových řádcích, případně jsou alespoň zřetelně odsazeny. Kostnický dekret i následující invektiva jsou sice od sebe odděleny nadpisy, ovšem to, že k sobě patří, prozrazuje v celém kodexu užitý způsob započetí jednotlivých prací na novém foliu. Na f. 32v je jedna česká glosa.

---

187 Kromě *Apologie* se jedná o *De quadruplici missione*, *Querite primum regnum Dei*, *Dialogus de purgatorio*, *De imaginibus* a *De proprio sacerdote et casibus*.

188 Z prokazatelně Mikulášových děl jsou zde vedle *Apologie* zapsána *Tabule veteris et novi coloris*, *Puncta*, *Sermo Nisi manducaveritis*, *Collecta* a *Quod fuit ab inicio*. Viz též Sedlák, J.: *Mikuláš*, s. 50–51; Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 150; *Master Nicholas*, s. 32, č. 8; o katechismech podrobně Havelka, Emanuel: *Husitské katechismy*. Praha 1938, s. 100–110.

Bartoš, F. M.: *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 72–74.

Wisłocki, Wladysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881, s. 518.

J Kraków, Biblioteka Jagiellońska, sign. 1690, f.243r[a]–254v[b]

Rukopis obsahuje kolofón s datem 1452, po němž je o několik folií dále jinou rukou zapsána *Apologie*. O historii a vlastnictví kodexu není téměř nic známo, pro *Apologii* se jedná o kopii mladší. Její text je zde zapsán neúplně, končí šestou konkluzí a kostnický dekret a závěr textu nepřináší – podobným způsobem je text *Apologie* zpřeházen i v rukopise *C*, odkud sem byl zřejmě opsán, ovšem nikoliv přímo, ale minimálně přes jednu předlohu; kromě závěru v textu delší omise nejsou. Text je psán hustě ve dvou sloupcích, slovně vypsané číslování v rámci konkluzí je součástí textu, někdy je poznačeno zároveň na okraji buď arabskou, nebo římskou číslicí. Jedná se o spolehlivou, nicméně neúplnou kopii.

Wisłocki, Wladysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881, s. 408.[189]

B Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 8° 8, f. 135v–172r

Kolekce bohemik bývalé Gersdorfské knihovny je z poloviny tvořena Mikulášovými spisy, zapsanými pohromadě v druhé části kodexu.[190] Krzenckův soupis datuje kodex podle filigránu do období 1417–1426. V rukopise se střídá více rukou, *Apologie* je psána stejným písařem, který opsal i předcházející *Contra Gallum*, na jehož konci je vynecháno několik posledních řádků textu s odvolávkou na *Apologii*.[191] Číslování v rámci konkluzí je většinou slovně vypsáno přímo v textu, kromě toho je téměř vždy označeno i arabskou číslicí na okraji – místa, kde marginální číslování není vidět, byla pravděpodobně oříznuta. Z písařského hlediska se jedná o kopii značně nespolehlivou.

Flajšhans, Václav: *Bohemika Gersdorfské knihovny v Budyšíně*. Časopis musea království českého 83/1, 1909, s. 137.

Krzenck, Thomas: *Die Bautzener Hussitica der ehemaligen Gersdorfschen Bibliothek*. Studie o rukopisech 31, 1995–1996, s. 175–176.[192]

---

189 Starý katalog uvádí odkazy na zrušenou paginaci, rukopis byl ovšem posléze foliován – z toho důvodu je v edici uvedena současná foliace.

190 Kromě *Apologie* jsou zde *Puncta*, *Contra Gallum*, *Expositio Super Pater noster* a *De quadruplici missione*.

191 Viz výše, s. 35.

192 Každý ze soupisů uvádí různou foliaci, ani jedna z nich ovšem bez výhrady neodpovídá foliaci uvedené v současné podobě rukopisu, která je použita v edici. Ani jeden z katalogizátorů také *Apologii* v tomto rukopise neidentifikoval.

L **Leipzig, Universitätsbibliothek, sign. Ms 602, f. 243v[a]–256r[a]**

Možnost, že text *Apologie* zapsaný v tomto teologickém sborníku mohl být předlohou Hardtova starého tisku – který uvádí, že *Apologii* vydal „ex antiquo Codice MSCto Academiae Lipsiensis“,[193] a v jiném rukopise této knihovny se *Apologie* nedochovala[194] –, nelze jednoznačně vyloučit, ale ani potvrdit. Kodex pochází z první poloviny 15. století, podle filigránů jej lze datovat do rozmezí let 1421–1433. *Apologie* je v tomto rukopisu jediným zástupcem Mikulášovy tvorby, zapsána jsou zde ovšem i excerpta z antiheretického spisu Benedikta z Alignan s incipitem *Collecta et excerpta de Summa Benedicti abbatis Marsilie super capitulo Firmiter credimus* – tento text je vícekrát rukopisně spojen se spiskem proti Mikulášovým *Tabulím*.[195] V rukopise se střídá více rukou, písař *Apologie* opsal kopii poměrně odlišnou od znění ostatních rukopisů. Text psaný gotickou kurzívou je ve dvou sloupcích, až na výjimky je jednolitý a bez nadpisů; číslování v rámci konkluzí je zapracováno do textu a vypsáno slovy, někdy je vynecháno úplně, odděleno zpočátku v rámci textu není, posléze se objevuje odsazení či odstavec.

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. Burkhart. Wiesbaden 1999, s. 247–252.

E **Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 38r–62r**

Rukopis pocházející z 15. století přináší materiál, který úzce souvisí s českou reformací; z Mikulášovy tvorby je zde kromě *Apologie* zapsán *Tractatus de fide catholica et de sacramentis*.[196] Kodex nevznikl před rokem 1420 a o jeho vlastnictví není známo nic bližšího. Kvůli moderní vazbě jsou některá folia přeházena: konec *Apologie* je dnes vevázán o deset folií dále po skončení textu, je ale správně označen podle současné paginace i původní foliace jako 62r; přehozeno je i folio, které je nyní označeno jako 70r, ale které původně muselo následovat hned po konci textu – přináší totiž již zmiňovaný tematický rejstřík k *Apologii*. *Apologie* je psána jedním písa-

193 Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–592.

194 Mám tím samozřejmě na mysli pouze její současný fond – viz *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 4. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 1. Die theologischen Handschriften 1 (MS 1–500). Ed. R. Helssig. Wiesbaden 1995²; *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 6. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 3. Die juristischen Handschriften. Ed. R. Helssig. Wiesbaden 1996²; *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig* 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. Burkhart. Wiesbaden 1999.

195 Více k tomu a k rukopisnému dochování zmíněných prací Mutlová, P.: *Vybrané prameny*, s. 553–560.

196 O Mikulášově autorství nejprve uvažoval Bartoš, F. M.: *Husitství a cizina*, s. 150; Kaminsky text uvádí mezi Mikulášovými pravděpodobnými spisy – viz *Master Nicholas*, s. 32, č. 8; důkazy pro Mikulášovo autorství snesl Havelka, E.: *Katechismy*, s. 81–91, přepis na s. 192–205; traktátek posléze přetiskl i Jiří Daňhelka: *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* IV. Drobné spisy české. Praha 1985, s. 532–542, 582–584.

řem. Číslování konkluzí je slovně vypsáno v textu, někde chybí a objevuje se arabsky i římsky *in margine*; první dvě konkluze jsou opatřeny i tučnými minuskulními nadpisy. Četné marginálie, z nichž některé byly při nové vazbě částečně ořízнuty, se vztahují pouze k členění textu a v aparátu zachyceny nejsou.

Truhlář, J.: *Catalogus* I, s. 506.

F **Praha, Národní knihovna ČR, sign. IX F 7, f. 1r–33v**

Malý sborník husitské provenience obsahuje z větší části neidentifikované výpisky a excerpta z různých autorů.[197] Podle katalogu pochází z Čech z 15. století a z vlastního rukopisu se více o historii kodexu nedozvídáme.[198] Rukopis byl opsán několika písaři, *Apologie* je psána jednou rukou velmi zběžnou gotickou kurzívou. Číslování konkluzí je zpočátku slovně vypsáno v textu a arabskou číslicí na okraji, zároveň je zvýrazněno iniciálou v textu, od f. 3v jsou místa pro ně vynechaná prázdná a číslování se objevuje pouze *in margine*; jednotlivé úseky textu jsou také oddělovány odstavci.

Truhlář, J.: *Catalogus* II, s. 29.

K **Koblenz, Landeshauptarchiv, sign. Best. 701 Nr. 198, f. 206r^{a}–229v^{a}**

Kodex uložený v Zemském archivu v Koblenzi je svázán z pěti částí, z nichž čtyři vznikly v oblasti Porýní během první poloviny 15. století; část poslední (f. 182r–259v), v níž je *Apologie*, byla zřejmě opsána v Čechách a pochází z doby po roce 1414.[199] Kromě *Apologie* jsou v kodexu zapsána Mikulášova *Puncta* a *Sermo ad clerum 1416*. Celá pátá část je psána jediným písařem ve dvou sloupcích. Text je přehledně členěn pomocí červeně orámovaného číslování konkluzí ve formě nadpisů, které se pak v textu již neopakuje; nadpisem *Condempnacio* je opatřen i začátek kostnického dekretu. Závěr *Apologie* obsahuje zajímavý explicit *Explicit Cortina de sanguine*. Jedná se o poměrně spolehlivou kopii bez delších omisí. Grafické varianty, které písař *Apologie* používá, poskytují jedinečný doklad pro problematiku grafického zápisu a vlivu písařových vlastních dispozic, především výslovnosti; pro rekonstrukci textu jsou tyto případy sice irelevantní, a proto jako pouhé grafické varianty nejsou v aparátu zohledněny, nicméně z hlediska jiných oborů se může jednat o zajímavé doklady.[200]

---

197 Je zde dochována například Husova kvestie *De sanguine Christi sub specie vini*, fragment jeho *De sex erroribus* či kvodlibetní disputace Michala z Malenic.

198 Několik písařských kresbiček a četné marginálie ovšem jasně prozrazují názorovou orientaci písaře či majitele kodexu; z marginálií stojí za upozornění pouze přípisek na f. 14r, kde je při zmínce o pražské univerzitě na okraji připsáno „Praga" a o něco níže, na místě, kde se mluví o pražských mistrech, „de doctoribus".

199 Jediný identifikovatelný ze tří filigránů tuto část řadí do poslední čtvrtiny 14. a počátku 15. století.

200 Většina z těchto případů se sice dá vysvětlit vlivem výslovnosti (např. f. 206v^{a} *inextingwibuli*, f. 208r^{a} *wolt*, f. 211r^{a} *demom*, f. 219v^{a} *sciliciis*, f. 223v^{a} *ydulatrie*, f. 224r^{b} *parruchia*, f. 224v^{a} *festinant* jako *vestinant*,

Mittelalterliche Handschriften im Landeshauptarchiv Koblenz 2. Die nichtarchivischen Handschriften der Signaturengruppe Best. 701 Nr. 191–992. Ed. E. Overgaauw. Wiesbaden 2002, s. 71–76.

W **Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, sign. I Q 90, f. 245r–269r**

Protihusitský sborník obsahující převážně materiál související s českou reformací 15. století má na f. 175v vročení „anno 1458 in fine", a pro *Apologii* se tedy jedná o kopii pozdější. V rukopise se střídá více písařů, *Apologie* je psána jednou rukou zběžnou gotickou kurzívou. Je zde nadepsána jako *Replicacio garrula husitarum contra conclusiones de conmunione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis*. Nepočetné marginální glosy se vztahují pouze k členění textu. Číslování konkluzí, většinou oddělené odstavcem, je slovní součástí textu, někdy bývá zároveň vyznačené římskou číslicí na okraji, které však díky oříznutí není vždy viditelné. Oproti ostatním rukopisům má číslování formu *primo*, *secundo* apod., a dá se předpokládat, že písař je chápal pouze jako číslování průběžné. Tato kopie přináší stejně jako rukopis *J* text *Apologie* pouze do začátku kostnického dekretu, vynechává také delší úsek ve třetí konkluzi a zřejmě kvůli nepozornosti posléze ještě několik kratších.

Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu 14. Ed. W. Goeber – J. Klapper. Wrocław 1920–1944, s. 152–153.[201]

O **Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. O XIII, f. 75r–86v**

Rukopis z fondu kapitulní knihovny u sv. Víta pochází z první poloviny 15. století a obsahuje řadu husitik, z nichž mnohá vznikla až okolo roku 1420. Mikulášova tvorba je zde zastoupena pouze *Apologií*. V rukopise se střídá několik písařských rukou, *Apologii* opsali zběžnou gotickou kurzívou dva písaři – ke změně dochází na třetím řádku folia 76r. Text není nijak členěn, číslování konkluzí je slovně vypsáno

---

f. 227v[b] *dyabulo*, f. 229r[b] *prugdulor* aj.), řadu dalších ovšem takto jednoduše vysvětlit nelze a poskytují námět k zamyšlení se nad vlivem dalších (in)dispozic písaře (např. kolísavý záznam *confivium* a *convifium* na f. 212r[b]; f. 207v[b] *preduntur* místo *creduntur*; f. 208v[a] *eleges* místo *leges*; f. 213v[a] *patenter* jako *vatenter*; f. 214r[a] *faricie* místo *avaricie*; f. 214r[b] *vaforem* místo *favorem*; f. 215v[b] *valde* jako *valle*; f. 219r[b] *amplificat* jako *amplivicat*; f. 221r[a] *melioris* jako *medioris*; f. 223r[b] *imperium* jako *inpedium*; f. 223r[b] *facientibus* jako *pacientibus*; f. 224r[a] *lupeas* místo *luteas*; f. 224r[b] *penes* místo *tenes*; f. 228v[b] *delicata* jako *dedicata* a další). O hláskoslovných změnách podrobně viz Stotz, Peter: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters* 3. Lautlehre. München 1996. Pro tohoto písaře je také typické zaměňování ablativního *e/i* u substantiv i aktivních a pasivních infinitivních tvarů (např. *militare/militari* f. 208v[b]; *ministrare/ministrari* 218v[a] aj.) – tyto případy však lze vysvětlit specifičností grafického vyjádření písaře a pro jejich nekonzistenci a početnost nejsou ani tyto v aparátu zachyceny.

201 Moderní katalog pro tento rukopis není k dispozici, podrobně o vratislavském fondu Spychała, Lesław: *Wegweiser durch die Handschriftenbestände der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau*. In: Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit. Ed. K. Garber. Tübingen 2005, s. 655–746; rukopis eviduje Schmidtová, Anežka: *Z bohemik vratislavské universitní knihovny*. Listy filologické 83, 1960, s. 100.

v textu, na úplném začátku je několikrát vypsáno i na okrajích.[202] Z *Apologie* se zde ovšem dochovala jen zhruba třetina textu; původně byla kopie zřejmě úplná, jak lze soudit z náhlého přerušení textu na dolním konci stránky, implikujícího převazbu, během níž se zbytek textu ztratil.[203] Tato kopie ovšem přináší text značně odlišný od ostatních – na úseku 5086 slov (zhruba 28 procent z celé *Apologie*) má 100 různočtení, ve kterých jsou 52 procenty zastoupena samostatná čtení a 48 procenty čtení přicházející ve skupině. Pokud ještě ze skupinových různočtení vyloučíme případy, kdy se fakticky jedná o samostatná různočtení rukopisu *G*, změní se poměr mezi samostatnými a skupinovými čteními rukopisu *O* na 57,8 procent a 42,2 procent, což už je poměr vysoký. Nadto v rámci svých samostatných čtení tvoří 80,8 procent taková čtení, která nepřináší žádný jiný rukopis. Z těchto důvodů byl rukopis *O* i přes svou fragmentární povahu jako zástupce jiné textové tradice do kolace a edice zahrnut, jeho čtení jsou ale zaznamenána pouze v aparátu.

Podlaha, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské* II. F–P. Praha 1922, s. 470–472.

Rukopisy Apologie fragmentární povahy

Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. O LXXIII, f. 150r–166r

Kodex různorodého obsahu pochází podle katalogu z první poloviny 15. století a jeho obsah i tón některých poznámek dokládá protihusitské názory vlastníka či objednavatele rukopisu. První část rukopisu obsahuje Augustinovy *sermones*, kanonistické výpisky a další díla, následující sextern s husitskými díly přináší materiál týkající se především přijímání podobojí, po němž následuje složka s textem Mikulášovy *Apologie*, který je zde ovšem zapsán dosti neuspořádaně. Na f. 150r začíná dekret *Cum in nonnullis*, který je opsán jako samostatný text, foliem 151r pak text *Apologie* organicky pokračuje výpadem proti tomuto dekretu, nadepsaném na horním okraji „Hec notula sentit heresim et inpugnat in Rom. pontif.“. Text je opsán do konce folia 154v, kde končí poznámkou „vide alibi conplementum“, ale konec *Apologie*, který by zde odhadem měl být dlouhý zhruba jedno a půl folia, již v současné podobě kodexu není. Na f. 156r–166r jsou potom opsány části ze začátku *Apologie*, ovšem v pořadí

202 Na začátku *Apologie* na horním okraji folia 75r je přípisek „De conmunione sangwinis patet feria V^{a} post dominicam 19 ab adventu“, který lze chápat jako poznámku vztahující se k opsání *Apologie* v tomto konkrétním rukopise (ať už k započetí či dokončení práce). Protože není znám konkrétní rok vzniku kodexu, nelze bohužel určit ani přesné datum, které měl opisovač na mysli; jedná se v každém případě o období v rozmezí zhruba září – říjen. Zajímavá specifikace počítání „ab adventu“ poukazuje na utrakvistický původ rukopisu, kde se začátek mezidobí o jeden týden lišil od prostředí katolického.

203 Celý zde dochovaný text *Apologie* zabírá jednu sexternovou složku.

značně zpřeházeném. Nejdříve je opsán dlouhý úsek z konce šesté konkluze, poté velmi krátké úseky z konkluze třetí, první, druhé a ostatních, ve kterých písař přeskakuje bez zřejmého logického principu. Opisoval však zřejmě z textu kompletního, ve kterém se dobře orientoval, neboť úseky, které již opsal či začal opisovat – byť se jedná třeba jen o dva řádky –, krátí a někdy pro snazší orientaci opakuje konec textu, od kterého přeskočil k dalšímu. V rámci zpřeházených úseků také odkazuje na dřívější místa pomocí *ut ante* či *ut supra*. Téměř důsledně pak písař vynechává odkazy na konkluze a vnitřní číslování *Apologie* od jedné do dvaceti osmi. Tato mladší kopie zdaleka není kompletní a nemá přínos pro restituci textu, a nebyla proto zařazena do edice.

Celý fragment *Apologie* je psán jednou rukou poměrně zběžnou gotickou kurzívou, marginálie jsou informativního charakteru a jiné členění či nadpisy se v textu nevyskytují. Písař opsal text bez větších chyb a neporozumění. Části *Apologie*, které jsou zde opsány, vykazují značný počet samostatných čtení a přídavků, které lze však připsat spíše na vrub aktivitě opisovatele, nikoliv jeho předloze. Z celkového počtu 292 případů variantních čtení jich přes 77 procent (tj. 226 případů) připadá na různočtení samostatná a okolo 22 procent (66 případů) na skupinová. V rámci svých samostatných čtení pak fragment přináší naprostou většinou čtení zcela ojedinělá – jedná se o 213 případů (tj. 94,2 procent), pouze 5,8 procent tvoří ojedinělá čtení na místě s různočtením jiných rukopisů. Protože z výše uvedených důvodů nebyl tento rukopis zahrnut do kolace, je třeba poznamenat, že se v něm vícekrát objevuje čtení společné s předlohou rukopisů *V* a *D*, častěji pak se skupinou rukopisů *LFK* a taktéž s předlohou rukopisů *C* a *J*.

Podlaha, A.: *Soupis rukopisů* II, s. 549–553.

Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, sign. R XV 14, f. 307r^{a}–308r^{a}

Rukopis z 15. století uložený v dominikánském klášteře v Krakově přináší pouze fragment textu *Apologie*. Jedná se o rozsáhlý sborník s husitskou tematikou, který obsahuje díla nejen Mikuláše z Drážďan, ale i Jakoubka ze Stříbra, Ondřeje z Brodu, Prokopa z Kladrub či Štěpána Pálče. Svým zaměřením dává tušit, že byl sepsán na objednávku odpůrce husitství, protože obsahuje celou řadu protiheretických traktátů. Je psán úhlednou gotickou kurzívou ve dvou sloupcích a text, který je na základě katalogizačního popisu možno považovat za *Apologii*, je zapsán před dalším textem, jenž má spojitost s literární činností Mikuláše z Drážďan, totiž před invektivou proti Mikulášovu spisu *Tabule veteris et novi coloris*, rukopisně často spojovanou se jménem Štěpána Pálče – ta vznikla pravděpodobně okolo roku 1417 a rukopisně je nejčastěji nadepisována (stejně jako zde) *Responsiones ad obiecciones et picturas*.[204]

204 Spunar, P.: *Repertorium* II, s. 202–203, č. 412; rukopisná tradice textu je ovšem velmi komplikovaná, *Responsiones* jsou považovány za součást delšího textu, jehož kopie nejsou doposud v úplnosti

Rukopis obsahuje text kombinující konkluze kostnických doktorů a jejich zpracování ve formě, v jaké se vyskytují v *Apologii*: přináší totiž nejprve znění každé z šesti konkluzí dohromady s podpůrnými autoritami, které kostničtí doktoři ke každé konkluzi uvedli (což odpovídá strukturování textu v *Apologii*, a naopak je v rozporu se členěním koncilních konkluzí, které tyto dvě části od sebe oddělují do dvou kapitol, v tiscích nadepsaných *Sex conclusiones theologorum Constantiensis concilii de sacramento coenae* a *Probatio superiorum sex conclusionum*); posléze následují tři přidané body, v nichž kostničtí teologové dále vyvracejí argumenty pro kalich (tj. ve shodě s poslední kapitolou koncilních konkluzí; tento text v *Apologii* spadá pod body 23, 25, 27, které jsou v ní ovšem od sebe odděleny proto, že po každé z těchto tří částí následuje relevantní odpověď, tj. body 24, 26, a 28). Struktura a zpracování textu v krakovském fragmentu se tedy do značné míry liší od obou pravděpodobných vzorů, takže nelze s určitostí mluvit ani o excerptu z kostnických konkluzí, ani z *Apologie*.

Textové srovnání nadto ukázalo, že v porovnání se zněním dnes známých dochovaných rukopisů *Apologie* přináší krakovský fragment z 63 procent všech svých různočtení čtení zcela samostatná; v necelých 14 procentech má čtení na místech, která čtou odlišně i další rukopisy; a pouze ve 12 procentech se shoduje se čtením některého z dalších rukopisů *Apologie* – zde bohužel nelze prokázat, že by se s některým shodoval natolik, aby bylo možné mluvit o jednoznačné příbuznosti (nejčetnější a „nejprůkaznější" jsou shody s rukopisem *D* v ca. 41 procentech).[205] Ani srovnání krakovského excerptu se zněním kostnických konkluzí[206] nepřineslo přesvědčivý materiál pro jejich příbuznost: 60 procent krakovských různočtení je oproti konkluzím zcela samostatných; oba texty se shodují ve 27 procentech krakovských různočtení; na zbylých místech (tj. 13 procent) mají obě verze různočtení odlišná, která se však vyskytují na stejném místě v textu.[207] Na společnou předlohu mohou ukazovat zkomolené odkazy na autority, např. při odkazu na osmdesátou kvestii třetí části Akvinského *Sumy* přináší konkluze údaj „parte 2. *Summae suae* quaes. 70.",

---

podchyceny; více k tomu Mutlová, P.: *Radicals and Heretics*, s. 132–138. Neúplný přepis *Responsiones* na základě jediného rukopisu, který ovšem přináší znění značně odlišné od ostatních kopií, pořídil A. Podlaha a otiskl jej Chytil, Karel: *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918, s. 237–247.

205 Ze srovnání a statistického vyjádření bylo vynecháno číslování konkluzí, které je v krakovském fragmentu z pochopitelných důvodů vyjádřené ukazovacími zájmeny (*ista conclusio* apod.); započítáno sem nebylo ani číslování jednotlivých argumentů či bodů od 1 do 28, které se v ostatních kopiích *Apologie* objevuje většinou na okrajích.

206 O tiscích konkluzí viz výše, pozn. 128. Nutno dodat, že ve formě, v jaké je zachycují oba zmíněné staré tisky, se konkluze v rukopisném materiálu vyskytují často, viz např. Moravský zemský archiv v Brně, G 12, Cerr II, č. 303, f. 298r[a]–299v[a] a další; z toho důvodu je možné za účelem srovnání struktury textu považovat i starý tisk za dostačující srovnávací materiál.

207 Do této statistiky nebylo započítáno sedm míst, kde je shodně vynecháno číslování konkluzí.

zatímco krakovský excerpt „parte 3ª *Summe sue* q. VIII“; dále zde následuje správné určení artikulu jakožto posledního („argumento ultimo“), a to na rozdíl od konkluzí i ostatních rukopisů *Apologie*, které až na dvě výjimky mají chybné písařské čtení („articulo/argumento Vult“). Oproti znění konkluzí krakovský excerpt některá místa velmi krátí, často přináší převyprávění informace vlastními slovy či jinou segmentaci textu s pozměněným smyslem.[208]

S ohledem na výše uvedené proto hlavní argument pro předpoklad, že se jedná spíše o excerpt z *Apologie*, a nikoliv z textu koncilních konkluzí, představuje členění textu: jak Hardtův, tak i Mansiho starý tisk totiž přináší nejprve šest konkluzí, poté připojené autority a teprve posléze body zařazené v *Apologii* pod čísla 23, 25 a 27; naproti tomu krakovský excerpt text seskupuje tak, jak je tomu i v *Apologii*, tj. bezprostředně po textu konkluze přináší relevantní podpůrný materiál či autority. Pro rekonstrukci textu *Apologie* tento fragment ovšem cenu nemá a do edice nebyl zařazen.

Włodek, Zofia: *Inventaire des manuscrits médiévaux latins, philosophiques et théologiques de la Bibliothèque des Pères Dominicains de Cracovie*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 14, 1970, s. 168–173.[209]

Starý tisk

Apologie byla doposud otištěna jen jednou – v roce 1698 ji jako dílo Jakoubka ze Stříbra vydal Hermann von der Hardt ve třetím svazku své řady *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*,[210] která přinesla až do doby nedávné stále užívané edice několika významných traktátů z doby počátků boje o kalich, konkrétně z let 1414–1417. Hardtův počin měl ve své době nezpochybnitelný přínos a jeho zásluhu nesnižují ani některé dobové nedostatky dnes již zastaralého nekritického vydání. Hardt přinesl text *Apologie* úplný, tedy i s kostnickým dekretem a závěrem, nicméně jeho strukturování textu nemá jednoznačnou oporu v dnes známých rukopi-

208 Například závěr historky popisující možná nebezpečenství při přijímání podobojí a zázrak při rozlomení hostie ve třetí konkluzi: „Et sic peticioni et temptacioni illorum fuit penitus satisfactum.“ modifikuje na: „Et sic peticio eorum et impetracio fuit penitus satis fatua.“ (f. 307r^{b}); u 25 bodu je text „Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc sacramentum sub utraque specie, non tamen precepit, quod post cenam, vel quod sub utraque specie deinceps ab omnibus sumeretur.“ upraven na znění: „Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc sacramentum sub utraque specie, quod deinceps ab hominibus reciperetur.“ (f. 307v^{b}) aj.

209 Na rukopis upozornil také Spunar, Pavel: *Kurzgefasste Nachrichten aus Handschriften und über Handschriften IV. Bohemika in den Klosterbibliotheken in Krakau*. Mediaevalia Bohemica 3, 1970, s. 279–281.

210 Hardt, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–657. K Hardtově edici viz Crowder, C. M. D.: *Le concile de Constance et l'édition de von der Hardt*. Revue d'histoire ecclésiastique 57, 1962, s. 409–445.

sech. Číselné rozdělení první části *Apologie* od jedné do dvaceti osmi je vynecháno a místo něj je text rozčleněn do jedenácti kapitol. Kapitoly I.–IX. odpovídají šesti konkluzím a třem následujícím článkům. Oddělení závěru první části jako kapitoly X. s nadpisem „Invectiva in Constantiense Concilium ob Reformationis jactantiam. Et de decretis ac constitutionibus ejus in genere" není rukopisně podloženo, ale z hlediska struktury textu je logické a Hardt mohl mít k ruce dnes již neznámý materiál. Poslední jedenáctou kapitolu tvoří dekret *Cum in nonnullis* a závěrečná Mikulášova reakce na něj.

Jelikož se jedná o starý tisk, nejsou v něm jednoznačně odděleny editorovy dodatky od vlastního textu, a některé elementy tak působí rušivě. Nutnost moderní edice ovšem vyvstala především se zvyšujícím se počtem objevených rukopisů *Apologie*. Hardt totiž text vydal dle vlastních slov „ex antiquo Codice MSCto Academiae Lipsiensis", tedy na základě jediného, blíže nespecifikovaného rukopisu, a jeho tisk proto nemohl Mikulášův text zachytit v plné šíři, resp. ve znění co nejbližším znění autorskému. Nabízející se předpoklad, že předlohou při přípravě tisku mu mohl být rukopis *L*, který jako jediný z rukopisů v Lipsku dochovaných přináší text *Apologie*, nelze jednoznačně ani přijmout, ani vyvrátit. Některá různočtení rukopisu *L* se sice shodují s Hardtovým tiskem, přesto mezi nimi existuje vysoký počet rozdílů. Řada těchto případů by se dala vysvětlit Hardtovým nepřesným čtením (například časté rozdíly *ille/iste*; špatně určené názvy kánonů či kapitol, např. *Testamento militis*, col. 597, místo správného *De restitutione militum*; *animal* místo *aliquid* apod.), některá čtení u Hardta naprosto nedávají smysl (*in satisfaccione sitis et lacione nutrimenti* jako *in satisfactione, sicut et lationem nutrimenti*, col. 605) a mnoho dalších případů posoudit nelze (např. záměny *hec/hoc* aj.). Text v rukopise *L* ovšem přináší velký počet přehození slov, kratších omisí, či naopak přídavků, které se ve značné míře objevují i v Hardtově edici, a proto je možné – byť jen hypoteticky – se přiklonit k názoru, že rukopis *L* mohl být Hardtovou skutečnou předlohou.

Podstatné v každém případě je, že Hardtův tisk nepřináší text, který se zásadním způsobem liší od textu známých rukopisů *Apologie* a nepřináší žádná ojedinělá čtení či jinak samostatný text. Z tohoto důvodu nebylo nutné ke starému tisku při rekonstrukci textu přihlížet. Hardt také (s výjimkou několika málo případů) nedohledával Mikulášem citované autority, které v případě *Apologie* tvoří převážnou část textu a jejichž určení bylo hlavním desideratem moderního zpřístupnění textu.

FILIACE RUKOPISŮ

Prozkoumání různočtení všech dochovaných rukopisů *Apologie* jednoznačně neprokázalo, že by některý z nich byl opsán z jiného dochovaného rukopisu. Pro zjišťování vztahů mezi jednotlivými kopiemi se jako výchozí hledisko nabízela dlouhá omise ve třetí konkluzi, kde několik rukopisů shodně vypustilo delší úsek sestávající z citátu z Augustina a kanonického práva, který Mikuláš ve stejných souvislostech použil v několika svých dalších dílech (např. v kázání *Sermo Nisi manducaveritis*, v *De quadruplici missione* či *Replice*). Tato skutečnost opravňuje k vyslovení předpokladu, že daný úsek jednoznačně patří do Mikulášovy argumentační výzbroje, a že se proto velmi pravděpodobně jedná o původní a nedílnou součást *Apologie*. Podrobná analýza nicméně ukázala, že tato omise musela vzniknout již na úrovni některého z hyparchetypů, neboť souvislosti, které se o filiaci rukopisů podařilo zjistit a které jsou v následujícím popsány podrobněji, rozdělení dochovaných rukopisů na dvě skupiny na základě této omise vylučují.[211]

Základním srovnávacím kritériem pro hodnocení jednotlivých rukopisů bylo zjištění poměru jejich samostatných různočtení a čtení přicházejících ve skupině. Kvůli různému dochování textu v jednotlivých rukopisech byla statistika rozdělena do tří částí – první část končí v místě, kde končí text v rukopise *O* (jedná se zhruba o jednu třetinu celého textu); druhá část je ohraničena koncem šesté konkluze, a uzavírá ji tedy začátek dekretu *Cum in nonnullis*, kde končí text v rukopisech *J* a *W*; třetí část pak zahrnuje text od tohoto místa až do konce. Následující tabulka

211 Na základě argumentů uvedených v předchozí kapitole byl kvůli roztříštěnosti dochování a nedostatku srovnávacího materiálu z kolace vyřazen pražský kapitulní zlomek dochovaný v rukopise O 73 a fragment z krakovského dominikánského kláštera R XV 14.

přináší počet různočtení všech rukopisů dle jednotlivých částí, v jejichž rámci jsou odlišena samostatná různočtení (A) a různočtení skupinová (B).

	1. část			2. část			3. část			Celkem		
	A	**B**	**Celkem**	**A**	**B**	**Celkem**	**A**	**B**	**Celkem**	**A**	**B**	**Celkem**
G	48	13	61	67	11	78	14	7	21	129	31	160
U	14	44	58	35	46	81	10	8	18	59	98	157
V	42	45	87	91	42	133	19	25	44	152	112	264
D	60	43	103	123	56	179	48	17	65	231	116	347
M	42	59	101	101	71	172	42	14	56	185	144	329
C	16	98	114	17	102	119	24	8	32	57	208	265
J	58	106	164	101	121	222	—	—	—	[159]	[227]	[386]
B	65	53	118	142	55	197	32	18	50	239	126	365
L	125	62	187	215	62	277	73	18	91	413	142	555
E	37	41	78	84	44	128	31	17	48	152	102	254
F	39	45	84	64	61	125	47	21	68	150	127	277
K	31	51	82	70	60	130	27	14	41	128	125	253
W	42	46	88	106	59	165	—	—	—	[148]	[105]	[253]
O	52	48	100	—	—	—	—	—	—	[52]	[48]	[100]

V rámci samostatných čtení je třeba dále odlišit taková, která jsou na daném místě zcela ojedinělá, a ta, která přináší samostatné čtení v místě, kde se vyskytuje i jiné různočtení dalšího či dalších rukopisů. Poměr mezi těmito dvěma kategoriemi v rámci ojedinělých čtení jednotlivých rukopisů přináší další tabulka, ve které jsou hodnoty vyjádřeny procentuálně a zaokrouhleny na jedno desetinné místo:[212]

	1. část		2. část		3. část		Celkem	
	A	**B**	**A**	**B**	**A**	**B**	**A**	**B**
G	81,2	18,8	83,6	16,4	85,7	14,3	82,9	17,1
U	78,6	21,4	88,6	11,4	60	40	81,4	18,6
V	88,1	11,9	87,9	12,1	78,9	21,1	86,8	13,2
D	91,7	8,3	94,3	5,7	87,5	12,5	92,2	7,8
M	83,3	16,7	89,1	10,9	88,1	11,9	87,6	12,4
C	68,8	31,2	88,2	11,8	70,8	29,2	75,4	24,6
J	84,5	15,5	89,1	10,9	—	—	[87,4]	[12,6]

212 Rozdělení na tři části zůstává i zde; do kategorie A spadají zcela ojedinělá různočtení, kategorie B pak vyjadřuje samostatná různočtení na místě s různočtením dalších rukopisů.

B	92,3	7,7	88,7	11,3	81,3	18,7	88,7	11,3
L	95,2	4,8	94,4	5,6	86,3	13,7	93,2	6,8
E	83,8	16,2	91,7	8,3	87,1	12,9	88,8	11,2
F	82,1	17,9	92,2	7,8	85,1	14,9	87,3	12,7
K	83,9	16,1	85,7	14,3	70,4	29,6	82	18
W	95,2	4,8	84	16	–	–	[87,2]	[12,8]
O	80,8	19,2	–	–	–	–	[80,8]	[19,2]

Jak si lze všimnout, kromě rukopisů *U*, *C* a *J* celkový počet samostatných čtení u jednotlivých rukopisů převyšuje počet různočtení ve skupině. Převahu skupinových různočtení u rukopisů *C* a *J* pak lze vysvětlit jejich společnou předlohou, o níž bude zmínka níže, a která tedy snad měla blízko k předloze *G*, od níž nebyla daleko ani předloha rukopisu *U*. Taktéž ojedinělá různočtení u všech rukopisů značně převyšují počet čtení na místě s dalšími samostatnými čteními jiných rukopisů, a lze konstatovat, že každý rukopis přináší text do značné míry samostatný.

Podle zmíněné omise ve třetí konkluzi by bylo možné rukopisy rozdělit do dvou základních skupin – první z nich tento úsek čte (*GMCJLEKO*), druhá vynechává (*UVDBFW*). Pro úplnost je třeba dodat, že rukopisy *M* a *K* přidávají tento úsek až dodatečně – *M* na úplném konci, *K* na vloženém lístku vevázaném na příslušném místě; rukopisy *L* a *K* tento úsek navíc krátí. Jak již ovšem bylo naznačeno, proti tomuto lákavému rozdělení stojí několik závažných skutečností. Jako první je možné zmínit fakt, že rukopisy *J* a *W*, každý z jiné skupiny dle tohoto členění, jako jediné dva rukopisy shodně vynechávají závěrečnou část *Apologie*. Především však tyto dvě kopie nemají víceméně žádná závažná společná čtení (jedno společné různočtení illud] id; jedna společná omise; k tomu má *J* 159 a *W* 148 samostatných různočtení), a za blízké se tedy pokládat nedají. Neúplnost textu lze vysvětlit také zcela prozaicky na základě výše popsané struktury a geneze textu – písaři obou rukopisů stejně jako někteří pozdější katalogizátoři mohli dekret *Cum in nonnullis* chápat jako začátek nové textové jednotky a konec *Apologie* jednoduše neopsali. Hypoteticky by se ovšem dala připustit i existence rané předlohy, která měla sice kompletní, ale zpřeházené pořadí textu, z níž pak písaři *J* a *W* text snad omylem neopsali celý – tím by se dalo vysvětlit i zpřeházené pořadí textu v rukopise *C*, který je úzce spřízněný s rukopisem *J*. Kdybychom některou z těchto hypotéz chtěli přijmout, narazili bychom však na zásadní skutečnost, která mluví proti přijetí rozdělení rukopisů do těchto dvou skupin. Ve značném počtu případů se totiž setkáváme s různočteními, kde se shodují rukopisy z obou skupin, z nichž lze pro ilustraci uvést následující:

Iohanis II°] *om. GVMBO*
resurreccionem] in resurrectionem *DMCJLW*
Collossensium] Ad Colossenses *UMBEK*
tentum *DBEL*] tentam *UVMFKWO*] tenta *GCJ*
una] una specie *JBF*
veritas] via veritas *CJLW*
de *GBW*] et de *UVDMKLFEO*] ut de *CJ*
alios] alios scilicet bonos *UMFLW*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios *suprascriptum* scilicet bonos *O*
pecuniam *GUL*] pecuniam suam *DMCJBEFKW*
sequuntur] consecuntur *UMCJFEK*
legis Dei] Dei legis *GDB*
edificacionem] ad edificacionem *DLK*
angustiaverunt] *in marg.* in parva constancia *G*] *suprascriptum* scilicet in parwa constancia *U*] *in marg.* scilicet in parva constancia *VM*] *suprascriptum et add. in marg.* scilicet in parva constancia *C*] *in marg.* et scilicet in parva constancia *D*] *in marg.* scilicet in parvo concilio *K*
operite] cooperite *MLF*] aperite *K*

I kdybychom pominuli různočtení, která by se dala odůvodnit pouze písařským zásahem, a přesto, že zde nebyly v úplnosti uvedeny všechny relevantní případy (jednoslovné omise, různočtení pouze dvou rukopisů apod.), je zřejmé, že delší omise ve třetí konkluzi nemůže být výchozím vodítkem pro rekonstrukci stemmatu. Zároveň se při analýze různočtení ukázalo, že čtení jednotlivých rukopisů se rozcházejí natolik, že jejich stemma nelze s jistotou stanovit, a proto se při popisu vztahů omezím pouze na zjevné souvislosti, které bylo možné mezi skupinami jednotlivých rukopisů zjistit.

Omise

Z následujícího přehledu byly vynechány jednoslovné omise, které jednoznačně vznikly nepozorností, a to jak jednotlivých rukopisů, tak kratších skupin (vynechání *et*, *est* či *etc.* na lomu řádků, folií apod.); dále diskrepance v nadepsání konkluzí či v průběžném číslování textu; navíc také početné společné omise skupiny *CJ*, která je nade vši pochybnost příbuzná a o níž bude řeč níže. Protože by aplikace dalších kritérií pro zúžení výběru byla příliš komplikovaná a hypotetická, níže uvedený seznam přináší přehled všech ostatních společných omisí, ačkoliv zdaleka ne všechny případy jsou pro poznání filiace zřetelně relevantní:

Iohannis II] *om. GVMBO*

mundi] *om. LF*
Collossensium III] *om. BO*
Si] *om. MB*
quod] *om. LO*
sunt] *om. VM*
Item] *om. BL*
dicit] *om. DM*
In novo] *om. GMUDF*
michi] *om. GL*
scilicet] *om. UL*
non] *om. MJL*
sue] *om. VL*
quod] *om. GCJ*
in] *om. VL*
Hec ille] *om. EK*
alii] *om. MK*
sic] *om. UL*
in] *om. VWEB*
Cristi] *om. VMO*
Omnibus] *om. GO*
tota] *om. DJ*
autem] *om. ML*
quoddam] *om. GD*
in] *om. VB*
ut] *om. CJL*
et biberitis etc] etc. *UVDMCJKW*] *om. FB*
scilicet sub utraque specie conmunicare] *om. UVMCJFLKEB*] etc. *D*] aureo etc *W*
hominum] *om. LF*
est a me] *om. GDCKWE*
in] *om. MKJ*
dicit] *om. LW*
vero] *om. KB*
Et ... Prima *(14slov)*] *om. JL*
per] *om. MJ*
eius sanguinem] *om. VJE*
et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum] *om. DM*
hominis et biberitis eius sanguinem] *om. FB*
eius sanguinem] *om. VJ*
sancto] *om. BL*

quod] *om. KCJ*
carnem] *om. UDMKCJWE*
carnem etc] *om. VB*
id] *om. DW*
beatum] *om. GJ*
apostoli] *om. LF*
quod] *om. FW*
vini] *om. VD*
tamen postea a conficientibus sub utraque specie] *om. EB*
Non] *om. GUVDMCBEFK*
tunc] *om. MK*
I°] *om. CF*
et non vindicas] *om. MB*
sua] *om. LF*
et infidelis] *om. VD*
Ibi] *om. FB*
suspendentur] *om. VD*
vero] *om. VD*
illa] *om. LK*

Přídavky

Z kratších doplňků či glos jednotlivých rukopisů stojí z hlediska filiace za zmínku následující místa:

alios] alios scilicet bonos *LW*, *in marg. UMF*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios *suprascriptum* scilicet bonos *O*

ambigam] ambigem id est dubitem *FW*

inservire] inservire id est insistere *W*

ita] ita *suprascriptum* id est eciam *W*

homine] homine id est in humanitate *D*

Cristum reticentem] Cristum id est silencium reticentem *M*] Cristum reticentem id est tacentem *W*] Cristum reticentem *suprascriptum* id est tacentem *K*] Cristum reticentem *in marg.* id est retro iacentem *B*

benefici vocari] benefici vocari id est benefactores *W*

iustificat] iustificat *suprascriptum* vivificat, prodest ad salutem *M*

man bonis] man *in marg.* id est manna bonis *B*] bonis id est manna *J*

ista] illa *F*] ista *suprascriptum* ita *W*

iaceant] iaceant *suprascriptum* incidant *F*

creditori] creatori *J*] creditori *suprascriptum* id est cre... *K*

dirimemus] dirimemus *in marg.* id est exponemus *C*, dirimemus id est exponemus *J*] *om. B*

convenit] conveniet *C*] convenit *suprascriptum* tenetur *F*

angustiaverunt] *in marg.* in parva constancia *G*] *suprascriptum* scilicet in parwa constancia *U*] *in marg.* scilicet in parva constancia *VM*] *suprascriptum et add. in marg.* scilicet in parva constancia *C*] *in marg.* et scilicet in parva constancia *D*] *in marg.* scilicet in parvo concilio *K*

vittas] vittas *suprascriptum* cv wipil *K*] vittas videtur sloerz alias zawoy *C*

V rukopise *K* se nejčastěji setkáme s krátkými vysvětlivkami textu, které se objevují buď nadepsané nad příslušným slovem, či doplněné *in margine*. Ve čtvrté konkluzi se mnoho takových doplňků objevuje v citátu ze *Speculum aureum*, ovšem jde o samostatná čtení tohoto rukopisu, pouze jednou se objevuje společně s rukopisem *M*:

pacaverit] *suprascriptum* id est pactum faceret *K*] *in marg.* id est fecerit pactum *M*

Je zřetelné, že rukopis *K* vystupuje v krátkých glosách samostatně, což mohou podpořit i další případy jeho samostatných přídavků, které zde nebyly uvedeny, kompletně je však zachycuje aparát v edici. Rukopis *M* dále zcela samostatně přidává úsek o délce 38 slov na f. 62v, který je rozvedením na onom místě uvedeného citátu z Cypriánových *Epistulae*, s nímž se ovšem ani v jiných Mikulášových utrakvistických dílech v této délce nesetkáme.[213]

Rukopis G

Rukopis *G* má v rámci celého textu 80 samostatných omisí (většinou se jedná o zkrácené citáty a jednoslovné omise) a dalších 47 vlastních čtení, z nichž kromě častěji se vyskytujícího přehození slovosledu lze zmínit tyto:

suscipiatur] accipiatur *G*

incurreret] occurreret *G*

constitucionibus] institucionibus *G*

probato] reprobato *G*

213 Zmíněný Cypriánův list (*Epistula* 63) Mikuláš necituje v *Sermo Nisi manducaveritis*, *Contra Gallum* ani v *Sermo ad clerum 1416*. Zajímavé je, že dodatek v rukopise *M* není shodný s podobou, ve které tento list Mikuláš cituje v *Collectech*, tj. v souboru autorit obsahujícím jejich dlouhé znění, které později v dalších dílech krátil, ale shoduje se přesně s textem Cypriánovým. Např. v rukopise *Collect* Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, kde je zapsaná i *Apologie* (*G*), se tento úsek čte nejdříve na f. 229r[a], kde je citován začátek listu, zbytek se objevuje v jiné souvislosti na f. 227r[b].

probaretur] reprobatur *G*
dederunt] biberunt *G*
item] dicit *G*
approbat] probat *G*
accubitus/accubitos] recubitos *G*

S žádným z ostatních rukopisů se *G* neshoduje natolik, aby se dalo mluvit o prokazatelné příbuznosti v přímé linii. Ze společných různočtení *G* s některými rukopisy stojí za zmínku následující:

ecce qui] qui *GDL*
in intellectu] intellectum *GCJ*
ecclesia primitiva] eciam primitiva ecclesia *GCJ*] eciam ecclesia primitiva *L*
dederunt] biberunt *GE*
conmunicacionem] conmunionem *GEF*
sedes] fides *GCJ*
ferocior] forcior *GJ*
legis Dei] Dei legis *GDB*
reinpingentur] reintingentur *GVD*

Společná čtení rukopisu *G* se skupinou *CJ* jsou v souladu s předpokladem, že jejich předlohy si byly poměrně blízké a více o nich bude promluveno dále. Poukázat lze také na čtyři případy omisí společné rukopisu *G* s jedním ze skupiny *CJ* a taktéž na již uvedenou glosu přidanou ke slovu *angustiaverunt*.

Podíváme-li se na číselné vyjádření samostatných různočtení, stojí nejblíže rekonstruovanému textu rukopisy *U* a *C*. Rukopis *U* má vskutku méně odchylek než rukopis *G* (mimo jiné i proto, že při rekonstrukci textu stál na místě druhém) a v řadě případů přináší i čtení lepší. Rukopis *U* je ovšem s velkou pravděpodobností mladšího data než *G*, i když je mu časově dost blízký, především však vynechává delší úsek ve třetí konkluzi, což bylo hlavním argumentem proti jeho zařazení na místo první. S rukopisem *G* se potom výslovně oproti ostatním rukopisům nesetkává, a lze proto pouze konstatovat, že tyto dvě kopie jsou zřejmě nejbližší originálu *Apologie*, jsou si časově velmi blízké, opsány však byly z jiných předloh.

Rukopisy VDM

Častěji se dohromady objevuje čtení skupiny *VD*. Kromě několika jednoslovných má společnou omisi o délce 6 a 31 slov; z přidání a různočtení lze uvést:

exconmunicant] et exconmunicant *VD*
ad] et ad *VD*

articulo] capitulo *VD*
cum] dum *VD*
inquit] dicit *VD*
fungamur] pungamur *VD*
purior] durior (písařská chyba) *VD*

Proti přímé závislosti naproti tomu svědčí několik dalších případů skupinových různočtení, kde čtení rukopisu *V* stojí proti čtení *D*:

hiis] dictis *V*] predictis *D*
Psalmus] Psalmo *V*] Psalmista *D*
referre *D*] deferre *suprascriptum* referre *V*

Blízko rukopisům *V* a *D* stojí také rukopis *M*. U omisí se k některému z nich pojí v těchto případech:

Iohanis II] *om. GVMBO*
sunt] *om. VM*
dicit] *om. DM*
In novo] *om. GUDMF*
Cristi] *om. VMO*
ex] *om. VDMBCJLWE*
et biberitis] *om. UVDMCJKW*
carnem] *om. UDMCJKWE*
est] *om. VDM*
Non] *om. GUVDMCBEFK*
scilicet sub utraque specie conmunicare] *om. UVMCJBLEFK*] etc. *D*
et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum] *om. DM*

Z různočtení společných s některým z této skupiny rukopisů lze uvést tyto případy:

res est] est res *DM*
obedierunt] obediunt *DM*
24] vicesimus tercius *DM*
imprecatur] interpretatur *DM*
man] manna *DM*
Novella] Novellis *VM*
instituit] statuit *VM*
expedientem] et expedientem *VM*

Rukopis *M* ovšem přináší i několik zcela samostatných kratších doplňků a také ojedinělých čtení. Kromě výše uvedeného se navíc častěji setkává s těmito rukopisy:

Si] *om. MB*
debeam] debeat *MB*
auferatis] aufferetis *MB*
tantum datur] datur tantum *MB*

et non vindicas] *om. MB*
acquieverint] aquieverunt *MB*
Apostolum] Apostolos *ME*
post] post cibos *ME*
sciat] sciant *ME*
ideo] unde *ME*
promoveatur] promoveatur ordines *MJ*
elementum] alimentum *MJ*
multa postea] postea multa *MJ*
subornaverunt] subordinaverunt *MJ*
istius] illius *ML*
est autem] autem est *ML*
autem] *om. ML*
dictum] dicta *ML*
per] *om. ML*
et reformandos] ad reformandum *L*] et reformandum *M*
venit] veniet *ML*
alii] *om. MK*
etc.] carnem etc. *MK*
isto] illo *MK*
canone] capitulo *MK*
tunc] *om. MK*
quisquis] quisque *MC*
deicientur] eicientur *MC*
ambiebant] ambigebant *MC*

Z výše uvedených se jako nejzávaznější jeví společná čtení rukopisů *M* a *B*, svědčící o možné souvislosti skupiny *VDM* s *B*. Blízko má skupina *VDM* i k rukopisům *G* a *U*, se kterými se spojuje v několika málo případech.

Rukopisy BLEFW

O příbuznosti se dá hovořit v případě skupiny rukopisů *BLEFW*, a to i přesto, že rukopisy *BFW* sice vynechávají zmiňovaný úsek ve třetí konkluzi a jednotlivé rukopisy se mezi sebou dále odlišují. Kromě krátkých omisí či různočtení, které mohou být připsány na vrub písařské nepozornosti, přináší tato skupina ovšem závažná čtení, svědčící o společné předloze, z níž byly v určitém stupni opsány i konkrétní předlohy těchto rukopisů. U omisí se čtyřikrát objevuje samostatně skupina *LF*, dvakrát *BL* a *BF*, po jednom případě dohromady rukopisy *EK*, *LW*, *FW*, upozornit

lze též na sedmislovnou omisi skupiny *EB*. Závažná je i vynechávka na konci *Apologie*, kde pouze rukopisy *BLEF* (po konci textu v rukopise *W*) nepřinášejí glosu u slova *angustiaverunt in parva constancia*. Z různočtení, kdy se oproti ostatním spojují některé rukopisy z této skupiny, lze poukázat na následující:

preteribunt] transibunt *BL*
putem] putent *BL*
sancto] *om. BL*
obscuret] obscurat *BL*
item] *om. BL*
inveniet] inveniat *BL*
potum] bibere *BL*
Cristi ecclesia] ecclesia Cristi *BL*
discipulis] suis discipulis *B*] discipulis suis *L*
faciet] faciat *BW*] facit *E*
iste] ista *BW*
LXXIII] LXXVI *B*] LXIII *W*
proditor est] est proditor *BW*
intret] intrat *BW*
De] De opere *BW*
omnibus] hominibus *BW*
quidem] quidam *BW*
semetipsum] seipsum *BF*
et biberitis etc.] *om. BF*
hominis et biberitis eius sagwinem] *om. BF*
veniet] veniat *BF*
ibi] *om. BF*
edificata] edificatam *BE*
tamen postea a conficientibus sub utraque specie] *om. BE*
diffinivit] diffinit *BE*
letificare] letificari *LW*
fiunt eciam] eciam fiunt *LW*
non esse] errare *LW*
dicit] *om. LW*
tantummodo] tantum *LW*
mundi] *om. LF*
habemus] debemus *LF*] hominis *D*
hominum] *om. LF*
illud] illum *LF*
si] sicut si *F*] sicut *L*

carnem] carnem Filli hominis *LF*
Apostoli] *om. LF*
vel] an *LF*
cepimus] accepimus *L*] sic cepimus *F*
crucientur] crucifigentur *LF*
prelium] prelio *LF*
scient] sciunt *LF*] sciant *B*
ambigam] ambigem id est dubitem *FW*
alios] alios scilicet bonos *LW, in marg. UMF*] alios scilicet bonos ergo *K*] alios *suprascriptum* scilicet bonos *O*
ista] illa *F*] ista *suprascriptum* ita *W*
enim] ergo *UVDMCJBLEKO*] autem *FW*
precipit] precepit *EF*
declarat] declaravit *EF*
docuerunt] docuerint *EF*
ut] et *EF*

V rámci této skupiny se dohromady výrazněji objevují rukopisy *FW* a samostatněji rukopisy *B* a *L*. Společná různočtení rukopisů *B* a *L* jsou poměrně významná, ovšem oba dva se do značné míry i liší. V případě *L* jej do této skupiny řadí čtení společná především s *F*, jinak se od všech ostatních rukopisů odlišuje poměrně hodně. Se svými 413 samostatnými různočteními se od čtení ostatních rukopisů vzdaluje nejvíce a i v rámci samostatných čtení má s 93,2 procenty nejvyšší počet čtení zcela ojedinělých. V nich potom zhruba 12 procent zaujímají různočtení, přes 28 procent kratší omise, 21 procent přehození slovosledu a zhruba 38 procent kratší přídavky textu. Nad rámec zde popisované skupiny se v ojedinělých případech shoduje s rukopisy *CJ*, výmluvnější jsou čtení společná s *M* a upozornit je třeba na omisi čtrnácti slov, kterou má *L* společnou pouze s rukopisem *J*. I po obsahové stránce je rukopis *L* zcela samostatný, neboť v něm nečteme ani jediné dílo vyskytující se v ostatních rukopisech *Apologie*.

Zařazení rukopisu *B* je ještě problematičtější, neboť závažná čtení má společná i s jinými rukopisy. Zmíněna byla možná souvislost s rukopisem *M*, k níž lze dodat glosu ke slovu *man*, kde *DM* čte *manna* a *BJ man id est manna*; pouze s rukopisem *V* má pak společné tři krátké omise a dvě nepodstatná různočtení; s rukopisem *J* jej spojují i dva krátké přídavky. V řadě dalších případů rukopis *B* osciluje mezi právě uvedenými dvěma skupinami, výmluvnější jsou však čtení, která má společná se zde uvedenou skupinou. Jeho vysoký počet různočtení (po *L* druhý nejvyšší), z nichž většina je zcela ojedinělých, dohromady s obsahovou složkou a stářím rukopisu naznačuje, že předloha rukopisu *B* měla poměrně blízko k hyparchetypu nepříliš vzdálenému od vzniku *Apologie*, nicméně odlišnému od *G* a *U*.

Rukopis K

Samostatněji se projevuje rukopis *K*. U omisí má kromě několika zkrácených biblických citátů tři krátké omise společné pouze s rukopisem *M*, jednou se skupinou *MJ*, ke kterým dále přistupuje jedna omise společná skupině *CJK*; po jednom výskytu se u omisí objevují skupiny *KB*, *KE* a *KL*. U přídavků se jednou vyskytuje skupina *DMLFWKO*, po jednom i variantní čtení glos skupin *MBWK* a *GUVDMCK*. Již výše bylo řečeno, že rukopis *K* čte nejvíce krátkých vysvětlujících glos, ovšem většinou samostatně. Ze skupinových různočtení lze zmínit následující:

celeriter] sceleriter *EK*
celeriter] sceleriter *BEK*
Augustinus] Gregorius *FK*
constringuntur] stringuntur *BK*
alios] alio tunc *DK*
etc] carnem etc. *MK*

O zařazení rukopisu *K* mnoho neprozradí ani jeho obsahová stránka: z Mikulášových děl obsahuje *Puncta*, která jsou zapsána i v rukopisech *GCBK*; s rukopisem *F* společně přináší kroniku *Flores temporum*.

Rukopisy CJ

Nejzřetelnější souvislost lze nalézt mezi rukopisy *C* a *J*, které se dohromady oproti ostatním vymezují do značné míry, zároveň lze však s určitostí tvrdit, že byly opsány ze dvou různých předloh. Vykazují totiž velký počet společných omisí (48), k nimž rukopis *C* přidává 12 omisí zcela samostatných a rukopis *J* dalších 46 vlastních pouze jemu. Oba rukopisy se pak shodují oproti všem ostatním rukopisům v 62 případech společného různočtení, k nim pak přistupuje ještě 57 vlastních různočtení v případě *C* a 159 v případě *J*. Jako příklad lze uvést špatné čtení kánonu *Irreprehensibilis* nebo *Allegat* proti správným *Reprehensibilis* a *Alligant* ostatních rukopisů, značný počet chybně uvedených *loci* či zajímavé různočtení *tabula* místo *conclusio* na začátku konkluze šesté, o kterém již byla zmínka výše. Rukopis *C* je pravděpodobně staršího data a ve většině případů má oproti rukopisu *J* různočtení delší či lepší. Naproti tomu *J* přináší poměrně dost případů, kdy rozvádí různočtení společná pouze *C* a *J* (například *sagwinem Cristi* místo *sagwinem*; *pomorum fructibus* oproti *pomorum* apod.). Na několika místech, kde ostatní rukopisy mají *universitas*, čte rukopis *C* *universalitas*, *J* k němu však přistupuje pouze v jednou ze tří případů. Na foliu 164v čte *C* spolu s většinou rukopisů *unde* místo (snad původního) *bene*, zatímco písař *J* (f. 244r[b]) své původní *unde* opravil na *bene*, což jednoznačně svědčí o různých před-

lohách. K tomu je nutno připomenout také fakt, že text v rukopise *J* končí šestou konkluzí a dekret *Cum in nonnullis* a konec *Apologie* v něm chybí.

Z případů, kdy skupina *CJ* vykazuje shody s ostatními rukopisy, stojí za zmínku či připomenutí tyto:

in intellectu] intellectum *GCJ*
ecclesia primitiva] eciam primitiva ecclesia *GCJ*] eciam ecclesia primitiva *L*
tentum] tenta *GCJ*
sedes] fides *GCJ*
ex] de *CJL*
insedent] insident *CJL*
obviet] obviat *DCJ*
nobis adhuc] adhuc nobis *DCJ*
salvare] servare *CJB*

Je tedy pravděpodobné, že rukopisy *C* a *J* byly opsány z jedné rodiny rukopisů, ale z různých předloh; hyparchetyp, z něhož byly oba opsány, měl pravděpodobně blízko předloze rukopisu *G*, jak o tom svědčí i několik společných omisí této skupiny a další skupinová čtení.

Filiace rukopisů ve světle jejich obsahu

Před rekapitulací výše naznačených genetických souvislostí mezi jednotlivými kopiemi *Apologie* je nutné připomenout i obsahovou stránku jednotlivých rukopisů, která může doplnit poznatky získané textověkritickým rozborem. Rukopisy *G* a *B* obsahují shodně kromě čtyř Mikulášových děl i Jakoubkův *Salvator noster*, Husovo dílo *De sex erroribus* a *De corea*. Bylo již naznačeno, že tyto dva rukopisy dohromady s rukopisy *M* a *C* obsahují velký počet Mikulášových prací a daly by se považovat za jakési „sebrané spisy Mikuláše z Drážďan." Nemohly ale být opsány z jedné a téže předlohy, jak zřetelně ukázal textověkritický rozbor a na což poukazují i ojedinělé výskyty některých prací pouze v jednom z nich. Blíže jsou si v tomto ohledu rukopisy *G* a *B*.[214] Rukopis *M* byl zařazen do blízkosti rukopisů *VD* a tuto hypotézu může podpořit i obsahová stránka. Ukazuje se však, že po obsahové stránce stojí *M* blíže

214 Z Mikulášových děl oba rukopisy shodně obsahují text *De quadruplici missione* (tento je i v *M*), *Puncta* (také v *C* a *K*), *Contra Gallum* a *Expositio Super Pater noster*; *Salvator noster* je v rukopisech *GUB*; *De sex erroribus* obsahují rukopisy *GDMBFO*; *De corea* je v *GMB*. Naproti tomu rukopisy *G* a *C* shodně obsahují text Mikulášových *Collect* a *Tabule veteris et novi coloris*, dále také *Sermo Nisi manducaveritis* (to i v *GDC*).

rukopisu *V*, se kterým má společná tři Jakoubkova díla;[215] naproti tomu s *D* přináší shodně pouze Husovo *De sex erroribus*. Rukopis *C* zachycuje pět textů, které jsou opsány i v některém z rukopisů skupiny *VDM*, což by mohlo poukazovat na odvození skupiny *CJ* z této větve.[216] Rukopis *J* obsahuje pouze text Jakoubkovy *Responsio*, společný mu s rukopisy *UDC*, jiné styčné body co do obsahu s rozebíranými rukopisy nemá. Potvrzuje se také fakt, že skupina rukopisů *BLEFW* postrádá obsahovou návaznost na další rukopisy – fakt, který ji do jisté míry odlišuje od rukopisů *G*, *U*, *VDM*, *CJ* a *K*. V jejím rámci má ovšem výjimečné postavení rukopis *B*, který jak po textověkritickém, tak i po obsahovém zhodnocení osciluje mezi všemi skupinami. Rukopisy *L* a *W* se svým obsahem nestýkají s žádným dalším rukopisem *Apologie*; rukopis *F* obsahuje pouze fragment Husova *De sex erroribus*, který se v relevantních rukopisech vyskytuje častěji; rukopis *E* přináší jeden shodný titul s *K*. Rukopis *K* se jevil jako samostatný již po textové stránce a ani jeho obsah tomu neodporuje.[217] Ani na základě obsahu nevysvítá mnoho o vztahu neúplných kapitulních rukopisů k rukopisům ostatním: upozornit lze snad jen na fakt, že zlomek pražského kapitulního rukopisu sign. O LXIII, který je jinak velmi různorodý, má dva shodné texty s *G*.[218]

215 Kvestii *De communione parvulorum*, traktát *Ad honorem* (tento i v *C*) a *Epistula de paupertate evangelica* – poslední dvě díla mají i stejné pořadí zápisu.

216 Jedná se o Mikulášovo *Sermo Nisi manducaveritis* (zapsáno v *GDC*); z Jakoubkových děl se jedná o *Responsio* (v *UDCJ*), *Ad honorem* (ve *VMC*) a *Posicio de imaginibus et adoracione illarum* (*VC*); a Husovo kázání *Diliges dominum Deum* (*VCO*).

217 Ze zde rozebíraných Mikulášových děl obsahuje *Puncta* (také v *GCB*) a s rukopisem *E* má společný text kroniky *Flores temporum*.

218 Mikulášovo *Querite primum regnum Dei* (to i v *M*) a Husův kostnický traktátek *De matrimonio ad Robertum*.

RESUMÉ

Při vysokém počtu kopií, v jakém se *Apologie* dochovala, se podle očekávání ukázalo jako nemožné stanovení stemmatu či přesnější určení genetických skupin rukopisů, než jaké bylo uvedeno výše. Zároveň je potřeba zopakovat, že se nepodařilo prokázat, že by některý z dochovaných rukopisů *Apologie* byl cele opsán z jiného dochovaného rukopisu, a vyloučit tak některou z analyzovaných kopií z kolace. Po zvážení všech výše uvedených skutečností byl za základní rukopis edice zvolen rukopis pražské Národní knihovny, sign. IV G 15 (*G*), který se dá pokládat za jednu z nejvýznamnějších a nejstarších dochovaných literárních sbírek Mikulášova díla. Dvakrát zde totiž lze najít vročení 1417 a je pravděpodobně starší než ostatní dochované rukopisy přinášející významné exkurzy do Mikulášovy literární pozůstalosti (tj. mikulovský rukopis Mk 102, krakovský BJ 2148 a budyšínský 8° 8) i další rukopisy, ve kterých se *Apologie* dochovala. Ke čtení obou písařů, kteří se zde na zapsání *Apologie* podíleli, lze ovšem vznést řadu výhrad. Rukopis *G* sice přináší text *Apologie* celý, bez zásadních omisí, a po několika dílčích kolacích se zdál být nejlepším. V jiném světle se ovšem ukázal po přípravě kompletního aparátu a vyhodnocení všech různočtení. Rukopis *G* má do značné míry samostatnou textovou tradici, jak ukazuje četnost jeho samostatných různočtení; ne vždy dokonce přináší čtení nejlepší. Nicméně oproti kopiím, které se zdají být stejně spolehlivé či na stejné úrovni jako rukopis *G*, hovoří argument, že ve třetí konkluzi shodně vypustily delší úsek sestávající z citátu z Augustina a kanonického práva, který se čte i v Mikulášově kázání *Sermo Nisi manducaveritis*, v *De quadruplici missione* či *Replice*. Za těchto okolností jsem se o rekonstrukci textu pokusila s tou podmínkou, že jsem sice následovala nejlepší čtení, upřednostnila jsem však samostatná čtení rukopisu *G* tam, kde i případný *consensus codicum* přináší čtení gramaticky či sémanticky rovnocenně správné. Toto

pravidlo se ovšem neuplatňuje v případě omisí a citátů, pokud všechny rukopisy s výjimkou *G* a maximálně jednoho dalšího přinášejí text shodný s textem citované autority – ten se v takovém případě objevuje v hlavním textu. Tento přístup bylo možné uplatnit pochopitelně jen v případech, kdy byla k dispozici moderní edice citovaného textu; u starých tisků a rukopisného materiálu bylo třeba takovéto situace posuzovat případ od případu. Z důvodu specifičnosti dochování středověkého rukopisného materiálu tak i výše uvedené závěry zůstavají pouze v rovině hypotéz a pro komplexní poučení o vztazích mezi rukopisy lze odkázat na textověkritický aparát v předkládané edici.

SUMMARY

The process of Jan Hus at the Council of Constance was a highly topical issue, closely followed especially in Bohemia until Hus's death at the stake on July 6, 1415. The prohibition of communion under both species for all people – the future symbol of the whole reform movement in Bohemia – issued by the Council shortly before Hus's death naturally triggered sharp reactions in Bohemia. This was reflected also in literary discourse. A treatise entitled *Apologia* composed by Nicholas of Dresden was one of the most important outcomes. The edition of Nicholas's *Apologia* and a thorough analysis of its contemporary context are the main goals of this book.

The introductory study examines the life and work of Nicholas of Dresden and the place the *Apologia* had in his literary legacy. There are still many gaps in the biography of Nicholas. His connection with the so-called Dresden School, a group of mostly German masters who were active in Prague at the beginning of the 15th century, is possibly the only fact in Nicholas's life which is substantiated by surviving primary sources. The activity of this group of nonconformists needs further attention. The particulars that the introductory study adds to the biography of Nicholas represent a step forward in entangling the history of this group. The Dresden masters have been traditionally connected with the beginnings of Hussite Utraquism and thus Nicholas's *Apologia* is decidedly an important text for the matter at hand. Therefore, the *Apologia* is analysed in the context of Nicholas's literary legacy with special focus on the question of Utraquism. The development of Nicholas's attitudes and argumentation (including the authorities he employed in his texts) concerning the communion under both species is closely observed as regards chronology and subject matter. The *Apologia* does not bring anything

strikingly new as far as the theological content is concerned. Its main contribution has emerged in the course of the present analysis: as an immediate reaction to the prohibition of the lay chalice, it resonated mostly in the educated milieu and thus it employed literary strategies tailored precisely to the needs of its potential readers. A comparison of the *Apologia* with other reactions to the Council's decision concerning the lay chalice revealed that Nicholas's text must have had a great impact on the escalating atmosphere in Bohemia at the time. The *Apologia* can thus be considered almost as an official reaction of Hussite theologians to the prohibition of the lay chalice issued by the Council of Constance.

The introductory study is followed by a codicological examination of the *Apologia*. The text has been known to researchers from an old print by Hermann von der Hardt (1698), who falsely assigned it to Jakoubek of Stříbro. As it was usual with old prints, the text presented by Hardt was subject to both unconscious and conscious manipulation. Hardt reconstructed the text based on a single manuscript copy. The codicological and textual analysis in this book examines all sixteen surviving copies of the *Apologia* that are currently known. It pays due attention to all relevant particulars, including the title of the treatise, attribution and structure. The examination of the surviving copies of the text did not result in a reconstruction of the stemma, as it could be expected in case of a late medieval text that survived in numerous manuscript copies. Nonetheless, several genetically related groups of manuscripts were identified. The assessment of the quality of particular manuscripts, scribal errors and other issues connected to the textual tradition of the *Apologia* allowed for the reconstruction of the text presented in the critical edition.

The critical edition brings a text of the *Apologia* as reflected by individual scribes of surviving medieval copies. As the basis for reconstruction, a manuscript from the National Library of the Czech Republic, shelf-mark IV G 15, has been selected. In the critical apparatus, all relevant variant readings are registered in addition to the authorities quoted by Nicholas. Frequent quotations from the Bible, Church Fathers as well as Canon or Civil law are typical of Nicholas's style – yet a number of concrete quotations from these authorities are unusual and were used by Nicholas in order to best serve his purpose, i.e. to reject the procedural validity of the Council's prohibition of the lay chalice. The critical edition of Nicholas's *Apologia* aims at a complex understanding of this highly popular medieval text as well as at a better insight into Nicholas of Dresden's literary legacy.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Rukopisné prameny

Basel, Universitätsbibliothek
A X 66
Bautzen, Stadtbibliothek
8° 8
Brno, Moravská zemská knihovna
Mk 102
Brno, Moravský zemský archiv
G 12, Cerr II, č. 303
Herrnhut, Unitätsarchiv
AB.II.R.1.16.a
Karlsruhe, Badische Landesbibliothek
K 346
Koblenz, Landeshauptarchiv
Best. 701 Nr. 198
Kraków, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów
R XV 14
Kraków, Biblioteka Jagiellońska
1690
2148
Leipzig, Universitätsbibliothek
602

Praha, Archiv Pražského hradu (Knihovna metropolitní kapituly)
A LXXIX. 5
A CLXIII
D LII
D CXVIII
O XIII
O LXXIII
Praha, Národní knihovna ČR
III G 9
III G 28
IV F 23
IV G 15
V F 22
V G 19
VII E 27
IX F 7
XI D 9
XXIII F 204
Wien, Österreichische Nationalbibliothek
4937
Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka
I Q 90

Vydané prameny

Acta concilii Constanciensis 4. Ed. H. Finke (in Verbindung mit J. Hollnsteiner und H. Heimpel). Münster 1928.

Aeneas Silvius Piccolomini: *Historia Bohemica*. 3 sv. Ed. J. Hejnic – H. Rothe. Köln – Weimar – Wien 2005.

Album seu matricula facultatis juridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372, usque ad annum 1418. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis II/1. Pragae 1834.

Album studiosorum universitatis Cracoviensis 1. Ab anno 1400 ad annum 1489. Ed. A. M. Kosterkiewicz. Cracoviae 1887.

Bečka, Josef – Urbánková, Emma: *Katalogy knihoven kolejí Karlovy univerzity*. Praha 1948.

Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters 2. Dokumente vornehmlich zur Geschichte der Valdesier und Katharer. Ed. I. Döllinger. New York 1970².

Biblia sacra iuxta vulgatam versionem. Rec. R. Weber. Stuttgart 1994[4].

Brepolis. Brepols Publishers 2001–2006. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <http://litterae.phil.muni.cz/index.php>.

Catalogi librorum vetustissimi Universitatis Pragensis – Die ältesten Bücherkataloge der Prager Universität. Ed. F. Šmahel – Z. Silagiová. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 271 (Magistri Iohannis Hus Opera omnia, supplementum II). Turnhout 2015.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae I/B/3. Ed. H. Ermisch. Leipzig 1909.

Conciliorum oecumenicorum decreta. Curantibus J. Alberigo, J. A. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultante H. Jedin. Bologna 1973[3].

Das Bakkalarenregister der Artistenfakultät der Universität Erfurt 1392–1521. Ed. R. C. Schwinges – K. Wriedt. Jena – Stuttgart 1995.

De Vooght, Paul: *Le dialogue «De purgatorio» (1415) de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 42, 1975, s. 132–223.

–: *Le traité «De usuris» de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 44, 1977, s. 177–210; 45, 1978, s. 181–235.

Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1662 1. Von 1386 bis 1553. Ed. G. Toepke. Heidelberg 1884.

Die Matrikel der Universität Köln 1. *1389–1475*. Ed. H. Keussen. Bonn 1928[2].

Die Matrikel der Universität Leipzig. Ed. G. Erler. Codex diplomaticus Saxoniae regiae II/16–18. Leipzig 1895–1902.

Die Matrikel der Universität Wien 1. 1377–1450. Ed. F. Gall. Graz – Köln 1956.

Die Rektorbücher der Universität Heidelberg 1. 1386–1410. 3 sv. Ed. J. Miethke. Heidelberg 1986–1999.

Doelle, Ferdinand: *Ein Fragment der verlorengegangenen Prager Universitätsmatrikel aus dem 14. Jahrhundert*. In: Miscellanea Francesco Ehrle 3. Per la storia ecclesiastica e civile dell' età di mezzo (Studi e testi 39). Roma 1924, s. 88–102.

Fontes rerum Bohemicarum 8. Ed. V. Novotný. Praha 1932.

Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete 8. Acten der Erfurter universität. 3 sv. Ed. J. C. H. Weissenborn – A. Hortzschansky. Halle 1881–1899.

Hardt, Hermann von der: *Magnum oecumenicum Constantiense concilium* 2–3. Francofurti et Lipsiae 1697–1698.

Heimpel, Hermann: *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425. Akten der Prozesse gegen die deutschen Hussiten Johannes Drändorf und Peter Turnau sowie gegen Drändorfs Diener Martin Borchard*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 24. Göttingen 1969.

Höfler, Konstantin: *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen* 3. Fontes rerum Austriacarum 1, Scriptores 7. Wien 1866.

Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta I. Ed. M. Flacius Illyricus. Norimbergae 1558.

Kleineidam, Erich: *Universitas studii Erffordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt im Mittelalter 1392–1521* 1. 1392–1460. Leipzig 1964.

Księga Promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku (Liber promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi saeculi decimi quinti). Ed. A. Gąsiorowski. Kraków 2000.

Library of Latin Texts. CETEDOC Library of Latin Christian Texts. Brepols 2002. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <http://litterae.phil.muni.cz/index.php>.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim 1–10. Ed. F. A. Tingl – J. Emler. Pragae 1865–1889.

Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 I. Monumenta historica universitatis Carolo–Ferdinandeae Pragensis I/1. Pragae 1830.

Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. 1–6. Ed. C. Borový – A. Podlaha. Pragae 1875–1927.

Magistri Iohannis Hus Opera omnia IV. Drobné spisy české. Ed. J. Daňhelka. Praha 1985.

Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regularum Veteris et Novi Testamenti liber V. De corpore Cristi. Vol. 6. Ed. J. Nechutová – H. Krmíčková. München 1993.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508 (Metrica Universitatis Cracoviensis a. 1400–1508). Ed. A. Gąsiorowski – T. Jurek – I. Skierska. 2 sv. Kraków 2004.

Nicola della Rosa Nera detto da Dresda (1380? – 1416?) De reliquiis et de veneratione sanctorum: De purgatorio. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 23. Wrocław – Varsoviae – Cracoviae – Gdańsk 1977.

Nicolai Dresdensis Expositio super Pater noster. Ed. J. Nechutová – R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 30. Wrocław – Varsovie – Cracovie – Gdańsk – Łodź 1990.

Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418]) Puncta. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996.

Nicolaus de Dresda: *Contra Gallum*. Ed. H. Krmíčková. In: Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 310. Brno 1997, s. 165–195.

–: *De imaginibus*. Ed. J. Nechutová. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university E 15, 1970, s. 211–240.

–: *De quadruplici missione*. Ed. J. Sedlák. Studie a texty k náboženským dějinám českým 1, 1914, s. 95–117.

–: *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. Nechutová. Brno 1967.
–: *Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis*. In: *Puncta*. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae 1996, s. 157–187.
–: *Tabule veteris et novi coloris*. In: Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965, s. 38–65.
Novotný, Václav: *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*. Praha 1920.
Palacký, František: *Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia*. Pragae 1869.
Ryba, Bohumil: *Betlemské texty*. Praha 1951.
Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio 28. Ed. G. D. Mansi. Reprint Paris 1903.
Schlesinger, Ludwig: *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*. Prag – Leipzig – Wien 1892.
Vavřinec z Březové: *Kronika husitská. Píseň o vítězství u Domažlic*. Ed. F. Heřmanský – M. Bláhová. Praha 1979.
Veršované skladby doby husitské. Ed. F. Svejkovský. Praha 1963.
Vetus Latina Database. Brepols 2012. Přístupné díky projektu elektronických databází MU na serveru *Litterae ante portas*: <http://litterae.phil.muni.cz/index.php>.
Želivský, Jan: *Dochovaná kázání z roku 1419* I. Ed. A. Molnár. Praha 1953.

Literatura

Bartoš, František Michálek: *Do čtyř pražských artykulů. Z myšlenkových i ústavních zápasů let 1415–1420*. Zvláštní otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 5. Praha 1925.
–: *Husitika a bohemika několika knihoven německých a švýcarských*. Zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk 1931/1. Praha 1932, s. 1–92.
–: *Husitství a cizina*. Praha 1931.
–: *Nové spisy Petra a Mikuláše z Drážďan*. Reformační sborník 8, 1941, s. 64–67.
–: *Husitská revoluce I*. Doba Žižkova 1415–1426. Praha 1965.
Boehmer, Heinrich: *Magister Peter von Dresden*. Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 36, 1915 s. 212–231.
Brandmüller, Walter: *Fata libelli. Eine Hussitica-Handschrift aus Neapel*. Annuarium historiae conciliorum 11, 1979, s. 142–170.
–: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*. 2 sv. Paderborn – München – Wien – Zürich 1991–1997.

Butte, Heinrich: *Geschichte Dresdens bis zur Reformationszeit*. Ed. H. Wolf. Köln – Graz 1967.

Cegna, Romolo: *Appunti su Valdismo e Ussitismo. La teologia sociale di Nicola della Rosa Nera (Cerruc).* Bollettino della Società di Studi Valdesi 130, 1971, s. 3–34; 131, 1972, 3–42.

–: *Ancora un incontro con Nicola di Cerruc detto da Dresda*. Communio viatorum 20, 1977, s. 17–32.

–: *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415*. Przegląd Historyczny 69, 1978, s. 103–114.

–: *Encore sur Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 22, 1979, s. 277–281.

–: *La tradition penitentielle des Vaudois et des Hussites et Nicolas de Dresde*. Communio viatorum 25, 1982, s. 137–170.

–: *De fraternitate Christi (Variazioni sul pensiero di Nicola della Rosa Nera detto da Dresda).* In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. Polívka – F. Šmahel. Praha 1996, s. 87–101.

–: *Nicola della Rosa Nera e le origini del radicalismo antisimoniaco dello Speculum aureum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 59–74.

–: *Il* Tractatus de iuramento *di Nicola della Rosa Nera*. Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 82/2, 2008, s. 429–489.

–:Il Trattato [perduto] *Il sangue di Cristo sotto forma di vino (De Sanguine Christi in sacramento sub forma vini contento)*. Nepublikovaná práce, elektronická verze 02-06-2012.

Crowder, C. M. D.: *Le concile de Constance et l'édition de von der Hardt*. Revue d'histoire ecclésiastique 57, 1962, s. 409–445.

Čejka, Mirek – Krmíčková, Helena: *Dvě staročeská utrakvistická díla Jakoubka ze Stříbra*. Brno 2009.

Čornej, Petr: *Velké dějiny zemí Koruny české* V. 1402–1437. Praha 2000.

Damerau, Rudolf: *Texte zum Problem des Laienkelchs*. Studien zu den Grundlagen der Reformation, Band 6. Gießen 1969.

De Vooght, Paul: *Jacobellus de Stříbro († 1429), premier théologien du hussitisme*. Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 54. Louvain 1972.

Dějiny univerzity Karlovy 1348–1990. 4 sv. Red. F. Kavka – J. Petráň. Praha 1995–1998.

Fliege, Jutta: *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau*. Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 25–35.

Fudge, Thomas A.: *The Magnificent Ride. The First Reformation in Hussite Bohemia*. Aldershot 1998.

Girgensohn, Dieter: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches.* Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Band 12. Göttingen 1964.

Gonnet, Jean – Molnár, Amedeo: *Les Vaudois au Moyen Age*. Torino 1974.

Chytil, Karel: *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918.

Hantzsch, Viktor: *Dresdner auf Universitäten vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*. Dresden 1906.

Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter. Ed. F. Šmahel unter Mitarbeit von E. Müller-Luckner. Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 39. München 1998.

Haupt, Herman: *Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 3, 1890, s. 337–411.

Havelka, Emanuel: *Husitské katechismy*. Praha 1938.

Holeton, David R.: *The Communion of Infants and Hussitism*. Communio viatorum 27, 1984, s. 207–225.

–: *La communion des tout-petits enfants*. Étude du mouvement eucharistique en Bohême vers la fin du Moyen-Âge. Roma 1989.

–: *The Bohemian Eucharistic Movement in its European Context*. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice. Vol. 1. Ed. D. R. Holeton. Praha 1996, s. 23–48.

Holodňák Petr – Ebelová, Ivana: *Žatec*. Praha 2004.

Hoyer, Siegfried: *Peter von Dresden und die Anfänge der Hussitenbewegung*. Dresdner Hefte. Beiträge zur Kulturgeschichte 19/65, 2001, s. 62–69.

Hudson, Anne: *Studies in the Transmisson of Wyclif's Writings*. Aldershot 2008.

Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayeruthu, SRN. Ed. J. B. Lášek. Praha 1995. Německá, částečně přepracovaná verze: *Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen: Vorträge des internationalen Symposions in Bayeruth vom 22. bis 26. September 1993*. Ed. F. Seibt. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997.

Jenský kodex: Faksimile a komentář. Ed. M. Vaculínová a kol. 2 sv. Praha 2010.

Kadlec, Jaroslav: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/2, 1981, s. 71–88.

–: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Neue Folge, Band 22. Münster 1982.

Kalivoda, Robert: *Husitská ideologie*. Praha 1961.

Kaminsky, Howard: *Hussite Radicalism and the Origins of Tábor 1415–1418*. Medievalia et Humanistica 10, 1956, s. 102–130.

–: *A History of the Hussite Revolution*. Berkley – Los Angeles 1967.

Kavka, František: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*. Praha 1998.

Kejř, Jiří: *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*. Sborník historický 7, 1960, s. 47–78.

–: *Z nové literatury o M. Mikuláši z Drážďan*. Právněhistorické studie 15, 1971, s. 221–229.

–: *Právnické dílo M. Friedricha Eppinge*. Studie o rukopisech 15, 1976, s. 3–11; reedice in: týž, *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006, s. 170–181.

–: *'Auctoritates contra communionem parvulorum' M. Jana z Jesenice*. Studie o rukopisech XIX, 1980, s. 5–21.

–: *Husité*. Praha 1984.

–: *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha 1995.

–: *Husův proces*. Praha 2000.

–: *Z počátků české reformace*. Deus et gentes 6. Brno 2006.

Klassen, John Martin: *The Nobility and The Making of the Hussite Revolution*. New York 1978.

Kolesnyk, Alexander: *Hussens Eucharistiebegriff*. In: Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen: Vorträge des internationalen Symposions in Bayeruth vom 22. bis 26. September 1993. Ed. F. Seibt. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997, s. 193–202.

Köpstein, Horst: *Ohlasy husitského revolučního hnutí v Německu*. In: Mezinárodní ohlas husitství. Ed. J. Macek. Praha 1958, s. 223–283.

–: *Über die Teilnahme von Deutschen an der hussitischen revolutionären Bewegung – speziell in Böhmen*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 11/1, 1963, s. 116–145.

Krmíčková, Helena: *Iacobellus de Misa, Magna cena*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 40, 1993, s. 129–142.

–: *Jakoubkova kvestie Quia heu in templis a její vztah k Regulím*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 41, 1994, s. 15–34.

–: *Malogranatum a jeho pramen Compendium theologicae veritatis*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 43, 1996, s. 37–47.

–: *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, č. 310. Brno 1997.

–: *Několik poznámek k přijímání maličkých 1414–1416*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 44, 1997, s. 59–69.

–: *K pramenům Husovy kvestie De sanguine Christi sub specie vini*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 45, 1998, s. 79–102.

–: *Příspěvek k edici kázání Mikuláše z Drážďan Sermo ad clerum Nisi manducaveritis*. Listy filologické 123, 2000, s. 251–299.

–: *Nedochovaná předloha rukopisů PUK XI D 9 a ÖNB 4940*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 48, 2001, s. 89–98.

–: *Vliv Matěje z Janova na utrakvismus Jakoubka ze Stříbra a Mikuláše z Drážďan*. In: Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. Lášek – K. Skalický. Brno 2002, s. 78–88.

–: *Jakoubkova utrakvistická díla z roku 1414*. In: Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení. Ed. O. Halama – P. Soukup. Praha 2006, s. 171–181.

–: *Articulus pro communione sub utraque specie Jakoubka ze Stříbra*. Studie o rukopisech XXXIX, 2009, s. 73–87.

–: *Paběrky z rukopisů univerzitních*. In: Campana codex civitas. Miroslao Flodr octogenario. Red. F. Novák. Brno 2009, s. 179–211.

Kybal, Vlastimil: *M. Matěj z Janova. Jeho život, spisy a učení*. Praha 1905 (reprint: Brno 2000).

Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy. Ed. F. Šmahel – L. Bobková. Praha 2012.

Madre, Alois: *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften*. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Texte und Untersuchungen, Band 40, Heft 4. Münster 1965.

Machilek, Franz: *Ein Eichstätter Inquisitionsverfahren aus dem Jahre 1460*. Jahrbuch für fränkische Landesforschung 34/35, 1975 s. 417–446.

–: *Deutsche Hussiten*. In: Jan Hus. Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Ed. F. Seibt. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 85. München 1997, s. 267–282.

–: *Aufschwung und Niedergang der Zusammenarbeit von Waldensen und Hussiten im 15. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland)*. In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale". Ed. A. de Lange – K. Utz-Tremp. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 277–316.

Marek, Jindřich: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414. Praha 2011.

Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965.

Meltzer, Otto: *Die Kreuzschule in Dresden bis zum Einführung der Reformation (1539)*. Mitheilungen des Vereins für die Geschichte Dresdens 7, 1886, s. 1–62.

Miethke, Jürgen: *Die Prozesse in Konstanz gegen Jan Hus und Hieronymus von Prag – ein Konflikt unter Kirchenreformern?* In: Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter. Ed. F. Šmahel. München 1998, s. 147–167.

Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29.–30. listopadu 2000. Ed. J. B. Lášek – K. Skalický. Brno 2002.

Molnár, Amadeo: *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991².

Mutlová, Petra: *Vybrané prameny k existenci drážďanské školy*. In: Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové. Ed. H. Krmíčková et al. Brno 2006, s. 553–560.

–: *Radicals and Heretics: Rethinking the Dresden School in Prague*. Budapest: Central European University. Department of Medieval Studies, 2010. Supervisor of the Doctoral thesis prof. Gábor Klaniczay.

Müller, Joseph Theodor: *Magister Nikolaus von Dresden*. Zeitschrift für Brüdergeschichte 9, 1915, s. 80–109.

Nechutová, Jana (rec.): *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university C 13, 1966, s. 198–200.

–: *Místo Mikuláše z Drážďan v raném reformačním myšlení.* Příspěvek k výkladu nauky. Rozpravy Československé akademie věd 77, sešit 16. Praha 1967.

–: *K charakteru eucharistie v české reformaci*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university B 18, 1971, s. 31–44.

–: *Simone Fidati da Cassia a počátky české reformace*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 28, 1983, s. 241–247.

Neumann, Augustin: *Glossy v Dränndorfově postile*. Hlídka 41/11, 1924, s. 457–465.

Nodl, Martin: *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLVII/1–2, 2007, s. 49–57.

–: *Dekret kutnohorský*. Praha 2010.

Rathmann, Thomas: *Geschehen und Geschichte des Konstanzer Konzils: Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*. Forschungen zur Geschichte der älteren deutschen Literatur, Band 20 [i.e. 25]. München 2000.

Rouse, Mary A. – Rouse, Richard H.: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, Ind. 1991.

Sedlák, Jan: *Počátkové kalicha*. Časopis katolického duchovenstva 52 (LXXVII), 1911, s. 97–105, 244–250, 397–401, 496–501, 583–587, 703–708, 786–791; 54 (LXXIX), 1913, s. 226–232, 275–278, 404–410, 465–470, 708–713; 55 (LXXX), 1914, s. 75–84, 113–120, 315–322.

–: *Mikuláš z Drážďan*. Zvláštní otisk z Hlídky. Brno 1914.

–: *M. Jan Hus*. Olomouc 1996².

Seibt, Ferdinand: *Die revelatio des Jacobellus von Mies über die Kelchkommunion*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 22, 1966, s. 618–624.

–: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 60. München 1987.

–: *Hussitica.* Zur Struktur einer Revolution. Köln 1990².

Selge, Kurt-Victor: *Heidelberger Ketzerprozesse in der Frühzeit der hussitischen Revolution*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 82, 1971, s. 167–202.

Seńko, Władisław: *Falkenbergs Zeugnis in der Frage der Verfasserschaft des Speculum aureum de titulis beneficiorum*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 34, 2001, s. 195–198.

Schmidtová, Anežka: *Z bohemik vratislavské universitní knihovny*. Listy filologické 83, 1960, s. 98–105.

viz Vidmanová, Anežka.

Sklenářová, Noemi: *Rétorika spisu Mikuláše z Drážďan De conclusionibus*. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií, 1987. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Nechutová, CSc.

Soukup, Pavel: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra.* Praha 2011.

Spinka, Matthew: *John Hus. A Biography*. Princeton, New Jersey 1968.

Spunar, Pavel – Vidmanová, Anežka (rec.): *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, 1965. Listy filologické 90/2, 1967, s. 208–210.

–: *Kurzgefasste Nachrichten aus Handschriften und über Handschriften IV. Bohemika in den Klosterbibliotheken in Krakau*. Mediaevalia Bohemica 3, 1970, s. 279–287.

Stočes, Jiří*: K otázce sociální mobility chudých studentů středověké pražské právnické univerzity*. Několik příkladů ze saského univerzitního národa. In: Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Ed. P. Krafl. Praha 2008, s. 459–467.

–: *Die Prager Juristenuniversität nach 1409 – Agonie, Auslaufmodell oder die Suche nach einem neuen Anfang?* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 65–70.

–: *Pražské univerzitní národy do roku 1409*. Praha 2010.

Süss, Peter A.: *Grundzüge der Würzburger Universitätsgeschichte 1402–2002. Eine Zusammenschau*. Neustadt an der Aisch 2007.

Šmahel, František: *Leben und Werk des Magisters Hieronymus von Prag*. Historica 13, 1966, s. 81–111.

–: *Kvodlibetní diskuse ke kvestii principalis Michala z Malenic roku 1412*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/1, 1981, s. 27–52.

–: *Die Tabule veteris et novi coloris als audiovisuelles Medium hussitischer Agitation*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 95–105.

–: *Husitská revoluce*. 4 sv. Praha 1995–1996². Německá verze: *Die hussitische Revolution*. Aus dem Tschechischen übersetzt von Thomas Krzenck, Redaktion Alexander Patschovsky. Schriften der MGH, Band 43. Hannover 2002.

–: *Curriculum vitae Magistri Petri Payne*. In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991). Ed. M. Polívka – F. Šmahel. Praha 1996, s. 141–160. Německy: *Magister Peter Payne: Curriculum vitae eines englischen Nonkonformisten.* In: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale" im 15. Jahrhundert. Ed. A. de Lange – K. Utz-Tremp. Heidelberg – Ubstadt-Weiher – Basel 2006, s. 241–260. Anglicky in: *Oxford Dictionary of National Biography* 43 (2004), art. 21650.

–: *Idea národa v husitských Čechách*. Edice historické myšlení 11. Praha 2000.

–: *Nikolaus von Dresden*. In: Lexikon des Mittelalters 6. CD-ROM-Ausgabe. Verlag J. B. Metzler 2000, 1167.

–: *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Česká historie 9. Praha 2001.

–: *Die Prager Universität im Mittelalter: Gesammelte Aufsätze / The Charles University in the Middle Ages: Selected Studies*. Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 28. Leiden – Boston 2007.

– Nodl, Martin: *Kuttenberger Dekret nach 600 Jahren. Eine Bilanz der bisherigen Forschung*. Acta universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 19–54.

–: *Zatoulané drobné texty v nejstarších kolejních katalozích.* Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis L/2, 2010, s. 89–114.

Tomek, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy* 3. Praha 1875.

Vidmanová, Anežka: *Husova tzv. Postila De tempore (1408/9)*. Listy filologické 94, 1971, s. 7–22.

–: *K středolatinské textové kritice. Na okraj tří vydání raně husitských textů*. Listy filologické 94, 1971, s. 184–192.

–: *Husovo Leccionarium bipartitum ve světle textové kritiky*. Listy filologické 98, 1975, s. 199–207.

–: *Probleme der Textkritik im Spätmittelalter*. Philologus 123/1, 1979, s. 114–119.

–: *K vydávání latinských textů české provenience ze 14. a 15. století*. Husitský Tábor 8, 1985, s. 271–283. Přetisk in: táž: *Laborintus: latinská literatura středověkých Čech*. Praha 1994, s. 36–54.

–: *K textové tradici letní části Husova Leccionaria bipartita.* Listy filologické 109, 1986, s. 147–155.

viz Schmidtová, Anežka.

Werner, Ernst: *Jan Hus: Welt und Umwelt eines Prager Frühreformators*. Weimar 1991.

Zilynská, Blanka: *Johann Hoffmann: Prager Student, antihussitischer Repräsentant und Bischof von Meissen*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XLIX/2, 2009, s. 81–98.

Subsidia

Bartoš, František Michálek – Spunar, Pavel: *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*. Praha 1965.

Dokoupil, Vladislav: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha 1958.

Dragoun, Michal: *Soupis středověkých rukopisů Knihovny Národního muzea*. Doplňky ke katalogům F. M. Bartoše, J. Vašici a J. Vajse. Praha 2011.

Flajšhans, Václav: *Bohemika Gersdorfské knihovny v Budyšíně*. Časopis musea království českého 83/1, 1909, s. 133–138.

Jażdżewski, Konstanty Klemens: *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180–260 comprehendens.* Wratislaviae 1982.

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 4. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 1. Die theologischen Handschriften 1 (MS 1–500). Ed. R. Helssig. Wiesbaden 1995².

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 6. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 3. Die juristischen Handschriften. Ed. R. Helssig. Wiesbaden 1996².

Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek Leipzig 5. Die lateinischen und deutschen Handschriften. Band 2. Die theologischen Handschriften 1 (MS 501–625). Ed. P. Burkhart. Wiesbaden 1999.

Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. 26 sv. Ed. W. Goeber – J. Klapper. Wrocław 1920–1944.

Krzenck, Thomas: *Die Bautzener Hussitica der ehemaligen Gersdorfschen Bibliothek*. Studie o rukopisech 31, 1995–1996, s. 153–178.

Mittelalterliche Handschriften im Landeshauptarchiv Koblenz 2. Die nichtarchivischen Handschriften der Signaturengruppe Best. 701 Nr. 191–992. Ed. E. Overgaauw. Wiesbaden 2002.

Patera, Adolf – Podlaha, Antonín: *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské*. 2 sv. Praha 1910–1922.

Richterová, Alena: *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1743–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky*. Praha 2007.

Schwarzenberg, Karl: *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien 1972.

Spunar, Pavel: *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*. 2 sv. Wratislaviae – Varsaviae – Cracoviae – Gedani – Lodziae – Pragae 1985–1995.

Spychała, Lesław: *Wegweiser durch die Handschriftenbestände der Universitätsbibliothek Wrocław/Breslau* 2. In: Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit. Ed. K. Garber. Tübingen 2005, s. 655–746.

Stotz, Peter: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters* 3. Lautlehre. München 1996.

Tabulae codicum manu scriptorum praeter Graecos et Orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum III. Cod. 3501–5000. Vindobonae 1869.

Truhlář, Josef: *Paběrky z rukopisů Klementinských.* Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slečnost a umění 7, 1898, s. 660–664.

–: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c. r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. 2 sv. Praha 1905–1906.

Wisłocki, Wladysław: *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2. Kraków 1881.

Włodek, Zofia: *Inventaire des manuscrits médiévaux latins, philosophiques et théologiques de la Bibliothèque des Pères Dominicains de Cracovie*. Mediaevalia Philosophica Polonorum 14, 1970, s. 155–186.

NICOLAI DRESDENSIS APOLOGIA

Ratio edendi

Při přepisu jsem vycházela z pravidel pro transkripci latinských literárních rukopisných textů, vypracovaných Bohumilem Rybou. Základem edice je pražský univerzitní rukopis sign. IV G 15 se siglou *G*, který určuje její grafickou podobu. Text *Apologie* do něj opsali dva písaři s různým grafickým projevem, jenž byl při přepisu respektován – proto se v první části textu objevují spíše klasické tvary, v druhé častěji středověké. Ve shodě se zásadami moderní textové kritiky tedy na grafickém vyjádření nebylo nic měněno a odlišně se vyskytující varianty nebyly zásadně sjednocovány. V případě zkratek byl respektován převládající úzus každého písaře, proto jsou rozepisovány jinak v první a jinak v druhé části; obecně je použito tvarů neasimilovaných. Střídavě se objevující římské a arabské číslovky byly respektovány, neboť textu zásadně neubírají na přehlednosti. Grafické varianty ovlivněné výslovností a dalšími faktory, se kterými se setkáváme v případě všech rukopisů, nejsou v aparátu zohledněny, pokud nemění význam textu. K několika emendacím jsem přistoupila pouze v případě citátů z autorit, kdy jinak nesrozumitelný text byl znám z jiných Mikulášových prací či citovaných textů. S výjimkou zřetelných písařských chyb a jevů ryze grafických jsou tedy v aparátu zachycena různočtení všech rukopisů od rekonstruovaného textu.

Marginální glosy ve všech rukopisech – kromě několika výjimek zachycených v aparátu – obsahují písařské opravy a doplňky, upozorňují na obsah příslušných míst, případně se vztahují k členění textu (jedná se především o odkazy na konkluze a číslování jednotlivých úseků textu), a proto nebyly do edice zahrnuty. Pro úplnost je třeba připomenout, že v souvislosti s výše analyzovaným rejstříkem k textu *Apo-*

logie se v rukopise *E* na okrajích vyskytují odkazy na místa indexovaná v rejstříku; ani ty ovšem nejsou pro text samotný relevantní, a edice je tedy nezachycuje.

Biblická místa, citáty z kanonického a římského práva a další citované autority, na které autor v textu odkazuje, jsou pokud možno důsledně dohledány a určeny v aparátu. U autorit, které Mikuláš citoval ze sbírek kanonického práva, určuji jejich výskyt primárně v nich, respektive ve zdroji bližším znění *Apologie*; v případě, že znění v *Corpus iuris canonici* i v relevantním díle jsou shodná, uvádím oba odkazy. Z důvodu výše popsané komplikované geneze a z ní pramenící struktury textu je v aparátu u citovaných míst rovněž upozorněno na jejich užití v relevantních textech[219] – tento vertikální průřez má umožnit nahlédnutí do geneze textu a vydávaný text prezentovat v co nejširším kontextu svého vzniku.

Biblické citace jsou v textu vyznačeny kurzívou; u odkazů na *auctoritates* jsou rozlišeny přímé citace, vyznačené uvozovkami, a aluze, uvedené zkratkou *cfr.*, jejichž rozsah je vymezen v aparátu pomocí prvního a posledního slova. Vnitřní citáty, které jsou určeny v kritických edicích svých pramenů, určeny ani vyznačeny nejsou; výjimku představují citace z prvotisků či rukopisů, pokud bylo z hlediska smyslu textu nutné je vyznačit. V odkazech na citovaná místa jsou respektovány zásady užívané v ediční řadě *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis* nakladatelství Brepols; zkratky jsou uváděny standardně – pokud to bylo možné – dle normy zavedené v *Thesaurus Linguae Latinae*. Kanonické a římské právo je citováno podle zavedených norem.

219 S výjimkou biblických citátů jsou to místa v kvestii Ondřeje z Brodu *Utrum licitum sit*, Jakoubkově traktátku *Pius Iesus*, Husově kvestii *De sanguine Christi sub specie vini*, dále v *Confutatio Iacobi de Misa* Petra z Pulky a nakonec v konkluzích kostnických doktorů *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa*.

Abbreviationes

quae in apparatu critico locisque inveniuntur

a.	articulus
add.	additum
c.	canon, capitulum, caput
C.	causa
cfr.	confer
Clem.	Clementinae
cod., codd.	codex, codices
Cod.	Codex Iustinianus
col.	columna
corr.	correctum
d., D.	distinctio
De consecr.	De consecratione
De poen.	De poenitentia
del.	deletum
Dig.	Digesta
em.	emendavi
f.	folio
hom.	homilia
ibid.	ibidem
l.	liber
marg.	margo, margine
om.	omisit, omissum
p.	pagina
par.	paragraphus
q.	quaestio
sec.	secundum
seqq.	sequentes
suppl.	supplevi
tr.	tractatus
vol.	volumen
VI	Liber Sextus Decretalium
X	Decretales Gregorii IX.

Conspectus auctoritatum

Albert. M., *In Apoc.* = Albertus Magnus. *Commentarii in Apocalypsim*. In: *B. Alberti Magni Opera omnia*, vol. 11b. Ed. P. Jammy. Lugduni: Sumptibus Claudii Prost et al., 1651.

Albert. M., *Sacr.* = Albertus Magnus. *Liber de sacramento Eucharistiae*. In: *B. Alberti Magni Opera omnia*, vol. 38, p. 191–463. Ed. A. Borgnet. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1899.

Alex. Hal., *Summa theol.*1–3 = Alexander Halensis. *Summa theologica seu sic ab origine dicta "Summa fratris Alexandri"*. Liber I–III. 5 vol. Quaracchi: Cura PP. Collegii S. Bonaventurae, 1924–1948.

Alex. Hal., *Summa theol.* 4 = Alexander Halensis. *Summae theologiae pars quarta*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Ioannis Gymnici, 1622.

Ambr., *Paenit*. = Ambroise de Milan. *La Pénitence*. Ed. R. Gryson. Sources chrétiennes 179. Paris: Les Éditions du Cerf, 1971.

Ps. Ambr., *Serm*. = Pseudo Ambrosius. *Sermones S. Ambrosio hactenus ascripti*. Ed. J.-P. Migne. Patrologia Latina 17, col. 603–762. Parisiis: 1845.

Andr. Brod., *Utrum licitum* = Andreas de Broda. *Quaestio Utrum licitum sit seu an debeat Christi populus laicalis sub utraque specie sacramentali communicare, quemadmodum sacerdos facit in altari*. Ed. J. Kadlec. In: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager Magisters Andreas von Brod*, p. 159–166. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Neue Folge, Band 22. Münster 1982.

Aug., *Acad*. = Aurelius Augustinus. *Contra academicos*. Ed. W. M. Green. In: *Sancti Avrelii Avgvstini Contra academicos. De beata vita. De ordine. De magistro. De libero arbitrio*, p. 1–61. (Avrelii Avgvstini Opera II/2). Ed. W. M. Green – Kl. D. Dauer. Corpus Christianorum, series Latina 29. Turnhout: Brepols, 1970.

Aug., *Adult. coniug.* = Aurelius Augustinus. *De adulterinis coniugiis libri duo*. Ed. I. Zycha. In: *Sancti Avrelii Avgvstini De fide et symbolo. De fide et operibvs. De agone christiano. De continentia. De bono conivgali. De sancta virginitate. De bono vidvitatis. De advlterinis conivgiis lib. II. De mendacio. Contra mendacivm. De opere monachorvm. De divinatione daemonvm. De cvra pro mortvis gerenda. De patientia*, p. 345–410. (Avrelii Avgvstini Opera V/3). Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum XXXXI. Vindobonae: F. Tempsky, 1900.

Aug., *Bapt*. = Aurelius Augustinus. *De baptismo libri septem*. Ed. M. Petschenig. In: *Sancti Avrelii Avgvstini Scripta contra Donatistas pars I: Psalmvs contra partem Donati. Contra epistvlam Parmeniani libri tres. De baptismo libri septem*, p. 143–375. (Avrelii Avgvstini Opera VII/1). Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum LI. Vindobonae: F. Tempsky, 1908.

Aug., *Civ.* = *Sancti Avrelii Avgvstini De civitate Dei*. 2 vol. In: *Avrelii Avgvstini Opera* XIV/1–2. Ed. B. Dombart – A. Kalb. Corpus Christianorum, series Latina 47–48. Turnhout: Brepols, 1955.

Aug., *Enchir.* = Aurelius Augustinus. *Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate*. Ed. E. Evans. In: *Sancti Avrelii Avgvstini De fide rervm invisibilivm. Enchiridion ad Lavrentivm de fide et spe et caritate. De catechizandis rvdibvs. Sermo ad catechvmenos de symbolo. Sermo de disciplina christiana. Sermo de vtilitate ieivnii. Sermo de excidio vrbis Romae. De haeresibvs*, p. 21–114. (Avrelii Avgvstini Opera XIII/2). Ed. M. P. J. van den Hout – E. Evans – I. Bauer – R. Vander Plaetse – S. D. Ruegg – M. V. O'Reilly – C. Beukers. Corpus Christianorum, series Latina 46. Turnhout: Brepols 1969.

Aug., *Epist.* = *Sancti Avrelii Avgvstini Epistvlae*. In: *Avrelii Avgvstini Opera* III/1–3. Ed. Kl. D. Daur. Corpus Christianorum, series Latina 31, 31A, 31B. Turnhout: Brepols, 2004–2009.

Aug., *In evang. Ioh.* = *Sancti Avrelii Avgvstini In Iohannis evangelivm tractatvs CXXIV*. In: *Avrelii Avgvstini Opera* VIII. Ed. R. Willems. Corpus Christianorum, series Latina 36. Turnhout: Brepols, 1954.

Aug., *Serm.* = Aurelius Augustinus. *Sermones*. Ed. J.-P. Migne. Patrologia Latina 38. Parisiis 1865.

Aug., *Trin.* = *Sancti Avrelii Avgvstini De trinitate libri XV*. 2 vol. In: *Avrelii Avgvstini Opera* XVI/1–2. Ed. W. J. Mountain – Fr. Glorie. Corpus Christianorum, series Latina 50–50A. Turnhout: Brepols, 1968.

Bartol., *Dig.* = Bartolus a Saxo Ferrato. *In primam ff. veteris partem cum adnotationibus Alex. Barb. Parisii ... atque aliorum*. Venetiis: Apud Iuntas, 1570.

Biblia sacra iuxta vulgatam versionem. Rec. R. Weber. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994[4].

Ps. Chrysost., *In Matth.* = Pseudo Chrysostomus. *Opus imperfectum in Matthaeum*. Ed. J.-P. Migne. Patrologia Graeca 56, col. 601–946. Parisiis: 1859.

Conciliorum oecumenicorum decreta = *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus J. Alberigo, J. A. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultante H. Jedin. Bologna: Istituto per le scienze religiose, 1973[3].

Corpus iuris canonici in tres partes distinctum, glossis diversorum illustratum. 3 vol. Lugduni: Sumptibus Ioannis Antonii Huguetan et Guillielmi Barbier, 1671.

Corpus iuris civilis. *Digesta*. Ed. Th. Mommsen – P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos, 1922; *Codex Iustinianus*. Ed. P. Krueger. Berolini: Apud Weidmannos, 1915.

Cypr., *Epist.* = *Sancti Cypriani episcopi Epistularium*. 3 vol. In: *Sancti Cypriani episcopi opera* III/1–3. Ed. G. F. Diercks. Corpus Christianorum, series Latina III B–D. Turnhout: Brepols, 1994–1999.

Cypr., *Laps.* = *Sancti Cypriani episcopi Opera. De lapsis*. In: *Sancti Cypriani episcopi opera* I, p. 217–242. Ed. M. Bévenot. Corpus Christianorum, series Latina III. Turnhout: Brepols, 1972.

Cypr., *Patient.* = *Sancti Cypriani episcopi Opera. De bono patientiae*. In: *Sancti Cypriani episcopi opera* II, p. 115–133. Ed. C. Moreschini. Corpus Christianorum, series Latina III A. Turnhout: Brepols, 1976.

Ps. Cypr., *Adv. Iud.* = Thascius Caecilius Cyprianus. *Adversus Iudaeos*. In: *S. Thascii Caecilii Cypriani Opera omnia. Opera spuria*, p. 133–144. Ed. G. Hartel. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum III/3. Vindobonae: Apvd C. Geroldi filivm bibliopolam academiae, 1871.

Ps. Cypr., *Laud. mart.* = Pseudo Thascius Caecilius Cyprianus. *De laude martyrii*. In: *S. Thascii Caecilii Cypriani Opera omnia. Opera spuria*, p. 26–52. Ed. G. Hartel. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum III/3. Vindobonae: Apvd C. Geroldi filivm bibliopolam academiae, 1871.

Euseb. Crem., *Mort. Hier.* = Eusebius Cremonensis. *De morte S. Hieronymi ad Damasum*. Ed. J. Klapper. In: *Schriften Johanns von Neumarkt* 2: *Hieronymus. Die unechten Briefe des Eusebius, Augustin, Cyrill zum Lobe des Heiligen*. Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung 6. Ed. K. Burdach. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1932.

Folc. Sitt., *Hom.* = Folcuinus Sittenbacensis. *Lectio sancti euangelii secundum Mathaeum*. Ed. J. Leclercq. In: *Une homélie de Volcuin de Sittichenbach*. Studi medievali, serie terza 3, 1962, p. 323–339.

Friedberg = *Corpus iuris canonici*. 2 vol. Ed. Ae. Friedberg. Lipsiae 1879–1881. Reprint Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959.

Gaufr. Clar., *Coll.* = Geoffroy d'Auxerre. *Entretien de Simon-Pierre avec Jésus*. Ed. H. Rochais. Sources chrétiennes 364. Paris: Les Éditions du Cerf, 1990.

Gloss. int. = *Glossa interlinearis*. In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani....* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.

Gloss. ord. = *Glossa ordinaria*. In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani....* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.

Greg. M., *Epist.* = *S. Gregorii Magni Registrvm epistvlarvm*. 2 vol. Ed. D. Norberg. Corpus Christianorum, series Latina 140–140A. Turnhout: Brepols, 1982.

Greg. M., *Moral.* = *S. Gregorii Magni Moralia in Iob*. 3 vol. Ed. M. Adriaen. Corpus Christianorum, series Latina 143–143B. Turnhout: Brepols, 1979–1985.

Guid., *Ros.* = Guido de Baysio. *Rosarium decretorum*. Argentinae: Johannes Mentelin, 1473 (GW 3744).

Guill. Mil., *Sacr.* = Guillelmus de Militona. *Quaestiones de sacramentis*. 2 vol. Ed. C. Piana – G. Gal. Bibliotheca Franciscana scholastica medii aevi XXII–XXIII. Quaracchi: Cura PP. Collegii S. Bonaventurae, 1961.

Guill. Mont., *Sacr.* = Guillelmus de Monte Lauduno. *Sacramentale*. Praha, Národní knihovna ČR, sign. V B 17, f. 224r[a]–297r[a].

Hardt = *Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa et ejus doctrinam de communione plebis sub utraque specie*. In: *Magnum oecumenicum Constantiense concilium* 3, col. 586–592. Ed. H. von der Hardt. Francofurti et Lipsiae: In Officina Christiani Genschii, 1698.

Hier., *Epist.* = S. Eusebius Hieronymus. *Epistularum pars III. Epistulae CXXI–CLIV*. Ed. I. Hilberg. Editio altera supplementis aucta. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum LVI/1. Vindobonae: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.

Henr. Seus., *Hor.* = Heinrich Seuses. *Horologium sapientiae*. Ed. P. Künzle, OP. Spicilegium Friburgense 23. Freiburg: Universitätsverlag, 1977.

Hrab. Maur., *In Matth.* = Hrabanus Maurus. *Expositio in Matthaeum*. 2 vol. Ed. B. Löfstedt. Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 174–174A. Turnhout: Brepols, 2000.

Hug. Rip., *Compend.* = Hugo Ripelinus. *Compendium theologicae veritatis*. In: *D. Alberti Magni, Ratisbonensis episcopi, ordinis praedicatorum, Opera omnia* 34, p. 1–306. Ed. A. Borgnet. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1895.

Ps. Hugo S. Car., *Super Apoc.* = Pseudo Hugo de Sancto Caro. *Expositio super Apocalypsim ('Vidit Iacob')*. In: *Thomae Aquinatis sacri ordinis F. F. praedicatorum Opera omnia* 31, p. 469–661, 32, p. 1–86. Ed. S. E. Fretté. Parisiis: Apud Ludovicum Vivès, 1876–1879.

Hus, *Sang. Christ.* = Iohannes Hus. *De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo*. In: *Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi Historia et Monumenta* I, f. 42r–44r. Ed. M. Flacius Illyricus. Norimbergae: In Officina Ioannis Montani et Vlrici Neuberi, 1558.

Iac., *Pius Iesus* = Iacobellus de Misa. *Pius Iesus*. Ed. J. Kadlec. In: *Literární polemika mistrů Jakoubka ze Stříbra a Ondřeje z Brodu o laický kalich*, p. 80–87. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXI/2, 1981.

Iac. Vitr., *Hist. orient.* = Jacques de Vitry. *Histoire orientale (Historia orientalis)*. Ed. J. Donnadieu. Sous la Règle de saint Augustin 12. Turnhout: Brepols, 2008.

Ioh. Andr., *Novella = Ioannis Andreae ... In sex Decretalium libros et in titulum De regulis iuris Nouella Commentaria*. 2 vol. Venetiis: Apud Franciscum Franciscium Senensem, 1581.

Leg. aur. = Iacopo da Varazze. *Legenda aurea*. 2 vol. Ed. G. P. Maggioni. Millennio Medievale 6. Tavarnuzze – Firenze: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 1998.

Mansi = *Theologorum Constantiensium Conclusiones contra Jacobum de Misa, et ejus doctrinam de Communione Plebis sub utraque specie*. In: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* 28, col. 157–160. Ed. G. D. Mansi. Reprint Paris: Welter, 1903.

Matth. Jan., *Regulae* = *Matthiae de Janov dicti Magistri Parisiensis Regulae Veteris et Novi Testamenti* 2. Ed. V. Kybal. Oeniponte: Sumptibus Librariae Universitatis Wagnerianae, 1909.

Max. Taur., *Serm.* = *Maximi episcopi Tavrinensis Sermones. Collectio sermonvm antiqva nonnvllis sermonibvs extravagantibus adiectis.* Ed. A. Mutzenbecher. Corpus Christianorum, series Latina 23. Turnhout: Brepols, 1962.

Nicol. Dresd., *De proprio sacerdote et casibus* = Nicolaus de Dresden. *De proprio sacerdote et casibus*. Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 102, f. 83r–88r.

Nicol. Dresd., *Puncta* = *Nicolai (ut dicunt) de Dresda vulgo appellati de Čerruc (De Černá růže id est de Rosa Nigra [†1418]) Puncta*. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae: l'Institut de Philosophie et de Sociologie de l'Académie Polonaise des Sciences, 1996.

Nicol. Dresd., *De quadruplici missione* = *Nicolai de Drážďan De quadruplici missione.* Ed. J. Sedlák. Studie a texty k náboženským dějinám českým 1, 1914, p. 95–117.

Nicol. Dresd., *Querite* = Nicolaus de Dresda. *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. Nechutová. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967.

Nicol. Dresd., *Replica* = Nicolaus de Dresden. *Replica rectori scholarum in Corbach*. Praha, Knihovna metropolitní kapituly, sign. D 118, f. 1r–51v.

Nicol. Dresd., *Sermo Nisi manducaveritis* = Nicolaus de Dresden. *Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis*. In: *Puncta*, p. 157–187. Ed. R. Cegna. Mediaevalia Philosophica Polonorum 33. Varsoviae: l'Institut de Philosophie et de Sociologie de l'Académie Polonaise des Sciences, 1996.

Nicol. Dresd., *Tabule* = Nicolaus de Dresden. *Tabule veteris et novi coloris*. In: *Master Nicholas of Dresden. The Old Color and the New*. Ed. H. Kaminsky – D. L. Bilderback – I. Boba – P. N. Rosenberg. Transactions of the American Philosophical Society N. S. 55/1, p. 38–65. Philadelphia 1965.

Nicol. Lir., *Postil.* = Nicolaus de Lira. *Postilla*. In: *Bibliorum sacrorum cum glossa ordinaria iam ante quidem a Strabo Fulgensi, collecta ... et Postilla Nicolai Lyrani....* 6 vol. Venetiis: Apud Iuntas, 1603.

Petr. Pulk., *Conf.* = Petrus de Pulka. *Confutatio Iacobi de Misa*. Ed. D. Girgensohn. In: *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches.* Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas, p. 217–250. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 12. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1964.

Petr. Tar., *Sent.* = Petrus de Tarentaise. *In IV. libros Sententiarum Commentari*. Tolosae: Apud Arnaldum Colomerium, 1652.

Richard. Med., *Sent.* = Richardus de Mediavilla. *Super quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi Quaestiones subtilissimae*. Tomus quartus. Brixiae: Apud Vincentium Sabbium, 1591.

Sim. Cas., *Gest. Dom.* = Simon Fidati de Cassia, OESA. *De gestis Domini Salvatoris*. 7 vol. Ed. W. Eckermann. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1998–2003.

Spec. aur. = *Speculum aureum de titulis beneficiorum ecclesiasticorum*. Ed. W. Seńko. In: *Piotr Wysz z Radolina i jego dzieło «Speculum aureum»*, p. 73–169. Studia „Przeglądu Tomistycznego" 2. Warszawa: Instytut Tomistyczny, 1995.

Stanisl., *Rom. eccl.* = Stanislaus de Znoyma. *Tractatus de Romana ecclesia*. Ed. J. Sedlák. In: *Miscellanea husitica Ioannis Sedlák*, p. 312–322. Ed. J. V. Polc – S. Přibyl. Praha: Karolinum, 1996.

Steph., *Eccl.* = Stephanus de Páleč. *Tractatus de ecclesia (partes selectae)*. Ed. J. Sedlák. In: *M. Jan Hus*, p. 202*–304*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1996².

Thom. Aq., *Summa theol.* = Thomas Aquinas. *Summa theologiae ... cum textu ex recensione Leonina. Tertia pars et Supplementum*. Ed. P. Caramello. Torino: Marietti, 1956.

Thom. Aq., *Super Ioh.* = Thomas Aquinas. *Super Evangelium S. Ioannis lectura*. Ed. R. Cai. Torino: Marietti 1952⁵.

Tubach = Tubach, Frederic C. *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. Helsinki: Akademia scientiarum Fennica, 1969.

Synopsis codicum

G – cod. bibl. Univ. Pragensis, IV G 15, f. 166r[a]–192v[a]
U – cod. bibl. Univ. Pragensis, III G 9, f. 71r–98r
V – cod. bibl. Nat. Vindobonensis, 4937, f. 47r–66r
D – cod. bibl. Univ. Pragensis, XI D 9, f. 174r–201v
M – cod. bibl. Univ. Brunensis, Mk 102, f. 59r–80v
C – cod. bibl. Univ. Jagellonensis, 2148, f. 163r–179v, 29r–33r
J – cod. bibl. Univ. Jagellonensis, 1690, f. 243r[a]–254v[b]
B – cod. bibl. Budissiensis, 8[o] 8, f. 135v–172r
L – cod. bibl. Univ. Lipsiensis, 602, f. 243v[a]–256r[a]
E – cod. bibl. Univ. Pragensis, VII E 27, f. 38r–62r
F – cod. bibl. Univ. Pragensis, IX F 7, f. 1r–33v
K – cod. archiv. Confluentis, Best. 701 Nr. 198, f. 206r[a]–229v[a]
W – cod. bibl. Univ. Vratislaviensis, I Q 90, f. 245r–269r
O – cod. bibl. Capit. Metrop. Pragensis, O XIII, f. 75r–86v

G 166ra U 71r V 47r D 174r M 59r C 163r J 243ra B 135v L 243va K 206ra W 245r E 38r F 1r O 75r

|Prima conclusio.

Cristus post cenam instituit et ministravit sub utraque specie panis et vini sui sacratissimi corporis et sagwinis sacramentum.

Prima conclusio patet ex ewangeliis Mathei XXVI, Marci XIIII et Luce XXII et per Apostolum, prima Corinthiorum XI.

2us. *Fundamentum aliud nemo potest ponere preter id, quod positum est, quod est Cristus Iesus*, prima Corinthiorum III.

1/7 Prima – XI] *cfr.* HARDT (col. 586-587); MANSI (col. 157-158) || **5** Mathei XXVI] *cfr.* Matth. 26, 26-28 || **5/6** Marci XIIII] *cfr.* Marc. 14, 22-24 || **6** Luce XXII] *cfr.* Luc. 22, 19-20 || **6/7** prima – XI] *cfr.* I Cor. 11, 23-25 || **9/10** Fundamentum – Iesus] I Cor. 3, 11

1 Prima] Sequitur prima conclusio de conmunione utriusque speciei *suprascriptum*, primus *add. in marg.* **G**, Incipit tractatus magistri Nycolay de Drazna tractans de conmunicacione sub utraque specie *suprascriptum* **U**, Hic sequuntur conclusiones doctorum de Constanciensi concilio de conmunione sub utraque specie, scilicet panis et vini, cum scripturis pro conclusionibus illis et contra easdem. Primus. Prima **V**, Primus. Prima **DL**, Primus articulus *suprascriptum* **J**, Prima conclusio doctorum de Constancia de conmunione sub utraque specie quoad populum fidelem laycalem. Responsio et approbacio illius dicti et quod Cristus est omnino audiendus probatur per multos testes et doctores fideles *suprascriptum* **E**, Conclusiones concilii Constanciensis contra conmunionem utriusque speciei, sed articuli hic positi causam tuentur *suprascriptum* Primus articulus et prima **F**, Primus dicit. Prima **K**, Replicacio garrula hussitarum contra conclusiones de conmunione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis *suprascriptum* **W**; conclusio] Primus *suprascriptum* **C** || **3** sui] *om.* **L** sagwinis] sanguinis sui **L** || **5** Prima – patet] patet prima conclusio **L** || **6** et[1]] *om.* **CJBW**;Apostolum] Apostolos **ME**;Corinthiorum] ad Corinthios **UMJLFK** || **9** 2us] *in marg.* **G**, Secundo **W** Fundamentum] Et fundamentum **O**;potest ponere] ponere potest **B** || **10** quod – Iesus] *om.* **K**; Iesus] *om.* **W**; Corinthiorum] ad Corinthios **UMLFK**

3us. *Venit vox de nube dicens: 'Hic est Filius meus carissimus, audite eum'*, Marci IX.

4us. *Dicit mater eius ministris: 'Quodcunque dixerit vobis, facite'*, Iohannis IIo.

Quintus. *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, ewangelizare pauperibus misit me*, Luce IIII. *Penitemini et credite ewangelio*, Marci I. *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis*, Iohannis VI. *Qui misit me, verax est, et ego, que audivi ab eo, hec loquor in mundo, et a meipso facio nichil, sed sicut docuit me Pater, ita loquor. Quare loquelam meam non cognoscitis? Quia non potestis audire sermonem* | *meum*, Iohannis VIII. *Qui spernit me et non* K 206rb *accipit verba mea, habet, qui iudicet eum. Sermo, quem locutus sum, ille iudicabit eum in novissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus, sed qui misit me, Pater, ipse michi mandatum dedit, quid dicam et quid loquar. Et scio, quia mandatum eius vita eterna est. Que ergo loquor ego, sicut dixit michi Pater, sic loquor*, Iohannis XII. | *Qui habet mandata* | *mea et servat ea, ille est, qui diligit* B 136r *me*, Iohannis XIIII. *Celum et terra transibunt, verba autem mea* G 166rb *non preteribunt*, Mathei XXIIII. *Iota unum aut unus apex non*

11/12 Venit – eum] Marc. 9, 6 || **13** Dicit – facite] Ioh. 2, 5 || **15/16** Spiritus – me] Luc. 4, 18 || **16/17** Penitemini – ewangelio] Marc. 1, 15 || **17/18** Nisi – vobis] Ioh. 6, 54 || **19/20** Qui – mundo] Ioh. 8, 26 || **20/21** et – loquor] Ioh. 8, 28 || **21/22** Quare – meum] Ioh. 8, 43 || **22/27** Qui – loquor[2]] Ioh. 12, 48-50 || **28/29** Qui – me] Ioh. 14, 21 || **29/30** Celum – preteribunt] Matth. 24, 35 || **30/31** Iota – fiant] Matth. 5, 18

11 3us] *in marg.* **G**, Tercio **W**;carissimus] beatissimus **V** || **13** 4us] *in marg.* **G**, Quarto **W** || **14** Iohannis IIo] *om.* **GVMBO** || **15** Quintus] *om.* **GE**, Quinto **W**; propter quod] eoque **L** || **19** loquor] loquar **M**; in] *om.* **L** || **20** sicut] *om.* **D**; docuit me] me docuit **W**;me Pater] Pater me **B** || **23** accipit] accepit **F** || **24** Quia] *om.* **U** || **25** michi mandatum] mandatum michi **F** || **26** quid] que **B**; mandatum eius] eius mandatum **D** || **27** loquor[1]] loquar **K** || **28** est] *om.* **G** || **29** me] *om.* **F**; autem mea] mea autem **D** || **30** preteribunt] transibunt **BL**;unum] aut unum **W**;unus apex] apex unus **J**

preteribit a lege, donec omnia fiant, Mathei V. *Ego sum via, veritas et vita*, Iohannis XIIII.

Sextus. *Moyses quidem dixit ad patres nostros: Quoniam*
W 245v *Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus de fratribus vestris* **|**
D 174v *tamquam me, ipsum audietis iuxta omnia, quecunque* **|** *locutus*
E 38v *fuerit vobis. Erit autem: omnis anima,* **|** *quecunque non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe*, Actuum III et Deuteronomii XVIII.

F 1v **|** Septimus. Ait angelus: *Hic erit magnus et Filius Altissimi vocabitur*, Luce I. *De Spiritu sancto est. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum*, Mathei I.

J 243rb Octavus. *Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi*. **|** *Qui misit*
K 206va *me baptizare in aqua, ille michi dixit: Super* **|** *quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi et testimonium perhibui, quia hic est Filius Dei*, Iohannis I. *Cuius ventilabrum in manu*
U 71v *sua et permundabit aream* **|** *suam et congregabit triticum suum in*
L 243vb *horreum suum,* **|** *paleas autem conburet igni* **|** *inextingwibili*,
O 75v Mathei III. *Ecce positus est hic in ruinam et resurreccionem multorum in Ysrael et in signum, cui contradicetur*, Luce II.

31/32 Ego – vita] Ioh. 14, 6 || **33/37** Moyses – plebe] Act. 3, 22-23; *cfr.* Deut. 18, 15-19 || **39/40** Hic – vocabitur] Luc. 1, 32 || **40/41** De – eorum] Matth. 1, 20-21 || **42** Ecce – mundi] Ioh. 1, 29 || **42/46** Qui – Dei] Ioh. 1, 33-34 || **46/48** Cuius – inextingwibili] Matth. 3, 12; *cfr.* Luc. 3, 17 || **49/50** Ecce – contradicetur] Luc. 2, 34

---

32 veritas – vita] et veritas **L** || **33** Sextus] *in marg.* **GF**, Sexto **W** Quoniam] *om.* **L** || **34** suscitabit – Deus] vobis Dominus Deus suscitabit **CJ**;vobis] in vobis **V** || **35** audietis] audite **G** || **37** plebe] populo **L**;et] *om.* **G** || **39** Septimus] *in marg.* **GF**, *om.* **W**;Hic] *om.* **L** || **40** Ipse] Et ipse **E**;faciet] facit **E**, faciat **BW** || **41** suum] *om.* **J** || **42** Octavus] *in marg.* **GF**, *om.* **W**; qui] ecce qui **UVMCJBEFKWO** mundi] *om.* **LF** || **42/43** misit me] me misit **L** || **46** quia] et **B**, *om.* **J**; Iohannis I] quia Iohannis I **J**, *om.* **M** || **47** suum] *om.* **J** || **48** inextingwibili] inextingwibilo **F** || **49** Ecce] Ecce autem **O**; est] *om.* **B**;resurreccionem] in resurreccionem **DMCJLW**

Nonus. *Vobis igitur credentibus honor, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt* | *edificantes. Hic* | *factus est in caput anguli* | *et lapis offensionis et petra scandali hiis, qui offendunt verbo nec credunt, in quo et positi sunt*, | prima Petri II. *Hic est lapis, qui reprobatus a vobis edificantibus factus est in caput anguli. Et non est in aliquo alio salus nec enim nomen aliud est sub celo datum hominibus, in quo oportet salvos fieri*, Actuum IIII. *Et precepit nobis predicare populo et testificari, quia ipse est, qui constitutus est a Deo iudex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophete testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes, qui credunt in eum*, Actuum X. C 163v M 59v G 166va V 47v B 136v

Decimus. *Unus est enim legislator et iudex, qui potest perdere et liberare*, | Iacobi IIII. *Unus mediator Dei et hominum, homo Cristus Iesus, qui dedit semetipsum redempcionem pro omnibus*, Collossensium III. K 206vb

| Undecimus. „Si sacerdotes Dei et Cristi sumus, non invenio, quem magis sequi quam Cristum debeamus, quando in ewangelio | maxime dicat: ‘Ego sum lumen seculi; qui me D 175r W 246r

---

51/54 Vobis – sunt] I Petr. 2, 7-8 || **54/57** Hic – fieri] Act. 4, 11-12 || **57/61** Et – eum] Act. 10, 42-43 || **62/63** Unus – liberare] Iac. 4, 12 || **63/64** Unus – omnibus] *recte* I Tim. 2, 5-6 || **66/73** Si – recedamus] CYPR., *Epist.* 63, 18 (p. 415-416); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 247)

---

51 Nonus] *in marg.* **GF**, Nono **W**; igitur] autem **B** || **52** reprobaverunt] reprobant **O** || **53** anguli] angeli **J** || **54** verbo] in verbo **J**; est] *om.* **B** || **55** reprobatus] reprobatus est **DMBF** || **56** enim] vero **J**; nomen aliud] aliud nomen **O** || **57** oportet] oporteat **UVDMCJBLEFKWO** || **58** populo] *om.* **W**;quia] qui **D** || **58/59** est – Deo] *om.* **L** || **59** est] *om.* **W** || **60** testimonium] *om.* **K** peccatorum] *om.* **L** || **61** X] I° **L**, XI° **O** || **62** Decimus] *in marg.* **GF**, *om.* **CJ**, Decimo **W** || **62/63** Unus – IIII] *om.* **J** || **62** est enim] enim est **E** || **63** liberare] salvare **L**; homo] *om.* **CJ** || **64** semetipsum] seipsum **BF**; redempcionem] in redempcionem **GB**, *om.* **M** || **65** Collossensium] Ad Colossenses **UMBEK** Collossensium III] *om.* **BO**; III] III. Unus est legislator et iudex, qui potest perdere et liberare, Iacobi IIII **J** || **66** Undecimus] *in marg.* **GF**, Undecimo **W**; Si] Cyprianus: Si **U**, *om.* **MB** || **67** quam – debeamus] debeamus quam Cristum **L**; debeamus] debemus **O** quando] quoniam **L** || **68** dicat] ligat **O**

secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen
F 2r vite.' Ne ergo in tenebris ambulemus, Cristum | sequi et
mandata eius observare debemus. Quare si in lumine Cristi
ambulare volumus, a preceptis et monitis eius non
recedamus." „Et eadem, que Magister docuit et fecit,
discipulos quoque decet observare et facere." „Neque ipse
apostolus neque angelus de celo annuncciare potest aliter,
preterquam quod Cristus docuit simul et apostoli eius
annunciaverunt."

„Sed et alio in loco dicit: 'Qui solverit unum ex mandatis
E 39r istis minimis etc.' | Quod si nec minima de man|datis
G 166vb Dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam
J 243va grandia, tam ad ipsum Dominice passionis et nostre |
redempcionis sacramentum pertinencia phas non est
B 137r infringere, aut in | aliud, quam quod divinitus institutum sit,
humana tradicione mutare?" „Quidam episcopi vel
ignoranter vel simpliciter in calice Dominico sanctificando et
plebi ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Cristus,

73/74 Et – facere] CYPR., *Epist.* 63, 10 (p. 402); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **74/77** Neque – annunciaverunt] CYPR., *Epist.* 63, 11 (p. 403); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **78/84** Sed – mutare] CYPR., *Epist.* 63, 14 (p. 410); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 247) || **84/91** Quidam – revertatur] CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390); *cfr.* ANDR. BROD., *Utrum licitum* (p. 165); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 83); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 246-247)

---

70 vite] vite eterne **M** || **71** in lumine] lumen **L** || **72** ambulare volumus] habere voluerimus **L**; et] ac **J** || **73** docuit – fecit] fecit et docuit **L** || **74** decet] docet **D**, *om.* **G** || **75** annuncciare] nunciare **O**; annuncciare potest] potest annunciare **L** || **76** quod] *om.* **LO** simul] *om.* **CJ** || **77** annunciaverunt] annunciaverunt etc **J**, nunciaverunt **B**, nuncciant **O** || **78** et] *om.* **GL**; alio in] in alio **B** solverit] solveritis **V**; unum] *om.* **V**; ex] de **CJL** || **79** etc] et credo **G** Quod] quam **V** || **80** Dominicis] istis Dominicis **CJ**, *om.* **G**; licet] liceat **B**; tam magna] *om.* **L** || **81/82** nostre redempcionis] redempcionis nostre **L** || **82** sacramentum] sacramenta **CJ** pertinencia] pertinacia **B** || **83** in] *om.* **B**; aliud] aliquod **J**; quam] quasi **B**; quod] *om.* **G**

Dominus et Deus noster, sacrificii huius autor et doctor, fecit et docuit, religiosum pariter et necessarium duxi de hoc literas facere, ut si quis adhuc | in isto errore tenetur, O 76r
veritatis luce perspec|ta ad radicem atque originem K 207ra
tradicio|nis | Dominice revertatur“. Hec sanctus Ciprianus, U 72r
famosus doctor. L 244ra

12us. „Si Cristo et apostolis perversi non credunt, quomodo crederent homini?“ Et sequitur porro: „Si ad morum correccionem ewangelio Cristi non creditur, desperandum est, cui alteri melius credatur. Subterfugia sunt, excusa|ciones D 175v
sunt, fidem nolle simpliciter servare, nolle a criminibus explicari. Nam si omnes angeli ewangelizarent, si spiritus inmundi ligwis humanis predicarent, si omnes mortui revocarentur ad vitam cum sciencia et potestate loquendi, si ostenderentur oculis humanis superna bona et inferni mala, ad hec omnia plus est Cristus, cui pre omnibus adhibenda est fides.“ Hec doctor famosus et modernus Symon de Cassia dictus.

Ex dicto istius doctoris | scire debent omnes doctores C 164r W
Constanciensis concilii, ymmo et tocius mundi, Cristum 246v
primam firmiorem | et efficaciorem | habere vocem, cui pre G 167ra
M 60r

93/103 Si – fides] *Inter verba Simonis Fidati de Cassia non inveni*; *cfr.* NICOL. DRESD., *Replica* (f. 8v-9r, 12v, 22r); NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 173); NICOL. DRESD., *Querite* (p. 79)

---

87 Dominus – Deus] et Dominus **L**; et[1]] *om.* **G**; autor – doctor] doctor et auctor **B** || **89** adhuc – errore] in hoc errore adhuc **L**; in] de **O** || **91** sanctus] *om.* **J** || **92** famosus doctor] doctor famosus **L** doctor] doctor *in rubrica add.* Nicola **D** || **93** 12us] *in marg.* **GF**, Duodecimo **W** || **94** crederent] credent **VCJ**; morum] modum **O** || **95** correccionem] porrectionem **O** || **95/104** desperandum – dictus] ut supra secundum Symonem de Cassia doctorem famosum et modernum **V** || **96** melius credatur] credatur melius **B**; credatur] creditur **W** || **97** sunt] *om.* **VM** || **98** si[1]] sicut si **F**, sicut **L**; si[2]] tunc **O** || **99** inmundi] mundi **W**; ligwis humanis] humanis lingwis **B** || **100** revocarentur] *om.* **W** || **101** inferni] inferna **L** || **102** ad] et **B** adhibenda] inhibenda **G**; adhibenda est] est adhibenda **CJ** || **105** dicto] dictis **W**; istius] illius **L** || **106** ymmo] *om.* **W** || **107** firmiorem] et firmiorem **CJ**; et] *bis* **G**

omnibus adhibenda est fides. Nec putant posse inmutare leges et tempora, quod est proprium Anticristi, Danielis VII.
F 2v Huiusmodi enim doctor | „putat se esse sapienciorem quam Deum et incipit falsus esse testis“, secundum Crisostomum.
B 137v „Est | enim falsus doctor gladius anceps, scindit opere et exemplo percutit et percutit verbis iniquis et dolosis“, ut dicit Ieronimus De norma vivendi. Unde dicit Salvator, Mathei XV:
K 207rb | *Omnis plantacio, quam non plantavit Pater meus celestis*, „id est
V 48r doctrina ab homine inventa, | que non est legi ipsius Dei consona, eradicabitur, quia non habet firmum fundametum“, ut dicit Lyra ibidem. Vel secundum Glosam interliniarem: *Omnis plantacio*, id est „doctores cum sequacibus suis, qui non habent fundamentum Cristum, cor figentes in terrenis“, *quam*
J 243vb *non plantavit Pater meus celestis*, sed „carna|lis cupiditas, cui consulunt“, *irradicabitur* „de terra vivencium“. Hec ibi.

108/109 Nec – Anticristi] *cfr.* Dan. 7, 25 || **110/111** putat – testis] Ps. Chrysost., *In Matth.* 20 (col. 747) || **112/113** Est – dolosis] Euseb. Crem., *Mort. Hier.* 15 (p. 56) || **115** Omnis – celestis] Matth. 15, 13 || **115/117** id – fundametum] Nicol. Lir., *Postil. ad Matth.* 15, 13 ad ‘omnis plantatio’, ‘eradicabitur’ (col. 265) || **119/122** doctores – vivencium] *Gloss. int.* Matth. 15, 13 (col. 265-266)

108 putant] putent **J** || **108/110** posse – putat] *om.* **O** || **108** inmutare] mutare **B** || **109** est] *om.* **G** || **110** enim] *om.* **D** || **111** falsus esse] esse falsus **CJ** || **112** Est] Etenim **W** || **113** exemplo] ex exemplo **E**; et percutit] *om.* **F** || **114** dicit Salvator] Salvator dicit **F** || **115** celestis] celestis eradicabitur **CJ**; id] idem **M** est] *om.* **K** || **116** ipsius] *om.* **J** || **117** eradicabitur] *om.* **CJ** || **118** ut] unde **D**; ibidem] ibi **UDMCJBLEKWO**, *om.* **V** || **119** sequacibus suis] suis sequacibus **M** || **122** irradicabitur] erradicabitur **UVDMCJBLEFWO**, irradicabitur *corr. ex* erradicabitur **K**;ibi] ibi etc **DE**

Secunda conclusio.

13us. | Item 2a conclusio. Non obstante huiusmodi institucione et ministracione laudabilis et approbata consuetudo ecclesie servavit et servat, quod huiusmodi sacramentum non debet confici post cenam, nec recipi a fidelibus nisi in casu infirmitatis aut alterius necessitatis mortem conminantis. E 39v

| 2a conclusio patet ex observancia universalis ecclesie, quam Spiritu sancto inspirante acceptavit, „ut in honorem tanti sa|cramenti in os cristani prius Dominicum corpus intret, quam ceteri cibi“, ut habetur ex dictis Augustini ad Ianuarium de consuetudinibus ecclesie, libro primo, | ubi sic | dicit, „quod Salvator, quo vehemencius conmendaret institucionis | illius altitudinem, ultimum voluit hoc infigere cordibus et memorie discipulorum, a quibus per passionem discessurus erat, et ideo non precepit, quo deinceps ordine sumeretur, ut apostolis, per quos ecclesias | dispositurus erat, reservaret hunc locum“. O 76v D 176r G 167rb L 244rb U 72v K 207va

125/141 Item – locum] *cfr.* HARDT (col. 586-587); MANSI (col. 157-158) || **132/134** ut – cibi] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226) || **136/141** quod – locum] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226)

124 Secunda conclusio] Secunda conclusio doctorum, item conclusio **E**, *in marg.* **MFW**, *om.* **UCJBLKO** || **125** 13us] *in marg.* **GMEF**, Decimo tercio **W**; Item] sequitur **F**, *om.* **BL**; huiusmodi] huiuscemodi **C** || **126** institucione] constitucione **E**; et[1]] *om.* **G**; et[2]] *om.* **M** || **127** ecclesie] *om.* **J** || **129** infirmitatis] necessitatis **CJ** || **131** universalis ecclesie] ecclesie universalis **L** || **132** acceptavit] acceptat **O** || **134** intret] intrat **BW**;Augustini] beati Augustini **F** || **135** consuetudinibus] consuetudine **C** || **135/159** libro – Patre] *om.* **W** || **136** quo] hoc **O** || **137** illius] *om.* **J**;voluit hoc] hoc voluit **JBL** || **139** discessurus] decessurus **L**; precepit] precipit **DLO**; ordine] in ordine **E** || **140** ut] et **E**; dispositurus] dispensaturus **CJ** || **141** reservaret] reservavit **B**;locum] locum etc **DBE**

14us. Dicit Augustinus De consecracione, distinccione II,
B 138v *Liquido*, et sequitur | inmediate post verba posita in
probacione doctorum sic: „Nam si hoc ille monuisset, ut post
cibos alios semper acciperetur, credo, quod eum morem
nemo mutasset“, quia secundum eundem XXVIII, questione
I, *Sic enim*, „nullomodo quod Dominus iubet, servus bonus
prohibet“. Et in Glosa dicti capituli *Liquido* dicitur: „Quod
enim Dominus iubet, servus bonus non mutat“. Si ergo
dixisset Cristus: ‘Nisi post cibos alios hoc feceritis’, vel: ‘Hoc
facite post alios cibos in meam conmemoracionem’, sicut
dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius
sagwinem, non habebitis vitam in vobis*, nemo eciam
apostolorum hunc morem mutasset, secundum Augustinum
supra. „Nam et apostolus nullomodo faceret contra
Dominum“, ut in dicto canone *Sic enim*; „non enim
C 164v revocantur a Filio, que | a Patre geruntur, Codex, De
F 3r restitutione militum, *Que a Patre*.“ | „Ubi enim Paterfamilias

145/147 Nam – mutasset] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 226) || **148/149** nullomodo – prohibet] C. 28 q. 1 c. 9, FRIEDBERG I, 1083 = AUG., *Adult. coniug.* 1, 19 (p. 367) || **149/150** Quod – mutat] De consecr. D. 2 c. 54, glossa ad ‘mutasset’ (col. 1940) || **151/152** Hoc – conmemoracionem] *cfr.* Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24 || **153/154** Nisi – vobis] Ioh. 6, 54 || **154/155** nemo – mutasset] AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233) || **156/157** Nam – Dominum] C. 28 q. 1 c. 9, glossa ad ‘servus’ (col. 1539) || **157/159** non – Patre] C. 28 q. 1 c. 9, glossa ad ‘servus’ (col. 1539-1540); *cfr.* Cod. 2, 50, 7, Krueger II (p. 115) || **159/160** Ubi – est] C. 26 q. 7 c. 12, FRIEDBERG I, 1044 = PS. CHRYSOST., *In Matth.* 43 (col. 878)

143 14us] *in marg.* **GEF**, *om.* **L** || **144/145** in probacione] *om.* **CJ** || **145** probacione] prolacione **M**; sic] *om.* **K**; ille] *om.* **B** || **146** acciperetur] sumeretur **D**;quod] *om.* **K** || **147** XXVIII] XXXVIII **V** || **148** Sic] sicut **J** || **148/149** quod – Liquido] *om.* **J** || **148/150** servus – iubet] *om.* **O** || **150** ergo] enim **D** || **151** hoc feceritis] *om.* **CJ** || **152** cibos] *om.* **F** || **153/154** carnem – vobis] etc **F** || **154** non – vitam] *om.* **K**; in vobis] eternam **L** || **154/155** nemo – Augustinum] ubi **G** || **157** Dominum] Deum **C** canone] capitulo **DBLK** || **158** a[1]] et a **F** || **159** militum] *om.* **G**

largus est“, quia instituit et dedit sub utraque specie, ut ex prima conclusione habetur, „dispensator non debet esse tenax“ denegando alterum vel nonnumquam utrumque simul retrahens, sicut filius Belial cum filiis Heli populum a sacrificiis Dei; ad hoc | Crisostomus XXVI, questione VII, *Alligant*. J 244ra

„Utique ille sacerdos vice Cristi | vere fungitur, qui id, quod Cristus fecit, imitatur“. | „Non potest | ewangelium | in parte consistere et in parte mutare. Aut utrumque oportet valeat, aut | utrumque vim | veritatis amittat. Ita martires nichil possunt, si ewangelium solvi potest. Si autem ewangelium non potest solvi, contra ewangelium facere non possunt, qui de ewangelio martires fiunt.“ Hec Ciprianus martir. O 77r D 176v M 60v G 167va W 247r K 207vb

Sic dicit de iuramento idem Augustinus XXII, questione I, *In novo*: „In novo testamento dictum est, ne omnino iuremus, quod quidem michi propterea dictum esse videtur, non quia iurare peccatum est, | sed quia periurare imane peccatum est, a quo nos longe esse voluit, qui | omnino ne iuremus conmo|nuit“. Hec ille. Quis ergo audet inmutare, quod Dominus conmonuit? Utique nemo, per superius dicta Augustini. B 139r V 48v E 40r

161/162 dispensator – tenax] *ibid.* || **163/164** sicut – Dei] *cfr.* I Reg. 2, 12-17 || **166/167** Utique – imitatur] CYPR., *Epist.* 63, 14 (p. 410-411) || **167/172** Non – fiunt] CYPR., *Laps.* 20 (p. 232) || **175/179** In[2] – nuit] C. 22 q. 1 c. 3, FRIEDBERG I, 862 = AUG., *Epist.* 47, 2 (p. 204)

160 instituit] sic instituit **M**; ex] *om.* **K** || **161** habetur] haberetur **K** || **165** Alligant] Allegant **E**, Allegat **CJ** || **166** vice – vere] vere vice Cristi **L** || **167/168** in parte] *om.* **CJ** || **168** et] aut **W**; in] *om.* **CJ** oportet] oportet quod **L** || **169** vim veritatis] veritatem **J**; amittat] amittant **M**, omitant **O**; Ita] ista **U** || **170** si] sed **O**; Si] *om.* **G** || **171** non[1] – solvi] solvi non potest **DEO** || **174** Sic] sicut **J**; dicit] *om.* **DM** || **174/175** XXII – novo[1]] *om.* **L** || **175** In novo[1]] In novo etc **K**, *om.* **GDML**; ne] non **D** || **176** michi] *om.* **GL**; videtur] videtur magnum **D** || **177** quia] *om.* **O** || **178** est] *om.* **C**; nos longe] longe nos **O**; longe esse] esse longe **B** || **179/180** Hec – conmonuit] *om.* **CJ** || **180** Utique] Itaque **U**;per] *om.* **D**

Tercia conclusio.

Quintus decimus. Tercia conclusio. Licet in primitiva ecclesia huiusmodi sacramentum reciperetur a fidelibus sub utraque specie, tamen ad evitandum aliqua pericula potuit simili aut maiori racione introduci et introductum est, quod a
L 244va fidelibus | conficientibus sub utraque specie et a laycis sub specie panis tantum accipiatur.

Tercia conclusio quoad primam partem est manifesta. Quoad 2am partem patet per hoc: Quia sicut ecclesia primum
U 73r modum, scilicet conmunicare | post cenam, potuit inmutare propter reverenciam sacramenti, ita et secundum, scilicet populum conmunicare sub utraque specie, potuit inmutare propter pericula, que pluries accidisse creduntur in tanta multitudine populi fidelis.

Unde ille famosus doctor Alexander de Halis in 4o in materia de sacramento recitat duo pericula, scilicet effusionis
K 208ra sagwinis et periculum infidelitatis, | quod se | non inmerito
O 77v fidelium mentibus ingereret, si semper sub speciebus panis et vini daretur; possent enim credere, quod Cristus non
F 3v converteretur | integre sub altera specie tantum, sicut

183/225 Tercia – tantum] *cfr.* HARDT (col. 587-588); MANSI (col. 157-158) || **196/202** Alexander – contingit] *verbis expressis non inveni*; *cfr.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 4-5 (p. 351-354); *cfr.* GUILL. MIL., *Sacr.* tr. 4, q. 33, 9 (p. 654)

---

182 Tercia conclusio] 15us Tercia conclusio *in marg.* **BEFW**, *om.* **UMCJLKO** || **183** Quintus decimus] *om.* **GLEF**, primus **V**, Decima quinta **W** || **185** tamen] *om.* **U**; potuit] *om.* **CJ** || **186** maiori racione] racione maiori **L**; introduci] introducta **CJ**; est] *om.* **V** || **187** a] *om.* **V** || **188** accipiatur] suscipiatur **UVDMCJBLEFKWO** || **189** quoad] ad **O**; partem] eius partem **L** est manifesta] manifesta est **L** || **190** patet – hoc] per hoc patet **V** sicut] sic **C** || **193** populum conmunicare] conmunicare populum **UVDMCJBLFKWO**, conmunicare sub utraque specie populum **E** || **194** pluries] sepius **J** || **196/197** ille – sacramento] *om.* **V** || **196** 4o] IIIIo summarum **D**, quinto **J** || **199** ingereret] ingeret **VC** speciebus] specie **D** || **200** possent] posset **CJO**; enim] enim sic **M** credere] credi **C**; credere quod] credi **J**; Cristus] *om.* **K** || **201** converteretur] contineretur **C**; converteretur integre] integre converteretur **L**, integre contineri **J**

quandoque contingit. | Et circa hoc idem doctor recidat hanc hystoriam: Aliquibus religiosis appetentibus et instantibus, ut sub utraque specie sumerent sacramentum, sacerdote quodam pio celebrante, cum faceret fraccionem, concavum patene totum visum est repleri | sagwine, ad quod obstupuerat ipse et circumstantes. Sed cum con|iungeret | partes hostie, totum visum est reintegrari. | Et sic peticioni et temptacioni illorum fuit penitus satisfactum. Unde iste doctor asserit ex intencione, quod quia Cristus integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere Cristum sub specie panis tantum. G 167vb B 139v J 244rb D 177r W 247v

Item dicit alius famosus doctor, Richardus de Media Villa, libro IIII, distinccione X, questione VI et allegat eadem pericula. Et ille notabilis doctor Petrus de | Tharanthasia dicit, quod quia „efficacia equalis est sub utraque specie, ideo omnibus traditur sub altera specie, in qua tradi potest sine periculo. A maioribus vero, id est presbiteris et ministris, sumitur sub utraque specie.“ Quod vero dicit de ministris, scilicet altaris, in paucissimis locis est consuetum. Et sanctus Thomas parte 3ª Summe sue, questione LXXX, *Vult*, salvat C 165r

203/209 Aliquibus – satisfactum] *non inveni*; *cfr.* ANDR. BROD., *Utrum licitum* (p. 162); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 84); *cfr. Tubach* 2689; *cfr. etiam Leg. aur.* 111 (p. 748) || **213** Richardus – Villa] *cfr.* RICHARD. MED., *Sent.* d. 11, a. 4, q. 6 (p. 146ᵇ) || **216/219** efficacia – specie] PETR. TAR., *Sent.* l. 4, d. 11, q. 2, a. 5 (p. 127ᵃ); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 233-234) || **221/223** Thomas – tantum] *cfr.* THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 502ᵇ-503ᵇ); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 233)

205 quodam] *om.* **O**;quodam pio] pio quodam **L**, quodam modo pio **D**; fraccionem] confraccionem **B** || **206** totum] *om.* **K** || **208** reintegrari] reintegrare **UVDMCBLEFKWO** || **209** iste] ille **M** || **211** bene] unde **VDCE**, bene *corr. in* unde **F**, bene *corr. ex* unde **J**, *om.* **M**; sumere Cristum] Cristum sumere **D**; Cristum] ipsum **L** || **214** IIII] IIIº **M** || **215** Petrus] *om.* **B** || **216** quod] *om.* **B**; quia] quoniam **U**, *om.* **G** || **217** specie] specie tantum **F** || **218** presbiteris] a sacerdotibus **J**, a presbiteris **O** || **219** sumitur] sumatur **F**; sumitur – ministris] *om.* **CJ**; Quod] Quid **V**; vero] vere **MCJ** || **220** scilicet] *om.* **UL**;locis est] est locis **L** || **221** parte 3a] in tercia parte **L**; 3a Summe] tercie parte **D**; Vult] ultima **J**, articulo ultimo **F**

O 78r consuetudinem, | qua populus conmunicatur sub specie
K 208rb panis tantum. Et non occurit aliquis famosus | doctor, qui dampnare presumat consuetudinem conmunicandi populum sub specie panis tantum.

Sedecimus. Ex prima ergo conclusione et ex principio huius tercie colligendo patet, quod Cristus sic instituit et ministravit et in primitiva ecclesia a fidelibus huiusmodi
E 40v sacramentum sub utraque specie reci|piebatur et hoc est manifestum. *Quid* ergo *adhuc egemus testibus?* Ecce nunc audivimus ab ore ipsorum Cristi esse institucionem, sicuti est
G 168ra | in primitiva | ecclesia tentum. Hoc est fundamentum, super
M 61r quo edificamus. „Quia ubi Cristus | non est fundamentum,
L 244vb nullius boni operis superest edificium“, ut | dicit Gregorius I,
F 4r questione I, *Cum Paulus*. Hoc tenere desideramus, | quod
B 140r ecclesia primitiva tenuit, in hoc *supra petram* Cristum |
U 73v edificata, contra quam non tantum doctores Constanciensis concilii, sed nec *porte inferi non prevalebunt*, ut Mathei XVI, ubi dicit Ieronimus in Glosa ordinaria: „Porte inferi sunt
V 49r peccata, | mine, blandimenta, hereses, quibus infirmi ruunt

231 Quid – testibus] Matth. 26, 65 || **231/232** Quid – ipsorum] *cfr.* Luc. 22, 71 || **233/234** Hoc – edificamus] *cfr.* I Cor. 3, 10-11 || **234/235** Quia – edificium] C. 1 q. 1 c. 26, FRIEDBERG I, 369; *cfr.* GREG. M., *Epist.* 9, 136 (p. 685-686), 11, 28 (p. 915) || **237** supra petram] Matth. 16, 18 || **239** porte – prevalebunt] *ibid.* || **240/243** Porte – edificavisse] *Gloss. ord.* Matth. 16, 18 ad ‘et portae’ (col. 280)

222 qua] quia **D** || **223** aliquis] *om.* **V** || **227** Sedecimus] *in marg.* **GEFK**, Decimo sexto **W**; ergo] autem **W** || **228** tercie] *om.* **B** colligendo] *om.* **E**; sic] *om.* **CJ**; instituit] et scivit **M** || **228/229** et ministravit] *om.* **CJ** || **229** et] *om.* **O**; in] *om.* **G**; a – huiusmodi] huiusmodi fidelibus **B**; huiusmodi] huius **E** || **230** reci – piebatur] sumebatur **L** || **231** adhuc] ad hoc **L**; Ecce] *om.* **V** || **232** ipsorum] eorum **W**; esse] *om.* **G** || **233** tentum] tentam **UVMFKWO**, tenta **GCJ** || **237** ecclesia primitiva] primitiva ecclesia **O**; supra] super **CJ** || **238** doctores] *om.* **K** || **239** non] *om.* **MJL**; ut] ut patet **L** || **241** mine] ruine **J**

in mortem, qui non vere supra petram, sed supra arenam | domum professionis sue credendi sunt edificavisse“. Hec ille. D 177v

Non est autem Cristi institucio, ut illo vel illo | determinato tempore, scilicet ante cibos vel post, recipiatur, „nam si hoc monuisset, nemo | mutasset“, de quo in precedenti conclusione. | Non potuit ergo de iure oppositum introduci, quamvis de facto introductum est, quod sub una specie tantum datur; sed „illud possumus, quod de iure possumus“. Est enim hoc | Anticristi putare se posse inmutare leges et tempora, Danielis VII. Vendicant enim quidam secundum leges suas regere totum mundum, et tamen nesciunt secundum legem Dei seipsos regere vel suos domesticos. „Quid expavescimus in Anticristo, nisi quia nomen suum honorificaturus est et nomen Domini contempturus?“ Hec Augustinus. Qui, scilicet Anticristus, *sermones contra Excelsum loquetur et sanctos Altissimi conteret*, Danielis VII. K 208va W 248r O 78v J 244va

Patet ergo ex dictis, quomodo valde claudicat similitudo doctorum, scilicet quod ecclesia sicut potuit primum modum, scilicet conmunicare post cenam, inmutare, ita et 2^{m}, scilicet conmunicare populum sub utraque specie. Nam in primo | G 168rb

246 nam – mutasset] De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233); *vide supra p. 127* || **249/250** illud – possumus] ALEX. HAL., *Summa theol.* 1, pars 1, inquisitio 1, tr. 4, q. 2, membrum 2, c. 2 (p. 220^{b}) || **250/251** Est – tempora] *cfr.* Dan. 7, 25 || **254/256** Quid – contempturus] AUG., *Serm.* 129, 6 (col. 723) || **257** sermones – conteret] Dan.7, 25

242 in] ad **B**; qui] quod **B**; vere] fere **F**; supra^{2}] super **UVKO** || **243** sue] *om.* **VL**; Hec ille] *om.* **G** || **244** vel illo] *om.* **V** || **244/245** illo determinato] illa determinacio **B** || **245** cibos] cibum **K**; post] post cibos **ME** || **248/249** sub – tantum] tantum sub una specie **O** || **249** tantum datur] datur tantum **MB**; illud] id **JW** || **251** inmutare] mutare **L** || **253** seipsos regere] regere seipsos **L** regere] regere nesciunt **K** || **254** quia] quod **G** || **255** Domini] Dei **DJO** || **256** Augustinus] beatus Augustinus **L** || **257** sermones] sermones suos **C** || **259** dictis] predictis **M** || **261** conmunicare – cenam] post cenam conmunicare **L**;et] *om.* **E**

non recepit ecclesia Cristi institucionem sive monicionem, ut scilicet post cenam conmunicaret, et sic mutavit. Quam monicionem si recepisset, ut in 2°, scilicet conmunicare sub
B 140v utraque specie, credendum est | cum Augustino, quod hunc morem nemo inmutasset, de quo supra.

Nec obstat, quod allegant de periculis. Alias habent
C 165v doctores concedere | et statuere, ut deinceps ad sacros nullus
O 79r promoveatur, quia est periculosius, | ut dicit Augustinus in
K 208vb epistola ad Valerium sic: | „Cogitat religiosa prudentia tua nichil esse in hac vita, maxime hoc tempore, difficilius,
F 4v laboriosius, periculosius episcopi aut presbiteri aut | dyaconi officio, sed aput Deum nichil beacius, si eomodo militetur,
D 178r quo imperator noster iubet“. | Hec ille. Si ergo secundum dicta istius doctoris militare eomodo, quo imperator noster iubet, est beacius, ergo per oppositum non sic militare est
L 245ra dampnabilius, | et per consequens sacerdotibus non
E 41r ministrare sacramenta eomodo, quo im|perator noster iubet, est periculosissimum. Videant ergo, quomodo evadant periculum dampnacionis, ut videntur innuere verba dicti doctoris.

266/267 quod – inmutasset] *cfr.* De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334 = AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233); *vide supra p. 127, 132* || **271/275** Cogitat – iubet] AUG., *Epist.* 21, 1 (p. 48) = D. 40 c. 7, FRIEDBERG I, 146-147

263 recepit] recipit **VMB**; Cristi institucionem] institucionem Cristi **L**; institucionem – monicionem] monicionem sive institucionem **E** sive] seu **V** || **265** ut] nec **L**;conmunicare] *om.* **B** || **266** cum] *bis* **B** Augustino] beato Augustino **L** || **267** inmutasset] mutasset **LKW** || **268** obstat] obstant **W**; Alias] Alias tunc **DK** || **270** promoveatur] promoveatur ordines **MJ**; est] nichil est **C**; dicit] beatus **L** Augustinus] Gregorius **FK**; in] *om.* **D** || **270/271** in epistola] *om.* **L** || **271** sic] sic dicit **L**; tua] *om.* **G** || **272** hoc] in hoc **L** || **273** laboriosius] laborosius **UMFKW**; aut[1]] vel **B** || **275** quo] *om.* **L** Hec] *bis* **D**; secundum] *om.* **CJ** || **276** istius] illius **ML**; eomodo] scilicet eomodo **J** || **277** est[1]] nichil est **G** || **280** est periculosissimum] periculosum **CJ**; evadant] evadent **UVDMCBEFKWO**

Consu|litur ergo doctoribus Constanciensis concilii et toto U 74r
concilio, ut si quis adhuc in isto | errore teneretur, scilicet J 244vb
episcopus vel presbiter, ex ignorancia vel simplicitate, quod
in calice | Dominico sanctificando et plebi ministrando non W 248v
hoc faceret, quod Iesus Cristus, Dominus et Deus noster,
sacrificii huius autor et doctor, fecit et docuit, quod exemplo
beati Cipriani, cuius hec sunt verba, literas et constituciones
faciant, ut „veritatis luce | perspecta ad radicem atque G 168va
originem tradicionis Dominice revertatur“, ut sic evadat
dampnacionis periculum, de quo non inmerito scientes | et M 61v
ex proposito | non facientes secundum legem Cristi habent B 141r
timere, quia servus | sciens voluntatem domini sui et non O 79v
faciens vapulabit plagis multis. Istud ergo periculum
dampnacionis timentes sancti in primitiva ecclesia Cristo
crediderunt et secundum legem | ipsius operati sunt et K 209ra
practicaverunt, que practica adhuc viguit temporibus beati
Cipriani et sancti | Donati. Et dicit Gwilhelmus de Monte V 49v
Lauduno, quod „adhuc in multis locis conmunicatur cum
pane et vino, id est cum toto sacramento“. Hec ille. „Quid
rogo est in usu hominum, unde non possit pernicies
irrogari?“, ut dicit Augustinus XXIII, questione V, *De*

284/288 si – docuit] *cfr.* CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390) || **290/291** veritatis – revertatur] *ibid.* (p. 390) || **294/295** servus – multis] *cfr.* Luc. 12, 47-48 || **299** sancti Donati] *cfr. Leg. aur.* 111 (p. 748) || **300/301** adhuc – sacramento] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 258v[a]); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 82); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) || **301/303** Quid – irrogari] C. 23 q. 5 c. 8, FRIEDBERG I, 933 = AUG., *Epist.* 47, 5 (p. 207); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 87)

284 teneretur] detineretur **L**, tenetur **C** || **285** quod] vel **B** || **287** faceret] faciunt **CJ**; Iesus – Dominus] Dominus Iesus Cristus **J** Dominus] *om.* **V** || **288** et doctor] *om.* **V** || **289** beati] *om.* **L**; hec sunt] sunt hec **L** || **291** revertatur] revertantur **CJ**; ut] et **B**; evadat] evadant **CJ** || **294** quia] sed **D**; sciens] *bis* **O**; sui] *om.* **L** || **295** vapulabit plagis] plagis vapulabit **L** || **298** practica] *om.* **K** temporibus] tempore **JO** || **299** Cipriani] *om.* **D** || **300** conmunicatur] conmunicantur **UVDMBLEFK**; cum] sub **B** || **301** Hec ille] *om.* **CJ** || **302** rogo] ergo **W**; est] cum? **G** || **303** Augustinus] beatus Augustinus **L**;XXIII] XXIIII **O**

occidendis et ibi pulchre et plura loquitur de istis periculis. Excusaciones heu sunt, subterfugia sunt, legem Cristi nolle
D 178v simpliciter servare, ut supra, *pax* autem *multa diligen*|*tibus legem tuam et non est illis scandalum*, ut in Psalmo. Non enim curavit Cristus aliquid exprimere de huiusmodi periculis, cum tamen omnia scivit, nec sancti in primitiva ecclesia
F 5r occasione | ipsorum obmiserunt. Sic consulitur cuilibet fideli sacerdoti in lege Cristi, ut secundum primitivam ecclesiam ministret sacramentum et diligenciam suam faciat, et sic cum gracia Dei et adiutorio evadere potest omne periculum eciam dampnacionis, quod forte occurreret, si non sic ministraret, de quo supra.

Allegant postmodum famosum doctorem eorum
O 80r Alexandrum de Halis, | quem dicunt dicere, quod periculum infidelitatis se non inmerito fidelium mentibus ingereret, si
G 168vb semper sub speciebus panis et vini daretur; | possent enim
C 166r credere, quod | Cristus non converteretur integre sub altera
B 141v specie | tantum. | Respondetur, quod si hoc credere est
J 245ra infidelitas, tunc Bartholomeus | Brixiensis est infidelis, qui
L 245rb

305/306 Excusaciones – servare] *vide supra p. 124* || **306/307** pax – scandalum] Ps. 118, 165 || **315** supra] *vide supra p. 133*; *cfr.* CYPR., *Epist.* 63, 1 (p. 389-390) || **317/321** periculum – tantum] *cfr.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 354); *vide supra p. 129-130*

---

304 plura] multa **L**; istis] illis **L** || **305** sunt[2]] *om.* **D** || **305/306** nolle simpliciter] simpliciter nolle **B** || **307** ut] ut patet **L** || **308** curavit] curat **B**; Cristus] Dominus **K**, *om.* **D**; aliquid] aliquid de illis **L**, aliud **V**; de huiusmodi] *om.* **L** || **311** in lege] legem **J** || **312** ministret] ministrat **ULEFKWO**, ministrant **B**; faciat] faciant **B** et sic] nec **M**; sic] sicut **D** || **313** Dei et] et Dei **UVDMCJBLEFKWO**; omne] *om.* **L** || **314** occurreret] incurreret **UVDMCJBLEFKWO**; non sic] sic non **F** || **315/316** supra Allegant] supra allegatum est **J** || **316** postmodum] postmodum allegant **D**;famosum doctorem] doctorem famosum **J**;eorum] eorum famosum **U**, *om.* **J** || **317** Alexandrum – Halis] de Halis Alexandrum **J** || **318** infidelitatis] *om.* **O**; mentibus] mentibus fidelium **L** || **319** speciebus] specie **J**; enim] tamen **W** || **320** credere] dicere **D**; converteretur] contineretur **J**; converteretur integre] integre converteretur **L** || **322** tunc] tunc et **W**

dicit De consecracione, distinccione II, *Quid est:* | „In | solam K 209rb
enim carnem panis convertitur et vinum in sagwinem.“ Et W 249r
idem dicit eadem distinccione, *Comperimus*: | „Hec non est U 74v
concedenda: Vinum transsubstanciatur in corpus Cristi. Nec
ista: Panis transsubstanciatur in sagwinem. Sed panis tantum
in carnem et vinum tantum in sagwinem; tamen ubicunque
est caro, ibi est sanguis per coniunccionem, sicut anima est | E 41v
ibi per unionem, non per transsubstanciacionem.“ Hec ibi. Et
idem Iohannes cum eo et hec conmunis sentencia
theologorum. Et si aliter diceret Alexander de Halis vel
doctores Constanciensis concilii, scilicet quod sub altera
specie integre converteretur, nisi aliter uterentur hoc
termino, quam ut supra dictum est, iudicent ipsi, an sint
fideles vel infideles cum Alexandro de Halis. In hoc enim
stilus meus omnino ebetatus est, ne videar os ponere in
celum. Sed manifestum est, quod ex hoc, quod non datur
sagwis sub specie vini, magnum periculum infidelitatis,
scilicet ydolatrie, in|gerit se in mentibus multorum, qui D 179r
audientes in predicacionibus | de manducacione et bibicione O 80v
dum accedunt ad calicem, credunt sumere sagwinem et pro
tali venerantur, cum non sit tamen nisi purum vinum sive
aliquando locio manuum vel digitorum.

Dicunt insuper eundem doctorem, scilicet Alexandrum,
recitare hystoriam de quibusdam religiosis, | de qua supra. G 169ra

---

323/324 In – sagwinem] De consecr. D. 2 c. 46, glossa ad ‘solum’ (col. 1936) || **325/330** Hec – transsubstanciacionem] De consecr. D. 2 c. 12, glossa ad ‘Quia divisio’ (col. 1918) || **337/338** os – celum] *cfr.* Ps. 72, 9 || **345** Alexandrum] *vide supra p. 130*

---

326 Cristi] *om.* **G** || **327** ista] illa **M**, ita **O**; sagwinem] sangvinem Cristi **J** || **329** est sanguis] *om.* **G**; est[3]] *om.* **E** || **330** ibi[2]] ibidem **O** || **331** idem] idem dicit **B** || **332** Alexander – Halis] de Alis Allexander **D** || **333** quod] *om.* **GCJ** || **334** hoc] hinc **UCJBFKWO**, illo **L**, isto **E** || **335** iudicent] iudicant **UVMCJBLEFKWO** || **336** vel] an **LF** || **337** ne] et ne **L** || **338** Sed] Si **D**; quod[2]] *om.* **B** || **340** scilicet] *om.* **W**; in] *om.* **VL**; qui] quia **E** || **343** sive] nisi **L** || **345** insuper] super **G**; scilicet] *om.* **UVDMCJBLEFKWO** || **346** de quibusdam] *om.* **V**

Dicendum, quod in hoc est famosus doctor facti, sicut
F 5v communiter doctores moderni | temporis magis se|cuntur
K 209va facta sive consuetudines | vel pocius corruptelas modernas, |
M 62r quas plus appreciantur et ponderant | cum institucionibus
J 245rb humanis quam legem Cristi, cum ut plurimum legem Cristi
B 142r cum glosis eorum et addicionibus trahunt secundum facta currencia et ad hominum consuetudines sive aliquando corruptelas excusandas et plus puniuntur contra huiusmodi facta facientes, quam contra legem Dei facientes.

De quibus dicit Augustinus in Encheridion: „Peccata quamvis magna et horrenda cum in consuetudinem venerint, aut parva aut nulla esse creduntur.“ Ita plerumque contingit, quod ea, que non sunt consueta, sed insolita, licet sint bona valde, aut nulla vel eciam mala reputantur. Itaque homo suum iudicium sepe eciam in intellectu Scripturarum reflectit
O 81r secundum | consuetudinem vel disuetudinem suam. Hec ille. Sic videmus, quod quamvis symoniaca heresis sit gravior quam Macedonia, ut I, questione I, *Eos*, et inter omnes

---

349 consuetudines – modernas] *cfr.* X 1.4.5, FRIEDBERG II, 38; *cfr. etiam* X 1.4.7, FRIEDBERG II, 39; X 1.4.11, FRIEDBERG II, 41 || **356/375** De – Punctis] *cfr.* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 180-181); *partim etiam* NICOL. DRESD., *Replica* (f. 7r); *cfr.* NICOL. DRESD., *De quadruplici missione* (p. 108-109) || **356/358** Peccata – creduntur] AUG., *Enchir.* 80 (p. 93) || **358/362** Ita – suam] *cfr. ibid.* (p. 94) || **363/364** quamvis – Eos] *cfr.* C. 1 q. 1 c. 21, FRIEDBERG I, 364-366 || **364/366** inter – reputatur] *cfr.* C. 1 q. 7 c. 27, FRIEDBERG I, 437-438

---

347 quod] est **D**; est] eciam **M**; facti] facta **M** || **348** temporis] tempore **J** || **349** sive] seu **L** || **350** ponderant] ponderantur **B** institucionibus] constitucionibus **UVDMCJBLEFKWO** || **351** cum ut] ut cum **W**; cum – Cristi[2]] *om.* **G**; ut plurimum] ait plurimi **M** || **352** addicionibus] deduccionibus **J** || **353** et] et non **V** || **354** excusandas] excusando **L**; huiusmodi] huius **C** || **355** quam – facientes[2]] *om.* **G** || **356/375** De – Punctis] *om.* **UVDBFW**, *add. in fine operis in f. 80r-80v* **M**, *add. in folio separato, quod inter f. 209v et 211r insertum numeroque 210 designatum est* **K** || **358** creduntur] credantur **MCJLEKO** || **360** vel] aut **L**; reputantur] reputentur **MCJEKO** || **361** in intellectu] intellectum **GCJ** || **362** Hec ille] *om.* **EK** || **364** ut] *om.* **L**;I[1]] patet **O**

hereses primum obtinet locum, prima, questione ultima, *Patet*, tamen ab hereticis symoniacis pro nichilo reputatur, ymmo omnem Scripturam illud vicium | et peccatum, scilicet L 245va symonie, inprobantem glosant et ad suam cupidinosam trahunt consuetudinem. Sic potest dici de usura, fornicacione et sic de aliis suo modo. Sic in presenti: Scripturam de conmunione sub utraque | specie loquentem, quia transiit in C 166v dissuetudinem, multipliciter inpugnant alii per intellectum spiritualem, alii quia presbiter in persona | omnium sumit, G 169rb alii quia non est consuetum, alii quia inminet periculum et sic de aliis excusacionibus | in Punctis. E 42r

Cum tamen dicat lex, Codex, De sentenciis et interlocucionibus omnium iudicum, *Nemo*, quod „non exemplis, sed legibus iudicandum est," non enim quid sit factum, sed quid faciendum, considerandum est, ut ff. De officio presidis, lege *Sed licet*. Ideo dicit Iohannes Andre et Hostiensis, Extra, Qui filii sunt legitimi, *Per venerabilem*, | § W 249v *Paulus*: „Non recurrimus ad fabulas, exempla vel mendicata suffragia | nec ad <ius> positivum, quod ponitur et O 81v deponitur, in quo est sepe pro racione voluntas, sed ad ius divinum et inpermutabile." Ideo dicitur in Psalmo:

375 Punctis] *cfr.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 89, 106 *et passim*) || **377/378** non – est] Cod. 7, 45, 13, Krueger II (p. 316) || **378/379** non – est] *cfr.* Dig. 1, 18, 12, Mommsen – Krueger I (p. 44) || **382/385** Non – inpermutabile] IOH. ANDR., *Novella ad* X 4.17.13 (f. 59r[a]); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 85-86); PETR. PULK., *Conf.* (p. 237)

365 primum] primam **K** || **366** pro nichilo] nichil **L**; nichilo] nullo **E** || **367** illud] id **L**; vicium – peccatum] peccatum et vicium **L** || **368** et] *om.* **G** || **370** suo modo] solummodo **O**; modo] modo ut ibi **CJ**;Sic] Sicut **CJ**;Sic – presenti] *om.* **O** || **370/375** Sic – Punctis] *om.* **L** || **373** alii] *om.* **MK** || **374** quia[2]] *om.* **O**; inminet] timent **K** || **375** Punctis] Punctis etc **K** || **377** quod] *om.* **F**; non] si non **D** || **378/379** non – est] *om.* **D** || **379** considerandum] et considerandum **O**;est] *om.* **K**;ut] *om.* **E** || **380** officio] officiis **B**;Ideo dicit] *om.* **D**; dicit] dicunt **UVMCJBLEFKWO**; et] *om.* **UM** || **381** §] *om.* **E** || **382** Non] Et non **G**;exempla] *om.* **J** || **382/385** exempla – inpermutabile] etc **V** || **382** mendicata] manducata **W** || **383** ius] *add. sed. Ioh. Andr.* || **383/384** et deponitur] *om.* **G**

Narraverunt michi iniqui fabulaciones, sed non ut lex tua. Et
V 50r probato isto facto non tamen per hoc | probaretur sive
J 245va inferetur | conmunionem calicis sub specie vini non debere
fieri quoad populum laycalem, sicut non valet sancto
D 179v Gregorio petente panis Cristi | formam digiti accepit versus
U 75r incruentam | carnem, ut legitur de eo, ergo sub specie panis
non est conmunicandum; sic nec hic valet, cum utrobique
K 209vb eadem videtur | racio, scilicet incredulitas sive temptacio,
ergo dicunt doctores in eorum allegacione peticioni et
temptacioni eorum etc.

Dicunt consequenter eundem dicere, quod quia Cristus integre sumitur sub utraque specie, bene licet sumere sub specie panis tantum. Dicendum, quod sic suo modo
B 142v diceretur: Cristus recipitur | in discipulo suo, ut dicit ipse
Mathei X: *Qui vos recipit, me recipit*, ideo bene licet sumere
F 6r Cristum in discipulo tantum. Numquid ergo | superflue
G 169va sumitur | sub forma panis et vini? Absit. Ideoque sumitur sub utraque specie, ut utrumque significetur Cristum

---

386 Narraverunt – tua] Ps. 118, 85 || **390/391** Gregorio – carnem] *cfr. Leg. aur.* 46 (p. 299) || **396/398** quia – tantum] *cfr.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 352-354); *vide supra p. 129-130* || **400** Qui – recipit[2]] Matth. 10, 40 || **401/407** Numquid – significabitur] *cfr.* De consecr. D. 2 c. 12, glossa ad 'quia divisio' (col. 1918); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 86); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 44r)

---

386 michi] *om.* **V**; iniqui] inique **W**; tua] *om.* **U** || **387** probato] reprobato **G**;per] pro **K**;probaretur] probarentur **C**, reprobatur **G** || **388** inferetur] infertur **B** || **389** laycalem] *om.* **V** || **390** accepit] acceperit **B** || **392** sic] sicut **D**; cum] *om.* **D**; utrobique] utrolibetque **G**, utroque **B** || **393** videtur] sit **L** || **394/395** peticioni – temptacioni] peticionem et temptacionem **J** || **395** temptacioni] alligacioni **L**; etc] *om.* **DEFK** || **396** consequenter] conmuniter **F** eundem] eum **L** || **397** integre] *om.* **O**; bene] unde **JL** || **399** diceretur] dicetur **CJ**, non diceretur **B**;ipse] *om.* **L** || **400** ideo] *om.* **U**;bene licet] licet bene **F** || **400/401** sumere Cristum] Cristum sumere **L** || **401** tantum] tantum vel verba Dei audiendo, ut patet per Origenem Omelia 17 in libro Numeri **M** || **401/402** superflue sumitur] sumitur superflue **F** || **402** forma] specie **L**; Ideoque] Ideoque ergo **UVDMCJBLEKWO** || **403** significetur] videtur **O**

assumpsisse, scilicet et carnem et animam, et quod tam anime, quam corpori partici|pacio valeat. Unde si sub una tantum assumeretur, ad alterius tantum tuicionem significabitur. Hec habentur De consecracione, distinccione II, in Glosa canonis *Comperimus* per Iohannem. O 82r

Et concordat ad hoc Albertus quondam Ratisponensis episcopus, qui inter cetera sic dicit, quod „cum alimentum ad nature perfeccionem non possit perfecte significari nisi in edulio cibi et potus, oportet, quod elementum cibi et potus sit in sacramento." Et sequitur: „Sicut post nutrimentum corporale sumitur potus ad perfeccionem nutrimenti, ita in nutrimento spirituali datus est potus spiritualis ad perfeccionem nutrimenti spiritualis, qui habet divisam operacionem in satisfaccione sitis et lacione nutrimenti." Ad idem dicit Ciprianus: „Quomodo docemus aut provocamus eos in confessione sagwinem suum fundere, | si eis militaturis Cristi sagwinem denegamus? Aut quomodo ad martirii poculum ydoneos facimus, si non eis prius | ad bibendum in ecclesia Domini poculum iure conmuni|cacionis admittimus?" „Quomodo autem possumus propter Cristum | sagwinem fundere, qui sagwinem Cristi erubescimus bibere?" „Qui tunc demum | potest letificare in W 250r K 211ra L 245vb G 169vb O 82v

410/413 cum – sacramento] ALBERT. M., *Sacr.* d. 3, tr. 2, c. 5 (p. 298[b]) || **413/417** Sicut – nutrimenti] *ibid.* || **418/423** Quomodo – admittimus] CYPR., *Epist.* 57, 2 (p. 303); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **423/425** Quomodo – bibere] CYPR., *Epist.* 63, 15 (p. 412); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) || **425/427** Qui – veritatem] CYPR., *Epist.* 63, 11 (p. 405); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v)

404 et[1]] *om.* **VLFW** || **405** corpori] corporis *glossa ad De consecr. D. 2 c. 12*; corpori *legitur etiam in* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis (p. 168) et in Replica (f. 24v)*; partici – pacio] participacione **J**; Unde] Bene **M**; una] una specie **JBF** || **406** assumeretur] assumeretur specie **L**; ad] et **B** || **408** canonis] capitulo **O** || **409** Et] *om.* **UVDMCJBLEFKWO**; quondam Ratisponensis] Ratisponensis quondam **E** || **410** cum] tamen **F** || **412** elementum] alimentum **MJ** || **416** nutrimenti spiritualis] spiritualis nutrimenti **L** || **419** in] *om.* **G** || **421** eis] eos **CJ**; prius] *om.* **M** || **423** autem possumus] possumus autem **F** || **425** demum potest] potest demum **D**;letificare] letificari **LW**

C 167r ecclesia bibentem turbam, si quod | bibitur, | Dominicam
D 180r teneat veritatem.“ „Redeat igitur in cor nostrum | non
J 245vb ambu|lasse nos in viis Domini et abiecisse legem Dei,
E 42v precepta eius et monita | salutaria numquam voluisse
M 62v servare.“ | Hec et plura alia per eundem. Ad idem dicit
B 143r Albertus sic: „Bonam spem nobis tribuit cuncta impetrandi et cuncta vincendi.“ „Hoc est, quod dicitur primi Machabeorum VI: Ostenderunt elephantibus sagwinem uve et mori, ut acuerent eos in prelium. Ex natura enim habet hoc animal, quod audax et bone spei efficitur, quando aliquid simile videt sagwini. Quia elephas propter castitatem et fortitudinem virum sanctum significat, qui acuitur sagwine Cristi in
U 75v prelium, qui de uva | Cristo et moro, que Cristum significat propter similitudinem peccati, quam a nobis accepit,
F 6v exprimitur. Ille enim sagwis | valde nos facit audaces“ etc., ut ibi.

Et quia Cristus sic instituit, eciam primitiva ecclesia sic tenuit, ut supra dictum est, nullam pretendens excusacionem,
V 50v | non inmerito habemus idem facere, si saltem cum Cristo et
G 170ra | de ecclesia sua volumus conputari. Et diceres: Quid ergo peribunt omnes, qui sic non receperunt aut biberunt? Ad

427/430 Redeat – servare] CYPR., *Laps.* 21 (p. 233); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43v) || **431/432** Bonam – vincendi] ALBERT. M., *Sacr.* d. 3, tr. 2, c. 2 (p. 289[a]) || **432/440** Hoc – audaces] *ibid.* (p. 289[ab]) || **445/449** Quid – decidamus] *cfr.* De consecr. D. 5 c. 33, FRIEDBERG I, 1421 = HIER., *Epist.* 125, 17 (p. 136)

426 quod] *om.* **M** || **427** Redeat igitur] Reddeatur **D**;igitur] enim **B** || **431** tribuit] *om.* **G** || **432** est] *om.* **W**; Machabeorum] *om.* **V** || **433** VI] III° **D** || **434** prelium] prelio **LF** || **435** quando aliquid] qui aliquando **D** || **436** sagwini] simile sagwini **G** || **438** significat] significant **M** || **439** peccati] *om.* **D**;quam] *om.* **CJ** || **440** valde nos] nos valde **E**; ut] ubi ut **D** || **442** quia] qui **V**; sic[1]] *om.* **UL**; eciam – ecclesia] ecclesia primitiva **UVDMBEFKWO**, eciam ecclesia primitiva **L** || **442/443** eciam – tenuit] *om.* **CJ** || **443** supra dictum] predictum **L**; est] *om.* **BK** || **444** non] ne **D**, *om.* **U** habemus] debemus **LF**, hominis **D** || **445** de] *bis* **G**, *om.* **F**;sua] eius **B**; Et] Sed **L** || **446** omnes] homines **L**; aut biberunt] *om.* **E** biberunt] dederunt **UVDMCJBLFKWO**

quod | respondeo breviter: Me in presenti | opusculo O 83r
disputare nolle de hiis, quorum Deus iudex est, sed nos K 211rb
instruere, ne sub iudicio decidamus. Ad hoc consimilis
450 questio per Ieronimum, De consecracione, distinccione V, *Numquam*, in fine. Ad idem dicit beatus Ciprianus: „Frater carissime, id, quod constat Dominum fecisse, faciamus. Siquis autem de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit et tenuit, quod nos Dominus facere
455 exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati eius de indulgencia Domini venia concedi. Nobis vero non potest ignosci, qui nunc a Domino moniti et instructi | sumus." Hec W 250v
ille. Contemptus enim et malicia et ex proposito | resistere B 143v
dampnatur. „Necessitas autem legem non habet," ut est
460 communis sentencia doctorum.

Demum dicunt sanctum Thomam salvare consuetudinem, qua populus conmunicatur sub specie panis tantum. Dicendum, quod in hoc, quod nititur | salvare D 180v
consuetudinem in hiis rebus, in quibus divina Scriptura
465 aliquid certi constituit, pocius | est ab eo | declinandum et G 170rb
certum statutum Dei, qui non | fallit neque fallitur, L 246ra
O 83v

451/457 Frater – sumus] CYPR., *Epist.* 63, 17 (p. 413-414); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 86); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 249-250) || **459** Necessitas – habet] De consecr. D. 1 c. 11, FRIEDBERG I, 1297 || **461/462** Thomam – tantum] *cfr.* THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 502^{b}-503^{b}); *vide supra p. 130-131* || **464/467** in^{1} – sequendum] *cfr.* D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130)

---

447 respondeo] respondendum **F**, respondebo **O**; breviter] *om.* **G** || **448** disputare] me disputare **L**; disputare nolle] nolle disputare **D** nolle] *om.* **V** || **449** hoc] quod **B** || **450** Ieronimum] beatum Ieronimum **L** || **452** Dominum] Deum **CJO**; faciamus] *om.* **V** || **453** de] in **CJ** || **456** venia] *om.* **CJ** || **457** sumus] sumus, ut calicem Dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus et de hoc quoque ad collegas nostros literas dirigamus, ut ubique lex ewangelica et tradicio Dominica servetur et ab ea, que Cristus fecit et docuit, non recedatur **M** || **458** et^{2}] *om.* **F**; ex] *om.* **G** || **461** dicunt] autem **L** || **463** Dicendum] Et dicendum **B**; quod^{2}] *om.* **J**; salvare] servare **CJB** || **465** aliquid] *del., in marg.* nichil **W** certi] certe **L** || **466** neque] nec **JK**

J 246ra tenendum et sequendum; | ad hoc per Augustinum, XI distinccione, *In hiis rebus*, et per Ciprianum et multos alios supra in principio positos et plenius patebit infra in conclusione sequenti. Sed quod sanctus Thomas modum conmunicandi sub utraque specie non reprobat, sed magis approbat, in hoc tamquam Cristi coadiutor est reverenter audiendus. Dicit enim parte 3ª, questione LXXVI, articulo II:
K 211va „Quamvis totus | Cristus sit sub utraque specie, non tamen frustra, quia hoc est conveniens usui huius sacramenti, ut seorsum exhibeatur fidelibus corpus Cristi in cibum et sagwis in potum; quia corpus exhibetur pro salute corporis et sangwis pro salute anime.“ Ecce in hoc doctorem
C 167v ewangelicum, | non consuetudinum tantum, | ideo dicimus
E 43r eum audiendum.

Postremo ponunt, quod non occurit aliquis famosus doctor
F 7r etc. Dicendum, | quod ille famosus | Magister, Iesus Cristus
M 63r et magnus propheta, Filius carissimus Dei Patris, precipiens nobis, ut supra in principio, eum audire, dicit Iohannis III: *Qui non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine*
G 170va U *unigeniti Filii Dei.* Et dicit ille famosus doctor | Iohannes
76r Crisostomus super Matheum De imperfecto: „Credere Cristo
O 84r est obedire Cristo. Qui ergo sic confitetur Cristum, |

474/478 Quamvis – anime] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 76, a. 2 (p. 457ª); *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 86); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) || **485/486** Qui – Dei] Ioh. 3, 18 || **487/492** Credere – celorum] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 19 (col. 742)

467 ad] et **E**; ad hoc] et hoc patet **W**; hoc] hoc quod **L** || **468** multos] per multos **J**; alios] *om.* **M** || **469** supra – principio] in principio supra **B**; in[1] – positos] positos in principio **D**; infra] in fine **M** || **470** Sed] Sed in hoc **E**; quod] *om.* **CJ** || **473** parte] in parte **J** LXXVI] LXXXVI **VD**, LXX **CJ**, 75 **B**; articulo] capitulo **VD**; II] II° sic dicit **C**, II° sic **J** || **474** Cristus sit] sit Cristus **W** || **475** hoc] in hoc **V** || **476** exhibeatur] exhibetur **G**, exhibebatur **O** || **477** exhibetur] exhibitur **C** || **479** consuetudinum] consuetudinem **W**; dicimus] adicimus **F** || **481** famosus doctor] doctor famosus **E** || **482** Dicendum] *om.* **B**; Iesus Cristus] Cristus Jesus **L** || **483/484** Patris – audire] *om.* **G** || **484** dicit] *om.* **J** || **486** dicit] *om.* **U** || **487** super] supra **J**; De] De opere **BW** || **488** Cristum] *om.* **B**

quomodo docuit ipse, et qui sic conversatur, quomodo ipse
490 mandavit, ille credit Cristo. Qui autem non sic confitetur nec
conversatur, quomodo ille mandavit, non credit | Cristo nec B 144r
intrabit in regnum celorum.“ Et famosus doctor Ciprianus
dicit errorem et condempnat, ut supra. Et famosus doctor
Augustinus supra dicit: Nichil esse periculosius, si non
495 militetur, sicut imperator noster iubet. Taceo de Doctore
gencium, sancto Paulo, qui | sic a Domino accepit et D 181r
Corintheis tradidit. Per factum enim suum | noluit, sed W 251r
reprobavit oppositum, scilicet istius, quod Dominus monuit.
Quia illud nemo mutare audet, ut supra per Augustinum.
500 Illorum ergo sentencias | exequi cupimus, quos iam cum K 211vb
Cristo regnare credimus.

|Sequitur quarta conclusio. V 51r

17. Quarta conclusio. Cum huiusmodi consuetudo sit ab
505 ecclesia introducta et diutissime ex causis racionabilibus
observata, habenda est pro lege, quam non licet reprobare
aut sine auctoritate ecclesie pro libito inmutare.

492/493 Ciprianus – condempnat] *cfr.* CYPR., *Epist.* 63 (p. 389-417); *vide supra p. 123-124, 134* || **494/495** Nichil – iubet] *cfr.* D. 40 c. 7, FRIEDBERG I, 146-147 = AUG., *Epist*. 21, 1 (p. 48); *vide etiam supra p. 133* || **496/497** qui – tradidit] *cfr.* I Cor. 11, 23 *seqq.* || **499** illud – Augustinum] *vide supra p. 127, 132, 133* || **503/512** Sequitur – inmutare] *cfr.* HARDT (col. 587-589); MANSI (col. 157-158)

---

489 quomodo[1] – conversatur] *om.* **L**; quomodo[2]] sicut **M** || **490** mandavit] manducavit **F** || **490/491** Qui – Cristo] *om.* **B** || **490** confitetur] credit **F** || **492** in] *om.* **E** || **493** dicit – et] errorem **F** || **493/494** Et – supra] *om.* **G** || **494** esse] est **E** || **497** Per factum] Profectum **CJ**; enim] ergo **UVDMCJBLEKO**, autem **FW** suum noluit] noluit suum **B**; noluit] voluit **FW** || **498** reprobavit oppositum] oppositum reprobavit **L**; scilicet istius] istius scilicet **F** istius] illius **L**;Dominus] Deus **J** || **499** illud] id **V** || **500** ergo] *om.* **D**; exequi] sequi **L** || **503** Sequitur – conclusio] Quarta conclusio *suprascriptum* **V**, *in marg.* **EFW**, *om.* **UMCJBLKO** || **504** 17] *in marg.* **GEW**, *om.* **F**;Quarta conclusio] *om.* **VK** || **505** diutissime] *om.* **CJ** || **507** pro – inmutare] inmutare pro libito **L**

4ª conclusio patet in Decretis, distinccione I, in canone *Consuetudo* in textu et in Glosa. Illo addito, quod sicut
G 170vb singularis persona non debet | dare legem ecclesie, ita nec
O 84v licet sibi consuetudinem | laudabilem pro lege habendam iuxta suum libitum inmutare.

J 246rb L XVIII. Gregorius: | „Si consuetudinem fortassis opponas,
246rb advertendum est, quod Dominus dicit: *Ego sum veritas et vita*. Non dixit: Ego sum consuetudo, sed veritas. Et certe, ut beati Cipriani sentencia utamur, quelibet consuetudo, quantumvis
F 7v vetusta, quantumvis vulgata, veritati | omnino est postponenda, et usus, qui veritati est contrarius, est abolendus.“ Dicit Augustinus: „Qui contempta veritate presumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est et malignus, quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, inspiracione cuius ecclesia eius instruitur. Itaque veritate
B 144v manifestata cedat consuetudo veritati. Quia et | Petrus, qui circumcidebat, cessit Paulo veritatem predicanti. Igitur cum Cristus veritas sit, magis veritatem quam consuetudinem sequi debemus, quia consuetudinem racio et veritas semper

508/509 Decretis – Glosa] *cfr.* D. 1 c. 5, FRIEDBERG I, 2; *cfr.* D. 1 c. 5, glossa ad c. ‘Consuetudo’ (col. 3-4); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 230) || **514/520** Si – abolendus] D. 8 c. 5, FRIEDBERG I, 14 || **515** Ego – vita] Ioh. 14, 6 || **520/528** Qui – excludit] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15; *cfr.* AUG., *Bapt.* 3, 8-12 (p. 203-204)

508 4a – patet] patet hec conclusio **L**; in[2]] *om.* **CJ** || **509** in textu] *om.* **M**; et] *om.* **W**; in[2]] *om.* **CJ** || **510** ecclesie] *om.* **G**; nec] non **L** || **511** habendam] habenda **GUVDMCJBLFKWO** || **514** XVIII] *om.* **CJW**, *in marg.* **EF**; opponas] oppones **V**, opponis **L**, apponas **M** || **515** quod] quid **B**; veritas] via veritas **CJLW** || **516** Non] Et non **O** sed] et **G** || **517** quantumvis] quantum **L** || **518** quantumvis] et quantumvis **O**; quantumvis vulgata] *om.* **CJ**; veritati] veritati contraria **M**; est] *om.* **V** || **520** Dicit] Item **UVDMCJBLEFKWO** || **521** aut] *om.* **V** || **521/522** invidus – malignus] malignus est et invidus **L** || **522** revelatur] relevatur **M** || **523** ecclesia – instruitur] eius instruitur ecclesia **E**; Itaque] utique **L** || **525** circumcidebat] circum(cidebat) **B** || **526** sit] *om.* **F** || **527** debemus] debeamus **M**

excludit.“ „Plane quis dubitet veritati manifestate consuetudinem cedere? Nemo consuetudinem | racioni et K 212ra
530 veritati preponat.“ Hec VIII distinccione, *Qui contempta, Si consuetudinem, Veritate*.

Et quia conmunionem | sub utraque | specie, ut per se E 43v
dicunt doctores supra | in prima conclusione, instituit et G 171ra
ministravit Cristus, qui est Veritas, qua racione | audent | hic O 85r
535 in 4ta conclusione dimissa illa | veritate allegare contrariam U 76v
consuetudinem? Cum tamen huiusmodi secundum C 168r
sentenciam Augustini supra sit invidus et malignus? In hoc D 181v
enim ostendunt se esse doc|tores consuetudinum et non W 251v
veritatis, que est Cristus. Ideo quilibet veritatem diligens
540 dimissis huiusmodi doctoribus, eciamsi esset legio doctorum,
huiusmodi Veritatem, Cristum Iesum, magnum illum
prophetam et Dei Patris Filium carissimum secundum
preceptum eius | audiat, non solum in ista veritate M 63v
ewangelica conmunionis, sed et in omni alia veritate sua
545 infallibili, a qua consuetudinarii semper fideles sub specie
consuetudinis retrahere nituntur. O quam venenosa res est
huiusmodi novissimis temporibus, ut magis infra patebit!
Pretendunt deinceps huiusmodi, ut dicunt consuetudinem ab
ecclesia introductam.

550 Unde dicit Archidiaconus, secundum quod allegat eum Iohannes Andre, De eleccione, *Fundamenta*, Libro VI, in

528/530 Plane – preponat] D. 8 c. 4, FRIEDBERG I, 14; *cfr.* AUG., *Bapt.* 3, 9, 11 (p. 203-204) || **550** Archidiaconus] *cfr.* GUID., *Ros.* De consecr. D. 1 c. 8

528 quis] *om.* **E**; dubitet] dubitat **B**; veritati manifestate] manifestati veritati **D** || **529** racioni et] et racionem **CJ** || **529/530** racioni – veritati] veritati et racioni **B** || **530** Hec] *om.* **K** || **532** Et] *om.* **D** conmunionem] conmunicacionem **UVDMCJBLKWO** || **534** audent] audeat **O** || **535** illa] *om.* **L** || **537** supra] ut supra **K** || **538** ostendunt se] se ostendunt **B** || **541** Iesum] Cristum **L**, *om.* **CJ** || **543** audiat] audiant **M**, audiunt **K** || **544** et] *om.* **D**; omni] *om.* **E** || **546** retrahere] subtrahere **L**; res est] est res **DM** || **547** novissimis] *om.* **L**

Novella: „De hoc per eum, De consecracione, distinccione I,
G 171rb *Ecclesia*," ponens | diferenciam inter ecclesiam et synagogam,
O 85v „quod ecclesia | nomen Grecum in Latino sonat | idem, quod
B 145r convocacio, quia ad se omnes vocat; et dicitur katholica, quod
F 8r sonat in idem, quod universalis. | Convocari autem proprie
est utencium racione. Et sic in ecclesia populus fidelium ad
J 246va K unam | fidem, ad Dei iudicia, ad Cristi convivium
212rb convocatur." Hec ibi. Quod est autem hoc convivium? Audi
Augustinum, qui ad hoc assumit verba posita Sapiencie IX
V 51v inquiens: Sapiencia | edificavit | sibi domum, paravit
L 246va mensam suam et misit servos suos, convocans omnes et
dicens: Venite et edite de meis panibus et bibite vinum, quod
miscui vobis. Et istam mensam preparavit servis et ancillis
suis in conspectu eorum, ut cottidie in similitudinem
corporis et sagwinis Cristi panem et vinum secundum
ordinem Melchisedech ostenderet, ostendendo nos cibaret in
sacramento. Hec Augustinus. Ergo ecclesie Cristi est
convocare ad convivium suos et non impedire sive ab eo
retrahere per contrariam consuetudinem, quam non
approbat nec ex intencione introducit, sed pocius synagoga
contrarium introduxit et introducit, de qua dicit idem
Archidiaconus, ubi supra, allegans ad hoc Hugonem:

552/559 De[1] – convocatur] IOH. ANDR., *Novella ad* 1.6.17 in VI° (f. 30v[b]) || **561/564** Sapiencia – vobis] *cfr.* Prou. 9, 1-5 || **561/568** Sapiencia – sacramento] *cfr.* AUG., *Civ.* 17, 20 (p. 588); *cfr. etiam* MATTH. JAN., *Regulae* l. 3, tr. 3, c. 25 (p. 130); *verbatim apud* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 182); NICOL. DRESD., *Replica* (f. 29r)

---

552 Novella] Novellis **VM**;De[1]] et de **UVDMLEFKO**, ut de **CJ**;eum] eundem **B**; I] III **J** || **554** ecclesia] eciam **D**; idem] id **M** || **555** omnes] homines **O**; vocat] *om.* **U** || **556** sonat – idem] idem sonat **L**;in] *om.* **VBEW**;autem] tunc **D** || **556/557** proprie est] est proprie **E** || **558** ad[1]] et **W**, et ad **O** || **559** est autem] autem est **ML** || **560** IX] X **J** || **561** paravit] ponit **G**, posuit **D**, paravit sibi **O** || **562** et[1]] *om.* **UVDMCJBLEFKWO** || **563** et[1]] *om.* **W**; edite] comedite **B** || **564** istam] illam **M** || **565** in[1]] ut in **V** similitudinem] similitudine **J** || **566** Cristi] *om.* **V** || **568** Ergo] *om.* **W**;Cristi] *om.* **VMO**;est] *om.* **W** || **571** nec] non **V** || **572** dicit] *om.* **G**;idem] ibidem **D** || **573** ad] de **D**

Sinagoga idem est, quod congregacio. Congregantur | autem G 171va
eciam pecora. Congregatur ergo | in illa grex O 86r
irracionabilium. Hec ibi.

Unde pro ista materia | secundum Glosam canonis W 252r
Ecclesia, De penitencia, distinccione I, est notandum: „Nam
sunt quidam in ecclesia nomine et re, ut boni katholici.“ | Ut U 77r
XXIIII, questione I, per Ieronimum, *Omnibus*: „Omnibus
consideratis puto me non temere | dicere alios ita esse in D 182r
domo Dei, ut ipsi sint eciam eadem domus Dei, que dicitur
edificari supra petram, que unica columba appellatur, que
pulchra sponsa sine | macula et ruga et ortus conclusus et E 44r
fons | signatus, puteus aque | vive et paradisus cum fructu | C 168v
pomorum, que domus eciam claves accepit ac potestatem K 212va
solvendi. Hanc domum si quis corrigentem corripientemque B 145v
contempserit, sit tibi, inquit, tamquam ethnicus et
publicanus.“ Item Ambrosius De penitencia, distinccione I,
Ecclesia: „Ecclesia Cristi est non habens maculam neque
rugam aut aliquid huiusmodi. | Qui ergo peccator est, aliqua F 8v
sorde maculatus est, de ecclesia Cristi non potest appellari
nec Cristo subiectus dici. Possibile autem est, ut quomodo

574/576 Sinagoga – irracionabilium] *cfr.* GUID., *Ros.* De consecr. D. 1 c. 8; *cfr.* IOH. ANDR., *Novella ad* 1.6.17 in VI° (f. 30v[b]); *verbatim apud* NICOL. DRESD., *Replica* (f. 29r) || **578/579** Nam – katholici] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad ‘De ecclesia’ (col. 1701) || **580/589** Omnibus[2] – publicanus] C. 24 q. 1 c. 20, FRIEDBERG I, 973 = AUG., *Bapt.* 7, 99 (p. 370) || **590/597** Ecclesia[2] – Cristi] De poen. D. 1 c. 70, FRIEDBERG I, 1179

574 idem est] est idem **E**; est] *om.* **F**; autem] enim **M**, *om.* **D** || **575** ergo] autem **K**;ergo – illa] in illa ergo **V** || **576** irracionabilium] irracionabilior **W**; Hec ibi] *om.* **CJ** || **577** ista] illa **M**; canonis] capitulo **C**, capituli **F** || **578** I] *om.* **W** || **579** in] *om.* **K** || **580** XXIIII] XXVII **O**; Omnibus[1]] *om.* **GO** || **581** non temere] temere non **L**; alios] alios scilicet bonos **LW**, alios *in marg.* scilicet bonos **UMF**, alios *suprascriptum* scilicet bonos **O**, alios scilicet bonos ergo **K**;ita] *om.* **L** || **582** sint] sunt **G**, sicut **V**;sint eciam] eciam sint **L** || **583** appellatur] vocatur **F** || **585** puteus] et puteus **D** || **586** pomorum] pomorum fructibus **J**;ac] et **D**, ad **K** || **588** inquit] *om.* **E** || **590** Ecclesia[1]] *om.* **L**;est non] non est **G** || **591** aliqua] in aliqua **D** || **592** Cristi] *om.* **V** || **593** autem est] est autem **L**

ecclesia, que prius rugam habuit et maculam et inmundiciam et postea restitua est, ita et peccator currat ad medicum, quia
G 171vb non habent opus sani medico, sed male habentes, | ut curet
O 86v vulnera ipsius, et | fiat de ecclesia, que est corpus Cristi.“ |
J 246vb Item Lira Mathei sedecimo super isto: *Et porte inferi* etc. dicit:
M 64r | „Ex quo patet, quod ecclesia Cristi non consistit in hominibus racione potestatis vel dignitatis ecclesiastice vel secularis, quia multi principes et summi pontifices et alii inferiores inventi sunt apostatasse a fide. Propter quod ecclesia consistit in illis personis, in quibus est noticia et vera confessio fidei et veritatis.“

L 246vb Item Gwilhelmus de Monte Lauduno in Sacramentali | suo dicit: „Notandum esse cum Cristus dixit: *Rogavi pro te, Petre*, quod per Petrum intelligebatur tota universalis ecclesia, que deficere non potest, cuius fundamentum est Cristus, columpne apostoli, lapides Cristi fideles per cementum roris
K 212vb divine gracie Cristo capiti velud Cristi | corpus proprium virtute articulorum fidei coniuncti; qui omnes ordinant unam ecclesiam rugam vel maculam non habentem, cuius Deus est Pater, Cristus heres et unicus Filius, Spiritus sanctus nutrix
V 52r lactando sua gracia.“ Cum ergo queritur, | „an oracio facta

598 Et – inferi] Matth. 16, 18 || **599/604** Ex – veritatis] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 16, 18 ad ‘non prę̨ualebunt adversus eam’ (col. 280) || **606/614** Notandum – gracia] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 230v^{ab}) || **606/622** Notandum – omnibus] *cfr.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 149) || **606** Rogavi – Petre] Luc. 22, 32.34 || **614/622** an – omnibus] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 231v^{b}-232r^{a})

595 et^{1}] ut **D** || **597** ipsius] ipsorum **CJ**;fiat] *om.* **B**;corpus] *om.* **O** || **598** Lira] Lira ait **D**;sedecimo] VI **W**;dicit] *om.* **K** || **600/604** vel^{1} – veritatis] etc ut patet ibidem **E** || **601** pontifices] sacerdotes **M** || **601/602** et^{2} – inferiores] *om.* **CJ** || **607** quod] quia **W**;tota] *om.* **DJ** que] *om.* **U**, eciam que **W** || **607/622** que – omnibus] etc ut patet in punctis de ecclesia **E** || **608** fundamentum est] est fundamentum **O**; fundamentum – Cristus] Cristus est fundamentum **B** || **609** columpne] columpna **W**; per – roris] cementum ros **M** || **611** virtute] virtutum **CJ**; qui] que **UVDMCJBLFKWO**; omnes] omnia **M**; ordinant] ordinet **B** || **612** cuius] cuius ecclesie **L** || **612/613** est Pater] Pater est **W** || **613** Filius] *om.* **G** || **614** an] *bis* **V** facta] perfecta **B**

pro fide Petri extendatur ad fidem successorum suorum, ut numquam | possit deficere, et sic numquam dampnari, dic: | W 252v
Aut loqueris de successoribus officii et meriti, | quod sic; si B 146r
de successoribus officii tantum, non extenditur, sed papa G 172ra
peccato|re obmisso extenditur oracio ad alios fideles ecclesie, U 77v
qui proprie dicuntur successores, et in ipsis oracio exauditur, ut ibi. Et sic notatur in Glosa super illo verbo Luce XXII: Rogavi pro te, ymmo pro omnibus."

„Quidam nec nomine nec re sunt in ecclesia, ut precisi, de quibus XXIIII, questione IIII, *Si quis a catholico*. | Alii nomine D 182v
tantum", de quibus De consecracione, distinccione 4ª, *Est* | F 9r
unitas, dicitur: „Mali enim homines sunt in ecclesia sicut mali humores in corpore." Et XXIII, questione IIII, *Quantus*, dicitur: Mali sunt sicut zizania, boni triticum. „Sic large sumitur eciam ecclesia, ut granum et paleam complectatur, ut XXXII, questione IIII, *Recurrat*. Aliud enim est esse quasi de ecclesia, aliud esse in ecclesia", de quo in Glosa dicti canonis *Ecclesia*, De penitencia, distinccione I. Isti ergo mali humores et zizanie nituntur triticum suffocare. | C 169r

623/625 Quidam – tantum] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad 'De ecclesia' (col. 1701) || **624** XXIIII – catholico] *cfr.* C. 23 q. 4 c. 7, FRIEDBERG I, 900-901 || **626/627** Mali – corpore] De consecr. D. 4 c. 49, FRIEDBERG I, 1381 || **628** Mali – triticum] *cfr.* C. 23 q. 4 c. 14, FRIEDBERG I, 903 = AUG., *Bapt.* 4, 18 (p. 243) || **628/631** Sic – ecclesia²] De poen. D. 1 c. 70, glossa ad 'De ecclesia' (col. 1701) || **630** XXXII – Recurrat] *cfr.* C. 32 q. 4 c. 2, FRIEDBERG I, 1126-1127

615 fide Petri] Petri fide **L**; Petri] *om.* **V**; suorum] *om.* **O**; ut] ac **K** || **617** loqueris] loquaris **GDM**; si] si autem **L** || **618** extenditur] extendatur **CJ**; papa] de papa **O** || **619** extenditur] extendatur **B** fideles] *hic desinit* **O** || **621** illo verbo] verbo illo **J**, illa verba **W** || **623** Quidam] Qui **W** || **624** XXIIII] XXIII **E** || **624/625** Si – 4a] *om.* **G** || **624** catholico] catholica **L** || **625** tantum] *om.* **D**; de quibus] *om.* **L** || **626** homines] omnes **W** || **627** Quantus] Quartus **V** || **627/628** Quantus dicitur] dicitur *Quantus* **W** || **628** dicitur] ubi dicitur **L**; triticum] sicud triticum **B**; Sic] Et sic **UVDMCJBLEFKW** || **629** eciam] *om.* **UVDMCJBLEFKW**; ut¹] et **W**; complectatur] complectetur **L** || **630** IIII] III **L** || **631** aliud] aliud est **L**;esse – ecclesia²] in ecclesia esse **D**;canonis] capituli **UCJF** || **632** humores] homines **M**

Sicut ergo ecclesia racionabilium non introducit nec
J 247ra approbat nisi consuetudines racionabiles, que sunt „in | hiis
rebus, in quibus divina scriptura nil certi statuit“, ut
K 213ra Augustinus XI distinccione, *In hiis*, | ut eciam dicit capitulum
Consuetudo, distinccione prima per doctores pro ipsis
allegatum (dicit enim sic: „Consuetudo autem est ius
quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum
G 172rb defficit lex“), et quia, | sicut notum est, lex non solum puri
hominis, ymmo et Filii Dei hic non defficit, quare ergo
audent dicere huic legi consuetudinem contrariam tenere et
locum habere, cum capitulum *Consuetudo* per ipsos allegatum
nichil facit ad probacionem eorum, ut patuit? Sic sicut
L 247ra sinagoga est et irracionabilium, sic introducit | et probat
facta irracionabilia et consuetudines irracionabiles et
corruptelas, que sunt contra ius naturale et Scripturam
E 44v canonicam. Et sumitur | ius naturale pro iure divino, quod
B 146v continetur in lege | et ewangelio, et Scriptura canonica
vocatur Novum et Vetus Testamentum, ut patet IX
distinccione per totum et ibi in summa concordat Extra, De
accusatoribus, *Qualiter et quando* II in principio. „Et ideo
M 64v nulla consuetudo valet contra | ius naturale, eciam si omnes
homines de mundo facerent, cuius ignorancia neminem

635/636 in – statuit] D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130) || **639/641** Consuetudo – lex[1]] D. 1 c. 5, FRIEDBERG I, 2; *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 230) || **649/652** Et – distinccione] *cfr.* D. 9, FRIEDBERG I, 16-18 || **652/653** Extra – II] *cfr.* X 5.1.24, FRIEDBERG II, 745-747 || **653/658** Et – ignorabitur] X 1.4.11, glossa ad ‘Naturali iuri’ (col. 95)

634 ecclesia] ecclesia est **UVDMCJBLEKW** || **636** nil] nichil **J** || **637** XI] X **CJ**; In hiis] *om.* **G** || **638** ipsis] ipso **U** || **639** enim] autem **W**;autem] *om.* **ML** || **640** quoddam] *om.* **GD** || **641** sicut] ut **L** || **642** Filii] filiis **B**; ergo] autem **D** || **644** habere] tenere **E** || **645** Sic] *om.* **W**, Si **B** || **646** et[2]] *bis* **L**; probat] approbat **UVDMCJBLEFKW** || **648** et] et contra **L** || **649** iure divino] lege divina **D** || **650** ewangelio] in ewangelio **JB**; canonica] *om.* **L** || **651** Novum – Vetus] Vetus et Novum **L**; IX] X **CJ** || **652** ibi] est **G** De] *om.* **W** || **653** accusatoribus] acusacionibus **B**; et] eciam **M** || **654/655** omnes homines] homines omnes **D**

excusat. Et ibi nichil interest in vicio decipere vel decipi," de quo dicitur: *Domini sunt manda|ta*, ut omnis, „*qui ignorat, ignorabitur*." De hac materia patet Extra, De consuetudine, capitulo ultimo et in Glosa. Hec ergo alia res multum venenosa, quod sicut synagoga nomine ecclesie se nominat, sic et suas | corruptelas | consuetudines vocat, et per hec incauti decipiuntur. *Attendite* | *ergo a falsis prophetis* et pseudocristis, qui *confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum* | *sint abhominati et ad omne opus bonum reprobi*, ad Tytum primo. W 253r F 9v U 78r G 172va K 213rb

Capitur eciam ecclesia a modernis in alia significacione, secundum quod potest colligi ex dictis magistri Stanislai | et Stephani Paletzh in tractatibus eorum de ecclesia sic: Ecclesie Romane caput est papa et summus pater in terris, ymmo cor, fons et alveus continens plenitudinem | potestatis universas Cristi oves informandi, illuminandi, dirigendi, certificandi; collegium vero cardinalium corpus misticum, manifesti et veri successores principis apostolorum Petri et collegii aliorum apostolorum in officio ecclesiastico cognoscendi, | diffiniendi in universa materia catholica et ecclesiastica. Et illud corpus cardinalium est ex triplicibus partibus: una veluti suprema, que est corpus cardinalium; 2ª media, que est cetus presbiterorum cardinalium; 3ª infima, que est dyaconorum cardinalium. Hii cum papa sunt ecclesia sancta, que non V 52v D 183r J 247rb

657/658 Domini – ignorabitur] I Cor. 14, 37-38 || **659/661** Hec – vocat] *vide supra p. 147* || **662** Attendite – prophetis] Matth. 7, 15 || **663/664** confitentur – reprobi] Tit. 1, 16 || **668/681** Ecclesie – suspecta] *cfr.* STANISL., *Rom. eccl.* (p. 318 *et passim*); *cfr.* STEPH., *Eccl.* (p. 217*-223*)

656 interest] est **CJ**;in] *om.* **V** || **657** ut] et **VEW** || **660** sicut] sic **B** || **661** hec] hoc **L** || **662** decipiuntur] decipiuntur etc **E** || **663** pseudocristis] a pseudocristis **D** || **664** sint] sicut **V**; et] *om.* **G** ad Tytum] Titi **D**, Titum **VEB**, ad Thimotheum **J**, ait **G** || **669** caput est] est caput **L** || **669/670** ymmo – fons] *om.* **M** || **670** plenitudinem] *om.* **V**; potestatis] potestatem **W** || **671** Cristi oves] oves Cristi **L** || **673** principis] *om.* **D** || **675** illud] istud **J** || **676** ex] *om.* **CJ** || **677** est[1]] *om.* **D** || **678/679** que – sancta] *om.* **G** || **678** est] *om.* **D**; dyaconorum] cetus diaconorum **V** || **679** sunt] *om.* **M**

B 147r debet | esse alicui in precepto vel in institucione aliqua suspecta et sic de aliis, ut ibi. Et in ista accepcione, ut conmuniter accipiunt moderni ecclesiam, cum locuntur de
G 172vb ecclesia Romana, similiter et doctores sic | videntur accipere, cum in conclusionibus eorum dicunt consuetudinem ecclesie servandam et contra observaciones ipsius et statuta non esse aliquid adtemptandum.

Et de consuetudinibus illius ecclesie pulchre dicitur in
C 169v K Speculo aureo, quod alias intytulatur | Petrus Paulus, in hiis
213va verbis inter cetera „planctum pro affectu et dolorem. Heu
E 45r corde | anxius, qua voce intonare ipse debeam? Quis
L 247rb scribendi | stilus quisve modus eloquencie explicare sufficiat, in cor hominis non ascendit, tantam pestem mortificantem animas in populo cristiano gravissime sevientem? En
F 10r scismata, en hereses et errores ubilibet infiniti! | Vere
W 253v durissima plaga | Domini descendit in Ysrael, quam in se experitur hiis temporibus nostra etas. Sed heu, vile aurum intantum cathenavit modo mentem Moysi, quod nedum
U 78v placare non | curat indignantis animum, sed mala malis accumulans machinatur cottidie ad deteriora provocare. Mira super omnem modum res agitur, ut inde exemplar omnis mali progreditur, unde sanctitatis processerat omnis norma

---

689/704 planctum – divina] *Spec. aur.* (p. 73-74)

---

680 in[2]] *om.* **VB** || **681** accepcione] acceptacione **J** || **682** accipiunt] *om.* **J**; moderni] *om.* **V** || **683** sic videntur] videntur sic **B** || **684** conclusionibus eorum] eorum conclusionibus **B** || **685** servandam] esse servandam **E**; et[2]] *om.* **D**; esse] est **V** || **686** aliquid] *om.* **L**; adtemptandum] acceptandum **V** || **687** consuetudinibus] consuetudine **L**; ecclesie] *om.* **D** || **687/688** dicitur – aureo] in Speculo aureo dicitur **L** || **688** Paulus] et Paulus **B** || **690** corde] in corde **G**; intonare ipse] ipse intonare **DE**;debeam] debeat **MB** || **693** En] Heu **B** || **694** scismata] scisma **D**; en] heu **B**; hereses] heresis **F**; et errores] *om.* **F**; errores] horrores **W**; ubilibet] ubique **W**; Vere] Vero **L** || **695** quam] *om.* **V** || **696/710** hiis – clamat] et ut alibi **V** || **697** modo] *om.* **K**;quod] que **L**; nedum] nedum *suprascriptum* id est non tantum **K** || **699** ad] et **B**;provocare] devocare **K**, vocari **W** || **700** super] supra **JL**;omnem] *om.* **J**;ut] et **B**;inde] idem **B** || **701** mali] *om.* **M**

et unde tota Cristi ecclesia Deo edificante constructa sumpsit exor|dium, inde patitur iam ruinam, illic iugum suave Domini abicitur, frangitur lex divina." Et sequitur: „Sicque fere tota Romana curia a planta pedis usque ad verticem capitis patenter erroribus excecata ipso suorum errorum veneno inebriavit fere singulas mundi partes, | ac si inmensam creatoris | omnipotenciam ipsa ad suum libitum posset limitare. Omnes quidem de hoc murmurant, nullus clamat."

G 173ra

B 147v

M 65r

Et sequitur: „Heu quociens tot et tantos errores conspicio in ecclesia cristiana," „quos fere totus | mundus | nedum scit, sed ruinam maximam et corrupcionem ex hoc patitur et est passus et scandalizatus per ea, que fiunt in Romana curia continue. Te namque certifico, si eciam per inspiracionem Dei notoriam esset de aliquo facta eleccio, et persona quantumlibet utilis et docta atque sancta, nisi dederit pecuniam vel de solvendo prius pacaverit, quasi supervacuo pro sua confirmacione aut alias pro quocunque beneficio ecclesiastico laborabit. Nonne totum hoc sua venalitate Romana curia propagavit, cum sic exorbitanter promoventur episcopi inutiles, ydiote, scandalosi, ambiciosi, avari | aliisque beneficiis ecclesiasticis tam curatis quam non curatis sine differencia discrecionis et indifferenter preficiuntur lenones,

K 213vb

D 183v J 247va

G 173rb

704/710 Sicque – clamat] *ibid.* (p. 74) || **711/712** Heu – cristiana] *Spec. aur.* c. 5 (p. 94) || **712/747** quos – acquiratur] *ibid.* (p. 93-94)

702 Cristi ecclesia] ecclesia Cristi **BL**;Deo edificante] edificante Deo **L** || **703** iam ruinam] ruinam iam **E**;illic] illuc **M** || **703/704** suave Domini] Domini suave **M** || **706** excecata] exortata **D**; ipso] ipsa **L** suorum] suo **J** || **707** fere] vere **E** || **708** ipsa] papa **CJ**, *om.* **M** || **709** posset] potuisset **M**; murmurant] murmurarent **G** || **711** errores] horrores **W** || **712** cristiana] Cristi **L**; quos] quos errores **K**; totus – nedum] nedum totus mundus **L**; nedum] nedum *suprascriptum* id est non tantum **K** || **713** ruinam maximam] maximam ruinam **E**; ex hoc] *om.* **L** || **715** per] *om.* **G** || **718** pacaverit] pacaverit *in marg.* id est fecerit pactum **M**, pacaverit *suprascriptum* id est pactum faceret **K**, pactaverit **VCJE** || **720/747** Nonne – acquiratur] etc ut sexterno alio patet **V** || **721** cum sic] *om.* **CJ**; exorbitanter] exorbitanter id est excessive **F** || **722** avari] amari **M**

coci, stabularii equorum et pueri? Tot ibi fiunt pacciones, tot cottidie interveniunt soluciones, quod sine omni timore et
F 10v verecundia tractatores seu mediatores | symonie, quasi forum constituentes publicum: iam pro signatura pape super tali beneficio vel gracia debes dare tantum, iam pro dispensacione super talibus incompatibilibus tantum, pro tali
W 254r indulto tantum, pro absolucione | a tali exconmunicacione vel irregularitate tantum, pro talibus indulgenciis tantum et
B 148r sic de aliis. Publice | pacciscuntur et forizant | et ille plus
L 247va diligitur, qui astuciori sollici|tudine et maiori astucia plures
U 79r simplices decipit et plures denarios scit venari. Tot et tante fiunt eciam exorbitantes gracie, sed revera multo verius
K 214ra dicerentur mercancie. | Nunc fiunt et appellantur ‘de die
E 45v obitus’, nunc ‘dies | obitus cum declaracione’, nunc
C 170r ‘perpetuum silencium’, nunc cum clausula ‘anteferri’, | nunc ‘de proprio motu pape’, nunc cum clausula ‘ceterum’, que tollit ius quesitum, nunc fiunt anticipaciones datarum, nunc
G 173va date cardinalium conceduntur, | iam revocantur, iam mutantur, iam ad certum tempus durature limitantur, iam renovantur, iam prelati de una ecclesia ad aliam transferuntur, iam beneficiis suis propter pecuniam spoliantur. In omnibus hiis tota devocio consistit, ut denarius acquiratur.“

---

725 ibi fiunt] fiunt ibi **G** || **726** interveniunt] ibi veniunt **L** soluciones] salutaciones **M**;et] et sine **M** || **729/730** iam – tantum] *om.* **G** || **730** talibus] *om.* **U** || **731/732** pro – tantum[1]] *om.* **J** || **731/732** absolucione – talibus] *om.* **D** || **732** tantum[1]] tantum, iam pro dispensacione super talibus inconpatibilibus tantum **G** || **734** qui] *om.* **K**;astucia] sollicitudine **L** || **735** simplices] symoniacos **B** || **736** fiunt eciam] eciam fiunt **LW**;exorbitantes] exorbitaciones **GM** || **737** fiunt] dicuntur **J** || **738** cum] *om.* **L** || **739** nunc cum] sive **G**; cum] *om.* **U**; anteferri] anteferri *suprascriptum* id est ante infernum **K** || **741** fiunt] *om.* **G** || **742/743** iam mutantur] *om.* **CJ** || **744** renovantur] revocantur **E**;ad aliam] *om.* **M** || **745** suis] *om.* **B** pecuniam] pecuniam suam **DMCJBEFKW** || **746** omnibus hiis] hiis omnibus **E** || **747** acquiratur] acquiritur **E**

Et sequitur: „Quisnam tam simplex esse poterit, qui non intelligat hoc ex avaricie radice procedere? Quis tam iustus, qui in bonum tam exorbitancia facta interpretari valeat? Quis tam sanctus, ut non expavescat vel non scandalizetur? Ymmo toti clero ambicionis datur materia, | via gravibus et plurimis litibus aperitur. Et non dubium, quin homicidia ex hoc eciam sequuntur. Ymmo certum est, nam vix contingit vacare beneficium ecclesiasticum, ubi duo, | tres, 4^{or}, | V vel sex impetrantes ad acceptandum non currant et sepius ipsi vel amici eorum hac occasione se armis invadunt bellicis | et mutuo se occidunt. Currunt quandoque ribaldi ad curiam sicut ad forum publicum et ubi | duo vel tres conveniunt pro prima | vel secunda salutacione, sciscitantur, quantum iam valet data pape, quantum cardinalium, quantum proprius motus pape, | quantum tales indulgencie, quantum | tales absoluciones etc. Quomodo ergo errores esse non debeant, ubi Cristus, vera lux, non illuminat, sed cecitas avaricie corda venalitate obfuscat? Plane non regitur sic ecclesia, sed destruitur, ut ait beatus Bernhardus scribens super Cantica, sermone LXXVIII: Non est hoc | custodire, sed perdere, non est denfendere, sed exponere, non est instituere, sed prostituere, non est pascere gregem Dominicum, sed mac|tare et devorare dicente Domino: ‘Qui devorant plebem

J 247vb
V 53r
D 184r
M 65v
B 148v
F 11r
K 214rb
G 173vb
W 254v
U 79v

748/772 Quisnam – promoti] *ibid.* (p. 94-95)

748 tam simplex] simplex tam **M**, simplex **G**; esse poterit] poterit esse **CJE** || **749** intelligat] intelligit **G**;hoc] *om.* **G** || **751** non^{2}] *om.* **W** || **752** ambicionis] *om.* **J**;plurimis] *om.* **D** || **753** eciam] *om.* **L** || **754** sequuntur] consecuntur **UMCJEFK** || **755** beneficium ecclesiasticum] eclesiasticum benefficium **B**; vel] *om.* **L** || **756** acceptandum] attemptandum **E**; currant] concurrant **J** || **757** eorum] *om.* **V**;se] *om.* **G**, sic **B**;se armis] armis se **J**;armis] *om.* **K** invadunt] invadent **V**, vadunt **K** || **758** quandoque] quique **UVDMBLEFKW**; ribaldi] ribalduli **UVDMCJBEFKW** || **758/765** ad – obfuscat] etc **V** || **760** sciscitantur] *em. sec. Speculum aureum*, se suscipiunt *codd.*; quantum] quanta **L** || **761** valet] valet videlicet **D**; quantum^{1}] *om.* **W** || **763** etc] *om.* **EK**; ergo] *om.* **M** || **765** Plane] Et sequitur: Plane **V** || **766** ait] dicit **E**;scribens] *om.* **CJ** scribens – Cantica] super Cantica scribens **L** || **767** est hoc] hoc est **D**;hoc] *om.* **E**

meam sicut escam panis'. Nec rectores, sed destructores dici debeant tam promoventes, quam promoti."

„Et si bene adverto, non solum promotis hiis temporibus in Romana curia, sed quasi tocius mundi clero videntur hec
L 247vb convenire," quod non | intrant per hostium, id est per Cristum („hoc est dicere, quod Cristus debet esse causa collacionis in conferente et eciam recepcionis in suscipiente"), *sed ascendit aliunde sicut fur et latro*, id est „propter aliam causam quam propter Cristum principaliter, ut puta propter pecunias, propter consagwineitatem, obsequium, preces
G 174ra carnales, favorem patrie vel ligwe, timorem humanum | aut adulacionis, mendacii, lenocinii vel cuiuscunque peccati causa", et non propter Cristum, per quem *si quis introierit, salvabitur*, ergo a contrario, si quis per ipsum non introierit,
E 46r condempnabitur. „Nec multitudo | errancium aut error multitudinis hanc poterit veritatem aliquatenus inmutare, sed
K 214va pocius | sequendus est Cristus, | qui est vera via, veritas et
B 149r vita, quam tumultus errancium quantumcunque peritorum, quia non minus ardebunt, qui cum multis ardebunt, II, questione I, *Multi*." Hec ex Speculo aureo de ecclesiasticis
J 248ra F tytulis collecta sunt. |

11v Patet ergo ex dictis et ex experigencia, que est optima
C 170v rerum magistra, | quomodo dicta ecclesia in consuetudinibus suis et factis fideli populo cristiano est valde scandalosa, nec

---

773/775 Et – convenire] *Spec. aur.* c. 6 (p. 97) || **775** non – hostium] *cfr.* Ioh. 10, 1 || **776/777** hoc – suscipiente] *Spec. aur.* c. 7 (p. 99) || **778** sed – latro] Ioh. 10, 1 || **778/783** propter – causa] *Spec. aur.* c. 7 (p. 100) || **783/784** si – salvabitur] Ioh. 10, 9 || **785/790** Nec – Multi] *Spec. aur.* c. 6 (p. 98) || **789/790** non – Multi] *cfr.* C. 2 q. 1 c. 18, FRIEDBERG I, 447

---

771 panis] meam **K** || **772** debeant] debent **L** || **774** clero] *om.* **V** || **775** intrant] intrat **MLKW**; id – per[2]] scilicet **L** || **776** causa] *om.* **D** || **778** fur] *om.* **W** || **781** carnales] cardinales **V** || **783** et] *om.* **E** || **784** ergo] *om.* **V** || **786** aliquatenus] aliquatenus *suprascriptum* aliqualiter **F** || **787** vera] *om.* **CJ** || **788** quam] *om.* **D** || **790** Multi] *om.* **L**; Hec] *om.* **U**; ex] *om.* **K** || **791** sunt] sunt et sic est finis? **F** || **792** et] *om.* **M**; ex[2]] *om.* **VDMCJBLEW** || **793** dicta] ista **W** || **794** et – nec] *om.* **G**; fideli] *om.* **L**

aliquis sane mentis diceret fidelem Cristi amatorem et sue legis ministrum sequi debere huiusmodi consuetudines sive facta. Querit ergo Bartholomeus Brixiensis XXIIII, questione I, super canone *A recta*: „De qua ecclesia intelligas, quod dicitur, | quod non possit errare, si de ipso papa, qui ecclesia D 184v dicitur, certum est, quod papa errare potest? Responsio: Ipsa congregacio fidelium hic dicitur ecclesia et talis ecclesia non potest non esse, nam ipse Dominus orat pro ecclesia et voluntate labiorum suorum non | fraudabitur". Hec ibi. Sic G 174rb capiendo Romanam ecclesiam est ipsi non inmerito obe|diendum, ut dicitur XXI distinccione, *Quamvis* in fine: W 255r „Est ergo prima Apostoli Petri sedes Romana ecclesia, non habens maculam neque rugam nec aliquid huiusmodi", super quo dicit | Glosa: „Argumentum, quod ubicunque sunt boni, U 80r ibi est Romana ecclesia." Sicut ergo idem Dominus Iesus Cristus | voluntate labiorum suorum non fraudabitur, sed M 66r exauditus est a Deo Patre pro reverencia sua, preces offerens supplicacionesque cum cla|more | et lacrimis, ut Hebreorum K 214vb V, ob reverenciam mandati Patris sui, Dei omnipotentis, quo V 53v

798/803 De – fraudabitur] C. 24 q. 1 c. 9, glossa ad 'Novitatibus' (col. 1387) || **806/807** Est – huiusmodi] D. 21 c. 3, FRIEDBERG I, 70 || **808/809** Argumentum – ecclesia] D. 21 c. 3, glossa ad 'Nec aliquid' (col. 95) || **811/812** exauditus – lacrimis] *cfr.* Hebr. 5, 7

795 aliquis] quis **G** || **796** sive] sicut **M** || **797** Querit] queritur **M** ergo] *om.* **W** || **798** super] supra **W**; canone] capitulo **U**; A recta] Archidiaconum **J**; ecclesia] *om.* **G**; quod] *om.* **W** || **798/799** quod dicitur] *om.* **L** || **800** Responsio] *in marg.* **M**, *om.* **CJ** || **801** hic] *om.* **L**; dicitur ecclesia] ecclesia dicitur **L** || **802** non esse] errare **L**, esse *suprascriptum* errare **W**; orat] oravit **E** || **803** voluntate] pro voluntate **L**; labiorum suorum] suorum labiorum **L** || **804** Romanam] *om.* **L** || **805** ut] quod **W** || **806** Petri sedes] sedes Petri **W**; sedes] fides **GCJ** || **807** neque] et **K**; nec] neque **GD** || **808** Glosa] Glosa ordinaria **CJ**; Argumentum] *om.* **CJ** || **809** ecclesia] *om.* **CJ**;Sicut] sic **U**;idem] *om.* **CJ** || **810** sed] scilicet **G** || **811** exauditus] auditus **K**; a – Patre] *om.* **L**; preces] sed preces **L** offerens] referens **B** || **812** supplicacionesque] salutacionesque **B** et] *bis* **V**;ut] *om.* **CJL**;Hebreorum] ad Hebreos **ULFKW**

dixit: *Ipsum audite*, ut supra, et sui ipsius, quo dicit: *Penitemini et credite ewangelio*; *nisi manducaveritis carnem Filii hominis et*
B 149v *biberitis* etc., de quo eciam | supra, diximus eum exaudiendum et secundum quod ipse instituit et practicavit et ecclesia primitiva post eum, ut concedunt doctores, et bene
L 248ra incepimus sub utraque | specie in nomine ipsius cuilibet pie desideranti porrigere sacramentum non pro nostro libito, ut pretendunt doctores, sed secundum primitivam institucionem Filii Dei longa et matura super hoc prehabita deliberacione
G 174va cum magistris et aliis | legem Cristi diligentibus. Res enim |
F 12r defacili revertitur ad naturam suam et ad eum statum, a quo incepit, ut ff. De pactis, *Si unus*. Vertendum est enim aliquo ad eum usum, ad quem fuit institutum, ut XLV distinccione, *Licet*. Sed an conpositores presencium conclusionum pro libito suo sub specie pietatis, scilicet consuetudinis sive
J 248rb obediencie, et infictis verbis, quantum in eis est, | nituntur ewangelium Cristi pervertere et inmutare, iudicet ille, qui
E 46v nichil ignorat, et quilibet | fidelis sane mentis existens, quasi vellent Dei omnipotenciam ac Cristi veritatem ad libitum

814 Ipsum audite] Matth. 17, 5; Luc. 9, 35 || **814/815** Penitemini – ewangelio] Marc. 1, 15 || **815/816** nisi – biberitis] Ioh. 6, 54 || **823/825** Res – incepit] *cfr.* Dig. 2, 14, 27, Mommsen – Krueger I (p. 59-60); *cfr. etiam* 1.6.18. in VI°, glossa ad 'Quanquam' (col. 136); *cfr.* BARTOL., *Dig.*, ad 'Pactus ne peteret' (f. 86r^{b}) || **826/827** XLV – Licet] *cfr.* D. 45 c. 6, FRIEDBERG I, 162; *cfr. etiam* D. 45 c. 4, FRIEDBERG I, 161

814 ut] et **L**; dicit] dixit **V** || **815/816** Filii – biberitis] *om.* **L** || **815/816** et biberitis] *om.* **UVDMCJKW** || **815/816** et^{2} – etc] *om.* **BF** || **816** etc] eius saguinem, non habebitis vitam in vobis etc **E**;de] et **W**;eciam] *om.* **K**;diximus] duximus **UVDLEFKW**;eum] ipsum **CJ** || **817** exaudiendum] audiendum **B**;instituit] statuit **VM**;practicavit] predicavit **B** || **818** concedunt] concedant **V** || **819** in – ipsius] *om.* **G** || **820** sacramentum] *om.* **D**;libito] pro libito **L** || **822** Filii] fidei **D** || **824** defacili] defacile **L**;revertitur] *om.* **L**;eum] *om.* **L** || **825** ff] di. ff. **K**;pactis] factis **L** || **829** et] *om.* **W**;est] *om.* **D** || **830** iudicet] iudicat **GUVMCBLEFKW** || **831** et] sed **B**

ipsorum limitare, de quibus sufficienter superius patuit ex Speculo, scilicet sub utraque specie conmunicare.

Sequitur quinta conclusio.

| Decimus nonus. Quinta conclusio. Dicere, quod hanc consuetudinem aut legem observare sit sacrilegium aut illicitum, censeri debet erroneum. K 215ra

Quinta conclusio patet ex predictis. Nam hoc, quod licitum est et laudabile et pro lege habendum, dicere sacrilegium est certissime erroneum, cum „error sit falsi | pro vero approbacio“, secundum Augustinum super Psalmo XXX. | Correlarie sequitur, quod multum temerarie et presumptuose fecerunt, qui contra universalem | ritum ecclesie, quem tot et tanti | doctores laudant et approbant et nullus famosus doctor reprobat, presumpserunt populum sub utraque specie conmunicare et, quod sic | conmunicandus sit populus, dogmatisare et sic non facientes calumpniari. Et satis mirandum est, quod in regno et in civitate, ubi est tam solempnis universitas et clerus eggregius, | ista tollerantur. W 255v D 185r C 171r G 174vb B 150r U 80v

20us. Ymmo secundum dictum Augustini supra („Qui contempta veritate presumit consuetudinem sequi, invidus est et malignus.“) | et maxime illicitum et erroneum est K 215rb

837/851 Quinta – tollerantur] *cfr.* HARDT (col. 588-590); MANSI (col. 157-159) || **842/843** error – approbacio] AUG., *Acad.* 1, 4, 11 (p. 10) || **853/855** Qui – malignus] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15 = AUG., *Bapt*. 3, 8 (p. 203); *vide supra p. 145-146*

833 ipsorum] eorum **L**; ex] in **E** || **834** scilicet – conmunicare] etc **D**, aureo etc **W**, *om.* **UVMCJBLEFK** || **836** Sequitur] *om.* **VD** Sequitur – conclusio] Quinta conclusio doctorum *in marg.* **E**, Quinta conclusio *in marg.* **W**, *om.* **UMCJBLFK** || **837** Decimus nonus] *in marg.* **GE**, *om.* **W**;Quinta conclusio] *om.* **V** || **838** aut[1]] ac **L**; sit sacrilegium] sacrilegium sit **E** || **840** Quinta conclusio] Conclusio illa **L**; predictis] dictis **J**; quod] *om.* **L** || **843** secundum] super **B**;Augustinum] sanctum Augustinum **E**;super] supra **E**, *om.* **G** || **844** sequitur] *om.* **V** || **849** calumpniari] calumpniare **L** || **850** est[1]] *om.* **L**; et] *om.* **G**; tam] tanta **J** || **851** ista] isti **D**, ita **G** || **853** 20us] *in marg.* **GEF**, Vicesimo **W**;dictum] dicta **ML**

credere quemcunque vel quoscunque, quot vel quanti sunt, posse aliquid condere, laudare sive approbare adversus veritatem. Unde dicit Urbanus papa XXV, questione I: „Sunt quidam dicentes Romano pontifici semper licuisse novas condere leges.“ Et sequitur: „Sciendum vero summo opere est, quia inde novas leges potest condere, ubi ewangeliste nequaquam aliquid dixerunt. Ubi vero aperte Dominus vel
V 54r eius apostoli et eos se|quentes sancti patres sentencialiter
F 12v aliquid | diffinierunt, ibi non novam legem Romanus
L 248rb pontifex | dare, sed pocius quod predicatum | est, usque ad
M 66v animam et sagwinem confirmare debet. Si enim quod
G 175ra docuerunt apostoli et prophete distruere, | quod absit, niteretur, non sentenciam dare, sed magis errare convinceretur.“ Item Marcellus papa ibi in canone *Omne*: „Nequaquam quidem, quod contra ewangelicam vel propheticam vel apostolicam doctrinam constitucionemve eorum sive sanctorum patrum actum fuerit, stabit.“ Item
J 248va Symachus | papa, X distinccione: „Non licet imperatori vel cuiquam pietatem custodienti aliquid contra divina mandata presumere nec quidquam, quod ewangelicis, propheticis aut apostolicis regulis obviet, agere.“

Item Augustinus IX distinccione: „Quis nesciat sanctam
E 47r scripturam | canonicam tam Veteris quam Novi Testamenti certis suis terminis contineri, eam posterioribus omnium

858/860 Sunt – leges] C. 25 q. 1 c. 6, Friedberg I, 1008 || **860/869** Sciendum – convinceretur] *ibid.* || **870/872** Nequaquam – stabit] C. 25 q. 1 c. 8, Friedberg I, 1009 || **873/876** Non – agere] D. 10 c. 2, Friedberg I, 19-20 || **877/882** Quis – esse] D. 9 c. 8, Friedberg I, 17-18 = Aug., *Bapt.* 2, 4 (p. 178)

856 quemcunque] quemquam **C** || **857** posse – condere] aliquid condere posse **CJ**; sive] vel **L** || **858** XXV] V **G** || **859/860** novas condere] condere novas **CJ** || **861** novas – potest] potest novas leges **J** || **862** vel] et **D** || **864** ibi] ubi **U** || **866** debet] *om.* **L** || **868** non] quod **L** || **869** canone] capitulo **J** || **870** quidem] quidem stabit **L** || **871** propheticam – apostolicam] apostolicam vel propheticam **L**;vel apostolicam] *om.* **B** || **872** stabit] *om.* **L**;Item] *om.* **D** || **876** obviet] obviat **DCJ** || **877** IX] X **CJ**; IX distinccione] *om.* **W** || **877/878** Quis – canonicam] *bis, in secundo* constitutam *substitutum pro* canonicam **F**

episcoporum | literis ita preponi, ut de illa | omnino W 256r
dubitari et disceptari non possit, utrum verum vel rectum sit, K 215va
| quidquit in ea scriptum constiterit esse?“ Et sequitur in B 150v
canone sequenti, *Ego*: „Ego solis eis scriptorum, qui iam
canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque
referre, ut nullum eorum scribendo errasse audeam credere,
aut si aliquid in eis invenero, quod videatur contrarium
veritati, nichil aliud quam mendosum | esse codicem vel non D 185v
esse assecutum interpretem, quod dictum est, vel minime
intellex|isse non ambigam. Alios autem ita lego, ut G 175rb
quantalibet sanctitate, quantalibet doctrina polleant, non ideo
verum putem, quia ipsi ita senserunt, sed quia michi per alios
auctores vel canonicas scripturas vel probabiles raciones,
quod a vero non abhorreant, | persuadere potuerunt.“ Et U 81r
sumitur hic canonica scriptura, ut supra. Et idem VIII
distinccione dicit: „Neque quorumlibet | disputaciones, C 171v
quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut
scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat
salva honorificencia, que illis debetur hominibus, aliquid in
eorum scriptis inprobare atque respuere, | si forte F 13r
invenerimus, quod aliter senserint, quam veritas habeat,
divino adiutorio vel ab aliis intellecta vel a nobis. Talis ego
sum in scriptis aliorum, quales volo esse intellectores

883/893 Ego[2] – potuerunt] D. 9 c. 5, FRIEDBERG I, 17; *cfr.* AUG., *Epist.* 82, 3 (p. 98-99) || **895/903** Neque – meorum] *recte* D. 9 c. 10, FRIEDBERG I, 18

882 in ea] *om.* **L**; scriptum] *om.* **D**; esse] *om.* **G** || **883** canone] capitulo **LK**; Ego[1]] *om.* **CJ**; qui] quia **M** || **885** referre] inferre **G**, deferre *suprascriptum* referre **V** || **886** invenero] inveniatur **L** || **888** interpretem] et interpretem **W** || **889** ambigam] ambigam id est dubitem **F**, ambigem id est dubitem **W** || **890** ideo] idem **F** || **891** putem] putent **BL**; quia[1]] *om.* **G**; ipsi ita] ita ipsi **M** || **892** scripturas] *om.* **UVDMCJBLEFKW**; raciones] *om.* **M** || **893** quod] ut **D**, *om.* **U**; abhorreant] aberrant **J** || **894** hic – scriptura] scriptura hic canonica **E** || **895** distinccione] questione **B** dicit] *om.* **F** || **896** hominum] *om.* **LF** || **897** canonicas] catholicas **L**

K 215vb meorum.“ „Noli meis literis quasi canonicis | inservire.“ „Negare non possum nec debeo, sicut in ipsis maioribus, ita multa esse in tam multis opusculis nostris, que possunt iusto iudicio et nulla temeritate culpari.“ „In eo quippe numero sumus, ut non dedignemur eciam nobis dictum ab Apostolo
G 175va recipere: *Et si quid aliter sapitis, hoc quoque Deus | vobis revelavit*.“ Hec Augustinus VIII et IX distinccione per totum.
L 248va Unde | ipse multa postea retractavit, ut XII, questione I,
J 248vb *Certe*, et XXIII, questione VI, | *Vides*. Et | sic patet, quod est
B 151r valde illicitum et erroneum contra veritatem quidquit presumere, eciam quocunque pretextu.

„Omne enim, quod irreprehensibile est, catholica defendit ecclesia“, ut XXV, questione I, *Omne*, et „id noverimus sequendum, quod nec preceptis ewangelicis contrarium est,
W 256v nec | decretis | sanctorum inveniatur adversum“, ut XIII
V 54v distinccione, *Sicut*. Non est ritus ecclesie Cristi et catholice, ut
M 67r pretendunt consuetudinarii | doctores, dimissa Cristi veritate et apostolorum aliquam consuetudinem contrariam approbare, cum sciant scriptum, XXV, questione II, *Amputato*, quod „ea, que sunt ab apostolis eorumque successoribus

903 Noli – inservire] D. 9 c. 3, Friedberg I, 17 = Aug., *Trin.* 3, proem., 2 (p. 128) || **904/906** Negare – culpari] D. 9 c. 4, Friedberg I, 17 || **906/909** In – revelavit] D. 9 c. 9, Friedberg I, 18 || **908/909** Et – revelavit] Phil. 3, 15 || **910/911** XII – Certe] *cfr.* C. 12 q. 1 c. 18, Friedberg I, 683 || **911** XXIII – Vides] *cfr.* C. 23 q. 6 c. 3, Friedberg I, 948-949 || **914/915** Omne – ecclesia] C. 25 q. 1 c. 8, Friedberg I, 1009 || **915/917** id – adversum] *recte* D. 14 c. 2, Friedberg I, 33 || **922/924** ea – turbentur] C. 25 q. 2 c. 11, Friedberg I, 1014-1015

903 Noli] Nolo **W**; meis] nimis **B**; inservire] inservire id est insistere **W** || **904** possum] possem **B**;ita] ita *suprascriptum* id est eciam **W** || **905** in tam] ita in **E** || **907** non] *om.* **J**;eciam nobis] nobis eciam **L** || **908** quid] quidque **L**; quoque] quod **G**; Deus vobis] vobis Deus **B** vobis] *om.* **L** || **909** revelavit] revelabit **MB** || **910** ipse multa] multa ipse **L**; multa postea] postea multa **MJ**; postea] post **U**; ut] et **B**; XII] XIII **G** || **911** et] *om.* **CJ** || **912** quidquit] quidquam **UMCJBLEFKW**, quicquam **VD** || **915** ut] et **B**; id] idem **D** || **916** contrarium] contra ritum **M** || **917** XIII] XXX **K**, III **L** || **920** aliquam] *om.* **J** || **921** sciant] sciat **GUVDCJBLFKW**

instituta, nulla desidia negligantur, nulla dissensione violentur, nulla concertacione turbentur“. | Utinam doctores E 47v
ad istas scripturas attenderent et forsitan constitucionem Cristi et in primitiva ecclesia tentam non inpugnarent et non tantum de nomine doctoratus confiderent et de eorum multitudine, quod sunt tot et tanti, ut dicunt, qui laudant et approbant. | G 175vb

Ideo dicitur in Glosa dicti canonis *Ego*, IX | distinccione: K 216ra
„Argumentum, quod non est magis credendum honora|bili U 81v
persone quam alii, quia veritas a quocunque prolata semper preferenda est, | ut II, questione VII, *Queritur*,“ | ubi dicitur: D 186r
„Non equamus Filium Patri in honore, sed preponamus Filium F 13v
Patri in veritate, et sic tribuimus honorem debitum, ut non perdat equitas meritum.“ „Nec sanctitas persone prodest, ut cicius credatur“, ut supra in canone *Ego* et canone *Neque* et L distinccione, *Si quis prepostera*, ubi dicit Ciprianus: „Mandant martires aliqua fieri, sed si scripta non sunt in lege Domini, que mandant, ante est, ut sciamus illos de Deo impetrasse, que postulant, tunc facere que mandant. Neque enim statim videri potest de divina potestate | concessum, quod fuerat B 151v
humana pollicitacione promissum.“ Non ergo sequitur: Doctores laudant et approbant, ergo fidelis cristianus approbare debet, nisi inquantum Dominus approbat in lege sua.

931/933 Argumentum – Queritur] D. 9 c. 5, glossa ad ‘Quantalibet’ (col. 27) || **934/936** Non – meritum] C. 2 q. 7 c. 36, FRIEDBERG I, 494 || **936/937** Nec – credatur] D. 9 c. 5, glossa ad ‘Quantalibet’ (col. 27) || **938/943** Mandant – promissum] D. 50 c. 27, FRIEDBERG I, 188 = CYPR., *Laps.* 18 (p. 231)

---

924 concertacione] concertacione *suprascriptum* litigio **K**; turbentur] turbantur **B** || **926** Cristi] *om.* **V**; et[1]] *om.* **W** || **927** nomine] numero **M** || **928** laudant] dicunt **B** || **930** canonis] capituli **F**;Ego] *om.* **G**;IX] X **CJ** || **931** honora – bili] honorabiliori **D** || **934** Non] *om.* **G**; preponamus] preponimus **JL** || **937** Neque] Nequit **UB**, Inquit **M**, Eque **F**; et[2]] *om.* **LK** || **938** prepostera] postea **W** || **939** Domini] *om.* **U** || **940** illos] *om.* **M** || **941** postulant] postulabant **W**;enim] enim quod **M** || **943** pollicitacione] polucione **B**

C 172r Unde dicit Augustinus: „Sedendo chatredram Moy|si legem Dei docent, ergo Deus per illos docet. Illi vero, si sua velint docere, nolite audire, nolite facere; certe tales sua
J 249ra querunt, non Iesu Cristi.“ | Quia, secundum Dyonisium: | 950
G 176ra „Qui ex propriis loquitur, mendax invenitur,“ et secundum Crisostomum: Omnis doctor servus est legis et si de suo sensu aliquid velit addere vel subtrahere secundum proprium
W 257r intellectum, dicitur falsus testis, | et Proverbiorum XXX dicitur: *Omnis sermo Dei ignitus clipeus est omnibus sperantibus* 955
K 216rb *in se, ne addas quitquam* | *verbis illius et arguaris inveniarisque mendax.* Ideo dicitur Deuteronomii IIII et XXVII: *Non addetis*
L 248vb *ad verbum,* | *quod loquor vobis, neque auferatis ex eo. Maledictus, qui non permanet in sermonibus legis huius nec opere eos perficiat.* Concordat pulchre Apokalipsi ultimo. „Sancti enim doctores 960
habent scienciam a Scriptura, quia humiliter se subiciunt Scripture, sensum suum illi coaptantes. Sed heretici doctores habent scienciam in manu sua, quia quasi doctores illam suo sensu coaptant.“ Hec Glosa Apokalipsis VI. Et optime
F 14r concordat Augustinus in Enchiridion, de quo supra in 3ª | 965
U 82r conclusione. „Et in hanc insipienciam cadunt, | qui, cum ad cognoscendum veritatem inpediuntur aliquo obscuro, non ad

---

947/950 Sedendo – Cristi] AUG., *In evang. Ioh.* 46, 6 (p. 401) || **951** Qui – invenitur] *recte* SIM. CAS., *Gest. Dom.* l. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392) || **952/954** Omnis – testis] *cfr.* PS. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 747) || **955/957** Omnis – mendax] Prou. 30, 5-6 || **957/958** Non – eo] Deut. 4, 2 || **958/959** Maledictus – perficiat] Deut. 27, 26 || **960** Apokalipsi ultimo] *cfr.* Apoc. 22, 18-19 || **960/964** Sancti – coaptant] ALBERT. M., *In Apoc.* visio 2, c. 6 (p. 56a); *cfr.* NICOL. DRESD., *Tabule* (p. 47) || **965** Augustinus – Enchiridion] *cfr.* AUG., *Enchir.* 80 (p. 93-94); *vide supra p. 137* || **966/971** Et – fuerunt] C. 24 q. 3 c. 30, FRIEDBERG I, 998

---

947 Unde] Ut **E** || **948** legem – docent] docent legem Dei **L**;docet] *om.* **F** || **949** velint] volunt **D** || **950** Cristi] *om.* **W** || **954** et] *om.* **L** || **955** Dei] *om.* **G**; ignitus clipeus] clipeus ignitus **CJ** || **957** IIII] XIII **G**; IIII et] *om.* **L**; XXVII] XXIII **M** || **957/958** addetis – auferatis] ratis*?* **G** || **958** quod] quid **B**; auferatis] aufferetis **MB** || **959** nec opere] vel **M**;perficiat] perficiet **CJ** || **961** a Scriptura] *om.* **G** || **963** quia] *om.* **G** || **964** sensu] sensui **J**;Glosa] *om.* **D** || **965** de quo] *om.* **CJ** || **966** conclusione] *bis* **F**

propheticas voces, non ad apostolicas literas, nec ad ewangelicas auctoritates, sed ad semetipsos recurrunt, et ideo
970 | magistri erroris exi|stunt, quia veritatis discipuli non G 176rb
fuerunt.“ „Isti vertuntur in laqueum tortuosum, in omnibus E 48r
locis ponentes | scandalum. Et inmutant mendacio veritatem, M 67v
cum aliud predicant, quam | ab apostolis acceperunt.“ Hec V 55r
XXIIII, questione III per totum et ibi per Ieronimum. Et de
975 ista materia | alibi est plus dictum. B 152r

Insuper dico | cum doctoribus, quod sicut dicunt in regno D 186v
et civitate, ubi sic conmunicatur populus, est valde solempnis universitas, supposita cuius, ut conmuniter et fere omnia volunt regi, dirigi et instrui secundum legem Dei, quam
980 eciam summa diligencia venerantur, student et memorialiter tenent, ut precepit Dominus | in Deuteronomio; K 216va
verumtamen est, conmuniter non „incedunt ornati, variati et togati, ut per illa dignitas appareret“, de quibus dicit Iohannes Andre, De excessibus prelatorum, *Ut apostolice*,
985 Libro VI, nec magnificant fimbrias suas sicut isti, de quibus Mathei XXIII dicit Salvator: *Dilatant enim filacteria sua et magni*|*ficant fimbrias. Amant primos recubitos in cenis et primas* J 249rb
kathedras in synagogis et salutaciones in foro et vocari ab hominibus rabi etc. Videant, quos tangit, qui ita excessive | W 257v
990 dilatant fimbrias et cucullas suas, ut equus | sive mulus, cui G 176va

---

971/973 Isti – acceperunt] C. 24 q. 3 c. 33, FRIEDBERG I, 999 || **974/975** Et – dictum] *cfr.* NICOL. DRESD., *Tabule* (p. 47-48) || **981** Deuteronomio] *cfr.* Deut. 5, 32-33 *et passim* || **982/983** incedunt – appareret] *recte De Privilegiis*, 5.7.6. in VI°, glossa ad ‘dignitatum’ (col. 676) || **986/989** Dilatant – rabi] Matth. 23, 5-7

---

972 inmutant] inmutent **L** || **974** Et] *om.* **M** || **975** alibi] aliubi **K** alibi est] tamen? **G**; est plus] plus est **V** || **976** Insuper] In quo **D** dico] dicto **G**, *om.* **B** || **977** civitate] in civitate **J** || **978** universitas] universalitas **C**, *in marg. add.* Praga **E**; fere] *om.* **D** || **979** dirigi] et dirigi **L** || **980** memorialiter] memoriam **G** || **981** precepit] precipit **V**; in] *om.* **G** || **982** est] et **E** || **984** Andre] Andre distinccione II **E** || **986** XXIII] XXVI **K** || **987** recubitos] accubitus **UVDJBK**, accubitos **MCLEFW** || **988** in[2]] *om.* **J** || **988/989** vocari – hominibus] ab hominibus vocari **L** || **989** etc] *om.* **MEW**;qui] quia **G** || **990** suas] *om.* **B**

insedent, vix incedere potest; taceo de servis sustentantibus. Sed de universitate, ubi supra, ut conmuniter in abiectis ambulant, scientes, quia Iohannes Baptista ex eo erat
F 14v ydoneus testis Cristi, quia austerum habitum habuit, | ut dicit Lyra Mathei III. Ideo dicitur Apokalipsis XI: *Et dabo*
C 172v *duobus testibus meis, amicti saccis* | *et prophetabunt*. Huiusmodi erant isti doctores, *quibus non erat dignus mundus*, de quibus
L 249ra Hebreorum | XI, *circumierunt in melotis, in pellibus caprinis* etc. Eciam conmuniter non sunt incrassati, inpigwati, dilatati, qui recalcitrant derelinquentes Deum factorem suum et recedentes a Deo salutari suo, ut Deuteronomii XXXIII, scientes, quod secundum beatum Ieronimum, XXXV
U 82v distinccione, *Ecclesie*: „confusio et ignominia est | Iesum
K 216vb crucifixum, pauperem et esurientem | farsitis sive farsis
B 152v predicare corporibus et ieiuniorum doctrinam rubentes | buccas tumenciaque ora proferre. Si in apostolorum loco sumus, non solum sermonem eorum imitemur, sed conversacionem et abstinenciam“. Hec ille. Nec sunt de istis,
E 48v de quibus dicitur | Ezechielis XXXVIII: *Et cadent* | *sepes*, dicit
G 176vb Lyra, „id est multi de religiosis et doctoribus“ tempore Anticristi, qui propter pugillum panis et pingwia beneficia quasi *canes muti non valent latrare*, de quibus dicit Ysaias

---

993/994 Iohannes – habuit] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 3, 4 ad 'Ipse autem Iohannes' (col. 71) || **995/996** Et – prophetabunt] Apoc. 11, 3 || **997** quibus[1] – mundus] Hebr. 11, 38 || **998** circumierunt – caprinis] Hebr. 11, 37 || **999/1001** incrassati – suo] *cfr.* Deut. 32, 15 || **1003/1008** confusio – abstinenciam] D. 35 c. 4, FRIEDBERG I, 131-132 || **1009** Et – sepes] Ez. 38, 20 || **1010** id – doctoribus] NICOL. LIR., *Postil. ad Ez.* 38, 20 ad 'Et cadent' (col. 1364) || **1012** canes – latrare] Is. 56, 10

---

991 insedent] insident **CJL**; potest] possit **L** || **992** Sed] *om.* **G** universitate] universalitate **CJ** || **995** dicit Lyra] Lyra dicit **CJ**; XI] X° **CJ** || **996** amicti] amictis **CJ**; Huiusmodi] Eiusmodi **V**, *om.* **J** || **997** quibus[2]] hiis **W** || **998** Hebreorum] ad Hebreos **UMLFKW**;in[2]] et in **E** || **999** etc] *om.* **V** || **1000** derelinquentes] *om.* **L** || **1001** ut] ut patet **L**, *om.* **E**; XXXIII] XXXVI **K**, III° **W** || **1003** Iesum] Iesum Cristum **L**, Iesum et **M** || **1004** pauperem] *om.* **V**; et] *om.* **K** || **1006** ora] *om.* **D** || **1007** sed] sed et **L**, secundum **E** || **1012** valent] valentes **B**;dicit] *om.* **L**

propheta. Sed de universitate illa solempni multi iam *vicerunt propter sagwinem agni et propter verbum testimonii sui et non* 1015 *dilexerunt animas suas usque ad mortem*, ut Apokalipsis XII. „Scire autem debetis et pro certo credere ac tenere," secundum Ciprianum, | „pressure diem super caput esse D 187r cepisse et occasum seculi atque Anticristi tempora appropinquasse, ut parati omnes ad prelium stemus nec 1020 quidquam | nisi gloriam vite eterne et coronam | J 249va confessionis Dominice cogitemus, nec putemus talia esse, que M 68r veniunt, qualia fuerunt illa, que transierunt. Gravior nunc et ferocior pugna inminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debeant | milites Cristi, considerantes F 15r 1025 idcirco se cottidie calicem sagwinis Cristi bibere, ut | possint W 258r et ipsi propter Cristum sagwinem fundere." Concordat eciam supra | in conclusione 3ª. Ideo non est mirandum, quare V 55v clerus Cristi egregius sic conmunicat fideles, | ut scilicet G 177ra fortes sint in bello | et audaces veluti elephantes ad pugnam K 217ra 1030 procedentes, secundum Albertum supra, et ut gigantes exultando viam presentis miserie ad currendum, ad bravium eterne glorie apprehendendum etc.

1013/1015 vicerunt – mortem] Apoc. 12, 11 || **1016/1026** Scire – fundere] CYPR., *Epist.* 58, 1 (p. 320); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 43r) || **1027** supra – 3a] *vide supra p. 140-141* || **1028/1030** ut – Albertum] *cfr.* ALBERT. M., *Sacr.* d. 3, tr. 2, c. 2 (p. 289ab); *vide supra p. 141* || **1030/1031** ut – currendum] *cfr.* Ps. 18, 6

1013 universitate] universalitate **C**;illa] *om.* **W** || **1014** et²] *om.* **G** || **1016** ac] hanc **F** || **1018** Anticristi] Cristi **D** || **1019** nec] ut **W** || **1020** vite eterne] eterne vite **M**; coronam] eterna **D** || **1021** Dominice] *om.* **U** || **1022** veniunt] veniant **M**;fuerunt] *om.* **L** || **1023** ferocior] forcior **GJ** || **1024** debeant] debent **M** || **1025** idcirco] *om.* **L**; possint] possent **V** || **1026** sagwinem] sanguinem Cristi **J** || **1029** pugnam] purpuram **G** || **1030** et] *om.* **D** || **1031** exultando] exultantes **M**;ad²] et **W**;bravium] brachium **B** || **1032** etc] *om.* **UVDMCJBLFKW**

Sexta conclusio.

21us. Sexta conclusio. Pertinaciter asserentes oppositum
B 153r premissorum censendi sunt heretici et tamquam | tales arcendi et puniendi.

Sexta conclusio patet per hoc, quod ille, qui pertinaciter se opponit contra generalem, laudabilem, expedientem et per doctores nullo contradicente approbatum ritum ministracionem sacramenti concernentem, merito debet haberi pro suspecto de heresi et tamquam novarum
L 249rb opinionum contra laudabiles mores ecclesie inventor | vel sectator et tamquam talis arcendus et puniendus. Et prelati super istis dissimulantes sunt multum redarguendi.

U 83r 22us. O mirum dictum doctorum et gran|dis permutacio ecclesie eorum quantum ad ecclesiam primitivam! Cum id, scilicet conmunicare sub utraque specie, quod in conclusione
G 177rb prima dicunt Cristi institu|cionem et ministracionem et in 3a
C 173r conclusione dicunt in ecclesia primitiva | a fidelibus sic receptum, in presenti conclusione per indirectum sub specie consuetudinis sive ritus eorum ecclesie videntur hereticare et
E 49r tenentes illud dicunt novarum opinionum inventores | vel
K 217rb sectatores, sic quod tenere volentes in hoc ritum | et

1035/1045 Sexta – redarguendi] *cfr.* HARDT (col. 588, 590); MANSI (col.157-159)

1034 Sexta conclusio] *in marg.* **EFW**, *om.* **UMCJBLK** || **1035** 21us] *in marg.* **GEF**, Vicesimoprimo **W**; Sexta conclusio] *om.* **V**; conclusio] tabula **CJ** || **1036** censendi – heretici] sunt heretici censendi **L** || **1037** puniendi] conburendi *in marg corr. in* puniendi **F** || **1038** Sexta – patet] patet conclusio **L** || **1039** expedientem] et expedientem **VM**; et] *om.* **L** || **1040** nullo] nullomodo **M** || **1043** opinionum] opposicionum **B**; vel] et **L** || **1047** 22us] *in marg.* **GF**, XXII Responsio *in marg.* **E**, Sequitur XXIIus. Vicesimus secundus **K**, Vicesimo secundo **W** || **1048** ecclesiam primitivam] primitivam ecclesiam **E**; id] illud **V**, idem **M** || **1050** et2] *om.* **W** || **1051** dicunt] dicunt quod **D** || **1053** eorum ecclesie] ecclesie eorum **J**; hereticare] heretici **D** || **1054** opinionum] opposicionum **B**; vel] *om.* **K** || **1055** tenere volentes] tenentes **J**;et] *om.* **VB**

consuetudinem ecclesie primitive fundatam supra firmam petram, scilicet Cristum Iesum, dimissa consuetudine | temporibus novissimis super arenam edificata, utputa super multitudine, quia tot doctores approbant, ut dicunt, et tanti, et quia periculum et sic de aliis, de quibus supra, hereticant et non pocius econverso, cum secundum Augustinum supra: „invidus est et malignus, qui dimissa veritate presumit consuetudinem sequi“. | Et non possunt de iure dicere consuetudinem tenere „in hiis rebus, in quibus divina Scriptura aliquid certi statuit“, ut eciam | dictum est supra per Augustinum et alios. J 249vb F 15v D 187v W 258v

O bone Iesu, tamen tu invenisti et instituisti, ut per se fatentur, et tu, sancte Paule, Vas eleccionis, a Domino | dicis te sic accepisse, sicut omnibus Corintheis tradidisti et dicis ad Gallatas 1: *Notum* |*vobis facio, fratres, ewangelium, quod ewangelizatum est a me, quia non est secundum hominem. Neque enim ego ab homine accepi illud neque didici, sed per revelacionem Iesu Cristi*; quomodo ergo dicunt huiusmodi veritatem novam sectam? B 153v G 177va

O sancte Paule, dic eis de illa secta, Actuum XXIIII: *Confiteor hoc tibi, quod secundum sectam, quam dicunt heresim, sic*

1062/1063 invidus – sequi] D. 8 c. 6, FRIEDBERG I, 14-15 = AUG., *Bapt.* 3, 8 (p. 203); *vide supra p. 145-146, 160* || **1064/1065** in[1] – statuit] D. 11 c. 7, FRIEDBERG I, 25 = AUG., *Epist.* 36, 2 (p. 130); *vide supra p. 142-143, 151* || **1068** sancte – eleccionis] *cfr.* Act. 9, 15 || **1069** te – tradidisti] *cfr.* I Cor. 11, 23 || **1070/1073** Notum – Cristi] Gal. 1, 11-12 || **1076/1078** Confiteor – Deum] Act. 24, 14-15

1056 ecclesie primitive] primitive ecclesie **E** || **1057** Cristum Iesum] Iesum Cristum **FK** || **1058** super[1]] supra **D**;edificata] edificatam **BE** || **1059** quia] ut quia **U**;tot] tanti **V**;et] tot et **B** || **1060** et[1]] *om.* **F** || **1061** cum] *om.* **W**; supra] *om.* **B** || **1062** est] *om.* **BW** || **1063** consuetudinem sequi] sequi consuetudinem **B** || **1063/1064** Et – tenere] *om.* **B** || **1064** tenere] teneri **W**, *om.* **V** || **1065** aliquid] nichil **W**; eciam] *om.* **M**; dictum – supra] supra dictum est **J** || **1066** et alios] *om.* **D** || **1067** tamen] cum **L**; tu] *om.* **F** || **1069** sicut] sic **E** || **1069/1070** ad Gallatas] Galatarum **VDCBE** || **1070** vobis] *bis* **G**; facio] *om.* **B**; facio fratres] fratres facio **J** || **1072** enim ego] ego enim **F**; accepi] recepi **B**; illud] *om.* **L** || **1075** XXIIII] XIIII° **J** || **1076** tibi] ibi **V**;quod secundum] quia **L**

deservio Patri, Deo meo, credens, que in Lege et Prophetis scripta
M 68v *sunt,* | *spem habens in Deum.* Hec verba Pauli ibi, ubi eciam
vocant sectam Nazarenorum et Actuum ultimo dixerunt ad
K 217va Paulum: *Nam de secta hac notum est* | *nobis, quia ubique ei* 1080
contradicitur etc. Ecce ab inicio Cristi secta est persecuta et
hereticata, ideo dictum est supra, quomodo *positus est in*
signum, cui contradicetur. Et hic est agnus, *qui occisus est ab*
V 56r *origine mundi*, ut dicit Iohannes in Apokalipsi, | quia
secundum Ciprianum, epistola XXVIII, „in Abel occisus, in 1085
U 83v Ysaac | ymmolatus, in Yoseph venundatus, in Ysaya sectus, in
homine crucifixus est“. Et idem epistola XXVI adversus
Iudeos dicit: Ysrael populus consuevit persequi Cristum non
F 16r tantum in carne | corporaliter apparentem, sed et cum a
L 249va prophetis annuncciaretur, | longe ante eis per spiritum 1090
G 177vb loquentem. | Universos etenim vates persecuti sunt, ex
quibus quosdam lapidibus insectando, alios indigne
excruciando peremerunt, non tam ipsos, quam in ipsis
Dominum Cristum. Hec est namque huius rei probacio, quod
J 250ra scilicet simulatores perfidos et mendaces prophetas | et 1095
Cristo contrarios susceperunt, veros autem et fidei plenos
inpugnaverunt. Moysen enim maledicebant, quoniam

1078/1079 ubi – Nazarenorum] *cfr.* Act. 24, 5 || **1080/1081** Nam – contradicitur] Act. 28, 22 || **1082/1083** positus – contradicetur] Luc. 2, 34; *vide supra p. 121* || **1083/1084** qui – mundi] Apoc. 13, 8 || **1085/1087** in[1] – est] Ps. Cypr., *Laud. mart.* 29 (p. 50); *cfr.* Cypr., *Patient.* 10 (p. 123-124) || **1088/1115** Ysrael – fecerunt] *cfr.* Ps. Cypr., *Adv. Iud.* 2-3 (p. 135-136)

1077 Prophetis] in Prophetis **K** || **1078** ibi] *om.* **G**;eciam] ecclesiam **K** || **1079** et] *om.* **B** || **1080/1081** ei contradicitur] contradicitur ei **K** || **1081** etc] *om.* **EFK** || **1082** hereticata] heretica **J** || **1082/1083** supra – Et] *om.* **G** || **1082** quomodo] in quo **B**;est[2]] *om.* **K** || **1085** occisus] occisus est **MBW** || **1086** Ysaya] Ysa **G**, Ysaac **W**; sectus] tectus **B** || **1087** homine] homine, id est in humanitate **D**; idem] ibidem **D**; epistola] in epistola **M**; XXVI] XXVII **D** || **1088** dicit] sic dicit **K** || **1089** et] eciam **J** || **1090** per] *om.* **B** spiritum] spiritum sanctum **CJ** || **1091** etenim] enim **K** || **1092** alios] aliquos **G** || **1093** peremerunt] peremerant **L**; tam] tamen **B** || **1094** Dominum] Deum **M**;Cristum] Iesum Cristum **L** || **1096** veros] veraces **CJ**

Cristum annuncciabat, | Dathan vero diligebant, quoniam B 154r
Cristo contradicebat, Aaron | repudiabant in sacerdocio, E 49v
quoniam Cristi similitudinem preferebat, Abiron
constituebant, quoniam Cristo invidebat, David | odio W 259r
habebant, quoniam Cristum canebat, Saul extollebant,
quoniam | Cristo non obediebat, Acham servabant Cristum C 173v
re|ticentem, Yosue contradicebant Cristi precepta servantem, K 217vb
Ieremiam lapidabant Cristum vaticinantem, Ananie
obediebant | Cristo adversanti, Ysayam secabant Cristum D 188r
vociferantem, Manassen magnificabant Cristum
persequentem, Iohannem decollabant Cristum
demonstrantem, Herodi credebant Cristum trucidantem,
Zachariam lapidabant Cristum diligentem, Iudam amabant
Cristum illis tradentem. Videtis ergo, quomodo Cristum
diligentes odiunt | et quomodo Cristum odientes semper G 178ra
diligunt. Non enim tantummodo testes Domini
inpugnaverunt, sed perfidi coloni ipsi Domino Patri in Filio
contumeliam fecerunt. Hec et multa alia per eundem, ubi
supra.

Posito ergo pro possibili, ut veniat Cristus cum sua ecclesia primitiva in medium concilii Constanciensis cum vita sua apostolica et praxi ewangelica et dicat ibi turbis, sicut in Capharnaum docens dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem* etc., et volens ibi practicare

1120/1121 Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54

1098 Dathan] Sathan **W**; diligebant] dilexerunt **D** || **1102** extollebant] servabant **B** || **1103** Cristum] Cristum, id est silencium **M**, *om.* **G** || **1104** re – ticentem] reticentem *in marg.* id est retro iacentem **B,** reticentem *suprascriptum* id est tacentem **K**, reticentem id est tacentem **W** || **1105** vaticinantem] faticinantem **G** || **1105/1107** Ananie – vociferantem] *om.* **G** || **1106** secabant] seccabant **CJ**, sectabant **E** || **1108** decollabant] decollantem **B** || **1109** demonstrantem] premonstrantem **V** || **1111** illis] *om.* **L** || **1114** ipsi] ipso **F** || **1117** ut] quod **VL** || **1117/1118** sua – primitiva] primitiva sua ecclesia **L** || **1118** concilii Constanciensis] conscilium Constanciensem **K**, concilium Constanciensem **W**; sua] *om.* **V** || **1119** praxi] praxi sua **L**;ibi] illis **D** || **1121** et[1] – sagwinem] *om.* **F**;etc] *om.* **E**

sacramentum sicut instituit, putasne habebit audienciam et locum rebus stantibus ut nunc? Grave esset. Ymmo videtur,
U 84r quod non | abirent retro sicut isti in Capharnaum
F 16v scandalizati abi|erunt, sed secundum condempnacionem
eorum hereticarent et condempnarent, dicentes non esse eorum conswetudinem. Bene ergo cecinit vir secundum cor
B 154v Dei, Psalmo XC°: *Quoniam tu es, Domine, spes mea, altissimum* |
K 218ra *posuisti refugium tuum. Non* | *accedat ad te* | *malum et flagellum*
M 69r | *non apropinquabit thabernaculo tuo. Bene* ergo *prophetavit de*
G 178rb *vobis ypochritis Isaias, sicut scriptum est: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. In vanum autem me colunt, docentes doctrinas et precepta hominum, relinquentes autem*
J 250rb *mandatum Dei, tenentes tradicionem hominum*, ut Marci VII. |

Ad idem Crisostomus super Matheum De imperfecto, XX capitulo sic inquit: „Quando vides scripturas prophetarum et
W 259v ewan|gelii et apostolorum traditas esse in manus falsorum |
L 249vb sacerdotum et scribarum, non intelligis, quia verbum veritatis traditum est principibus iniquis et scribis? Et sicut tunc sacerdotes condempnaverunt Cristum morte vel propter
E 50r vanam gloriam vel propter avariciam | cogitantes, quoniam si tenuerint Cristum, ipsi sacerdotes esse non possunt secundum legem nec illa solemnia lucra percipere, ita nunc

---

1124/1125 abirent – erunt] *cfr.* Ioh. 6, 60-67 || **1128/1130** Quoniam – tuo] Ps. 90, 9-10 || **1130/1134** Bene – hominum] Marc. 7, 6-8 || **1136/1171** Quando – veritatem] Ps. Chrysost., *In Matth.* 35 (col. 824)

1122 habebit] habebat **W** || **1125** sed secundum] secundum quod **W** || **1127** Bene] Unde **B** || **1128** XCo] X° **C**; mea] *om.* **E** || **1129/1130** Non – tuo] etc **L** || **1129** accedat] accedet **B**; et flagellum] *om.* **W** || **1130** thabernaculo tuo] tabernaculum tuum **K** tuo] suo **B**; Bene ergo] unde bene **W** || **1131** Populus hic] hic populus **D** || **1132** est – me[1]] *om.* **GDCEKW** || **1133** precepta hominum] hominum precepta **E** || **1134** mandatum] mandata **J** || **1135** Ad] Et ad **J**;De] De opere **W** || **1136** Quando] quoniam **M** || **1137** ewan – gelii] ewangelium **J**; apostolorum] prophetarum **L** || **1138/1171** non – Crisostomus] etc ut alibi patet **V** || **1139** est] *om.* **C** || **1140** Cristum] *om.* **K**;propter] *om.* **U** || **1141** quoniam] quando **B** || **1142** possunt] possint **F** || **1143** nec] *om.* **U**

impii sacerdotes et scribe veritatis verbum dignum iudicant interire cogitantes, quia si verbum veritatis | tenuerint, ipsi D 188v
salutaria lucra percipere non possunt. Tradunt autem | G 178va
verbum veritatis perversis exposicionibus ad illudendum et crucifigendum. Deludunt enim verbum veritatis, quando simulant se sequi Cristum et disputare de eo sine timore Dei, non proposito inveniende veritatis, sed studio subvertendi. Hoc autem modo | deludunt, non colunt verbum veritatis. K 218rb
Crucifigunt autem ipsum et interficiunt, quando falsa professione mendacii verbum veritatis suffocant et in se occidunt. Et sicut tunc sacerdotes illi nullam culpam ydoneam invenientes in Cristo falsam accusacionem detulerunt adversus eum, sic modo nullam racionem | C 174r
habentes dicere contra verbum veritatis falsa | interpretantur B 155r
| de illo et falsa proferunt testimonia adversus verbum F 17r
veritatis. Sicut tunc falsos | testes subornaverunt contra U 84v
Cristum et sicut tunc sacerdotes quidem et scribe cognoscentes eum, quia vere Cristus est, quasi hominem maleficum gentibus illum tradiderunt, gentes autem non cognoscentes eum Cristum esse deluserunt et crucifixerunt quasi hominem maleficum, sic et modo sacerdotes et scribe | G 178vb
hereticorum cognoscentes, quia verbum veritatis est, secundum scripturas, quas legunt, tradunt id populis, gentibus ad illudendum et crucifigendum. Populi autem per ignoranciam verbum veritatis deludunt et crucifigunt quasi mendacium. Sed ignorancia eorum non excusat eos sicut nec illos, quoniam si vellent cum iudicio querere, invenire poterant veritatem.“ Hec Crisostomus.

Videant, quos illa scriptura tangit, qui verbum veritatis de conmunione sub utraque specie fatentur Cristi institucionem

---

1144 et] *om.* **B**; iudicant] *om.* **L** || **1147** ad] et **B** || **1148** quando] quoniam **CJ** || **1151** modo] *om.* **G** || **1158** proferunt] protulerunt **E** || **1159** subornaverunt] subordinaverunt **MJ** || **1160** quidem] quidam **CJ**, *om.* **L** || **1161** cognoscentes] cognoscentes quidem **L** || **1161/1163** quia – eum] *om.* **D** || **1162** illum] *om.* **M** || **1163** deluserunt] enim deluserunt **L**;crucifixerunt] fixe crucifixerunt **M** || **1165** est] *om.* **B** || **1166** id] hiis **L**, illud **B** || **1169** eorum] *om.* **F** || **1170** quoniam] qui **W** || **1173** sub] de **K**

J 250va W 260r V 56v K 218va L 250ra M 69v G 179ra B 155v D 189r F 17v E 50v

et in primitiva ecclesia | tentam, tandem illudunt preponentes ei conswetudinem eorum, alii periculum, alii multitudinem non tenencium, tandem assumentes falsos testes, scilicet quomodo | eandem veritatem practicantes. Dicunt eciam post cenam debere ministrari sacramentum, quod utique constat falsum, cum nullus constat repertus esse huiusmodi, | qui sic dogmatizasset sive practicasset post cenam necessitate exclusa, quam per se excipiunt dicti condempnatores.

Procedentes tandem | ad dicta sive scripta illorum testium ad hereticacionem et condempnacionem et tradunt demum | gentibus ad crucifigendum, hereticandum et puniendum, non advertentes, quod dicitur XXIIII, questione III, *Non in perpetuum*, in Gloza, quod „iudices non erunt precipites ad exconmunicandum. Concordat Extra, | De appellacionibus, *Reprehensibilis*“ et De sentencia exconmunicacionis, *Alma mater*, Libro VI. „Iniquitas enim omnia precipitat, virtus autem lenta est et omnium percunctatrix, ut De penitencia, distinccione III, *Inter hec*.“

Tradunt demum curie seculari dantes brachium seculare | ad invocandum illud contra omnes practicantes | huiusmodi Cristi institucionem et | ecclesie primitive ritum, prout patebit infra in condempnacione eorum.

O Domine Deus, *respice in testamentum tuum, quia obscurati sunt, qui repleti sunt terre domibus iniquitatum*, de quo in

---

1187/1192 iudices – hec] C. 24 q. 3 c. 5, glossa ad ‘et dum praecipites’ (col. 1419) || **1189/1190** De – VI] *cfr.* 5.11.24 in VI°, FRIEDBERG II, 1106-1107 || **1197/1198** respice – iniquitatum] Ps. 73, 20

1174 et] *om.* **CJW**; tandem] *om.* **V** || **1178** post – debere] debere post cenam **B** || **1179** constat[2] – esse] repertus esse constat **L** repertus esse] esse repertus **E**; esse] *om.* **F** || **1180** sive] et **E** || **1181** per] pro **B** || **1182** condempnatores] contemptores **E** || **1183** scripta] scriptura **D** || **1185** hereticandum] *om.* **CJ** || **1187** erunt] essent **L** || **1189** Reprehensibilis] Irreprehensibilis **CJ** sentencia] *om.* **F** || **1194** illud] illum **LF**; omnes] homines **F** || **1195** ritum] institucionem **K**; prout] ut **E** || **1196** infra] in figura **B** || **1198/1199** de – Psalmo] *om.* **E**

Psalmo. O Iesu Criste, qui es institutor huius veritatis, | U 85r
nonne quantum in eis est, te faciunt hereziarcham? Et nichilominus dant contra te et tuam sanctam ecclesiam primitivam, si hodie teneret ritum ipsius secundum tuam institucionem, brachium seculare. Et adhuc volunt esse | G 179rb
inmunes | ab homicidio et benefici vocari! K 218vb

Verum sicut tempore Cristi Annas et Cayphas et ceteri pharisei et sacerdotes fuerunt innocentes in mortem Cristi et ita sancti, quod non introierunt in pretorium sive in domum gentilis, scilicet Pilati, ne contaminarentur, ut manducarent Pascha, ut Iohannis XVIII. Iustum tamen et innocentem petebant crucifigi et Barrabam dimitti, latronem insignem. Ipse enim Salvator primo in domo sacerdotum | Anne, W 260v
scilicet et Caiphe, | subsannatus, blasphematus | verbis et C 174v
factis et prius ab eis extra sinagogam factus, Iohannis IX, J 250vb
quasi degradatus traditus est curie seculari, scilicet Pilati, dicentibus ipsis: *Nobis non licet interficere quemquam*. Sic et nunc ex omni parte blasphematus ab huiusmodi: | primo B 156r
enim infamant, deinde citant, exconmunicant et tandem breviter rapiunt et degradant et maledicendo in corpore et in anima, quantum in eis est, tradunt curie seculari. Et sicut tunc dixerunt Iudeorum sacerdotes: *Si dimittis hunc, non es amicus cesaris*, | sic dicunt nunc: Domine potestas, iste est de G 179va

1205/1209 Verum – Pascha] *cfr.* Ioh. 18, 13-28 || **1209/1210** Iustum – insignem] *cfr.* Ioh. 18, 40 || **1213** extra – factus] *cfr.* Ioh. 9, 22 || **1215** Nobis – quemquam] Ioh. 18, 31 || **1220/1221** Si – cesaris] Ioh. 19, 12

1199 Iesu] *om.* **J**;Criste] *om.* **W** || **1200** nonne] *om.* **E**;est] *om.* **DE** || **1201** et] *om.* **BF**;tuam sanctam] sanctam tuam **E** || **1202** ipsius] *om.* **L** || **1203** volunt esse] esse volunt **D** || **1204** ab] de **D**; vocari] vocari id est benefactores **W** || **1205** et[2]] *om.* **E** || **1206** et[1]] *om.* **EW**;mortem] morte **MBLW** || **1207** in[2]] *om.* **W** || **1208** ut] quod **K** || **1209** ut] et **D** || **1212** scilicet] *om.* **K**; et[1]] *om.* **MW** blasphematus] et blasphematus **B** || **1213** Iohannis IX] IX Iohannis **D**; IX] X° **CJ** || **1214** Pilati] *om.* **L** || **1215** ipsis] illis **E** || **1217** deinde] demum **E**; citant] fatant **K**; exconmunicant] et exconmunicant **VD** || **1218** et[1]] *om.* **D**; in[2]] *om.* **MJK** || **1219** est] *om.* **J**;curie] cure **M** || **1221** dicunt] *om.* **E**;nunc] *om.* **L**;iste] ista **BW** est] *om.* **W**

F 18r foro vestro | et ecclesia non habet ultra, quid faciat. Ideo per secularem conprimendus est potestatem, ut patet in processu decretalium et constitucionum papalium, de quibus longum
L 250rb esset ponere, lacius tamen infra patebit, cum videbimus | de 1225
processu ipsorum.

O quam periculose et ypochritice se huiusmodi decipiunt
K 219ra et hominem tradunt, ut dicit Augustinus | De penitencia, distinccione prima: „Periculose se decipiunt, qui existimant eos tantum homicidas esse, qui manibus hominem occidunt, 1230
et non pocius eos, per quorum consilium et fraudem et
V 57r exhortacionem | homines extingwuntur. Nam Iudei Dominum nequaquam propriis manibus interfecerunt, sicut scriptum est: *Nobis non licet inteficere quemquam*. Sed tamen illis Domini mors imputatur, quia ipsi cum ligwa 1235
D 189v interfecerunt dicentes: *Crucifige* | *eum*.“ Et sequitur: „Qui
M 70r ergo hominem tradidit, ille interfecit eum Domino dicente: | *Maius peccatum habet, qui tradidit me tibi*. Unde Psalmus: *Filii*
U 85v *hominum,* | *dentes eorum arma et sagitta et ligwa eorum gladius*
G 179vb *acutus*. Subiciant ergo se penitencie, | quorum | consilio 1240
E 51r sagwis funditur, si veniam promereri voluerint.“ Hec Augustinus, ubi supra.

1229/1236 Periculose – eum] De poen. D. 1 c. 23, FRIEDBERG I, 1163 || **1234** Nobis – quemquam] Ioh. 18, 31 || **1236** Crucifige eum] Ioh. 19, 6 || **1236/1241** Qui – voluerint] De poen. D. 1 c. 23, FRIEDBERG I, 1163 || **1238** Maius – tibi] Ioh. 19, 11 || **1238/1240** Filii – acutus] Ps. 56, 5

1222 faciat] faciet **E** || **1225** patebit] *om.* **D** || **1226** processu] processibus **D** || **1228** Augustinus] beatus Augustinus **M** || **1229** prima] *om.* **L**; se] *om.* **W** || **1230** eos] *om.* **J** || **1230/1231** tantum – eos] *bis* **D** || **1230** hominem] homines **V** || **1231** et[3]] *om.* **M** || **1233** Dominum nequaquam] nequaquam Dominum **J**; nequaquam – manibus] propriis manibus nequaquam **B**;interfecerunt] occiderunt **J** || **1235** illis – mors] Domini mors illis **J**; Domini] deinde **B**; Domini mors] mors Domini **D**; ipsi] *om.* **D** || **1236** Crucifige] Crucifige, crucifige **DL** || **1237** interfecit] interficit **D** || **1238** tradidit me] me tradidit **VL**; Psalmus] Psalmista **UDMLFK**, Psalmo **V** || **1239** eorum[1]] *om.* **L** || **1240** ergo se] se ergo **D** || **1241** promereri] mereri **L**

Huiusmodi tradiciones Dominus presciens ait Mathei X: *Cavete ergo ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis et in sinagogis suis flagellabunt vos et ad* | *reges et presides ducemini propter me*; *et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum* etc. Deberent enim pocius letari de | desiderio populi ad sacramenta percipienda et ewangelica veritate tenenda, quam contra tales conciliare et ad oppositum quasi in mortem ducere, similes illis, de quibus | dicit Ambrosius De penitencia, distinccione I[a], *Quantuslibet*, sic: „In tanta enim Domini gracia tantoque divini muneris miraculo cum opportet universos letari, | conmovebantur impii et adversus Cristum concilium congregabant, | Lazarum quoque interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duricie heredes estis? Nam et vos indignamini et contra ecclesiam congregatis concilium, quia videtis mortuos in ecclesia reviviscere et pecatorum indulgencia resuscitari mortuos. Itaque | quantum in vobis est, per invidiam vultis iterum interficere resuscitatos. Sed Iesus non revocat beneficia, ymmo cumulos libertatis amplificat, reviviscit sollicite suscitatus et celebrata resurreccionis gracia letus ad cenam venit.“ Hec Ambrosius.

B 156v
W 261r
J 251ra
K 219rb
F 18v
G 180ra

O *Rex regum, Dominus dominancium*! *Angustie sunt michi undique*, Pater eterne. Si enim Filium tuum karissimum

1244/1246 Cavete – me] Matth. 10, 17-18 || **1246** et – meum] Matth. 10, 22 || **1251/1263** In – venit] De poen. D. 1 c. 53, FRIEDBERG I, 1172 = AMBR., *Paenit.* 2, 7, 59-60 (p. 170-172) || **1264** Rex – dominancium] I Tim. 6, 15; Apoc. 19, 16 || **1264/1265** Angustie – undique] Dan. 13, 22

1244 enim] *om.* **B**;in[2]] *om.* **J** || **1245** suis] *om.* **J**;presides] ad presides **M** || **1246** omnibus hominibus] hominibus omnibus **D**; hominibus] *om.* **V**; nomen meum] me **G** || **1247** etc] *om.* **LEK** || **1248** percipienda] suscipienda percipiendaque **M** || **1250** dicit] *om.* **LW** || **1251** sic] *om.* **E** || **1252** Domini] Dei **W**;tantoque] tanto **F** || **1255** vos] quos **V** || **1256** fore] esse **L**;heredes] et heredes **B**, similes **G** || **1258** mortuos – ecclesia] in ecclesia mortuos **D** || **1259** indulgencia] indulgenciam **F** || **1261** non] *om.* **G** || **1263** gracia] gloria **V** || **1264** Dominus] et Dominus **L**; michi] *om.* **UVDMCJBLEFKW**

C 175r secundum tuum preceptum | audiero et, ut idem ipse Filius tuus carissismus iussit, ewangelio credidero suo et more primitive ecclesie vixero, exconmunicabor, hereticabor,
L 250va condempnabor, cremabor vel alias tru|cidabor ab ista ecclesia derivativa, que non sapit naturam sive modum vivendi primitive. Si autem ewangelio non obediero, mors michi eterna et flamme perpetue dabuntur *in revelacione*
B 157r *Domini nostri, Iesu Cristi de celo cum angelis* | *virtutis eius in flamma ignis dantis vindictam hiis, qui non noverunt Deum et qui*
D 190r *non obedierunt ewangelio* | *Domini nostri, Iesu Cristi, qui penas in interitu eternas dabunt a facie Domini*, ut 2ª Thessalonicensium primo.

G 180rb Quid eligam iam? Sed scio, | *si hominibus placerem adhuc,* |
U 86r *Cristi* | *servus non essem*, Galatarum 1º. *Melius ergo est incidere*
K 219va *in manus hominum, quam peccare in conspectu Dei*, Danielis XIII. *Multe enim misericordie eius sunt*, 2i Regum ultimo. Nonne
F 19r tempore Anthiochi, qui preferebat figuram Anticristi, | dum
V 57v W *libros legis* | *Dei conbusserunt igni scindentes illos et aput*
261v *quemcumque inveniebantur libri testamenti Domini et quicunque observabant legem Domini, secundum edictum regis trucidabant*

1272/1276 in – Domini] II Thess. 1, 7-9 || **1278/1279** si – essem] Gal. 1, 10 || **1279/1280** Melius – Dei] Dan. 13, 23 || **1281** Multe – sunt] II Reg. 24, 14 || **1283/1286** libros – eum] I Mach. 1, 59-60

1266 secundum] *om.* **D**; tuum preceptum] preceptum tuum **V**; idem ipse] ipse idem **UVDMCJBLEFKW** || **1267** tuus] *om.* **M** || **1268** primitive ecclesie] ecclesie sue **B** || **1268/1269** hereticabor condempnabor] condempnabor hereticabor **D** || **1269** tru – cidabor] cruciabor **B** || **1271** vivendi] *om.* **L** || **1272** dabuntur] dominabuntur **D** || **1274** non] *om.* **W** || **1274/1275** et – non] nec **L** || **1275** obedierunt] obediunt **DM** || **1276** Domini] *om.* **L**; ut] et **VB**; 2a] prima **L**; Thessalonicensium] ad Thessalonicenses **J** || **1278** iam] iam nescio **M**; si] quia si **L**; adhuc] *om.* **L** || **1279** Cristi servus] servus Cristi **UVDMCJEFKW**, servus Iesu Cristi adhuc **L** Galatarum] ad Galatas **UMLFK**; ergo est] est ergo **M** || **1280** XIII] IIIº **C** || **1281** enim] *om.* **F**; misericordie eius] eius misericordie **J**; 2i] I **CJ** || **1282** preferebat] ferebat **D**; dum] cum **D** || **1283** legis Dei] Dei legis **GDB**; Dei] *om.* **V**; et] *om.* **W** || **1284/1285** et – Domini] *om.* **CJ** || **1285** edictum] dictum **W**

eum? Surrexit | *Mathatias et dixit:* | *Ve michi, utquid natus sum* M 70v
videre contricionem populi mei. | *Que erat libera, facta est ancilla.* E 51v
Quid ergo nobis adhuc vivere? Et scidit vestimenta sua et J 251rb
operuerunt se ciliciis planxeruntque valde. Et dixit magna voce:
Etsi omnes gentes regi obediunt, non est nobis utile relinquere legem et iusticias Dei. Non audiemus verba regis nec sacrificabimus transgredientes legis nostre mandata, ut eamus altera via, ut primi Machabeorum primo et II capitulis. Et sequitur ibidem: *Vos ergo filii con*|*fortamini et viriliter agite in lege, quia – cum feceritis,* G 180va
que vobis precepta sunt a Domino Deo vestro – *in ipsa gloriosi eritis.* Sic legitur de Eleazaro, 2[i] Machabeorum VI, et de septem fratribus cum matre, ibi VII. Ymmo *omnes, qui placuerunt Deo, per multas tribulaciones transierunt fideles*; *et nos ergo non ulciscamur nos pro hiis, que patimur, sed reputantes*
peccatis nostris hec ipsa minora | *supplicia esse*, | ut Iudith VIII. K 219vb
Nolite ergo timere eos, qui occidunt corpus. Capillus capitis vestri B 157v
non peribit sine patre vestro, sed *in paciencia vestra possidebitis animas vestras.*

XXIII[us]. Ad raciones, in quibus se fundare conantur predicti presumtores, facile est respondere. Unde principaliter allegant pro se illud Iohannis VI: *Nisi*

1286/1292 Surrexit – via] I Mach. 2, 1.7.11.13-14.19.21-22 || **1293/1294** Vos – quia] I Mach. 2, 64 || **1294/1295** cum – sunt] Luc. 17, 10 || **1295/1296** in – eritis] I Mach. 2, 64 || **1296** 2i – VI] *cfr.* II Mach. 6, 18 *seqq.* || **1297** ibi VII] *cfr.* II Mach. 7, 1 *seqq.* || **1297/1298** omnes – fideles] Iudith 8, 23 || **1298/1300** et – esse] Iudith 8, 26-27 || **1301** Nolite – corpus] Matth. 10, 28 || **1301/1302** Capillus – peribit] Luc. 21, 18 || **1302/1303** in – vestras] Luc. 21, 19 || **1305/1323** Ad – eis] *cfr.* HARDT (col. 589); MANSI (col. 159) || **1307/1309** Nisi – vobis] Ioh. 6, 54

1286 eum] tunc **J** || **1287** est] autem **E** || **1288** nobis adhuc] adhuc nobis **DCJ** || **1292** ut[1]] et **D** || **1293** et – capitulis] capitulo et II **L** II capitulis] capitulo II[o] **B**;ibidem] idem **V** || **1294** ergo] autem **L** || **1295** a] et **D** || **1296** Sic] sicut **D**;2i] Prima secundi **M**;VI] VII **W** || **1297** ibi] *om.* **V** || **1299** non] *om.* **W** || **1302** vestra] *om.* **J** || **1303** vestras] vestras etc **DB** || **1305** XXIIIus] *om.* **M**, *in marg.* **EF**, Vicesimo tercio **W**;fundare conantur] conantur fundare **L**;conantur] ponantur **U**, *om.* **M** || **1307** illud Iohannis] Cristi **V**

manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem, non habebitis vitam in vobis, ad quam respondet sanctus Thomas in Gloza super eodem verbo dicens, quod qui soli corpori conmunicat, non tamen facit propter hoc contra
D 190v sententiam Domini. | Reddit racionem dicens, quod qui conmunicat corpori, conmunicat sagwini, cum sub utraque
F 19v specie | totus | Cristus contineatur. Rychardus de Media |
G 180vb Villa dicit, „quod illa auctoritas intelligitur de manducacione
L 250vb | et potacione spirituali“. Et hoc eciam habetur ex dic|tis
C 175v Augustini. Et quod opporteat dictam auctoritatem exponere
W 262r de manducacione et po|tacione spirituali, swadetur ex eo,
U 86v quod „nisi“ dicit necessitatem, eucaristia autem licet sit necessaria voto, non tamen ponitur sacramentum necessitatis. Sed manducacio et potacio spiritualis est simpliciter stante lege de necessitate salutis, quam illi faciunt, qui manent in Cristo et Cristus in eis.

J 251va XXIIII[us]. Allegant primo pro se | doctores sanctum Thomam. Manifeste patet parte III, questione LXXIII, *De eucaristia*, quod ipse loquitur in casu, cum nocumentum
K 220ra timeatur, scilicet cum conmunicandus esset infirmus, | cui

---

1310/1314 quod – contineatur] *cfr.* THOM. AQ., *Super Ioh*. lectura 6, lectio 7, 2 (p. 183); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 244) || **1315/1316** quod – spirituali] RICHARD. MED., *Sent.* d. 11, a. 4, q. 6 (f. 146[b]) || **1317** Augustini] *cfr.* AUG., *In evang. Ioh.* 26, 17-19 (p. 268-269); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 240-241) || **1322/1323** qui – eis] *cfr.* AUG., *In evang. Ioh.* 26, 18 (p. 269); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 241)

1308/1309 eius – vobis] etc **L** || **1309** non – vobis] etc **B** || **1312** quod qui] quidquid **M** || **1313** sagwini] et sagwini **F** || **1314** totus Cristus] Cristus totus **J** || **1315** dicit] *om.* **E**; illa] *om.* **K** intelligitur] intelligatur **D** || **1316** potacione] bibicione **L** || **1318** po – tacione] bibicione **J** || **1319** nisi] *om.* **D**; sit] *om.* **G** || **1321** simpliciter] semper **D** || **1323** eis] eis etc **D** || **1325** XXIIIIus] Vicesimus tercius **DM**, *in marg.* **E**, *om.* **F**, Sequitur alter. Vicesimus quartus **K**, Vicesimo quarto **W**; primo] *om.* **B**; primo – se] pro se primo **L**; pro] *om.* **V**; doctores] doctores primo **B**, doctorem **J** || **1326** parte III] tercia parte **D**;LXXIII] LXXVI **B**, LXIII **W**

vinum noceret. Dicit tamen, „quod vinum in modica quantitate sumptum non potest egrotanti multum nocere“. Sic videmus, quod cum timeatur de vomitu infirmi, quod nec sub specie panis de facili sibi | porrigitur corpus Cristi, sed inducitur, ut fidem habeat et votum sive desiderium sacramentum percipiendi. Et idem, questione LXXX, *De usu huius sacramenti*, articulo | XII dicit, „quod in quibusdam ecclesiis | observatur, ut populo sagwis sumendus non detur“. Ecce non dicit ipse esse generalem | ritum, quod non detur populo, sed | quarundam ecclesiarum, nec ipse improbat, condempnat seu hereticat practicam istam ewangelicam. Sicut de quo Deus doleat, cuius est veritas hec et praxis, doctores facere videntur quasi volentes ad libitum ipsorum limitare, cum tamen dicat Apostolus, I Tymotei VI: *Si quis aliter docet et non acquiescit sermonibus Domini nostri Iesu Cristi et ei, que secundum pyetatem est, doctrine, superbus est* (scilicet talis doctor) *nichil sciens.* Unde dicit I[a] Corinthiorum III: *Dei enim sumus adiutores* et alibi *non ad destruccionem, sed edificacionem*, de quibus magis infra patebit circa finem. Ideo

E 52r
G 181ra
V 58r
B 158r
M 71r

1329/1330 quod – nocere] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 74, a. 1 (p. 439[a]); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) || **1335/1337** quod – detur] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 12 (p. 503[b]) || **1343/1345** Si – sciens] I Tim. 6, 3-4 || **1346** Dei – adiutores] I Cor. 3, 9 || **1346/1347** non – edificacionem] II Cor. 13, 10

1331 vomitu] vomito **C** || **1332** de – sibi] sibi de facile **L** || **1335** huius] *om.* **D**; XII] II[o] **CJ** || **1336** sumendus] *om.* **G** || **1337** non dicit] dicit quod **L**; non[1] – ipse] ipse non dicit **DB** || **1339** improbat condempnat] condempnat, reprobat **V**;seu] sive **V** || **1341** et] *om.* **J**; volentes] vellentes **GUDCJBLEFW**, nolentes **V**, vellent **K**; ad libitum] *om.* **V** || **1342** Tymotei] ad Thimotheum **J** Tymotei VI] *signo carente in marg. super. add.*: Prima Thimotei 6[o]: Devitans prophanas vocum novitates et opposiciones falsi nominis sciencie, quam quidam promittentes circa fidem exciderunt **M** || **1344** que] quia **F** || **1345** scilicet] sed **L**; dicit] dicit Apostolus **E** Corinthiorum] ad Corinthios **UMJFK** || **1346** III] VI **W**;ad] *om.* **CJ** || **1347** edificacionem] ad edificacionem **DLK**; magis infra] infra magis **B**;circa] et circa **K**

F 20r dicit | Colossensium II: *Videte, ne quis vos decipiat per phylosphiam et inanem fallaciam secundum tradicionem hominum.* Illis enim imprecatur eternum ve, Ecclesiastici XLI, ubi dicitur: *Ve vobis, viri impii, qui dereliquistis legem Domini altissimi, et si nati fueritis, in malediccione nascemini, et si mortui*
G 181rb *fueritis, in malediccione* | *erit pars vestra. Durum est enim contra*
K 220rb *sti*|*mulum recalcitrare. Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur; super quem vero ceciderit, conteret eum,* ut Mathei
D 191r XXI. Unde dixit discipulis suis, Mathei X: | *Si quis non*
W 262v *receperit vos* | *neque audierit sermones vestros, amen dico vobis:* |
J 251vb *tollerabilius erit terre Sodomorum et Gomorreorum* etc. Quid ergo
U 87r illis, qui istis novissimis temporibus | periculosissimis non
L 251ra solum | non recipiunt verbis et factis sermones apostolorum et ritum ipsorum, sed et blasphemant, hereticant et condempnant? Durissima sequetur eis pena. Potentes enim potenter tormenta sustinebunt, ut dicit Sapiens.

De alio dicitur, quod non solum Richardus, ymmo nullus sane mentis ignorat, quod dicta auctoritas intelligitur

---

1348/1349 Videte – hominum] Col. 2, 8 || **1351/1353** Ve – vestra] Eccli. 41, 11-12 || **1353/1354** Durum – recalcitrare] Act. 26, 14 || **1354/1355** Et – eum] Matth. 21, 44 || **1356/1357** Si – vestros] Matth. 10, 14 || **1357/1358** amen – Gomorreorum] Matth. 10, 15 || **1362/1363** Durissima – sustinebunt] *cfr.* Sap. 6, 6-7

1348 Colossensium] ad Colossenses **UMK**; Videte] *ad verbum* Videte *in marg. sin. add.*: Sicut ergo accepistis Iesum Cristum Dominum nostrum, in ipso ambulate radicati et superedificati in Cristo et confirmati in fide eius sicud et didicistis habundantes in illo in graciarum accione. Videte etc **M**; decipiat] decipiat *suprascriptum* seducat **M** || **1349** hominum] *ad verbum* hominum *in marg. dex. add.* secundum elementa huius mundi, *suprascriptum* et non secundum Cristum **M** || **1350** imprecatur] interpretatur **DM** || **1351** viri] *om.* **K** || **1351/1352** Domini altissimi] altissimi Domini **L** || **1354** recalcitrare] calcitrare **J**; Et] *om.* **B**; istum] *om.* **V** || **1355** vero] *om.* **BK** || **1356** XXI] XX° **CJ**; dixit discipulis] discipulis dixit **M** || **1357** receperit] recepit **V**; amen] amen, amen **D** || **1358** et] *om.* **L** || **1359** istis novissimis] novissimis istis **L** || **1360** et] sed **B** || **1361** et[1] – ipsorum] *om.* **L** || **1362** sequetur] sequatur **CJ**; eis] eos **VDJE** || **1364** dicitur] *om.* **L** || **1365** intelligitur] intelligatur **UVDMCJBLEFKW**

spiritualiter, quia „caro non prodest quidquam“, „id est carnalis intellectus. Carnalem intellectum vocat eorum intelligenciam, qui credunt corpus Cristi per partes | dividi.“ B 158v
„De hoc enim Cristus reprehendit Iudeos, qui tale suum corpus intelligere volebant, | quod caro sua esset dentibus G 181va
laceranda“, ex quo „fuerunt | scandalizati credentes, quod C 176r
vellet dare carnem suam propriam sicut venditor in | E 52v
maccello, et ipsi ex hoc recesserunt ab eo“. Sic glozant Albertus, Gwilhelmus. Et est Gloza De consecracione, distinccione II, *Prima*: Sed „spiritus, id est spiritualis intellectus,“ est, qui iustificat, quasi diceret: „Non in eadem specie vel grossicie et representacione, | qua me videtis et F 20v
qua me pati videbitis, nam manducabitis carnem meam | et K 220va
sagwinem meum bibetis, sed in sacramento,“ ut in Gloza dicti canoni *Prima*. Et ita intelligit Augustinus, quem allegant doctores, ut manifeste patet in dicto canone *Prima*, ubi sic dicit inter cetera: „Spiritualiter intelligite, que locutus sum. Non hoc corpus, quod videtis, manducaturi estis et | bibituri M 71v
illum sagwinem, quem effusuri sunt, qui me crucifigent. Vobis sacramentum aliquod conmendavi.“ Ymmo secundum

1366 caro – quidquam] De consecr. D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330 || **1366/1368** id – dividi] De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘caro autem’ (col. 1934) || **1369/1371** De – laceranda] ALBERT. M., *Sacr*. d. 6, tr. 2, c. 2 (p. 390[b]) || **1371/1373** fuerunt – eo] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 256v[b]) || **1375/1376** spiritus – intellectus] De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘Spiritus’ (col. 1934) || **1376/1379** Non – sacramento] De consecr. D. 2 c. 44, glossa ad ‘hoc corpus’ (col. 1934) || **1382/1385** Spiritualiter – conmendavi] D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330

1366 est] *om.* **K** || **1368** intelligenciam] *om.* **L** || **1369** qui] quod **L** tale] taliter **B** || **1370** corpus] *om.* **L**; quod] quia **M**; esset] est **E** || **1372** dare] *om.* **CJ**; propriam] propriam dare **CJ** || **1373** ipsi] ibi **U** glozant] glosat **CJ** || **1374** Gloza] *om.* **E** || **1375** Prima] canone Prima **M**; Sed] Si **D** || **1376** iustificat] iustificat *supracriptum* vivificat prodest ad salutem **M**, vivificat **J**; in] *om.* **M** || **1377** qua] quasi **B**; et[2]] in **CJ** || **1378** nam] *om.* **L** || **1379** sed] *om.* **V** || **1380/1381** Et – Prima] *om.* **JL** || **1380** intelligit] intellexit **V**; Augustinus] Augustinus distinccione II **M** || **1381** canone] capitulo **M** || **1383** bibituri] bibituri estis **E**

Glozam ordinariam Mathei XVII super isto *Et transfiguratus*
V 58v *est* etc.: „Illud corpus, | quod habuit per naturam, dedit
G 181vb discipulis suis in cena, non mortale, | non corruptibile“. Ex
quo patet, quod non intelligit Augustinus necessitate exclusa,
sic spiritualiter tantum, scilicet excluso sacramento. Ymmo
secundum Gwilhelmum „aliqui heretici ex hiis verbis: *Spiritus*
et vita sunt volebant probare, quod erat tantum caro
J 252ra spiritualiter | intellecta. Sed male, quia per illud verbum
W 263r spiritus et vita non negatur, quin realiter sit ibi vera caro, |
non ut cibus corporis et ventris, sed ut cibus anime et
mentis.“ Hec ille.

Unde Mathei XV dixit Petrus: *Edissere nobis parabolam istam*,
volens secundum Glozam interliniarem „quasi mistica esset
intelligencia“. Ideo dixit Salvator: *Adhuc et vos sine intellectu*
D 191v *estis*? „Id est putatis | misticum, quod est proprie | dictum.“
U 87v Unde dicitur in Gloza | extraordinaria ibidem: In hoc nos
B 159r percutimur, qui plana Cristi verba multipliciter exponimus
pro moribus nostris, ut illud de non possidendo argento et
K 220vb non habendis | duabus tunicis et ceteris moralibus.
Concordat supra Augustinus in Encheridion et dicit
Ieronimus ibidem ordinarie, „quod aperte dictum est, putant

1386/1387 Et – est] Matth. 17, 2 || **1387/1388** Illud – corruptibile] *Gloss. ord.* Matth. 17, 2 ad ‘transfiguratus’ (col. 288) || **1391/1396** aliqui – mentis] GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 256v[b]) || **1391/1392** Spiritus – sunt] Ioh. 6, 64 || **1397** Edissere – istam] Matth. 15, 15 || **1398/1399** quasi – intelligencia] *Gloss. int.* Matth. 15, 15 (col. 265-266) || **1399/1400** Adhuc – estis] Matth. 15, 16 || **1400** Id – dictum] *Gloss. int.* Matth. 15, 16 (col. 265-266) || **1401/1404** In – moralibus] *non inveni* || **1403/1404** de – tunicis] *cfr.* Matth. 10, 9-10 || **1405** Augustinus – Encheridion] *cfr.* AUG., *Enchir.* 80 (p. 93-94); *vide supra p. 137, 165* || **1406/1409** quod – intelligi] *Gloss. ord.* Matth. 15, 15 ad ‘Edissere’ (col. 265)

1386 ordinariam] *om.* **W**; isto] istud **J**; Et] *om.* **MW** || **1391** verbis] *om.* **K** || **1392/1394** volebant – vita] *om.* **D** || **1392** tantum] tantummodo **B** || **1393** illud] hoc **L** || **1394** realiter – vera] sit ibi realiter **L** || **1396** Hec ille] *om.* **L** || **1401** extraordinaria] ordinaria **L** || **1402** percutimur] *om.* **B**; verba] *om.* **K**; multipliciter] *om.* **M** || **1403** pro – nostris] *om.* **L**;ut] unde **B**

apostoli per parabolam dictum. | Viciosus est | auditor, qui L 251rb
vel obscura manifeste vel manifeste dicta obscure vult G 182ra
intelligi.“ Unde exponens ibidem Salvator dixit: *Non*
1410 *intelligitis, quia omne, quod in os intrat,* | *in ventrem vadit et in* F 21r
secessum emittitur? Ecce non exposuit verba sua parabolice sive
mistice, sicut discipuli intellexerunt, sed ad literam.

Sic suomodo simpliciter et plane dixit: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem* etc., quod postea
1415 exponens dixit: *Spiritus et vita sunt.* Et ad quem sensum intellexit, hoc aperuit, cum in cena discipulis suum corpus seorsum et sagwinem seorsum ministravit. Non enim tunc
dixit: | Credite tantum et manducastis, sed: *Accipite et dividite* E 53r
inter vos, hoc est corpus meum; similiter et calicem. Sic et sanctus
1420 Paulus et primitiva ecclesia intellexerunt. Et quis audet nunc aliter exponere et pervertere ewangelium Cristi, nisi esset Anticristus et anathema, Galatarum I^{o}?

„Si autem articulus necessitatis et non contemptus religionis
sacramentum | excluderet, dicimus cum Augustino: Ut quid C 176v
1425 paras dentem et ventrem? Crede et | manducasti. Sicut et ille, G 182rb
in quo baptizmus non ex contemptu religionis, sed per articulum necessitatis excluditur, non ammittit fructum baptizmi, sed baptizatus baptizmo flamminis in Spiritu sancto
reputatur.“ Hec per Albertum. Sic patet intellectus | K 221ra

---

1409/1411 Non – emittitur] Matth. 15, 17 || **1413/1414** Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54 || **1415** Spiritus – sunt] Ioh. 6, 64 || **1418/1419** Accipite – calicem] Luc. 22, 17.19.20 || **1420/1422** Et – anathema] *cfr.* Gal. 1, 7-9 || **1423/1429** Si – reputatur] ALBERT. M., *Sacr*. d. 6, tr. 2, c. 1 (p. 367^{ab}); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v)

1407 per] *om.* **MJL**; dictum] dictam **VW** || **1408** manifeste^{2}] manifesta **E**; vult] *om.* **B** || **1410** quia] *om.* **J** || **1411** exposuit] exponit **B** || **1413** simpliciter – plane] plane et simpliciter **L**; et] *om.* **M** || **1414** Filii – sagwinem] *om.* **B**; hominis – sagwinem] *om.* **F**; et – sagwinem] *om.* **W**; eius sagwinem] *om.* **VJE** || **1415** Et] *om.* **M** || **1416** intellexit] dixit **J**; hoc aperuit] aperuit hoc **L**; discipulis] suis discipulis **B**, discipulis suis **L** || **1417** sagwinem] sanguinem suum **L** || **1418** tantum] *om.* **J** || **1419** est] est enim **DCL**, enim est **J** || **1420** primitiva] in primitiva **CJ** || **1422** Galatarum] ad Gallatas **UMFK** || **1428** baptizmo] baptismate **L** || **1429** Sic] Sicut **B**

J 252rb predictorum verborum et si quis velit aliter intelligere | et sine necessitate sacramentum excludere, non debet audiri, „tamquam ex propriis loquens,“ secundum Dyonisium supra, M 72r et | per doctores predicta verba exponentes, de quibus eciam supra.

W 263v Et quod | dicunt, | quod eucaristia licet sit necessaria voto B 159v etc., dicit Thomas, ubi supra, questione LXXIX, quod „spiritualis manducacio includit votum sive desiderium percipiendi hoc sacramentum. Et ideo sine voto percipiendi hoc sacramentum non potest haberi salus. Frustra autem V 59r esset votum, nisi impleretur, quando opportunitas ad|esset. | D 192r Et ideo manifestum est, quod homo tenetur hoc sacramentum sumere non solum ex statuto ecclesie, sed eciam ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam* F 21v *conmemoracionem*, | et: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis* U 88r | *et biberitis eius sagwinem* etc.“ Et sequitur per eundem: „Et G 182va ideo non potest esse laudabilis humilitas, sed contra | preceptum Cristi et ecclesie, si quis a conmunione abstineat. Non enim preceptum fuit centurioni, ut Cristum in sua domo reciperet.“ Et sequitur per eundem: Quantum ad adultos, utrumque, scilicet baptizmus et hoc sacramentum, est necessitatis. Et dicit, „quod peccatores magnum detrimentum paciuntur ex hoc, quod repelluntur a percepcione huius sacramenti; unde per hoc non sunt melioris condicionis. Et

---

1432 tamquam – loquens] *recte* SIM. CAS., *Gest. Dom.* l. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392); *vide supra p. 165* || **1437/1445** spiritualis – etc] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^{ab}) || **1445/1449** Et^{2} – reciperet] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^{b}) || **1449/1451** Quantum – necessitatis] *cfr. ibid.* || **1451/1455** quod – precepti] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502^{b})

1435 quod^{1}] *om.* **D** || **1436** ubi] *om.* **E**; LXXIX] LIX **W** || **1438** Et ideo] *om.* **CJ** || **1438/1439** Et – sacramentum] *om.* **DM** || **1438** voto] desiderio **L**; percipiendi^{2}] percipiendo **CJ** || **1439** hoc sacramentum] *om.* **V**; potest haberi] est **L**; salus] sanus **M** || **1444** et] ed ideo non **M** || **1444/1445** hominis – sagwinem] *om.* **BF** || **1445** et – sagwinem] *om.* **L**; biberitis eius] *om.* **D**; eius sagwinem] *om.* **VJ** || **1447** Cristi] *om.* **V**; quis] *om.* **D** || **1449** ad] *om.* **E** || **1452** ex hoc] *om.* **B**; repelluntur] depelluntur **W**

licet in peccatis permanentes non excusentur propter hoc a transgressione precepti.“ | Hec Thomas. L 251va

Et dicit Albertus: „Nec ista sunt ege|na elementa, de K 221rb quibus Paulus Galatarum IIII, sed pocius sunt elementa, in quorum effectu Deus constituit salutem nostram, quia quamvis talibus corporalibus elementis salutem non alligaverit, tamen in illis elementis salus invenitur et perditur vita, quando non requiruntur, nisi articulus necessitatis et non contemptus religionis elementum sacramentale excludat“.

Et si eucaristia non ponitur | sacramentum necessitatis, ut E 53v dicunt doctores, quare Innocencius Tercius, Extra, De penitenciis et remissionibus, omnibus precipit „ad minus in Pascha suscipi eucaristie sacramentum? Alioquin et vivens ab ingressu ecclesie arceatur | et moriens cristiana sepultura G 182vb careat.“ Quare videtur, | quod eucaristia cadit sub precepto, B 160r cuius oppositum pretendunt doctores. Et quia secundum Augustinum supra, Dominus cum dixit: *Nisi manducaveritis* etc., nobis sacramentum conmendavit, et secundum doctores ly „nisi“ dicit necessitatem, et sic cadit sub necessitate et precepto, eciam sicud baptizmus secundum Thomam supra et maxime quoad adultos, | sicut | ergo de baptizmo dicitur: J 252va W 264r

1456/1463 Nec – excludat] ALBERT. M., *Sacr*. d. 6, tr. 2, c. 1 (p. 365[b]); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42v) || **1466/1469** ad – careat] X 5.38.12, FRIEDBERG II, 887 || **1471/1472** Augustinum – etc] *cfr.* De consecr. D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, 1330; *vide supra p. 184* || **1471** Nisi manducaveritis] Ioh. 6, 54

1456 ista] illa **M**; elementa] alimenta **W**; de] *om.* **V** || **1457** Paulus] Paulus dicit **B**; Galatarum] ad Gallatas **UMLFK**, Gallatas **V**; sunt] *om.* **L** || **1458** effectu] *om.* **M** || **1459/1460** salutem – elementis] *om.* **E** || **1460** invenitur] inveniatur **F** || **1461** requiruntur] requirantur **F** || **1465** dicunt doctores] doctores dicunt **E**; Extra] Extra, ut dicunt doctores **D** || **1466** omnibus] hominibus **K**; precipit] precepit **EF** ad] et **B**; in] ad in **E** || **1467** suscipi eucaristie] eucaristie suscipi **D** eucaristie sacramentum] sacramentum eukaristie **W** || **1468** ecclesie] eukaristie **V**, *om.* **C** || **1471** manducaveritis] manducaveritis carnem Filii **JB**, carnem **K** || **1473** sic] *om.* **W**; sub – et[2]] ex necessitate sub **J** || **1475** maxime] maxime enim **F**; sicut] sic **D**

F 22r | *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest videre regnum Dei*; sic hic dicitur in materia conmunionis: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sagwinem* etc.

Sic est consimilis locucio: *Nisi iusticia vestra habundaverit plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum celorum,* Mathei V, ubi inter cetera Cristi mandata minima, secundum Crisostomum, quartum, scilicet de non iurare
K 221va omnino, ponitur, | cum dicit Dominus exprimens | iusticiam
C 177r antiquorum: *Iterum audistis, quia dictum est antiquis – non periurabis, reddes autem iuramentum Domino.* Subiungit statim,
U 88v D in quo nostra iusticia debet superhabundare, cum dicit: | *Ego*
192v *autem dico vobis non iurare* | *omnino* etc. Quod papa Extra, De
M 72v iureiurando, *Etsi Cristus*, dicit, quod „Cristus precepit |
G 183ra secundum ewangelicam veritatem, quod sermo vester esse debeat: est, est, non, non“, et tamen nichilominus in capitulo *Exconmunicamus*, Extra, De hereticis, et in capitulo *Etsi questiones*, Extra, De symonia, pro heresi condempnat.

1476/1477 Nisi – Dei] Ioh. 3, 5 || **1477/1478** Nisi – sagwinem] Ioh. 6, 54 || **1479/1481** Nisi – celorum] Matth. 5, 20 || **1482/1487** Crisostomum – etc] *cfr.* Ps. Chrysost., *In Matth.* 12 (col. 697) || **1484/1485** Iterum – Domino] Matth. 5, 33 || **1486/1487** Ego – omnino] Matth. 5, 34 || **1488/1490** Cristus[2] – non[2]] X 2.24.26, Friedberg II, 369 || **1491** Exconmunicamus – hereticis] *cfr.* X 5.7.13, Friedberg II, 787-789 || **1491/1492** Etsi – symonia] *cfr.* X 5.3.18, Friedberg II, 754-755

1476 sancto] *om.* **BL**;potest] *om.* **B** || **1477** videre] introire in **L**;hic] *om.* **U** || **1478** Filii hominis] etc **J**; hominis – sagwinem] *om.* **B**; et – sagwinem] *om.* **L**;eius sagwinem] *om.* **W**;etc] *om.* **J** || **1479** iusticia – habundaverit] habundaverit iusticia vestra **L** || **1481** Mathei V] *om.* **V**;V] VI **U**;Cristi] decem **D** || **1482** quartum scilicet] *om.* **CJ**;de] *om.* **B** || **1483** exprimens] exponens **W** || **1485** reddes] reddas **CJLFK** iuramentum] iuramenta **E**; Domino] tuo Domino **F**; Subiungit] subdit **V** || **1486** superhabundare] habundare **L**;cum dicit] *om.* **G** || **1487** etc] *om.* **K**;Quod] Quod quidam **F** || **1489** sermo vester] vester sermo **B** || **1490** et] *om.* **MW** || **1491** et – capitulo] *om.* **J**

XXV^us^. Item allegant Apostolum I Corinthiorum XI, ubi dicit: *Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem* etc. Respondetur, quod licet Cristus post cenam ministravit hoc sacramentum sub utraque specie, non tamen precepit, quod post cenam vel quod sub utraque specie deinceps ab | omnibus sumeretur, sed hoc disposicioni apostolorum et suorum successorum reservavit, ut potest elici ex dictis Augustini Ad Ianuarium (supra allegatum) | in probacione 2^e^ conclusionis. Quia eciam Apostolus tunc non poterat illis totum agendi ordinem insinuare, post verba predicta subiunxit dicens: | *Cetera cum venero, ordinabo*. Eciam dici potest, quod qui conmunicat corpori, conmunicat et sagwini, et ergo sumere sub una specie tantum non est contra tradicionem Apostoli. Eciam secundum Allexandrum de Halys Dominus insinuat modum conficiendi et sumendi, ergo | convenienter | dispensavit sub duabus speciebus. V 59v B 160v L 251vb E 54r K 221vb

|XXVI^us^. Supra in responsione 2^e^ conclusionis dictum est de similitudine illa, scilicet sicut inmutatum est post cenam conmunicare, sic et inmutari potest, scilicet conmunicare sub | utraque specie, quod valde claudicat. Ubi patet per G 183rb F 22v W 264v

1494/1509 Item – speciebus] *cfr.* HARDT (col. 589-590); MANSI (col. 159) || **1495** Dominus – panem] I Cor. 11, 23 || **1501** Augustini – Ianuarium] AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233) = De consecr. D. 2 c. 54, FRIEDBERG I, 1334; *vide supra p. 126*; *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 228) || **1504** Cetera – ordinabo] I Cor. 11, 34 || **1507/1508** Allexandrum – Halys] *cfr.* ALEX. HAL., *Summa theol.* 4, q. 10, par. 5 (p. 352-354); *vide supra p. 130*

1494 XXVus] *in marg.* **EF**, Vicesimo quinto **W**; allegant] allegant pro se **F**; Corinthiorum] ad Corinthios **UMJFK** || **1497** quod] *om.* **CJ** || **1498** quod] *om.* **CJK**; deinceps] ut deinceps **CJ** || **1499** omnibus] hominibus **BW**; apostolorum] discipulorum **L** || **1500** ut] quod **K** || **1501** supra allegatum] *om.* **E** || **1502** Apostolus tunc] tunc Apostolus **D**; tunc] *om.* **L** || **1504** subiunxit] subiungit **J**; dicens] *om.* **L**; Cetera] Et cetera **UCJ** || **1506** et] *om.* **D**; tantum] *om.* **J** || **1506/1507** contra tradicionem] contra dicionem **V** || **1508** conficiendi – sumendi] sumendi et conficiendi **B**; ergo] et ergo **V** || **1511** XXVIus] *in marg.* **EF**, Vicesimo sexto **W**; est] *om.* **C** || **1512** est] est illud **CJ** || **1513** sic et] et sic **D**

Augustinum, quod bene verum est, quod non precepit Dominus, quod semper post alios cibos sumeretur, sed si Dominus hoc monuisset, nemo inmutasset, ut ibi. Sed quod homo tenetur hoc sacramentum sumere ex mandato Domini dicentis: *Hoc facite in meam conmemoracionem* et iterum: *Nisi manducaveritis* etc., patet manifeste supra in responsione
J 252vb precedentis conclusionis | per sanctum Thomam et alios, ut ibi. Et sic dicit Lira, I Corinthiorum XI, quod Apostolus ibi arguit Corinthios de hoc, quod male se habebant circa sacramentum eucaristie quantum ad cibum, quia aliqui eorum pransi sumebant. Ideo dicit: Quid dicam vobis super hoc facto? Laudo vos de hoc? Interrogative dicit et respondet: In hoc non laudo. Post hoc ostendit huius sacramenti dignitatem, institucionem et usum ecclesie circa
U 89r sacramentum, inducens fideles ad eius | debitam
G 183va sumpcionem, ibi: *Hoc facite, quocienscunque biberitis, in meam* | *conmemoracionem*, ita quod bene quinquies facit mencionem
D 193r de manducacione | et bibicione calicis et de hoc non reprehendit eos. „Nullo enim modo, quod dominus iubet, servus bonus prohibet," ut supra.

1515/1517 quod[2] – inmutasset] *cfr.* AUG., *Epist.* 54, 8 (p. 232-233) || **1519** Hoc – conmemoracionem] Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24 || **1519/1520** Nisi manducaveritis] Ioh. 6, 54 || **1525/1527** Quid – laudo] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 11, 22 ad 'Quid dicam vobis', 'Laudo vos', 'In hoc non' (col. 291) || **1527/1530** Post – sumpcionem] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 11, 23 ad 'Ego enim' (col. 291) || **1530/1531** Hoc – conmemoracionem] I Cor. 11, 25 || **1533/1534** Nullo – prohibet] C. 28 q. 1 c. 9, FRIEDBERG I, 1083; *vide supra p. 127*

1515 quod[1]] *om.* **D** || **1516** Dominus] *om.* **B**; quod] quod non **L**; sed] et **V** || **1517** inmutasset] hoc mutasset **K** || **1519** in – conmemoracionem] etc **DBF**, *om.* **V**; conmemoracionem] conmemoracionem etc **MJL**, etc **K** || **1520** etc] carnem Filii etc **J**, carnem etc **MK**, *om.* **L**; manifeste supra] eciam supra manifeste **U** || **1522** sic] sicut **J**; Corinthiorum] ad Corinthios **UMJLFK**; XI] X **F** ibi[2]] ubi **V** || **1522/1523** ibi arguit] arguit ibi **DE** || **1524** quia] quod **D** || **1525** pransi] perverse **B**, *om.* **V** || **1530** sumpcionem] suscepcionem **V** || **1532** et[2]] *om.* **V** || **1533** dominus] Deus **J** || **1534** bonus] *om.* **G**

Et quia | secundum Thomam, supra, mandatum est B 161r
Domini dicentis: *Hoc facite in meam conmemoracionem* | et K 222ra
iterum: *Nisi manducaveritis carnem* etc. et per doctores | C 177v
dicentes, quod nisi dicit necessitatem, si ergo Apostolus sic disposuit Corinthiis huiusmodi usum sacramenti et sic habuit dispositum ecclesia primitiva et ordinatum, sicut concedunt doctores tamquam manifestum in principio | tercie M 73r
conclusionis et in presenti responsione dicunt, quod hoc reservavit disposicioni apostolorum, mirum ultra modum, quare doctores huiusmodi disposicionem nituntur impedire, quam apostoli in primitiva ecclesia ordinaverunt, | cum a F 23r
fidelibus sic sumeretur sub utraque specie, ut per se fatentur, et nichilominus condempnare sub pretextu conswetudinis | L 252ra
eorum, que tamen non liberabit, sed *veritas liberabit vos*?

Allegant postea Allexandrum de Halis: Si velit Allexander cum doctoribus, quod conficientes sic debent sumere, aliis tamen fidelibus non exclusis, | bene; si autem volunt, quod G 183vb
conficientes tantum, habent contra eos ecclesiam primitivam, | que omnibus fidelibus sic ministravit, | ut sepe dictum est E 54v
supra. Ideo dicit Iohannis XVII: *Non pro eis rogo tantum, sed* W 265r
pro eis, qui crediturі sunt per verbum eorum in me. Et | Marci V 60r
XIII dicitur: *Quod autem dico vobis, omnibus dico: vigilate*, ubi dicit Lira: „Ostendens, quod non loquebatur pro discipulis

---

1535 secundum Thomam] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80, a. 11 (p. 502[ab]); *vide supra p. 187* || **1536** Hoc – conmemoracionem] Luc. 22, 19; I Cor. 11, 25 || **1537** Nisi – carnem] Ioh. 6, 54 || **1548** veritas – vos] Ioh. 8, 32 || **1549** Allexandrum – Halis] *vide supra p. 129-130* || **1554/1555** Non – me] Ioh. 17, 20 || **1556** Quod – vigilate] Marc. 13, 37 || **1557/1558** Ostendens – futuris] NICOL. LIR., *Postil. ad Marc.* 13, 37 ad 'Quod autem vobis' (col. 621)

1535 Et – supra] *om.* **E** || **1536** conmemoracionem] conmemoracionem etc **J** || **1537** carnem] carnem Filii hominis **LF**, *om.* **UDMCJEKW**; carnem etc] *om.* **VB** || **1538** dicentes] *om.* **K** || **1540** ecclesia] in ecclesia **M** || **1545** a] *om.* **J** || **1547** sub pretextu] *om.* **B** || **1550** quod] quod cum **W**; sic debent] debent sic **CJ** || **1551** bene] unde eciam **B** || **1553** fidelibus] *om.* **G** || **1554** supra] *om.* **V**; Ideo] Unde **ME**; dicit] dicitur **B** || **1556** dicitur] *om.* **M**; dico vobis] vobis dico **L**

tantum, sed pro omnibus fidelibus presentibus et futuris." Ideo dicit Crisostomus, quod Cristus „docuit apostolos XII et sub apostolis LXXII et ceteros cristianos". Unde post resurreccionem suam dixit, Mathei ultimo: *Docentes eos servare,*
K 222rb *quecumque mandavi vobis*, | „videlicet," secundum Liram |
J 253ra „sacramenta a Cristo instituta et alia ad fidem katholicam
B 161v pertinencia". Non enim dixit, Iohannis ultimo: Petre, | amas me, pasce teipsum tantum, sed: *Pasce oves meas*. *Pascite ergo, qui est in vobis gregem Dei*, I Petri ultimo.

XXVII[us]. Item allegant Gelasium papam, qui dicere videtur, quod sumentes sub specie panis tantum iudicantur rei peccati
U 89v sacrilegii, „quia divisio unius eiusdemque mi|sterii sine
G 184ra grandi sacrilegio non potest provenire". | Respondetur secundum eosdem doctores, Allexandrum de Halis et sanctum Thomam et glozatores Decreti, quod canon ille intelligitur de conficientibus. Et secundum sanctum Thomam

1559/1560 docuit – cristianos] Ps. Chrysost., *In Matth.* 3 (col. 649) || **1561/1562** Docentes – vobis] Matth. 28, 20 || **1562/1564** videlicet – pertinencia] Nicol. Lir., *Postil. ad Matth.* 28, 20 ad 'docentes eos seruare omnia' (col. 472) || **1565** Pasce – meas] Ioh. 21, 17 || **1565/1566** Pascite – Dei] I Petr. 5, 2 || **1568/1587** Item – acquiescere] *cfr.* Hardt (col. 590-592); Mansi (col. 159-160) || **1570/1571** quia – provenire] De consecr. D. 2 c. 12, Friedberg I, 1318; *cfr.* Iac., *Pius Iesus* (p. 82); *cfr.* Hus, *Sang. Christ.* (f. 42v); *cfr.* Petr. Pulk., *Conf.* (p. 246) || **1573/1574** canon – conficientibus] *cfr.* Andr. Brod., *Utrum licitum* (p. 164-165); *cfr.* Petr. Pulk., *Conf.* (p. 245)

1558 tantum] *del.* **L**;et] aut **L** || **1560** apostolis] apostolos **E**;LXXII] septuaginta discipulos *Ps. Chrysost.* || **1561** eos] vos **B** || **1562** videlicet] patet **B** || **1564** enim] autem **W**;dixit] Cristus **B**, *om.* **L** || **1565** teipsum tantum] temetipsum **D**, tantum teipsum **B** tantum] *om.* **L** || **1566** est] *om.* **DJ**; est – vobis] in vobis est **L**; I – ultimo] *om.* **L**; ultimo] ultimo etc **KW** || **1568** XXVIIus] *in marg.* **EF**, Vicesimo septimo **W** || **1570** eiusdemque] eiusque **C** || **1571** provenire] pervenire **M** || **1572** et] *om.* **L** || **1573** sanctum] secundum **DJ** || **1574** sanctum] *om.* **J**

„perfeccio sacramenti non est in usu fidelium, sed in consecracione materie. Et ideo nichil derogat perfeccioni huius sacramenti, | si populus sumat sub specie panis, dummodo sacerdos consecrans sumat sub utraque specie." D 193v

Item si forte arguitur, quod sumpcio sub utraque specie sit maioris meriti, ut concedat Allexander de Halis, ergo sic sumi debet, respondetur, quod licet staret | sumpcionem sub utraque specie esse maioris meriti racione augmentacionis devocionis, tamen videtur, quod sumere sub una specie tantum obediendo in hoc laudabili et approbate conswetudini ecclesie sit in laicis maioris meriti, quam exigere vel sumere sub utraque specie, quia *quasi scelus ydolatrie est nolle acquiescere.* F 23v

| XXVIII^us^. Gelasius papa nullam facit mencionem de conficientibus, sed de sumentibus, cum dicit: „Comperimus, quod quidam sumpta tantummodo corporis sacri porcione." Et sequitur: „Aut integra sacramenta percipiant" etc. Et quare sacerdos | in sumendo non integrum | conmiteret sacrilegium et non laicus, non videtur racio, | cum racione conmunicacionis | non est sacerdos preferendus nec econverso, sed qui se melius per devocionem disponit. K 222va W 265v L 252rb G 184rb M 73v

1575/1578 perfeccio – specie] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 80. a. 12 (p. 503^b^); *cfr.* PETR. PULK., *Conf.* (p. 246) || **1579/1580** sumpcio – Halis] *non inveni* || **1586/1587** quasi – acquiescere] I Reg. 15, 23 || **1590/1591** Comperimus – porcione] De consecr. D. 2 c. 12, FRIEDBERG I, 1318; *cfr.* IAC., *Pius Iesus* (p. 82); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 42r) || **1592** Aut – percipiant] *ibid.*

1577 huius sacramenti] sacramenti huius **L** || **1580/1582** ut – meriti] *om.* **G** || **1580** concedat] concedit **DJL** || **1582** augmentacionis] maioris augmentacionis **K** || **1583** quod] *om.* **L**;una] *om.* **B** || **1585** exigere – sumere] sumere vel exigere **J**;vel] et **W** || **1586** est] *om.* **CJ** || **1589** XXVIIIus] XXXVIII *in marg.* **E**, *in marg.* **F**, Vicesimo octavo **W**; nullam] non **G** || **1590** de] *om.* **D** Comperimus] *om.* **D** || **1591** tantummodo] tantum **LW**;sacri] sacra **L** || **1595** non – sacerdos] sacerdos non est **J**; preferendus] preferendus layco **F** || **1596** se] *om.* **W**;disponit] disposuit **D**

B 162r Sacerdos enim racione | caracteris conficit, sed racione devocionis conmunicat. „Sic man bonis sapiebat, prout
E 55r vo|lebant, *deserviens uniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur*“, ut Sapiencie XVI et Lira Numeri XI. 1600
Nec Gloza dicti canoni Comperimus excludit alios a
C 178r conficientibus, cum dicit: „Nam infirmus vel | sanus in necessitate sine vino sumere potest.“ Et sic excipit „necessitatem, que legem non habet“, de quo supra. Cristus enim non conficientibus, ymmo, secundum Gwilhelmum, 1605
laicis in personis laicalibus existentibus sic dedit et primitiva ecclesia sic tenuit. Et hoc *sufficit discipulo, ut sit sicut magister*
J 253rb *eius*, | Mathei X.

Et dicit Lira I Corinthiorum X, „quod eucaristie
U 90r sacramentum est quoddam | spirituale nutrimentum, et ideo 1610
fit sub duplici specie, scilicet potus et cibi, quia utrumque requiritur ad racionem nutrimenti perfecti“. Et Thomas, ubi supra, questione LXXIII manifeste dicit, „quod dicitur unum

---

1597/1598 Sacerdos – conmunicat] *cfr.* MATTH. JAN., *Regulae* l. 3, tr. 3, c. 13 (p. 105) || **1598/1600** Sic – convertebatur] NICOL. LIR., *Postil. ad Num.* 11, 6 ad ‘nihil alius respiciunt oculi nostri nisi man’ (col. 1233); *cfr.* Sap. 16, 21 || **1602/1603** Nam – potest] De consecr. D. 2 c. 12, glossa ad ‘aut integra’ (col. 1917) || **1604** necessitatem – habet] De consecr. D. 1 c. 11, FRIEDBERG I, 1297; *vide supra p. 142* || **1604/1606** Cristus – dedit] *cfr.* GUILL. MONT., *Sacr.* (f. 254r^{b}) || **1607/1608** sufficit – eius] Matth. 10, 25 || **1609/1612** quod – perfecti] NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 10, 16 ad ‘nonne communicatio’ (col. 278) || **1613/1621** quod – potus] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 73, a. 2 (p. 434^{a}); *cfr.* HUS, *Sang. Christ.* (f. 44r)

1597 sed] et **V**; racione^{2}] racione conmunicacionis **W** || **1598** man] manna **DM**, man *in marg.* id est manna **B**; man bonis] bonis man id est manna **J** || **1600** XVI] XI° **M**, XIII **J** || **1601** canoni] capituli **UW**; a] *om.* **B** || **1602/1603** in – vino] sine vino in necessitate **E** || **1603** necessitate] necessitatibus **D**; sine – potest] potest sine vino sumere **L** || **1605** enim] autem **W** || **1606** laicis] discipulis **M** || **1606/1607** primitiva ecclesia] ecclesia primitiva **L** || **1607/1608** magister eius] suus magister **L** || **1609** Corinthiorum] ad Corinthios **UMJLFK** || **1611** sub] de **L**; potus – cibi] cibi et potus **J** || **1612** requiritur] reperitur **M** || **1613** manifeste dicit] dicit manifeste **L**

| sacramentum, | quia ordinatur ad spiritualem refeccionem, V 60v
que corporali conformatur. Ad corporalem autem | K 222vb
refeccionem duo requiruntur, | scilicet cibus, qui est F 24r
alimentum siccum, et potus, qui est alimentum humidum; et G 184va
ideo eciam ad integritatem huius sacramenti duo concurrunt, scilicet spiritualis cibus et spiritualis potus, secundum illud Iohannis VI: *Caro mea vere est cibus et sagwis meus vere est potus*." Ideo questione LXXVI dicit, quod „hoc est conveniens usui huius sacramenti, ut seorsum exhibeatur fidelibus corpus Cristi in cibum et sagwis in potum," | de quo D 194r
multociens supra eciam per Gwilhelmum. Idem dicit Iulianus papa De consecracione, distinccione II, *Cum omne*: „Illud vero, quod pro conplemento conmunionis intinctam tradunt eucaristiam populis, nec hoc prolatum ex ewangelio testimonium receperunt." Et sequitur: „Seorsum enim panis et seorsum calicis conmendacio memoratur." Sic enim Cristus instituit et primitiva ecclesia tenuit, prout superius sepius patuit. | W 266r

Quod eciam maioris | meriti dicitur esse, prout allegant B 162v
doctores secundum Allexandrum de Halis, quamvis in isto dicto non est ipsis doctoribus famosus doctor, nec approbant sive recipiunt sicut superius in tercia conclusione eum | in G 184vb
eo, quod videbatur pro eis, tamquam famosum doctorem receperunt, hic autem glozant et sub specie obediencie

---

1620/1621 Caro – potus] Ioh. 6, 56 || **1621/1623** hoc – potum] THOM. AQ., *Summa theol.* 3, q. 76, a. 2 (p. 457[a]) || **1625/1628** Illud – receperunt] De consecr. D. 2 c. 7, FRIEDBERG I, 1316 || **1628/1629** Seorsum – memoratur] *ibid.* || **1632/1633** Quod – Halis] *cfr. supra p. 194* || **1635** superius – conclusione] *cfr. supra p. 129-130*

1614 quia] quod **D**;spiritualem refeccionem] refeccionem spiritualem **M** || **1615** corporali] corporale **D**; corporali conformatur] conformatur corporali **B** || **1617** est] *om.* **CJ** || **1620** Iohannis] *om.* **B**;et] *om.* **E** || **1621** est] *om.* **B** || **1624** supra eciam] eciam supra **L** || **1626** vero] *om.* **D** || **1627** prolatum] probatum **CJ** || **1629** Sic] Si **E** || **1630** primitiva] *om.* **J** || **1632** eciam] *om.* **M**; maioris] *om.* **V** esse] *om.* **D** || **1634** dicto] *om.* **V**; est] *om.* **M**; ipsis] cum ipsis **L** || **1636** eo] toto **W** || **1637** hic] hinc **B**

evadere nituntur. Cum tamen subditi non tenentur prelatis
K 223ra obedire, inquan|tum deviant a Cristo, I Corinthiorum XI:
Imitatores mei estote, sicut et ego Cristi. Inferiora enim
naturaliter imitantur superiora et in hoc consistit perfectio
L 252va eorum. | Primum autem verum exemplar imitationis est
Filius Dei, Iohannis I°: *Omnia per ipsum facta sunt*, propter
E 55v quod omnium perfeccio consistit in | imitacione huius
exemplaris. Ideo dicitur Mathei XIII in Omelia super illo:
Simile est regnum celorum homini, qui seminavit bonum semen
etc., quod „Cristus Petro mandat omnibusque in Petro:
M 74r *Sequere me*, ac si dicat: Imitando me michi | conformis
J 253va efficere. Insinuat hic Dominus loquens Moysi et in Moise |
cunctis ecclesie rectoribus: Omnia, inquit, facies ad exemplar,
U 90v quod tibi monstra|tum est in monte. Quid est | 'ad
F 24v exemplar'? Hoc est ad uniformitatem et hoc in monte, id est
in Cristo. Extra hunc montem precipicium est, digressio est,
in digressione distorcio, in distorcione dissimilitudo, in
G 185ra dissimilitudine deformitas, | in deformitate denique
monstrum invenitur, quoniam ipsa deformitas monstrum est.
Ergo si extra hunc montem es, extra formam es, quoniam
ipsa forma in monte, id est in Cristo, est. Omne enim

1640 Imitatores – Cristi] I Cor. 11, 1 || **1640/1645** Inferiora – exemplaris] *cfr.* NICOL. DRESD., *Sermo Nisi manducaveritis* (p. 184) || **1643** Omnia – sunt] Ioh. 1, 3 || **1646** Simile – semen] Matth. 13, 24 || **1647/1660** Cristus – facit] FOLC. SITT., *Hom.* (p. 325-326) || **1648** Sequere me] Act. 12, 8 || **1650/1651** Omnia – monte] *cfr.* Hebr. 8, 5; *cfr.* Ex. 25, 40

1638 evadere nituntur] nituntur evadere **L**;tenentur] teneantur **J** || **1639** inquan – tum] *om.* **D**; deviant] debeant **U**; Corinthiorum] ad Corinthios **UMLFK** || **1643** per – facta] facta per ipsum **D** || **1645** XIII] XIIII° **V**; in] *om.* **D**; super] supra **F**; illo] isto **UVDMCJBLEFKW** || **1646** bonum semen] semen bonum **B** || **1647** Petro[1]] in Petro **L**;in] *om.* **L** || **1648** dicat] diceret **B**, sic dicat **W**;michi] *om.* **E** || **1649** hic] hec **UVDMCJBLEFKW**;Moise] Moysi **V** || **1650** facies] facias **CB** || **1651/1652** Quid – monte] *om.* **V** || **1651** ad] aliud **M** || **1652** est[1]] *om.* **L**;hoc in] in hoc **J**;id est] hoc **J** || **1655** denique] *om.* **L** || **1656** ipsa] ipsarum **K**; monstrum[2]] *om.* **K** monstrum est] est monstrum **L** || **1657** Ergo] *om.* **K** || **1658** id est] et **D**;in[2]] *om.* **B**

membrum, quod suo capiti non congruit, a conformitate recedit, monstrum facit.“ Hec et plura alia ibi. Ipsi namque prelati non habent precipere, prout et quando eis placet, cum non sint Domini subditorum, sed eorum ministri, ut dicit Lira, I Corinthiorum III, super isto: *Omnia vestra sunt*, et Colossensium I super | isto: | *Cuius factus sum ego minister.* K 223rb

Relinquitur ergo, quod contra eorum inhibicionem sine trepidacione | fideles possunt accipere sacramentum, secundum quod superior, scilicet Cristus, instituit, quia „lex superioris per inferiorem tolli non potest,“ ut De eleccione, *Ne Romani*, | in Clementinis, „cum nec habeat imperium par in parem,“ ut Extra, De eleccione, *Innotuit*. „Unde Propheta ait: ‘Numquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea? Aut exaltabitur serra contra eum, qui trahit eam?’ Hiis | ita ex divina Scriptura conmemoratis sole clarius probavimus non posse quemquam, qui minoris auctoritatis est, eum, | qui | maioris potestatis et auctoritatis est, iudiciis suis adicere aut propriis diffinicionibus subiugare.“ Hec XXI distinccione, *Inferior*. Cum ergo Cristo data sit omnis potestas in celo et in terra, quis auderet eum sibi subiugare propriis suis B 163r D 194v W 266v V 61r G 185rb C 178v

1661/1662 cum – ministri] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad I Cor.* 3, 21 ad ‘omnia enim vestra sunt’ (col. 223); *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Col.* 1, 25 ad ‘factus sum ego’ (col. 616) || **1663** Omnia – sunt] I Cor. 3, 21 || **1664** Cuius – minister] Col. 1, 25 || **1667/1668** lex – potest] Clem. 1.3.2, FRIEDBERG II, 1135 || **1669/1670** cum – parem] X 1.6.20, FRIEDBERG II, 62 || **1670/1676** Unde – subiugare] D. 21 c. 4, FRIEDBERG I, 70 || **1677/1678** Cristo – terra] *cfr.* Matth. 28, 18

1662 Domini subditorum] subditorum Domini **J**;ministri] minister **B** || **1663** Corinthiorum] ad Corinthios **UMJLFK**; isto] illo **M**; et] *om.* **GCJB** || **1664** Colossensium] ad Colossenses **UMLFK**, Galatarum **D**; isto] illo **M** || **1665** inhibicionem] prohibicionem **L** || **1666** fideles possunt] possunt fideles **UVDMCJBLEFKW** || **1668** ut] *om.* **F** || **1669** nec] non **K**;habeat] habeant **M** || **1671** secat in] seccatur **D** || **1672** Hiis] *om.* **B**; ita] itaque **M** || **1673** clarius probavimus] probabilius clarius **B**; probavimus] probabimus **GUMLEFK**, probabilius **V** || **1674** non – quemquam] quemquam non posse **L**; est] *om.* **L** || **1674/1675** eum – est] *om.* **B** || **1675** potestatis – auctoritatis] auctoritatis et potestatis **D** || **1678** quis] *om.* **J**

diffinicionibus legem suam ewangelicam ad libitum ipsius limitando, nisi esset *filius perdicionis, qui extollitur super omne id, quod dicitur Deus*? Ille enim putabit se posse inmutare
F 25r tempora et leges, ut supra. „Quod enim Deus instituit, | nephas est crimen appellari. Cum non possint inter peccata deputari, que lex precipit. Quia quidquid bene gestum fuerit et secundum precepta legalia custoditum, non potest facientibus deperire," ut XXVI distinccione, *Deinde*. Pre
L 252vb omnibus ergo audiendus est Cristus, ut supra | secundum
E 56r Symonem de Cassia et in Concordanciis. Ymmo | non debet
K 223va esse nobis vilioris | condicionis quam Pilatus, qui Iohannis
J 253vb XIX dicit: *Quod* | *scripsi, scripsi*. Sufficit ergo, quod | ita
U 91r scriptum sit. Et patet, quod valde impertinenter ad
G 185va propositum allegant, quod scribitur primi | Regum XV et allegative LXXXI distinccione, *Si qui*, scilicet quod *scelus*
B 163v *ydolatrie* | *est, nolle acquiescere*, cum non intendit Scriptura |
M 74v ista obediendum esse contra legem Dei et sanctorum ritum, ut videntur pretendere, qui allegant eam ad presentem materiam conmunionis, sed secundum legem Dei non obedire eciam cuicunque est reprehensibile.

Et in isto sensu allegatur in dicto canone *Si qui* per Gregorium, scribens omnibus per regnum Ytalicum et

---

1680/1681 filius – Deus] II Thess. 2, 3-4 || **1681/1682** Ille – leges] *cfr.* Dan. 7, 25; *vide supra p. 125, 132* || **1682/1686** Quod – deperire] D. 26 c. 3, FRIEDBERG I, 96-97 || **1686/1687** Pre – Cristus] *vide supra p. 124*; *cfr.* D. 8 c. 9, FRIEDBERG I, 15 || **1690** Quod – scripsi²] Ioh. 19, 22 || **1693/1694** scelus – acquiescere] I Reg. 15, 23; *cfr.* D. 81 c. 15, FRIEDBERG I, 285

1679 ipsius] suum **JL** || **1681** id] illud **F**, *om.* **DW**; putabit] putavit **LK**; se] *om.* **G** || **1683** non] *om.* **K**; possint] possit **W** || **1684** precipit] precepit **DF**; bene] *om.* **E** || **1685** secundum] inter **L** || **1686** facientibus] pacientibus **K**; deperire] impedire **K**; Deinde] Inde **L**; Pre] Pro **D** || **1687** ergo] igitur **M** || **1689** esse] *om.* **W** nobis] *om.* **K**; condicionis] *bis* **K** || **1690** XIX] XX **B**; Sufficit] facit **CJ**; ita] *om.* **J** || **1693** allegative] allegat ibi **F**; LXXXI] LXXX **L** scilicet] *om.* **K**; scelus] zelus **M** || **1695** ista] illa *corr. ex.* ista **F**, ista *suprascriptum* ita **W** || **1696** eam ad] et **B** || **1698** cuicunque – reprehensibile] est reprehensibile cuicunque **L** || **1699** canone] capitulo **MLK**

Tewtonicorum, ut sic: „Si qui presbiteri sunt, dyaconi vel subdiaconi, qui in crimine fornicacionis iaceant, interdicimus eis ex parte Dei omnipotentis et sancti Petri auctoritate ecclesie introitum, usque dum peniteant et | emendent. Si W 267r
qui vero in peccato suo perseverare maluerint, nullus vestrum eorum audire presumat officium, quia benediccio eorum vertetur | in maledicciónem et oracio eius in peccatum D 195r
testante Domino per prophetam: 'Maledicam,' inquit, 'benediccionibus vestris.' Qui vero huic saluberrimo precepto obedire noluerint, ydolatrie peccatum incurrent Samuele teste et beato Gregorio instruente: | 'Peccatum aureliolandi G 185vb
est non obedire et scelus ydolatrie est nolle acquiescere'. Peccatum ergo paganitatis incurrit quisquis, | dum K 223vb
cristianum se esse asserit, sedi apostolice obedire contempnit." Hec ibi. In illa enim sentencia residet Apostolus, cum dicit: *Si quis frater nominatur fornicator aut avarus,* | *cum huiusmodi nec cibum sumere* nec ave ei dicere nec F 25v
in domum recipere, sed secundum dictum Salvatoris esse debet *sicut ethnicus et publicanus*, *neque in sterquilinium utilis est*, Luce XIIII. Sic suomodo dicitur 1, questione 7: „Pervenit ad nos fama sinistra, quod quidam episcoporum non sacerdotibus proprie dyocesis decimas atque cristianorum oblaciones conferant, sed pocius laicalibus personis, videlicet militum sive servitorum vel, quod gravius est, consagwineis.

1701/1715 Si – contempnit] D. 81 c. 15, FRIEDBERG I, 284-285 || **1716/1717** Si – sumere] I Cor. 5, 11 || **1717/1718** nec[2] – recipere] *cfr.* II Ioh. 1, 10 || **1719** sicut – publicanus] Matth. 18, 17 || **1719/1720** neque – est] Luc. 14, 35 || **1720/1727** Pervenit – habeatur] C. 16 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 801 = C. 1 q. 3 c. 13, FRIEDBERG I, 417

1701 Si] *om.* **W**; sunt] sive **E**; vel] *om.* **C** || **1702** crimine] *corr. in* crimen **F**; iaceant] iaceant *suprascriptum* incidant **F** || **1703** Dei] *om.* **M** || **1705** maluerint] voluerint **L**; vestrum] nostrum **V** || **1707** in[1]] *om.* **B**; eius] eorum **L** || **1708** per] *om.* **K**; prophetam] prophetam eius **B** || **1712** est[1]] *om.* **E**; est[2]] *om.* **VK** || **1713** ergo] *om.* **W** quisquis] quisque **MC** || **1714** esse] *om.* **M**; obedire] *om.* **U** || **1715** Hec ibi] *om.* **V**; ibi] ille **D**; enim] *om.* **CJ** || **1716** cum] quando **J** || **1717** nec[3]] vel **U** || **1718** sed] et **UCJW** || **1719** sicut] et sicut **W** || **1721** nos] aures vestras **E** || **1724** consagwineis] saguineis **M**

B 164r V 61v Unde si quis | amodo episcopus inventus | fuerit huius divini precepti transgressor, inter maximos hereticos et anticristos non minimus habeatur." Hec Gregorius VII ibi.

Et quot putas huiusmodi invenirentur in concilio G 186ra Constanciensi, | qui tantum et tale testimonium dederunt de capite eorum, quod quondam dicebant sanctissimum, sed U 91v L 253ra quale nunc ostendit condempnacio | eorum | et articuli contra ipsum collecti? | Quid putas in membris inveniretur, J 254ra cum heu, ut dicitur in Omelia, ubi supra, „nullus locus vacat E 56v a zizaniis inimici hominis? Profecto non paradisus vel ipsum empirreum, non apostolorum collegium; in empirreo peccatum superbie, in paradiso culpam inobediencie, in K 224ra apostolorum | collegio seminavit tradicionem Iude. Quid putas, quod nunc facit in" Constanciensi congregacione? „An forte nescit ibi viam, aut introire non audet? Quoniam non est sanctorum locus, quem non triverit pes eius. Ubique W 267v generat, ubique seminat." Nonne | *factum est, cum quadam die* M 75r | *venissent filii Dei et starent coram Domino, venisset Sathan inter* C 179r *eos?* Iob II. *Numquid* | *homo conparacione Dei iustificabitur, aut factore suo purior erit vir? Ecce, qui serviunt ei, non sunt stabiles, et in angelis suis reperit pravitatem. Quanto magis hii, qui* G 186rb *habitant domos luteas,* | *qui terrenum habent fundamentum*, Iob D 195v IIII. Concordat | 2ª Petri II. Nec adhuc secundum beatum Bernhardum (ad Eugenium papam scribens) „revelavimus

1733/1734 nullus – hominis] *cfr.* Matth. 13, 24-30 || **1733/1741** nullus – seminat] FOLC. SITT., *Hom.* (p. 325); *cfr.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 68) || **1741/1743** factum – eos] Iob 2, 1 || **1743/1746** Numquid – fundamentum] Iob 4, 17-19 || **1747** 2a – II] *cfr.* II Petr. 2 *passim* || **1748/1750** revelavimus – appareat] GAUFR. CLAR., *Coll.* c. 12 (p. 104)

1725 Unde] *om.* **J**; amodo episcopus] episcopus amodo **D**; huius] huiusmodi **J** || **1728** invenirentur] inveniendo **U** || **1729** et] *om.* **UF** || **1733** ut] cum **D**; in] ut in **L**; ubi] ut **U** || **1734** ipsum] ipsius **D** || **1738** quod] quid **UK**; facit] factum est **F**; Constanciensi congregacione] monasterio *Folc. Sitt.* || **1740** quem] *om.* **U**, quam **K** || **1741** est] *om.* **W** || **1742** Dei] *om.* **G** || **1742/1743** venisset – eos] affuit inter eos et Sathan **L** || **1743** homo] *om.* **L** || **1745** pravitatem] firmitatem **B** || **1746** habitant] habeant **K** || **1747** beatum] *om.* **GJ**

occulta dedecoris, nec parietem effodimus, ut abhominacio
1750 maior | appareat“. Nichil enim adhuc locuti sumus de F 26r
symonia, prima et precipua heresi, ut I, questione ultima, *Patet*, de qua tamen vide supra in collectis ex Speculo aureo.

Insuper timendum est de multis monstris inibi congregatis, de quibus pulchre in dicta Omelia, ubi supra, sic inquit: „O
1755 clerice vel canonice tu, qui plures habes ecclesias, an ignoras, quia in uno corpore plura capita vel | sub uno capite plura B 164v
corpora tibi constituens monstrum te facis bicapitilis nimirum vel tricapitilis, dum tu duas vel tres | ecclesias K 224rb
tenes? Et sic deinceps, quo tibi plura succreverint beneficia,
1760 plura succrescunt capita, et quo plura creverint, deformius monstrum coram Cristo et ecclesia apparebis et indeformis, quia cum Cristo conformis non es,“ „qui unus sponsus una contentus sponsa, unum caput | uno contentus corpore. G 186va
Quid ergo amplius est, monstruosum est. Si quis enim vult
1765 pingere aut sculpere ymaginem | veri hominis et illam pingit U 92r
vel sculpit bicorporem vel tricorporem sub uno capite vel econverso, nonne pocius ymago illa representabit monstrum | quam hominem? Sic et tu sacerdos, qui plures habes J 254rb
ecclesias, plures curas. Tu prelate, qui plures tenes | L 253rb

---

1751 symonia – heresi] *cfr.* C. 1 q. 7 c. 27, FRIEDBERG I, 437-438 || **1752** Speculo aureo] *vide supra p. 153-157* || **1754/1762** O – es] FOLC. SITT., *Hom.* (p. 325) || **1762/1785** qui – foro] *ibid.* (p. 327); *cfr.* NICOL. DRESD., *Puncta* (p. 68); NICOL. DRESD., *De proprio sacerdote et casibus* (f. 87r)

1749 parietem] pietatem **M**; ut] aut **L** || **1750** locuti sumus] sumus locuti **J**; de] et de **CJ** || **1751** et – heresi] heresi et precipua **L**; ut] quod **F** || **1752** Patet] *om.* **B**; qua] quibus **M**; tamen] *om.* **W**; tamen – supra] *om.* **E**; vide] vides **F**; in] ex **W** || **1753** est] *om.* **E** || **1754** pulchre] *om.* **L**; ubi] ut **U**; ubi supra] *om.* **K**; sic] pulchre sic **L** || **1756** quia] quod **W**, *om.* **U** || **1756/1757** vel – corpora] *om.* **J** || **1757** corpora] capita **C**; constituens] constitues **C** || **1759/1760** beneficia – creverint] *om.* **J** || **1760** succrescunt] succreverint **V** || **1761** monstrum] *om.* **L**; indeformis] inde deformis *Folc. Sitt.* || **1762** qui] quoniam **F** || **1764** est[1]] *om.* **M** monstruosum] monstrum **V**; enim] *om.* **G** || **1765** veri hominis] hominis veri **L** || **1765/1766** pingit – sculpit] sculpit vel pingit **V** || **1766** sub] vel sub **B** || **1769** plures[1]] plurimas **M**; tenes] *om.* **F**

dignitates, magis prenotas, magis representas monstrum quam Cristum. Ergo figura es mendax, ymago fallax. O Domine Iesu, qualia et quanta monstra tu vides in ecclesia!
E 57r Quisnam locus sanctorum, qui non | habeat monstrum? Habet parrochia, habet canonia, habent et ipsa monasteria.
W 268r Habet parrochia monstrum sacerdotem trium | vel duarum
V 62r ecclesiarum tamquam | sub uno capite duo vel tria corpora gestantem. Habet canonia monstrum canonicum duarum vel trium prebendarum tamquam unum corpus duarum vel trium facierum. Habent denique et ipsa monasteria monstrum suum tamquam unum bicapitem monachum
K 224va negociatorem. Olim sane dicebatur clau|strum a claudendo,
G 186vb hodie pocius dicitur a claudicando, | quoniam viri claustrales rebus temporalibus inhyantes quasi in utramque partem
F 26v claudicant, dum servire Deo volunt | et mammone, religioni
M 75v et ambicioni, polo simul | et foro." Hec et multa | alia ubi
D 196r supra.

Huiusmodi ergo monstra, hereticos et anticristos non minimos, de quibus supra in canone *Pervenit*, primum de medio eorum abicientes, demum ordine debito et sine errore
B 165r procedere possunt | ad corrigendum excessus et reformandos mores aliorum, quia, ut dicit Felix papa, „qui trabem gestat in oculo, probatur non posse educere festucam de oculo fratris sui". Et est ewangelium Mathei VII et Luce

1788 supra – Pervenit] C. 16 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 801 = C. 1 q. 3 c. 13, FRIEDBERG I, 417; *vide supra p. 200-201* || **1791/1793** qui – sui] C. 3 q. 7 c. 2, FRIEDBERG I, 526 || **1793** Mathei VII] *cfr.* Matth. 7, 3-5 || **1793/1794** Luce VI] *cfr.* Luc. 6, 41-42

1770 dignitates] prebendas seu dignitates **L** || **1773** sanctorum] sanctorum est **M** || **1774** habent] et habent **M** || **1780** unum] Ianum *Folc. Sitt.*; monachum] *om.* **L** || **1781** dicebatur – strum] dicebantur claustra **L** || **1782** dicitur] dicuntur **L** || **1783** rebus temporalibus] temporalibus rebus **L** || **1784** volunt – mammone] et mamone volunt **D** || **1785** polo] celo **F** || **1787** ergo] *om.* **K** hereticos] *om.* **J** || **1788** in] *om.* **M**;primum] primum sicut trabem **E** || **1789** debito] debitorum **U** || **1790** procedere] precedere **CJ** excessus] accessus **KW**; et] ad **B** || **1790/1791** et reformandos] et reformando **U**, et reformandum **M**, ad reformandum **L** || **1793** de oculo] *om.* **B**;de – sui] fratris sui de oculo **L**

VI. Item Gregorius in Moralibus: „Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat. Ad aliena quippe punienda peccata ibant et sua reliquerant. Revocentur itaque intus ad conscienciam, ut prius propria corrigant, et tunc aliena reprehendant.“ Et sequitur: „Prius ipsi purgandi sunt, per quos aliorum culpe feriuntur, ut ipsi iam mundi per ulcionem veniant, qui aliorum vicia corrigere festinant.“ Item Ambrosius super *Beati inmaculati*: „Iudicet ille de | alterius errore, qui non habet in se ipso, quod condempnet. | Iudicet ille, qui non agit eadem, que in alio putaverit punienda, ne cum de alio iudicat, in se ferat sentenciam. Iudicet ille, qui ad pro|nuncciandum nullo odio, nulla offensione, nulla levitate ducatur. Et post pauca: Bonus iudex nichil ex arbitrio suo facit | et domestice proprie voluntatis, sed iuxta leges et iura pronuncciat, et sicut se habet natura, decernit; obsequitur legibus, non adversatur, examinat cause merita, non | mutat. Discite iudices, quem in | iudicando tenere debeatis affectum, quam societatem, quam sinceritatem. Qui iudicat, | non voluntati sue obtemperare debet, sed tenere, quod legum est. In iudicando cordi magis est custodia veritatis, quam obediencia voluntatis.“ Item Gregorius: „Postulatus Deus iudicare de pecatrice non statim dat iudicium, sed prius se inclinans deorsum digito | scribebat in terra | typice nos

U 92v
G 187ra
K 224vb
J 254va
W 268v
L 253va
C 179v
E 57v
F 27r

1794/1798 Qui – reprehendant] C. 3 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 526 = GREG. M., *Moral.* 14, 29, 34 (p. 718) || **1798/1800** Prius – festinant] C. 3 q. 7 c. 3, FRIEDBERG I, 527 = GREG. M., *Moral.* 14, 29, 34 (p. 719) || **1801** Beati inmaculati] Ps. 118, 1 || **1801/1814** Iudicet – voluntatis] C. 3 q. 7 c. 4, FRIEDBERG I, 527 || **1814/1821** Postulatus – dirimemus] C. 3 q. 7 c. 6, FRIEDBERG I, 528

1794 VI] XI° **U** || **1795** primus] primo **U**; illam] illum **E**; Ad] Et **B** aliena] alia **CJ**; quippe] *om.* **L** || **1796** itaque] ita **B** || **1797** ut] *om.* **B**; propria] propriam **F** || **1799** quos] aliquos **F**; feriuntur] sanantur **D**, ve(riuntur) **W** || **1802** quod] quid **F**; condempnet] damnpnat **V**, condempnat **DM** || **1803** ille] *om.* **B**; non] *om.* **D**; que] que ideo **F** putaverit] noverit **L** || **1804** in] de **F** || **1807** et[1]] *bis* **J** || **1808** et] *om.* **F**; sicut] sic **D**; se habet] habet se **B** || **1810** quem] quomodo **F** || **1810/1811** quem – quam[1]] *om.* **B** || **1812** sue] *om.* **F**; obtemperare] hoc temperare **M**; obtemperare debet] debet obtemperare **L** || **1813** magis est] est magis **J** || **1815** dat] det **L**, *om.* **F**

instruens, ut cum quelibet proximorum errata conspicimus, non hec antea reprehendendo iudicemus, quam ad conscienciam nostram humiliter reversi digito discrecionis
G 187rb eam sollerter exculpemus, | et quid in ea creditori placeat, 1820
quidve displiceat, examinacione dirimemus.“ Hec III, questione VII, *Qui sine*, *Iudicet*, *Postulatus* et in concordanciis ibi positis.

B 165v Si ergo | in concilio sic procedatur excluso odio et a se ipso incepto, non secundum arbitrium proprie voluntatis, sed 1825
D 196v iuxta legem, | dicimus sine errore iudicatum, scientes, quod „sicut stellas celi non extingwit nox, sic mentes fidelium
K 225ra inherentes | firmamento sacre Scripture non obscuret mundana iniquitas,“ ut XXXVIII distinccione, *Sicut*. Si autem
M 76r | per oppositum, tunc secus est credendum, sed legi Dei 1830
V 62v adherendum non obstantibus | quibuscunque vel quorumcunque conciliis in ipsa non fundatis, ut dicit Isydorus XI, questione ultima: „Si is, qui preest, fecerit aut cuiquam, quod a Domino prohibitum est, facere iusserit, vel quod scriptum est, preterierit, aut preterire mandaverit, 1835
sancti Pauli apostoli sentencia ingerenda est dicentis: Eciamsi nos aut angelus de celo ewangelizaverit vobis, preterquam
U 93r quod vobis ewangelizavimus, anathema sit. Si quis | prohibet, quod a Domino preceptum est, vel rursus imperat fieri, quod

---

1827/1829 sicut – iniquitas] D. 38 c. 8, FRIEDBERG I, 142 || **1833/1844** Si – habeatur] C. 11 q. 3 c. 101, FRIEDBERG I, 671-672

1817 cum] dum **VD**, *om.* **B**; quelibet] *om.* **G**; proximorum errata] errata proximorum **L** || **1818** non] *om.* **F** || **1820** creditori] creatori **J**, creditori *suprascriptum* id est cre... **K** || **1821** quidve] quid **W** dirimemus] dirimemus *in marg.* id est exponemus **C**, dirimemus id est exponemus **J,** *om.* **B** || **1822** Iudicet] Iudex **V**; Postulatus] Postulator **W**; in] *om.* **W** || **1824** a] *om.* **V** || **1826** legem] leges **D** quod] *om.* **F** || **1827** stellas] stellam **J** || **1828** obscuret] obscurat **BL** || **1829** XXXVIII] XXVIII **E**, XXX **F,** LXXX **W** || **1833** preest] prodest **K** || **1835** est] *om.* **L** || **1836** apostoli] *om.* **LF**; est] *om.* **VDM** || **1837** aut] vel **J**; ewangelizaverit] aliud ewangelisaverit **L** preterquam] preter **B** || **1837/1838** preterquam quod] quam **L** || **1838** quod] *om.* **FW**; vobis ewangelizavimus] ewangelisavimus vobis **E**; ewangelizavimus] ewangelisamus **V**, ewangelisaverimus **M** || **1839** est] *om.* **G**;rursus] rursum **E**;fieri] *om.* **L**

Dominus prohibet | fieri, execrabilis sit omnibus, qui diligunt Deum. Is, qui preest, si preter voluntatem Dei vel preter quod in sanctis Scripturis evidenter precipitur, vel dicit aliquid, vel imperat, | tamquam falsus testis Dei aut sacrilegus | habeatur." Item Fabianus papa ibidem: „Qui omnipotentem Deum metuit, nec contra ewangelium nec contra apostolos nec contra prophetas vel sanctorum patrum instituta agere aliquid ullomodo consentit." G 187va W 269r J 254vb

Concludendo ergo secundum Iohannem Crisostomum ibidem: „Nolite timere eos, qui occidunt corpus, ne forte propter timorem mortis non libere dicatis, quod audistis, nec fiducialiter non predicetis omnibus, que in aure soli | audistis. Sicud ergo ex hiis verbis ostenditur, non solum ille proditor est veritatis, | qui transgrediens veritatem pro veritate palam men|dacium loquitur, sed eciam ille, qui non libere veritatem pronuncciat, quam libere pronuncciare opportet, aut non libere veritatem defendit, quam libere defendere convenit, proditor est veritatis. Nam sicut sacerdos debitor est, ut veritatem, quam audivit a Deo, libere predicet, | sic laicus debitor est, ut veritatem, quam audivit | a sacerdotibus, probatam quidem in Scripturis, defendat fiducialiter, | quod si non fecerit, prodidit veritatem. Corde enim creditur ad iusticiam, oris autem confessio fit ad K 225rb F 27v L 253vb B 166r G 187vb E 58r

1844/1847 Qui – consentit] C. 11 q. 3 c. 95, FRIEDBERG I, 669 || **1849/1863** Nolite – salutem] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 25 (col. 761-762)

1840 fieri] *om.* **M** || **1841** Deum] eum **M**; si preter] *om.* **F**; quod] quam **F** || **1842** vel[2]] *om.* **D** || **1844** ibidem] *om.* **F** || **1846** contra] *om.* **E** || **1847** ullomodo] nullomodo **DE** || **1848** Iohannem] *om.* **B** || **1849** eos] *om.* **J**; ne] *om.* **W** || **1852** Sicud] Sic **G**; hiis] dictis **V**, predictis **D**; ille] *om.* **K** || **1853** proditor est] est proditor **BW** || **1854** loquitur] loquitur etc **C** || **1857** convenit] conveniet **C**, convenit *suprascriptum* tenetur **F**; est veritatis] veritatis est **W**; Nam] *om.* **U** || **1858** debitor] debitus **V** || **1860** quidem] quidam **CBW** in] *om.* **J** || **1861** prodidit] prodit **V** || **1862** oris] ore **UJLFW** confessio] et confessio **W**;confessio fit] fit confessio **L**

salutem.“ Hec ibi. Concordat supra in quarta et quinta conclusione.

1865

C 29r | Condempnacio.

D 197r Die XV mensis Iunii. Cum in nonullis partibus quidam | temerarie asserere presumant populum cristianum debere sacrum eucaristie sacramentum sub utraque panis et vini specie suscipere et non solum sub specie panis, sed eciam sub 1870 specie vini populum laicum conmunicent, eciam post cenam vel alias non ieiunum, et conmunicandum esse pertinaciter asserant contra laudabilem ecclesie conswetudinem racionabiliter approbatam, quam tamquam sacrilegam dampnabiliter reprobare conantur, hinc est, quod sacrum 1875 Constanciense concilium adversus hunc errorem saluti

K 225va fidelium providere | satagens matura plurium doctorum tam divini quam humani iuris deliberacione prehabita declarat,

U 93v M decernit et diffinit: Quod licet Cristus post cenam |

76v instituerit et suis apostolis ministraverit sub utraque specie 1880

G 188ra panis et vini hoc venerabile sacramentum, tamen hoc non | obstante sacrorum canonum auctoritas laudabilis et

---

1867/1922 Die – secularis] *cfr. Conciliorum oecumenicorum decreta* (p. 418-419)

1863 supra] *om.* **J**; quinta] in quinta **V** || **1864** conclusione] conclusione etc **DBE**, conclusione. Hec est concertacio Bohemorum cum concilio Constanciensi de conmunione eucaristie sub utraque specie et lege caute, ne erroris vicio maculeris. Deo gracias. Abba bene m[...] **J**, *hic desinit* **JW** || **1866** Condempnacio] Condempnacio Constanciensis concilii M°CCCCXV XV Iun. **U**, Condempnacio conmunionis sub utraque specie ad vulgus **V**, Decretum concilii Constanciensis seu dampnacio utriusque speciey **C**, Condempnacio doctorum *in marg.* **E**, *in marg. super.* Decretum concilii Constanciensis de una specie, ibi Cum in nonnullis etc. **F**, *om.* **GBL** || **1868** temerarie] temerarii **K** || **1869** sacrum] *om.* **L** || **1869/1870** panis – specie[1]] specie panis et vini **F** || **1870** specie suscipere] suscipere specie **C** || **1870/1871** suscipere – vini] *om.* **F** || **1871** vini] *om.* **VD**; laicum] laycalem **E**; conmunicent] conmunicarent **M** || **1874/1875** quam – dampnabiliter] *om.* **M** || **1875** est] *om.* **VD** || **1877** satagens] satagentes **V** || **1879** et] *om.* **E** || **1881** tamen] quod **E**;hoc non] non hoc **D**

approbata conswetudo ecclesie servavit et servat, quod huiusmodi sacramentum non debet confici post cenam, neque a fidelibus recipi nisi in casu infirmitatis aut alterius ne|cessitatis a iure et ab ecclesia concesso et admisso. Et sicut V 63r
hec conswetudo ad evitandum | pericula aliqua et scandala F 28r
racionabiliter introducta est, sic potuit simili vel maiori racione introduci et racionabiliter observari, quod, licet in primitiva ecclesia huiusmodi sacramentum reciperetur a fidelibus sub utraque specie, tamen postea a conficientibus sub utraque specie et a laicis tantummodo sub specie panis suscipiatur, cum firmissime credendum sit et nullatenus dubitandum integrum corpus Cristi et sagwinem tam sub specie panis, quam sub specie | vini veraciter contineri. | B 166v
Quod huiusmodi conswetudo ab ecclesia racionabiliter L 254ra
introducta et diutissime observata sit, habenda est pro lege, quam non licet reprobare, aut sine ecclesie auctoritate pro libito inmutare. Quapropter dicere, quod hanc conswetudinem | aut legem observare sit sacrilegium aut K 225vb
illicitum, censeri debet erroneum; et pertinaciter asserentes | G 188rb
oppositum premissorum tamquam heretici sunt arcendi et graviter puniendi per dyocesanos locorum seu officiales eorum aut heretice pravitatis inquisitores in regnis seu provinciis, | in quibus contra hoc decretum forsan fuerit E 58v
attemptatum, iuxta canonicas et legittimas sanxiones in favorem katholice fidei contra hereticos | et eorum fautores C 29v
salubriter adinventas.

Item ipsa sancta synodus decrevit, diffinivit et declarat super ista materia reverendis in Cristo | dominis, principibus, D 197v

1884 post cenam] *om.* **D** || **1885** recipi] recipi non ieiunis **V** || **1886** a] et a **M** || **1887** evitandum] evitanda **E**, vitanda *Conciliorum oecumenicorum decreta* (p. 419) || **1890** huiusmodi – reciperetur] reciperetur hoc sacramentum **L** || **1891/1892** tamen – specie[1]] *om.* **BE** || **1892** a] *om.* **V** || **1893** sit] est **V**, *om.* **L** || **1896** Quod] *bis* **L** || **1898** non licet] licet non **D**; ecclesie auctoritate] auctoritate ecclesie **L** || **1902** tamquam] *om.* **L**; arcendi] censendi **L** || **1903** locorum] eorum **L**; seu] aut **L** || **1905** provinciis] in provinciis **D**; forsan] forsitan **L** || **1906** attemptatum] acceptatum **D**, adtemptandum **F**; in] et **F** || **1909** diffinivit] diffinit **BE**; et] *om.* **F** declarat] declaravit **E**

primatibus, archiepiscopis, episcopis et eorum insecutoribus vicariis ubilibet constitutis processus esse dirigendos, in quibus eisdem conmittatur et mandetur <auctoritate> huius sacri concilii sub pena exconmunicacionis, ut effectualiter puniant contra hoc decretum excedentes. Eos vero, qui conmunicando populum sub utraque specie exorbitaverint, et sic faciendum decreverint, si ad penitenciam redierint, ad gremium ecclesie suscipiant iniuncta eis pro modo culpe
F 28v penitencia salutari. Qui vero ex illis | ad penitenciam redire
U 94r non curaverint animo | indurato, per | censuras
G 188va ecclesiasticas per eos ut heretici sunt cohercendi, invocato eciam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis.

1911 episcopis] et episcopis **L,** *om.* **K** || **1912** constitutis] institutis **M** || **1913** auctoritate] *suppl. sec. Conciliorum oecumenicorum decreta, om. codd.* || **1915** puniant contra] puniantur item **D** || **1916/1917** et – decreverint] *om.* **B** || **1918** suscipiant] *corr. sec. Conciliorum oecumenicorum decreta,* suscipiantur *codd.* || **1922** secularis] secularis. *in marg. infer. signo carente manuque alia add.* Nota in quodam tractatu concilii Constanciensis, qui sic incipit: 'Appostolica docet sentencia de viatrice sancta et universali ecclesia', hoc habetur scriptum: In exordio nascentis ecclesie dedit clerus cunctis fidelibus sacramentum eukaristie sub utraque specie, quos tandem solidatos in fide unius speciei sub sola specie panis decrevit contentari **V**

| *Nescitis, cuius spiritus estis, Filius hominis non venit animas* K 226ra
perdere, sed salvare, Luce IX. Hanc enim legem, ut legitur in cronicis, Machmet docuit suis, ut scilicet persequerentur et occiderent, non Cristus. Et hoc proprium luporum, secundum Crisostomum super Matheum De imperfecto, ubi inter cetera sic inquit: „Numquid lupum ovis persequitur aliquando? | Sed lupus ovem. Sicut enim et Chain persecutus M 77r
est Abel, | non Abel Chain; sic Ismahel persecutus est Ysaac, B 167r
non Ysaac Ismahel; sic Esau Iacob, non Iacob Esau; Iudei Cristum, non Cristus Iudeos; heretici cristianos, non cristiani hereticos. Ergo ex eorum fructibus cognoscetis eos," scilicet qui dant brachium seculare ad invocandum contra ewangelicam veritatem practicantes. Et sequitur per eundem: „Quem videris ergo in sagwine persecucionis gaudentem, | L 254 rb
lupus est." Et alibi dicit idem: „Qui vult esse cristianus verus, non solum non periuret, sed nec iuret; non solum non percuciat, sed nec percussus repercuciat; | non solum sincere V 63v
diligat amicos, | sed et inimicos." Item Ambrosius: G 188vb
Aggrediantur adversarium non fuste, non saxo, sed

1924/1925 Nescitis – salvare] Luc. 9, 55-56 || **1925/1927** Hanc – Cristus] *cfr. e. g.* IAC. VITR., *Hist. orient.* c. 6 (p. 120-140) || **1929/1934** Numquid – eos] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 19 (col. 739) || **1937/1938** Quem – est] *ibid.* || **1938/1941** Qui – inimicos] PS. CHRYSOST., *In Matth.* 20 (col. 743) || **1942/1944** Aggrediantur – cristiani] *cfr.* PS. AMBR., *Serm.* 2, c. 3-4 (col. 607); *cfr.* MAX. TAUR., *Serm.* 61, 3 (p. 245-246); *cfr.* NICOL. DRESD., *Tabule* (p. 64)

1924 Nescitis] Alia condempnacio adverso malorum hominum. Nescitis **V**, Alia condempnacio. Nescitis **D,** Reprobacio eiusdem decreti bohemica, sed nulla est invectiva tantum ad vulgares contra illud taliter qualiter facta. Nescitis **C**, Responsio contra illud decretum *in marg.* Nescitis **F**, Sequitur iudicacio Dei, que iam non curatur. Nescitis **K**; animas] *om.* **L** || **1925** legem] legem doctorum **E** || **1926** suis] suos **L** || **1927** Et] sed **E** || **1928** super] supra **F** De] De opere **U** || **1929** sic] *om.* **K**; inquit] dicit **VD**; Numquid] *om.* **K** || **1930** Sed] Non, sed **L**; Sicut] sic **UVDMCBLEFK**; Chain] in Cayn **M** || **1936** practicantes] predicantes **D**; eundem] eum **F** || **1940** percuciat] percuciet **GL**; nec percussus] percussus non **F** || **1941** et] eciam **V**, *om.* **D** || **1942** non[1]] ut **B**;fuste] fusto **L**

manswetudine et bonis operibus. Hec sunt arma fidei nostre. Precepta Cristi arma sunt cristiani.

C 30r | Anticristus autem, secundum Thomam in Conpendio, „conpellit per minas et tormenta, quos aliter vincere non potest. Tanta vero, ut ait Dominus, tunc erit tribulacio, ut in
K 226rb errorem | ducantur electi, si fieri potest. Et hoc innuitur in Apokalipsi, ubi dicitur: Pedes eius similes auricalco sicut in
E 59r camino ardenti. Per pedes ultima | membra Cristi, per caminum vero tribulacio vehemens designatur. Exhibent
F 29r enim cuncta, que in martiribus precedentibus sunt impleta |
D 198r genera | tormentorum. Et sicut dicit Haymo: Illa temptacio non per partes, sed totum mundum simul exanimabit. Solventur enim demones nec possunt nocere, quantum vellent. Fideles vero illo tempore non predicabunt, quia tamquam exconmunicati habebuntur tunc boni. Nec vendetur eis aliquid, nec emetur ab eis quidquam, nisi habeant caracterem, id est signum aliquod, eciam ad literam, ut adherentes sibi cognoscantur et alii interficiantur; aut
G 189ra nomen bestie, | id est confessionem eius, aut numerum nominis eius, id est multiplicacionem operum.“ „Et legem
U 94v Cristi proposse destruet. Impedient nichilominus apostoli | Anticristi, ne secundum veritatem a katholicis Scriptura exponatur doctoribus, vel a fidelibus audiatur.“ „Et sicut
B 167v Anticristus | crudelior erit omnibus persecutoribus, ita sancti

1946/1962 conpellit – operum] Hug. Rip., *Compend.* l. 7, c. 9 (p. 243[a]) || **1962/1965** Et – audiatur] *ibid.* (p. 242[ab]) || **1965/1967** Et – martiribus] *ibid.* (p. 243[a])

1943 et] sed **LF** || **1947** tunc] *om.* **MK** || **1948** electi] *om.* **C**;potest] potest et electi **C** || **1949** similes] similitudines **F** || **1951** vero] vera **M**; Exhibent] Excedent **L** || **1953** Et] *om.* **B**; dicit] *om.* **M** || **1954** totum] per totum **D**; simul exanimabit] exanimabit simul **C** || **1955** enim] esse **D**; nec possunt] ut possint **VC** || **1956** vellent] valent **B**; Fideles] Et fideles **E**; quia] sed **G** || **1957** tunc] *om.* **G** || **1959** habeant] ipsi habebant **K**; id] illud **M**; id est] in **B**; est] *om.* **K** aliquod] *om.* **M**; eciam] eis **L**, *om.* **K**; ad] et **C** || **1960** aut] et **L** || **1963** destruet] destruent **VE**; Impedient] Impediant **E** || **1966** omnibus] *om.* **L**

tunc temporis erunt forciores omnibus retro martiribus.“ Hec Thomas, ubi supra.

„Et in hac tribulacione,“ secundum Liram Danielis VIII, „debet auferri iuge sacrificium, id est sacramentum altaris, quod tempore Anticristi cessabit quantum ad solemnitatem, quia tunc misse non celebrabuntur publice, | sed tantum occulte propter rabiem illius persecucionis.“ Hec Lira ibi. Anne ad hoc intendat predicta condempnacio? *Qui habet aures audiendi, audiat,* cum utique *opporteat Deo plus obedire, quam hominibus.* K 226va

„Beati ergo eritis“, inquit beatus Ciprianus epistola XIIII, „cum odio vos habuerint homines et separaverint et maledixerint nomini vestro quasi nequam propter Filium hominis. Gaudete | et exultate in illa die. Gaudere nos et exultare voluit in persecucionibus Dominus, quia quando | persecuciones fiunt, tunc dantur | corone fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martiribus patent celi. Non enim sic nomen milicie cepimus, ut pacem tantummodo cogitare ac detractare ac recusare miliciam debeamus, | quando in ipsa milicia primus ambulaverit Dominus humilitatis et tollerancie et passionis magister, ut quod fieri docuit, prior faceret, et quod pati hortatus est, prior ipse pateretur. Sit M 77v G 189rb L 254va C 30v

1969/1973 Et – persecucionis] NICOL. LIR., *Postil. ad Dan.* 8, 27 ad ‘Et non erat qui interpretaretur’ (col. 1602) || **1974/1975** Qui – audiat] Matth. 11, 15; 13, 9; Marc. 4, 9; 4, 23; 7, 16; Luc. 8, 8 || **1975/1976** opporteat – hominibus] Act. 5, 29 || **1977/1998** Beati – coronari] CYPR., *Epist.* 58, 2-3 (p. 322-324)

1969 hac] *om.* **B** || **1970** auferri] auffere **FK** || **1971** tempore] *om.* **B**;cessabit] *om.* **E** || **1973** illius] istius **L** || **1974** ad] *om.* **E**;intendat] intendit **E**; intendat predicta] pretendat **L** || **1974/1976** Qui – hominibus] quia **F** || **1975** utique] itaque **U**;opporteat] oportet **DE** opporteat Deo] Deo oportet **M** || **1977** beatus] *om.* **L**; epistola] in epistola **M** || **1978** vos habuerint] habuerint vos **D** || **1980** Gaudete – die] *om.* **V**;illa] ista **M**;nos] *om.* **L** || **1980/1981** nos – exultare] et exultare nos **F** || **1981** quia] *om.* **L** || **1983** tunc] et **M** || **1984** cepimus] accepimus **L**, sic cepimus **F**; tantummodo] tantum **B** || **1985** ac[2]] aut **L**;in] *om.* **M** || **1987** quod] quidem **M**

ante oculos, fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium a
F 29v Patre solus accepit et qui venturus est iudicaturus, | iam 1990
iudicii sui et cognicionis future sententiam protulerit
prenunccians et contestans confessurum se coram patre suo
confitentes et negaturum negantes. Si mortem possemus
D 198v evadere, merito mori timeremus. | Por|ro autem, cum
K 226vb mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de 1995
E 59v divina promissione et dignacione | venientem, fungamur
V 64r exitu mortis cum premio inmortalitatis, | nec vereamur
occidi, quos constet, quando occidimur, coronari."

Et sequitur: „Solus namque non est, cui Cristus in fuga
G 189va comes est. Solus non est, | qui | templum Dei servans, 2000
B 168r ubicunque fuerit, sine Deo non est. Et si fugientem in
solitudine ac montibus latro oppreserit, fera invaserit, fames
aut sitis aut frigus afflixerit, vel precipiti navigacione
tempestas aut procella submerserit, spectat militem suum
U 95r Cristus ubique pugnantem et persecucionis | causa pro 2005
nominis sui honore morienti premium reddit, quod daturum
se in resurrectione promisit. Nec minor est martirii gloria
non publice et inter multos perisse, cum pereundi causa sit
propter Cristum perisse. Sufficit ad testimonium martirii sui
testis ille, qui probat martires et coronat." Imitemur Abel 2010
iustum, qui iniciavit martiria, Abraham, tres pueros, Daniel.
Quid in Machabeis beatorum martirum, VII fratrum cum

1999/2010 Solus – coronat] CYPR., *Epist.* 58, 4 (p. 324-325) || **2010/2014** Imitemur – docuerunt] *cfr.* CYPR., *Epist.* 58, 5-6 (p. 325-327)

1989 dilectissimi] karissimi **L**; omne] *om.* **G** || **1990** solus accepit] accepit solus **L**; est iudicaturus] *om.* **M**; iudicaturus] iudicare **L** iudicaturus iam] iam iudicaturus **E** || **1993** negantes] negantes eum **U**, se negantes **L** || **1994** timeremus] tenemus **D**; cum] *om.* **B** || **1995** mortalem] mortale **M**; sit] *om.* **K** || **1995/1996** occasionem – dignacione] *om.* **E** || **1996** fungamur] pungamur **V**, pugnamur **D**, fugamur **E** || **1998** constet] constat **ULE** || **2001** fuerit] *om.* **B** || **2005** et] et sic **D** || **2006/2007** daturum se] *om.* **G** || **2008/2009** cum – perisse] *om.* **B** || **2008** sit] fit **G** || **2011** iustum] *om.* **G**

matre, quid prophete, quid apostoli? Nonne cum iusti occiduntur propter iusticiam, mori nos quoque docuerunt? Et idem in epistola XXVIII inquit: „Igitur | ad exemplum Dominice passionis atque ad omne testimonium Cristi animam tuam ponas, nec fundere sagwinem tuum metuas, martirii inestimabilis est gloria, infinita mensura, | inmaculata victoria nobilis virtus, inmensus triumphus et propria consistentis laude prefertur, velut socio Cristi cruore decoratur." Hec ille. K 227ra G 189vb

Qui ergo perseveraverit usque in finem, hic salvus | *erit*, Mathei X, sed *maledicti, qui* | *declinant a mandatis tuis*. Et *ve vobis, viri impii, qui dereliquistis legem Domini altissimi*, ut supra. *Ecce veniet Dominus in sanctis milibus suis facere iudicium contra omnes* | *et redarguere omnes* | *impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, que locuti sunt contra eum peccatores impii. Hii sunt murmuratores querulosi secundum desideria sua ambulantes et os illorum loquitur superbiam, ammirantes personas questus causa*, ut in epistola Iude, II capitulo. F 30r L 254vb M 78r C 31r

Unde dicit Dominus per prophetam, Iohelis III: Ecce, congregabuntur *omnes gentes* | *et deducam eos in vallem Iosaphat et disceptabo cum eis ibi super populo meo* etc. *Ecce, venit cum nubibus et videbit eum* | *omnis oculus et qui eum pupugerunt,* B 168v D 199r

2015/2021 Igitur – decoratur] Ps. Cypr., *Laud. mart.* 29 (p. 51) || **2022** Qui – erit] Matth. 10, 22 || **2023** maledicti – tuis] Ps. 118, 21 || **2023/2024** ve – altissimi] Eccli. 41, 11; *vide supra p. 183* || **2024/2030** Ecce – causa] Iudae 1, 14-16 || **2033/2034** omnes – meo] Ioel 3, 2 || **2034/2035** Ecce – pupugerunt] Apoc. 1, 7

2013 prophete – apostoli] apostoli quid prophete **L**; Nonne] non **K** || **2014** nos quoque] quoque nos **U**; docuerunt] docuerint **EF** || **2016** ad] *om.* **K** || **2017** fundere sagwinem] sagwinem fundere **B** || **2020** velut] unde velud **L**; socio] *om.* **B**; cruore] cruci **L** || **2021** decoratur] decoratum **D** || **2022** usque] *om.* **E** || **2025** veniet] veniat **BF** || **2027** et] *om.* **M** || **2030** in] *om.* **B** || **2031** Iude] Iudith **G** || **2032** Dominus] *om.* **L** || **2033** deducam] deducant **K** || **2034** etc] *om.* **LF**;venit] veniet **ML** || **2035** oculus] populus **L**

G 190ra id est crucifixerunt, | mortem procurando sicut Iudei,
K 227rb imperando sicut Pilatus, | exequendo sicut gentiles,
reiterando sicut iam mali, qui vident, ut magis crucientur.
E 60r Ideo sequitur: *Tunc plangent* | *se super eum omnes tribus terre*,
„id est dolebunt respicientes eos, qui fundati sunt super eum, 2040
quia non tantum dolebunt de tormento, sicut quod
U 95v deicientur de consorcio illius." | Ideo sequitur: *Et de ore eius gladius ex utraque parte acutus exiebat*, id est framea iudiciaria
sive potestas, quia tunc dividet malos a bonis per sentenciam
puniendo reprobos in corpore et anima. Hec Apokalipsis I^{o} 2045
cum Gloza.

Unde dicit Iohannes ibidem VI: *Vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei et propter testimonium, quod habebant, et clamabant voce magna dicentes: Usquequo Domine sanctus et verus non iudicas et non vindicas sagwinem nostrum de* 2050
hiis, qui habitant in terra? Et date sunt illis stole albe et dictum est
V 64v *illis: Tempus* | *adhuc modicum, donec impleatur numerus conservorum et fratrum eorum, qui interficiendi sunt sicut et illi.*
G 190rb *Dico vobis, quia cito faciet* | *vindictam illorum. Verumtamen Filius*
F 30v *hominis veniens putas inveniet fidem in terra?*, | Luce XVIII. 2055

2036/2038 id – crucientur] *cfr.* NICOL. LIR., *Postil. ad Apoc.* 1, 7 ad 'Et qui eum pupugerunt' (col. 1461); *cfr. etiam* PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* c. 1 (p. 475b) || **2039** Tunc – terre] Apoc. 1, 7 || **2040/2042** id – illius] *Gloss. ord.* Apoc. 1, 7 ad 'Plangent' (col. 1461); *cfr. etiam* PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* c. 1 (p. 475b) || **2042/2043** Et – exiebat] Apoc. 1, 16 || **2043/2045** id – anima] *cfr.* PS. HUGO S. CAR., *Super Apoc.* c. 1 (p. 479b), c. 14 (p. 650b) || **2047/2053** Vidi – illi] Apoc. 6, 9-11 || **2054/2055** Dico – terra] Luc. 18, 8

2037 imperando] inpetrando **L**; sicut[1]] sic **E**, *om.* **L**; exequendo] in exequendo **L**;sicut[2]] *om.* **L** || **2038** vident] vident eum **E**;crucientur] crucifigentur **LF** || **2039** Ideo] Et ideo **L** || **2040** eos] super eos **B**, *om.* **M** || **2042** deicientur] eicientur **MC**;Et] *om.* **VF** || **2044** malos – bonis] bonos a malis **L** || **2045** anima] in anima **V**;Io] *om.* **CF** || **2047** Iohannes] Ieronimus **DE**; Iohannes ibidem] ibidem Iohanis **U** VI] *om.* **E** || **2050** et[1] – iudicas] *om.* **F**; et[2] – vindicas] *om.* **MB** || **2053** conservorum] servorum **V**; illi] ille **F** || **2054** faciet] faciat **B** illorum] *om.* **F** || **2055** veniens] *om.* **B**;inveniet] inveniat **BL**;fidem] *om.* **B**

Beati ergo, qui lavant stolas suas in sagwine agni, ut sit potestas eorum in ligno vite et per portas intrent in civitatem. Foris autem | K 227va
canes et venefici et impudici et homicide | *et omnis, qui amat et* L 255ra
facit mendacium. Nec intrabit in illam aliquid coinquinatum et
2060 *faciens abhominacionem et mendacium, nisi qui scripti sunt in*
libro vite et agni. Timidis autem et incredulis | *et execratis et* B 169r
homicidis et fornicatoribus et veneficis et ydolatris et omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure, quod est mors 2ª. Veni Domine Iesu. Ecce venio cito et merces mea
2065 *mecum est reddere unicuique secundum opera sua. Et iam venio.* Hec Apokalipsis XXI et ultimo.

Et ibidem XX dicit Iohannes: *Et vidi thronum magnum candidum et sedentem super eum, a cuius conspectu fugit terra et celum et locus non est inventus* | *ab eis; et vidi mortuos magnos et* M 78v
2070 *pusillos stantes in conspectu* | *throni et libri* | *aperti sunt et alius* C 31v
liber apertus est, qui est vite, et iudicati sunt mortui ex hiis, que G 190va
scripta sunt in libris secundum opera ipsorum. Gloza: Libri conscienciarum tunc aperientur, in quibus legentur merita singulorum. Et alius liber, id est | presciencia Dei, que modo D 199v
2075 latet, tunc aperta erit omnibus, quia tunc omnes scient, qui sunt salvandi et qui dampnandi.

2056/2059 Beati – mendacium] Apoc. 22, 14-15 || **2059/2061** Nec – agni] Apoc. 21, 27 || **2061/2064** Timidis – 2a] Apoc. 21, 8 || **2064** Veni – Iesu] Apoc. 22, 20 || **2064/2065** Ecce – sua] Apoc. 22, 12 || **2065** Et – venio Apoc. 22, 20 || **2067/2072** Et[2] – ipsorum] Apoc. 20, 11-12 || **2072/2076** Libri – dampnandi] *cfr. Gloss. ord. atque int.* Apoc. 20, 12 ad 'Et libri aperti sunt', 'conspectu', 'libri' (col. 1665-1666); *cfr. etiam* NICOL. LIR., *Postil. ad Apoc.* 20, 12 ad 'Et libri aperti sunt' (col. 1665)

2057 portas] partes **E**; civitatem] [*vacat*] **C** || **2058** et[1]] *om.* **C** || **2061** et[3]] *om.* **F**; et[4]] *om.* **VF** || **2062** et[1]] *om.* **L**; et[3]] *om.* **L** || **2063** igne] in igne **M** || **2065** est] *om.* **D**; sua] *om.* **LF** || **2067** Et[1]] *om.* **F**; ibidem] idem **D**; Et[2]] *om.* **K** || **2068** candidum] et candidum **L**; sedentem] agnum sedentem **M** || **2071** liber] liber qui **E**, *om.* **U** sunt mortui] *om.* **C** || **2072** ipsorum] eorum **L**; Gloza] *om.* **K** || **2075** aperta] aperta autem **F**; omnes] homines **BK**; scient] sciant **B**, sciunt **LF**;qui] qui tunc **L** || **2076** dampnandi] sunt dampnandi **D**

K 227vb *Cum ergo venerit Filius hominis in maiestate sua et* | *omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis sue et*
U 96r *congregabuntur ante eum omnes gentes* | *et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab edis et statuet oves a dextris,*
E 60v *edos autem a sinistris. Tunc* | *dicet rex hiis, qui a dextris eius erunt: Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis a constitucione mundi. Esurivi enim et dedistis michi manducare, sitivi et dedistis michi bibere* etc., Mathei XXV. *Tunc stabunt iusti*
F 31r *in magna constancia adversus eos, qui se an*|*gustiaverunt et qui*
B 169v *abstulerunt labores illorum*, Sapiencie V, *et absterget* | *Deus omnem lacrimam ab oculis eorum et mors ultra non erit, neque*
G 190vb *luctus neque clamor neque dolor erit ultra, que prima* | *abierunt*, Apokalipsis XXI. *Tunc dicet et hiis, qui a sinistris erunt: Discedite a me, maledicti, in ignem eternum, qui paratus est dyabolo et angelis eius. Esurivi enim et non dedistis michi manducare, sitivi et non dedistis michi potum*, Mathei XXV.

Quasi diceret: Maledicti, qui eratis dispensatores
L 255rb sacramentorum meorum et animas michi dilectis|simas a me, quantum in vobis erat, crudeliter repulistis, ite ergo cum dyabolo et angelis eius, non enim estis digni gustare cenam
K 228ra meam, a qua fideles meos | fugastis. Et sic servus nequam et

2077/2084 Cum – bibere] Matth. 25, 31-35 || **2084/2086** Tunc – illorum] Sap. 5, 1 || **2086/2088** et – abierunt] Apoc. 21, 4 || **2089/2092** Tunc – potum] Matth. 25, 41-42 || **2097/2099** Et – tortoribus] *cfr.* Matth. 18, 32-34

2079 congregabuntur] congregabunt **D** || **2081** edos] et edos **F** dicet] *om.* **L** || **2083** a – manducare] *om.* **G**;enim] *om.* **D** || **2085** se] *om.* **D**;an – gustiaverunt] angustiaverunt *in marg.* in parva constancia **G**, angustiaverunt *suprascriptum* scilicet in parwa constancia **U,** angustiaverunt *in marg.* scilicet in parva constancia **VM**, angustiaverunt *in marg.* et scilicet in parva constancia **D,** angustiaverunt *suprascriptum verbo et add. in marg.* scilicet in parva constancia **C**, angustiaverunt *in marg.* scilicet in parvo concilio **K** || **2086** illorum] eorum **C**, *om.* **M**;et] *om.* **BE** || **2087** ultra – erit] non erit ultra **L** || **2088** que] quia **VB** || **2089** Tunc] Et tunc **F**;erunt] *om.* **L** || **2091** enim] *om.* **K** || **2091/2092** sitivi – potum] etc **VD** || **2092** potum] potum etc. **F**, bibere **BL** || **2094** meorum] *om.* **M** || **2094/2097** et – fugastis] etc ut alibi **VD** || **2095** erat] fuit **L** || **2097** meos] meas **F**;et] *om.* **F** || **2097/2098** et infidelis] *om.* **VD**

infidelis, qui noluit misereri conservi sui, ab irato Domino traditur tortoribus, „id est demonibus, qui in hoc sunt executores divine iusticie," ut Mathei XVIII et Lira ibi. Ibi unicuique, qua mensura mensus est, remecietur.

„Et per hec, que coluerunt, tormenta recipient," ut narratur in Horelogio sapiencie. „Raptores namque, predones et eorum complices et hii, qui pauperes et amicos Dei indebite per exacciones afflixerunt et spoliaverunt, ad patibula quedam infernalia supra humanam estimacionem penalia | V 65r
rapti | violenter suspendentur et modo indicibili G 191ra
cruciabuntur. Nonnulli eciam, qui sub habitu agnino mentem leoninam occultaverunt, qui servos Dei per maledicta et obprobria molestaverunt et iniqua persecucione leserunt, | C 32r
ibidem a canibus infernalibus amarissimis morsibus corrodentur." | Unde dicitur Deutheronomii XXXII: M 79r
Devorabunt eos aves morsu amarissimo, dentes bestiarum inmittam in eis cum furore trahencium | *super* | *terram atque serpencium*. D 200r
„Demones enim | volucres dicuntur, quia spiritualis nature B 170r
seu quia per aera volitant," | ut dicit Rabanus Mathei XIII F 31v
ordinarie. U 96v

2099/2100 id – iusticie] NICOL. LIR., *Postil. ad Matth.* 18, 34 ad 'Et iratus Dominus etc.' (col. 311) || **2101** qua – remecietur] *cfr.* Matth. 7, 2 || **2102/2112** Et – corrodentur] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455) || **2113/2114** Devorabunt – serpencium] Deut. 32, 24 || **2115/2116** Demones – volitant] HRAB. MAUR., *In Matth.* 4, 13 (p. 377); *Gloss. ord.* Matth. 13, 4 ad 'secus viam' (col. 235)

2099 id est] et **GV** || **2100** divine iusticie] iusticie divine **L**; ut] *om.* **L**; XVIII] XXIII° **M**; Ibi] *om.* **BEF** || **2101** qua] *om.* **M**; est] fuerat **C**, fuerit **B**, *om.* **UVDMEFK** || **2102** hec – coluerunt] hos qui punierunt **V**, hoc qui punierunt **D**; tormenta recipient] recipient tormenta **L** || **2104** qui] *om.* **D** || **2105** exacciones] exconmunicaciones **M**, acciones **L**; ad] et ad **VD** || **2106** supra] super **G** || **2107** suspendentur] suspendent **K**, *om.* **VD** || **2108/2110** mentem – obprobria] *om.* **F** || **2109/2110** maledicta – obprobria] opprobria et maledicta **L** || **2113** Devorabunt] Devoraverunt **F**; morsu amarissimo] amarissimo morsu **F** || **2114** eis] eos **C**;super] supra **F** || **2116** quia] *om.* **F**;volitant] volant **B**

K 228rb „Ibi superbi pro gloria temporali et mentis elacione, | qua inflati ceteros preire ambiebant, tanta penarum mole ac pondere prementur, quantum aliquis premi possit, qui maximam turrim super se sustineret.“ *Quia qui se exaltat hic, ibi humiliabitur*, et econverso.

„Bibuli vero et crapulosi, qui ventri suo servire studuerunt,
E 61r incredibili fame et siti affligentur, cupientes | minimam guttam frigide aque et nemo eis dabit.“ Deuteronomii, ubi
G 191rb supra: *Consumentur fame.* | *De vinea Sodomorum vinum eorum et de suburbanis Gomorre uva eorum, uva fellis et botrus amarissimus, fel draconum vinum eorum et venenum aspidum insanabile*.

„Luxuriosi quoque et qui in deliciis carnem suam enutrierant, a serpentibus devorabuntur et a bufonibus ignitis aculeis usque ad viscera torquebuntur. Et qui hic socii sunt in culpa, tunc erunt socii in pena,“ ut *quantum se glorificaverunt in deliciis, tantum dantur eis tormenta.*

„Supra modum autem cupidi et avari ac questuarii male torquebuntur. Nam in foveis metalleis plenis balneabuntur et exsilire cupientes absque misericordia reinpingentur.
L 255va Iudicium tunc durissimum hiis, qui male preerant, |

2118/2121 Ibi – sustineret] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455) || **2121/2122** Quia – humiliabitur] Luc. 14, 11; 18, 14 || **2123/2125** Bibuli – dabit] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 455-456) || **2126** Consumentur fame] Deut. 32, 24 || **2126/2128** De – insanabile] Deut. 32, 32-33 || **2129/2132** Luxuriosi – pena] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456) || **2132/2133** quantum – tormenta] Apoc. 18, 7 || **2134/2139** Supra – pacientur] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456)

2118 gloria] gula **D** || **2119** ceteros] et ceteros **U**; ambiebant] audiebant **D**, ambigebant **MC**; tanta penarum] *om.* **E** || **2121** super] per **B**; qui se] *om.* **D** || **2122** ibi] *om.* **L** || **2123** vero] *om.* **VD** || **2124** affligentur] ibi cruciabuntur **L** || **2126** De] Et **B** || **2128** draconum] draconis **E**; et] est **F** || **2129** Luxuriosi] luxuriose **F** Luxuriosi – et] luxuriosorum vero **K**; quoque] enim **F** || **2130** enutrierant] enutrierunt **CB**, enutriaverunt **F** || **2131** torquebuntur] stimulabuntur **K**; hic] hii **U** || **2132** erunt socii] socii erunt **L**; ut] et **EF** || **2134** modum autem] autem modum **G** autem] *om.* **F**; ac] aut **V** || **2135** et] *om.* **M** || **2136** reinpingentur] reintingentur **GVD**

forcioribus forcior instabit | cruciacio et potentes potenter tormenta pacientur.“ Et *iudicium sine misericordia hiis, qui misericordiam non fecerunt*. „O quis dicere queat, quantum ibi iudices impii, rectores iniqui, clerici turpis lucri cupidi, monachi lascivi, laici violenti, mulieres procaces, | ambiciose et saltatrices et diversi quique falsi cristiani penalitates habebunt?“ K 228va B 170v

| Ideo dicit Dominus Isaie III: „In die illa | auferet Dominus ornatum calciamentorum et linulas, id est incisiones ad modum linee factas in sotularibus, vel sunt quedam parve bulle auree dependentes circa collum; et torques, id est ornamentum in superiori parte vestimenti factum circa collum et descen|dens usque ad pectus; et monilia, id est ornamentum ad coniungendum divisionem, que erat in superiori parte in pectore; et armillas, id est ornamenta | brachiorum; et mitras; et discrinalia, id est pectines; et perichillides, id est ornamenta brachiorum prope manum; et murenulas, id est ornamenta, que fiebant in finibus vestimentorum contexta ex diversis; et olfactoria, id est vasa parva argentea vel aurea, ubi reponebantur ungenta, | ut magis provocarent homines; et inaures, | id est ornamenta aurium; et annulos, id est digitorum; et gemmas in fronte pendentes, id est scuta ex gemmis; et mutatoria; et G 191va F 32r U 97r D 200v M 79v K 228vb C 32v

2139/2140 iudicium – fecerunt] Iac. 2, 13 || **2140/2144** O – habebunt] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 456) || **2145/2171** In – ingerunt] NICOL. LIR., *Postil. ad Is.* 3, 18-24 ad ‘Et lunulas’, ‘Et torques’, ‘Et monilia’, ‘Et armillas’, ‘Et discriminalia’, ‘Et periscelides’, ‘Et murenulas’, ‘Et olfactoriola’, ‘Et inaures’, ‘Et anulos’, ‘Et palliola’, ‘Et linteamina’, ‘Et acus et specula’, ‘Et syndones’, ‘Et theristra’, ‘Et pro fascia’ (col. 57-58)

2139 qui] *om.* **D** || **2140** ibi] *om.* **V** || **2143** et[1]] *om.* **F**; falsi cristiani] cristiani falsi **K** || **2147** ad modum] *om.* **M** || **2149/2151** in – ornamentum] *om.* **B** || **2149** superiori] superiore **F**; parte] *om.* **G** || **2150** descen – dens] dependens **M** || **2151** monilia] manica **D** ornamentum] ornamenta **E** || **2152** in pectore] pectoris **L** || **2154** pectines] pectus **D** || **2155** fiebant] figebant **L** || **2156** finibus] fimbriis **F**; ex diversis] *om.* **D** || **2157** argentea – aurea] aurea vel argentea **L**; vel – ungenta] *om.* **E** || **2158** ut] *om.* **F** || **2159** id est] *om.* **C**; digitorum] digitorum ornamenta **M**

palliola vel pallia, id est exteriora vestimenta; et lintheamina, id est interiora iuxta carnem; et acus sunt instrumenta, cum quibus aptabant ornamenta corporibus suis, et specula; et
G 191vb syndones, id est subtilia velamina, | in quibus operiuntur
V 65v humera; et vittas; et theristra | et est vestis linea, qua
mulieres utuntur in estate et dicitur a tereo, quia teruntur, ut
E 61v fiunt ruge multe | et tenues pro curiositate. Et erit pro suavi odore fetor et pro zona funiculus et pro crispanti crine calvicium et pro fascia pectorali cilicium; et est vitta tenuis et delicata, cum qua constringuntur mamille, ne ex sua grossitudine turpitudinem ingerunt."

B 171r Tunc potest eis obici | voce exprobracionis et improperii: „Ubi sunt nunc hii, qui ab inicio, a diebus antiquis mundo huic servierunt toto desiderio, qui voluptuose viventes variis se desideriis subdiderunt? Eya, quid prosunt nunc omnia, que
K 229ra tamquam umbra velociter transierunt? | Quam brevis delectacio, tam longam restem post se trahit eterne miserie.
F 32v O stulti | et vecordes, ubi nunc verba illa, que cum leticia cantare et cordis tripudio dicere solebatis: Venite et fruamur bonis, que sunt, et utamur creatura tamquam in iuventute
L 255vb celeriter? Quid iuvant autem, quibus celeriter perfruiti estis? |
G 192ra Siquidem a contrario vobis | nunc plangere convenit et plangendo exclamare: Ve, ve nobis, iam nunc et in
U 97v perpetuum, ve, quia nati sumus, nec ultra mori | valemus.

2173/2194 Ubi – perdicionis] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 457-458)

2162 interiora] exteriora **D**; et] *om.* **M** || **2164** id – subtilia] et **D** || **2165** vittas] vittas videtur sloerz alias zawoy **C**, vittas *suprascriptum* cv wipil **K** || **2166** tereo] tero **VDMEK**, terio **UCBL** || **2167** fiunt] sint **MC**; pro curiositate] *om.* **M**; suavi] suave **FK** || **2168** crispanti] crispato **B** || **2169** pro] *om.* **M**; fascia] fascigia **B**; vitta] vestis **C** || **2170** constringuntur] stringuntur **BK** || **2171** ingerunt] ingerant **VMC** || **2172** improperii] vituperii **M** || **2175** subdiderunt] dederunt **L**; Eya] En **L**; nunc] modo **K** || **2176** velociter transierunt] transsierunt velociter **F** || **2177** trahit] trahit hic **F** || **2179** cantare] *om.* **E**; et[2]] *om.* **D** || **2180** creatura] *om.* **D**; in] *om.* **D** || **2181** celeriter[1]] sceleriter **EK**; iuvant autem] autem iuvant **B** celeriter[2]] sceleriter **BEK** || **2182** Siquidem] siquid **VMF** || **2184** valemus] valeamus **E**

Ve, quia male torquemur, nec a tormentis unquam liberabimur. O quis est, qui ista recogitet supplicia et hec nostra ad cor tormenta ponit? Nos insensati vitam eorum, scilicet iustorum, estimabamus insaniam et finem illorum sine honore. Ecce, quomodo conputati sunt nunc inter filios Dei et inter electos sors illorum est. | Hos aliquando habuimus in derisum et in similitudinem improperii. Ergo erravimus a via veritatis et lumen iusticie non luxit nobis et sol intelligencie non est ortus nobis. Lassati sumus in via iniquitatis et perdicionis.“ Cur detestati sumus disciplinam et increpacionibus non acquieverint corda nostra, nec audivimus vocem | docencium nos et magistris non inclinavimus aurem nostram? Pene fuimus | in omni malo. D 201r K 229rb M 80r

„Ambulavimus vias difficiles, viam autem Domini ignorabamus. Quid nobis profuit superbia, aut diviciarum iactancia contulit nobis? | Transierunt omnia tamquam umbra. Transiit, quod temporale fuit; sed prochdolor nunc | mansit, quod in eternum remanebit. O in eternum numquam finem habiturum, perpetuum mortis supplicium! O finis sine fine, mors gravior omni morte, semper mori et tamen mori non posse! O mi pater, qui me in hunc mundum genuisti; o mater, que me | maternis uberibus lactasti; o vos omnes G 192rb B 171v C 33r F 33r

2194/2197 Cur – malo] *cfr.* Prou. 5, 12-14 || **2198/2224** Ambulavimus – solaciosus] HENR. SEUS., *Hor.* 1, 10 (p. 458-459)

2186 qui] quis **M**, *om.* **K**; recogitet] recogitat **E** || **2187** ad] et **B** || **2189** quomodo conputati] conputati quomodo **E**; sunt] *om.* **D** || **2190** Hos] quos **M** || **2191** Ergo] Et **L** || **2192** lumen] a via **D** || **2193/2194** in – sumus] *om.* **F** || **2194** Cur] tunc **M** || **2195** acquieverint] quieverint **U**, aquierint **D**, aquieverunt **MB**; nec] non **F** || **2195/2197** nec – nostram] *om.* **E** || **2196** et] *om.* **K** magistris] magistribus **C** || **2198** viam] vias **M** || **2199** ignorabamus] ignoravimus **VL**;profuit] *om.* **V** || **2200** contulit] profuit **C** || **2201** fuit] *om.* **C** || **2202** mansit] remansit **D** remanebit] permanebit **B**, manebit **L**; O – eternum[2]] *om.* **M** || **2204/2205** mori non] numquam mori **L** || **2205** me – mundum] in hunc mundum me **V** || **2206** me] *om.* **D**; uberibus] visceribus **L** omnes] *om.* **V**

amici mei et socii, valete nunc, quia adest hora illa separacionis amarissime, que amarior est omni morte. En ducitur ad horrendum infernale suspendium, ad supplicium
E 62r trahitur metuendum, numquam vos de cetero cum gaudio | visurus. O lacrime incessanter perfluite, oculi plorate, omnia viscera mea ululate super hac infelici separacione, que est a summo bono, a facie illa gloriosa et iocunda et a consorcio angelico necnon illo felicissimo numero electorum! Oculi
K 229va nostri miseri numquam aliud videbunt | nisi miseriam, aures nichil audiunt nisi ve, ve atque tristiciam. O montes cadite
G 192va super nos, | colles operite nos! Abscon|dite nos | a facie illa
U 98r terribili furo|ris Domini, a facie ire Dei! Heu, heu
L 256ra sentenciante divina iusticia preclusa est nobis salutis via,
V 66r misericordia negata, spes omnis ablata! O dolores et miserie in eternum permansure! Quid plura? Nos miseri et miserabiles tantum affligimur et dolemus de illo eterno ve, ut qualiscunque terminus excogitatus, dummodo finitus, esset nobis solaciosus." *Et ibunt hii in supplicium eternum. Et clausa est ianua.* Hec ubi supra.

Isti curie tradentur, scilicet infernali, omnes fornicatores, symoniaci, avari ceterique, qui digni sunt morte, et non
B 172r solum | facientes, sed et facientibus consencientes, de quibus
D 201v Apostolus Romanorum I°. | Iusti autem, scilicet iusticiam Dei
F 33v operantes | et legem Dei practicantes, intrabunt in vitam

---

2224 Et[1] – eternum] Matth. 25, 46 || **2224/2225** Et[2] – ianua] Matth. 25, 10 || **2226/2228** omnes – consencientes] *cfr.* Rom. 1, 29-32 || **2229/2231** Iusti – eternam] *cfr.* Matth. 25, 46

2207 adest] nunc est **L**; hora illa] illa hora **D**; illa] *om.* **LK** || **2208** que amarior] quia maior **B**; amarior] maior **E**; amarior est] est amarior **L**; omni] *om.* **F** || **2209** ducitur] ducetur **B**; horrendum] *om.* **L** || **2209/2210** ad[2] – metuendum] en trahitur ad metuendum supplicium **L** || **2212** infelici] infelice **F** || **2213** iocunda] iocundata **V**;a[2]] *om.* **D** || **2214** Oculi] O oculi **D** || **2216** audiunt] audient **ML**, audiant **F**; atque] et **L**, *om.* **D** || **2217** operite] cooperite **MLF**, aperite **BK** || **2219** preclusa] preclausa **F** || **2223** finitus] finis **C** esset] *om.* **D** || **2224** Et[1]] *om.* **ML** || **2226** curie] cure **M** || **2227** avari] et avari **V** || **2228** sed – consencientes] *om.* **L**; et] *om.* **D** de] *om.* **C**; quibus] quo **E** || **2229** Romanorum] ad Romanos **UMLFK** || **2230** operantes – Dei] *om.* **V**

eternam, ad quam nos perducat, qui suos ministros assecurat, dicens: *Ubi ego sum, illic et minister meus erit*. Amen.

2232 Ubi – erit] Ioh. 12, 26

2231 ad – perducat] quam nobis concedat **L** || **2231/2232** assecurat dicens] assecurans dicit **D** || **2232** minister] *om.* **K**; Amen] Amen. *rubr.* Expliciunt responsiones necnon sanctorum auctoritates contra concilium Constanciense collecte, in quibus respondetur doctoribus ewangelicam veritatem sub pretextu pietatis condempnantibus **G**, Amen. *rubr.* Explicit tractatus tractans de sanguine etc **U**, Amen Amen Amen Deo gracias **M**, Amen amen **C**, AMEN et sic est finis huius opusculi, frater Paule **B**, Amen etc. **L**, Expliciunt conclusiones de Constancia contra conmunionem sub utraque specie et responsiones ad eas et condempnacionem ipsorum **E**, Amen etc. Hic habes replicacionem optimam contra Constanciensem de conmunione utriusque speciei **F**, Amen et sic finis huius. Explicit Cortina de sanguine. **K**

Indices

Index locorum Scripturae

	pagina
Exodus	
25, 40	197
Deuteronomium	
4, 2	165
5, 32–33	166
18, 15–19	121
27, 26	165
32, 15	167
32, 24	218/219
32, 32–33	219
I Regum	
2, 12–17	128
15, 23	194, 199
II Regum	
24, 14	179
Iudith	
8, 23	180
8, 26–27	180
Iob	
2, 1	201
4, 17–19	201
Psalmi	
18, 6	168
56, 5	177
72, 9	136
73, 20	175
90, 9–10	173
118, 1	204
118, 21	214
118, 85	139
118, 165	135
Prouerbia	
5, 12–14	222
9, 1–5	147
30, 5–6	165
Sapientia	
5, 1	217
6, 6–7	183
16, 21	195
Ecclesiasticus	
41, 11	214
41, 11–12	183
Isaias	
56, 10	167
Ezechiel	
38, 20	167
Daniel	
7, 25	125, 132, 199
13, 22	178
13, 23	179
Ioel	
3, 2	214
I Machabaeorum	
1, 59–60	179
2, 1.7.11.13–14.19.21–22	180
2, 64	180
II Machabaeorum	
6, 18	180
7, 1	180
Matthaeus	
1, 20–21	121
3, 12	121
5, 18	120
5, 20	189
5, 33	189
5, 34	189
7, 2	218
7, 3–5	203
7, 15	152
10, 9–10	185
10, 14	183
10, 15	183
10, 17–18	178
10, 22	178, 214

	pagina
10, 25	195
10, 28	180
10, 40	139
11, 15	212
13, 9	212
13, 24	197
13, 24–30	201
15, 13	125
15, 15	185
15, 16	185
15, 17	186
16, 18	131, 149
17, 2	185
17, 5	159
18, 17	200
18, 32–34	217
21, 44	183
23, 5–7	166
24, 35	120
25, 10	223
25, 31–35	217
25, 41–42	217
25, 46	223
26, 26–28	119
26, 65	131
28, 18	198
28, 20	193
Marcus	
1, 15	120, 159
4, 9	212
4, 23	212
7, 6–8	173
7, 16	212
9, 6	120
13, 37	192
14, 22–24	119
Lucas	
1, 32	121
2, 34	121, 171
3, 17	121
4, 18	120
6, 41–42	203
8, 8	212
9, 35	159
9, 55–56	210
12, 47–48	134
14, 11	219
14, 35	200

	pagina
17, 10	180
18, 8	215
18, 14	219
21, 18	180
21, 19	180
22, 17.19.20	186
22, 19	127, 191/192
22, 19–20	119
22, 32.34	149
22, 71	131
Iohannes	
1, 3	197
1, 29	121
1, 33–34	121
2, 5	120
3, 5	189
3, 18	143
6, 54	120, 127, 159, 172, 180, 186, 188/189, 191/192
6, 56	196
6, 60–67	173
6, 64	185/186
8, 26	120
8, 28	120
8, 32	192
8, 43	120
9, 22	176
10, 1	157
10, 9	157
12, 26	224
12, 48–50	120
14, 6	121, 145
14, 21	120
17, 20	192
18, 13–28	176
18, 31	176/177
18, 40	176
19, 6	177
19, 11	177
19, 12	176
19, 22	199
21, 17	193
Actus Apostolorum	
3, 22–23	121
4, 11–12	122
5, 29	212
9, 15	170
10, 42–43	122

	pagina
12, 8	197
24, 5	171
24, 14–15	170
26, 14	183
28, 22	171
Ad Romanos	
1, 29–32	223
I ad Corinthios	
3, 9	182
3, 10–11	131
3, 11	119
3, 21	198
5, 11	200
11, 1	197
11, 23	170, 190
11, 23–25	119
11, 23 seqq.	144
11, 24	127, 191
11, 25	191/192
11, 34	190
14, 37–38	152
II ad Corinthios	
13, 10	182
Ad Galatas	
1, 7–9	186
1, 10	179
1, 11–12	170
Ad Philippenses	
3, 15	163
Ad Colossenses	
1, 25	198
2, 8	183
II ad Thessalonicenses	
1, 7–9	179
2, 3–4	199
I ad Timotheum	
2, 5–6	122
6, 3–4	182
6, 15	178
Ad Titum	
1, 16	152

	pagina
Ad Hebraeos	
5, 7	158
8, 5	197
11, 37	167
11, 38	167
Epistula Iacobi	
2, 13	220
4, 12	122
I Petri	
2, 7–8	122
5, 2	193
II Petri	
2 passim	201
II Iohannis	
1, 10	200
Iudae	
1, 14–16	214
Apocalypsis	
1, 7	214/215
1, 16	215
6, 9–11	215
11, 3	167
12, 11	168
13, 8	171
18, 7	219
19, 16	178
20, 11–12	216
21, 4	217
21, 8	216
21, 27	216
22, 12	216
22, 14–15	216
22, 18–19	165
22, 20	216

Index locorum iuris canonici civilisque

	pagina
Corpus iuris canonici	
Decretum Magistri Gratiani:	
D. 1 c. 5	145, 151
D. 1 c. 5 (glossa)	145
D. 2 c. 44	184
D. 8 c. 4	146
D. 8 c. 5	145
D. 8 c. 6	145, 160, 170
D. 8 c. 9	199
D. 9	151
D. 9 c. 3	163
D. 9 c. 4	163
D. 9 c. 5	162
D. 9 c. 5 (glossa)	164
D. 9 c. 8	161
D. 9 c. 9	163
D. 9 c. 10	162
D. 10 c. 2	161
D. 11 c. 7	142, 151, 170
D. 14 c. 2	163
D. 21 c. 3	158
D. 21 c. 3 (glossa)	158
D. 21 c. 4	198
D. 26 c. 3	199
D. 35 c. 4	167
D. 38 c. 8	205
D. 40 c. 7	133, 144
D. 45 c. 4	159
D. 45 c. 6	159
D. 50 c. 27	164
D. 81 c. 15	199, 200
C. 1 q. 1 c. 21	137
C. 1 q. 1 c. 26	131
C. 1 q. 3 c. 13	200, 203
C. 1 q. 7 c. 27	137, 202
C. 2 q. 1 c. 18	157
C. 2 q. 7 c. 36	164
C. 3 q. 7 c. 2	203
C. 3 q. 7 c. 3	204
C. 3 q. 7 c. 4	204
C. 3 q. 7 c. 6	204
C. 11 q. 3 c. 95	206
C. 11 q. 3 c. 101	205
C. 12 q. 1 c. 18	163
C. 16 q. 7 c. 3	200, 203
C. 22 q. 1 c. 3	128
C. 23 q. 4 c. 7	150
C. 23 q. 4 c. 14	150
C. 23 q. 5 c. 8	134
C. 23 q. 6 c. 3	163
C. 24 q. 1 c. 9 (glossa)	158
C. 24 q. 1 c. 20	148
C. 24 q. 3 c. 5 (glossa)	175
C. 24 q. 3 c. 30	165
C. 24 q. 3 c. 33	166
C. 25 q. 1 c. 6	161
C. 25 q. 1 c. 8	161, 163
C. 25 q. 2 c. 11	163
C. 26 q. 7 c. 12	127/128
C. 28 q. 1 c. 9	127, 191
C. 28 q. 1 c. 9 (glossa)	127
C. 32 q. 4 c. 2	150
De poen. D. 1 c. 23	177
De poen. D. 1 c. 53	178
De poen. D. 1 c. 70	148
De poen. D. 1 c. 70 (glossa)	148, 150
De consecr. D. 1 c. 11	142, 195
De consecr. D. 2 c. 7	196
De consecr. D. 2 c. 12	193/194
De consecr. D. 2 c. 12 (glossa)	136, 139, 195
De consecr. D. 2 c. 44	184, 188
De consecr. D. 2 c. 44 (glossa)	184
De consecr. D. 2 c. 46 (glossa)	136
De consecr. D. 2 c. 54	126/127, 132/133, 190
De consecr. D. 2 c. 54 (glossa)	127
De consecr. D. 4 c. 49	150
De consecr. D. 5 c. 33	141
Decretales Gregorii IX.:	
X 1.4.5	137
X 1.4.7	137
X 1.4.11	137
X 1.4.11 (glossa)	151
X 1.6.20	198
X 2.24.26	189
X 5.1.24	151
X 5.3.18	189
X 5.7.13	189
X 5.38.12	188

pagina

Liber Sextus Decretalium:
1.6.18. in VI° (glossa) 159
5.7.6. in VI° (glossa) 166
5.11.24 in VI° 175

Clementis papae V. Constitutiones:
Clem. 1.3.2 198

Corpus iuris civilis

Digesta:
Dig. 1, 18, 12 138
Dig. 2, 14, 27 159

Codex Iustinianus:
Cod. 2, 50, 7 127
Cod. 7, 45, 13 138

Index auctorum

pagina

Albertus Magnus
Commentarii in Apocalypsim
visio 2, c. 6 — 165

Liber de sacramento Eucharistiae
d. 3, tr. 2, c. 2 (p. 289a) — 141, 168
d. 3, tr. 2, c. 5 (p. 298b) — 140
d. 6, tr. 2, c. 1 (p. 365b, 367ab) — 186, 188
d. 6, tr. 2, c. 2 (p. 390b) — 184

Alexander Halensis
Summa theologica
1, 1, 1, tr. 4, q. 2, 2, c. 2 (p. 220b) — 132
4, q. 10, par. 4–5 (p. 351–354) — 129
4, q. 10, par. 5 (p. 352–354) — 135, 139, 190

Ambrosius
De paenitentia
2, 7, 59–60 (p. 170–172) — 178

Ps. Ambrosius
Sermones
2, c. 3–4 (col. 607) — 210

Andreas de Broda
Utrum licitum sit
p. 162 — 130
p. 164–165 — 193
p. 165 — 123

Augustinus
De adulterinis coniugiis
1, 19 (p. 367) — 127

De baptismo
2, 4 (p. 178) — 161
3, 8 (p. 203) — 160, 170
3, 8–12 (p. 203–204) — 145
3, 9, 11 (p. 203–204) — 146
4, 18 (p. 243) — 150
7, 99 (p. 370) — 148

De civitate Dei
17, 20 (p. 588) — 147

Contra academicos
1, 4, 11 (p. 10) — 160

pagina

Enchiridion ad Laurentium de fide et spe et caritate
80 (p. 93–94) — 137, 165, 185

Epistulae
21, 1 (p. 48) — 133, 144
36, 2 (p. 130) — 142, 151, 170
47, 2 (p. 204) — 128
47, 5 (p. 207) — 134
54, 8 (p. 232–233) — 126/127, 127, 132/133, 190, 191
82, 3 (p. 98–99) — 162

In Iohannis evangelium tractatus
26, 17–19 (p. 268–269) — 181
26, 18 (p. 269) — 181
46, 6 (p. 401) — 165

Sermones
129, 6 (col. 723) — 132

De trinitate
3, proem., 2 (p. 128) — 163

Bartolus a Saxo Ferrato
In primam ff. veteris partem
Dig. (f. 86rb) — 159

Ps. Chrysostomus
Opus imperfectum in Matthaeum
3 (col. 649) — 193
12 (col. 697) — 189
19 (col. 739, 742) — 143, 210
20 (col. 743, 747) — 125, 165, 210
25 (col. 761–762) — 206
35 (col. 824) — 173
43 (col. 878) — 127

Conciliorum oecumenicorum decreta
p. 418–419 — 207

Cyprianus
De bono patientiae
10 (p. 123–124) — 171

Epistulae
57, 2 (p. 303) — 140
58, 1 (p. 320) — 168
58, 2–3 (p. 322–324) — 212

pagina

58, 4 (p. 324–325) 213
58, 5–6 (p. 325–327) 213
63 (p. 389–417) 144
63, 1 (p. 389–390) 123, 134/135
63, 10 (p. 402) 123
63, 11 (p. 403, 405) 123, 140
63, 14 (p. 410–411) 123, 128
63, 15 (p. 412) 140
63, 17 (p. 413–414) 142
63, 18 (p. 415–416) 122

De lapsis
18 (p. 231) 164
20 (p. 232) 128
21 (p. 233) 141

Ps. Cyprianus
Adversus Iudaeos
2–3 (p. 135–136) 171

De laude martyrii
29 (p. 50, 51) 171, 214

Eusebius Cremonensis
De morte S. Hieronymi
15 (p. 56) 125

Folcuinus Sittienbacensis
Lectio sancti evangelii secundum Matthaeum
p. 325 201/202
p. 325–326 197
p. 327 202

Gaufridus Antissiodorensis
Declamationes de colloquio Simonis cum Iesu
c. 12 (p. 104) 201

Glossa interlinearis
Matth. 15, 13 125
Matth. 15, 15 185
Matth. 15, 16 185
Apoc. 20, 12 216

Glossa ordinaria
Matth. 13, 4 218
Matth. 15, 15 185
Matth. 16, 18 131
Matth. 17, 2 185
Apoc. 1, 7 215
Apoc. 20, 12 216

pagina

Gregorius Magnus
Epistulae
9, 136 (p. 685–686) 131
11, 28 (p. 915) 131

Moralia in Iob
14, 29, 34 (p. 718, 719) 204

Guido de Baysio
Rosarium decretorum
De consecr. D. 1 c. 8 146, 148

Guillelmus de Militona
Quaestiones de sacramentis
tr. 4, q. 33, 9 (p. 654) 129

Guillelmus de Monte Lauduno
Sacramentale
f. 230vab 149
f. 231vb–232ra 149
f. 254rb 195
f. 256vb 184/185
f. 258va 134

Henricus Seuso
Horologium sapientiae
1, 10 (p. 455) 218/219
1, 10 (p. 455–456) 219
1, 10 (p. 456) 219/220
1, 10 (p. 457–458) 221
1, 10 (p. 458–459) 222

Hieronymus
Epistulae
125, 17 (p. 136) 141

Hrabanus Maurus
Expositio in Matthaeum
4, 13 (p. 377) 218

Hugo Ripelinus
Compendium theologicae veritatis
l. 7, c. 9 (p. 242ab) 211
l. 7, c. 9 (p. 243a) 211

Ps. Hugo de Sancto Caro
Expositio super Apocalypsim
c. 1 (p. 475b) 215
c. 14 (p. 650b) 215

pagina

Iacobellus de Misa
Pius Iesus
p. 82 134, 193/194
p. 83 122/123
p. 84 130
p. 85–86 138
p. 86 139, 142/143
p. 87 134

Iacobus de Vitriaco
Historia orientalis
c. 6 (p. 120–140) 210

Iacobus de Voragine
Legenda aurea
46 (p. 299) 139
111 (p. 748) 130, 134

Iohannes Andreae
In sex Decretalium libros Novella Commentaria
X 4.17.13 (f. 59ra) 138
1.6.17 in VI° (f. 30vb) 147, 148

Iohannes Hus
De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo
f. 42r 194
f. 42v 143, 182, 186, 188, 193
f. 43r 122/123, 140, 142, 168
f. 43v 134, 140/141
f. 44r 139, 195

Matthias de Janov
Regulae Veteris et Novi Testamenti
l. 3, tr. 3, c. 13 (p. 105) 195
l. 3, tr. 3, c. 25 (p. 130) 147

Maximus Taurinensis
Sermones
61, 3 (p. 245–246) 210

Nicolaus Dresdensis
De proprio sacerdote et casibus
f. 87r 202

Puncta
p. 68 201/202
p. 89 138
p. 106 138
p. 149 149

pagina

De quadruplici missione
p. 108–109 137

Querite primum regnum Dei
p. 79 124

Replica rectori scholarum in Corbach
f. 7r 137
f. 8v–9r 124
f. 12v 124
f. 22r 124
f. 29r 147/148

Sermo ad clerum de materia sanguinis. Nisi manducaveritis
p. 173 124
p. 180–181 137
p. 182 147
p. 184 197

Tabule veteris et novi coloris
p. 47 165
p. 47–48 166
p. 64 210

Nicolaus de Lira
Postilla
Num. 11, 6 195
Is. 3, 18–24 220
Ez. 38, 20 167
Dan. 8, 27 212
Matth. 3, 4 167
Matth. 15, 13 125
Matth. 16, 18 149
Matth. 18, 34 218
Matth. 28, 20 193
Marc. 13, 37 192
I Cor. 3, 21 198
I Cor. 10, 16 195
I Cor. 11, 22 191
I Cor. 11, 23 191
Col. 1, 25 198
Apoc. 1, 7 215
Apoc. 20, 12 216

Petrus de Pulka
Confutatio Iacobi de Misa
p. 226 126/127
p. 228 190
p. 230 145, 151
p. 233 130
p. 233–234 130

pagina

p. 240–241 181
p. 241 181
p. 244 181
p. 245 193
p. 246 193/194
p. 246–247 123
p. 247 122/123
p. 249–250 142
p. 237 138

Petrus de Tarantasia
In IV. libros Sententiarum Commentarii
l. 4, d. 11, q. 2, a. 5 (p. 127a) 130

Richardus de Media Villa
Super quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi Quaestiones subtilissimae
d. 11, a. 4, q. 6 (p. 146b) 130, 181

Simon Fidati de Cassia
De gestis Domini Salvatoris
l. 9, c. 25 (vol. 4, p. 392) 165, 187

Speculum aureum de titulis beneficiorum ecclesiasticorum
p. 73–74 153
p. 74 154
c. 5 (p. 93–94) 154
c. 5 (p. 94) 154
c. 5 (p. 94–95) 156
c. 6 (p. 97) 157
c. 6 (p. 98) 157
c. 7 (p. 99) 157
c. 7 (p. 100) 157

Stanislaus de Znoyma
Tractatus de Romana ecclesia
p. 318 152

Stephanus de Páleč
Tractatus de ecclesia
p. 217*–223* 152

Theologorum Constantiensis Concilii Conclusiones contra Jacobum de Misa
(Hardt, Mansi)
col. 586–587 119, 126
col. 587–588 129
col. 587–589 144
col. 588–590 160
col. 588, 590 169

pagina

col. 589 180
col. 589–590 190
col. 590–592 193

Thomas Aquinas
Summa theologiae
3, q. 73, a. 2 (p. 434a) 195
3, q. 74, a. 1 (p. 439a) 182
3, q. 76, a. 2 (p. 457a) 143, 196
3, q. 80, a. 11 (p. 502ab) 187, 192
3, q. 80, a. 12 (p. 502b–503b) 130, 142
3, q. 80, a. 12 (p. 503b) 182, 194

Super evangelium S. Ioannis lectura
c. 6, 7 (p. 183) 181

Tubach
Index exemplorum
2689 130

PŘÍLOHY

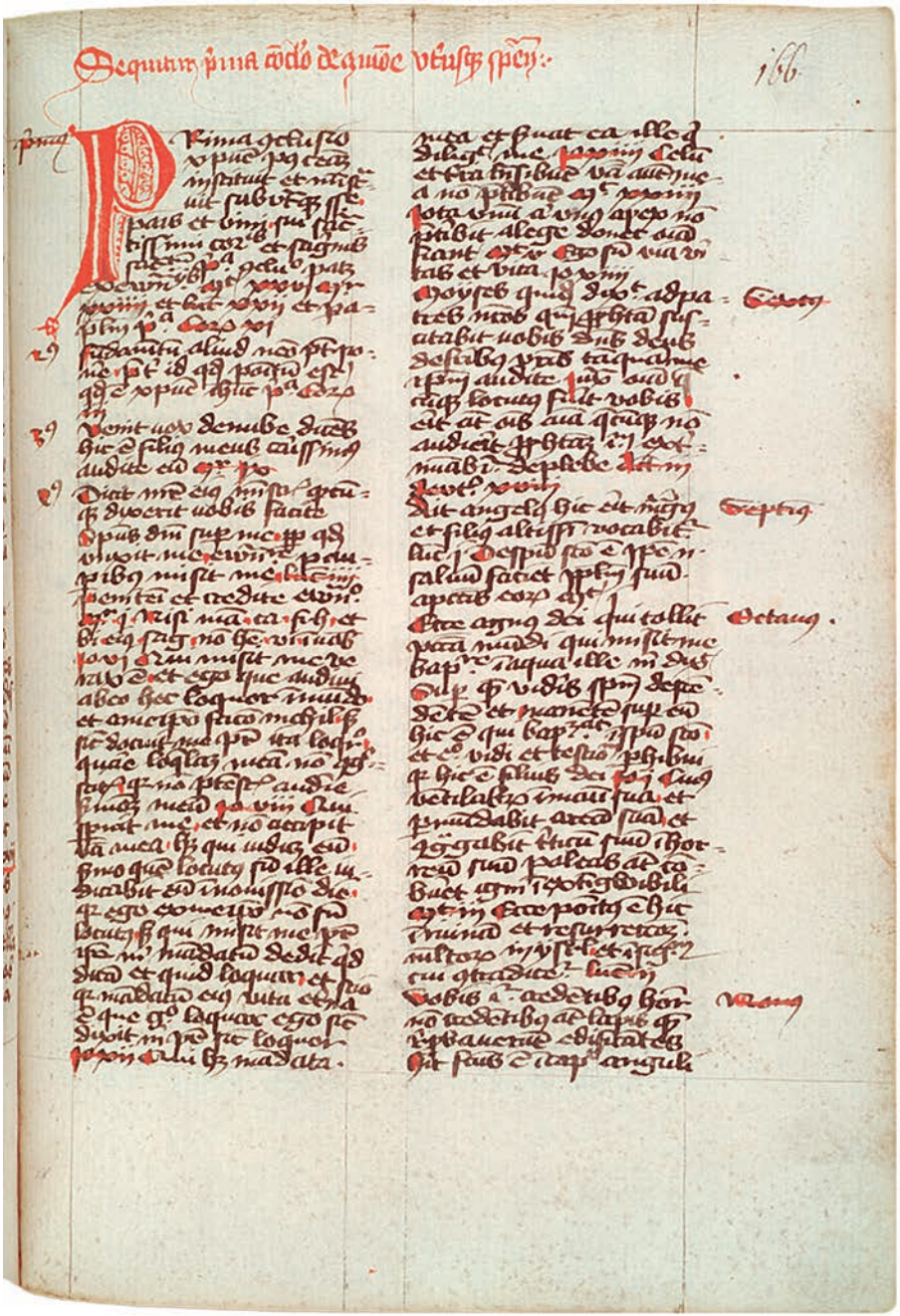

Obr. 01: Rukopis *G* – Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 166r

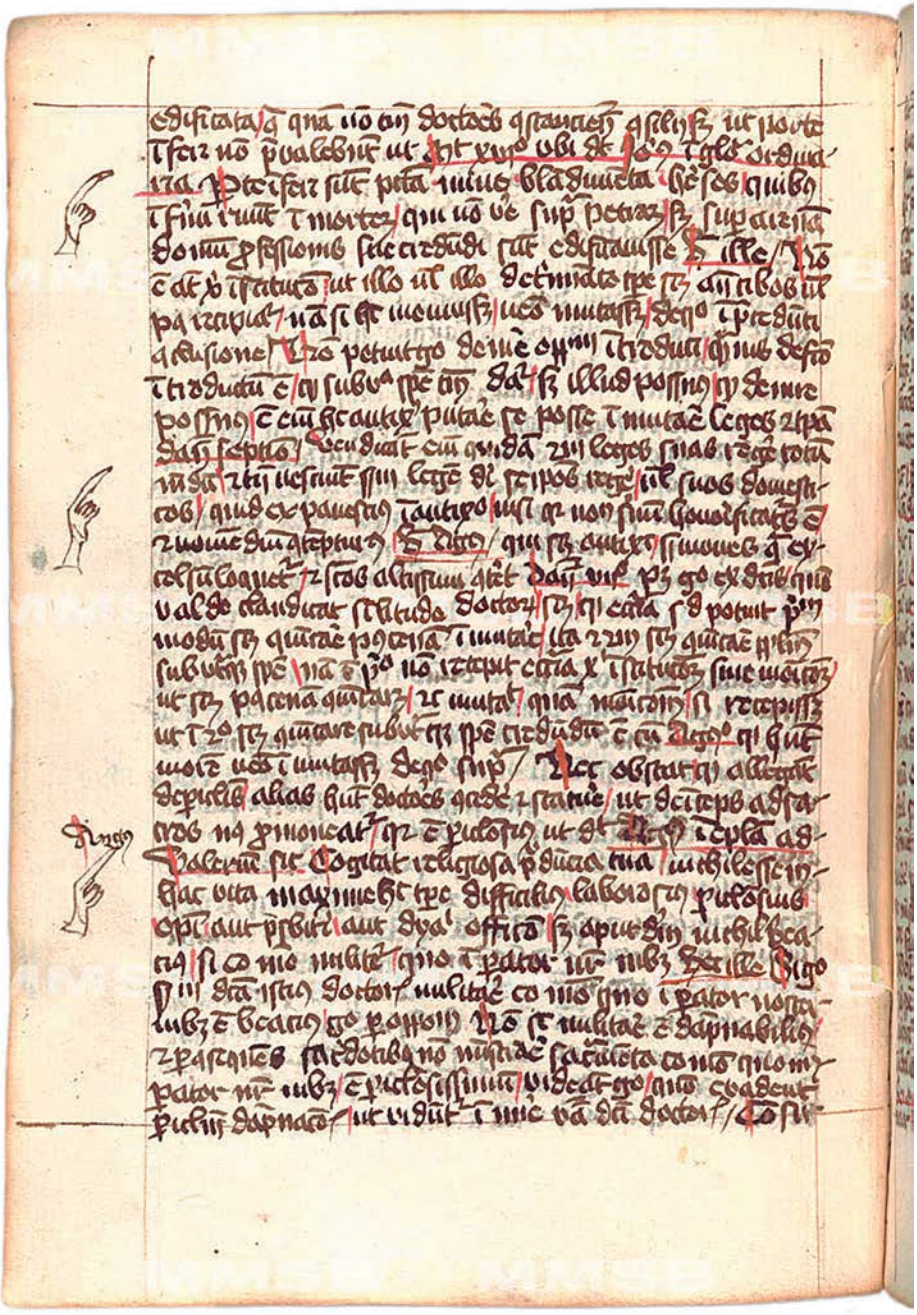

Obr. 02: Rukopis *U* – Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 73v

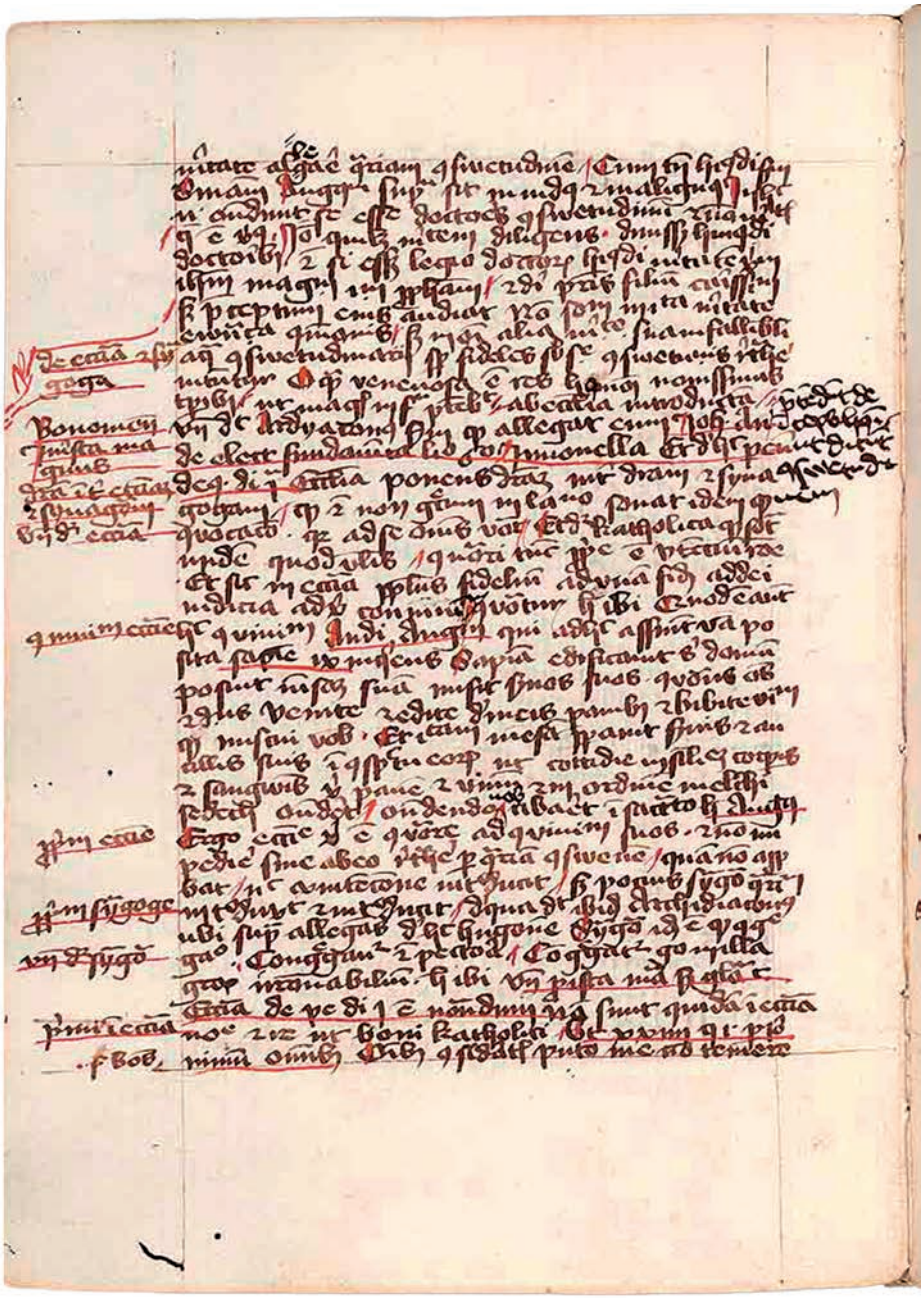

Obr. 03: Rukopis *D* – Praha, Národní knihovna ČR, sign. XI D 9, f. 181v

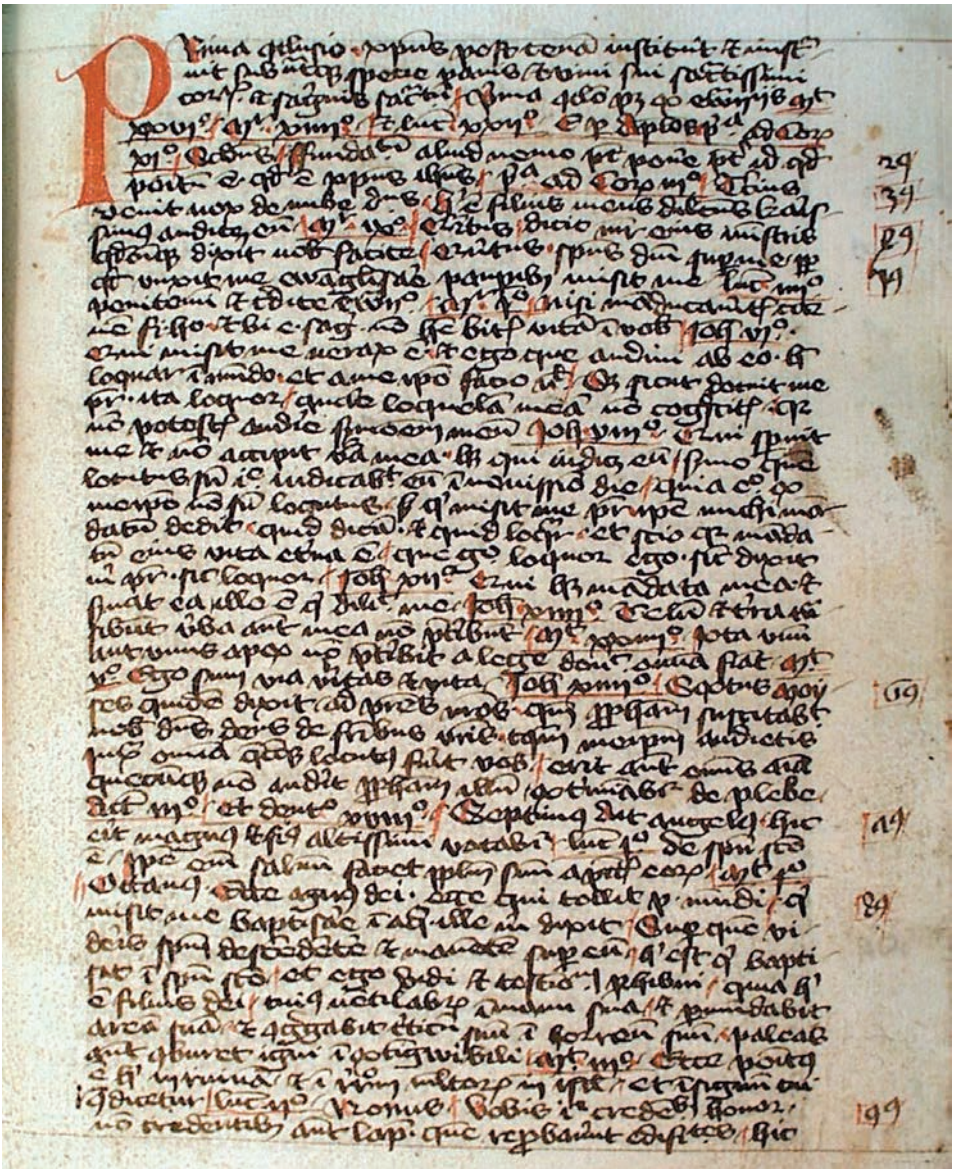

Obr. 04: Rukopis *M* – Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 102, f. 59r

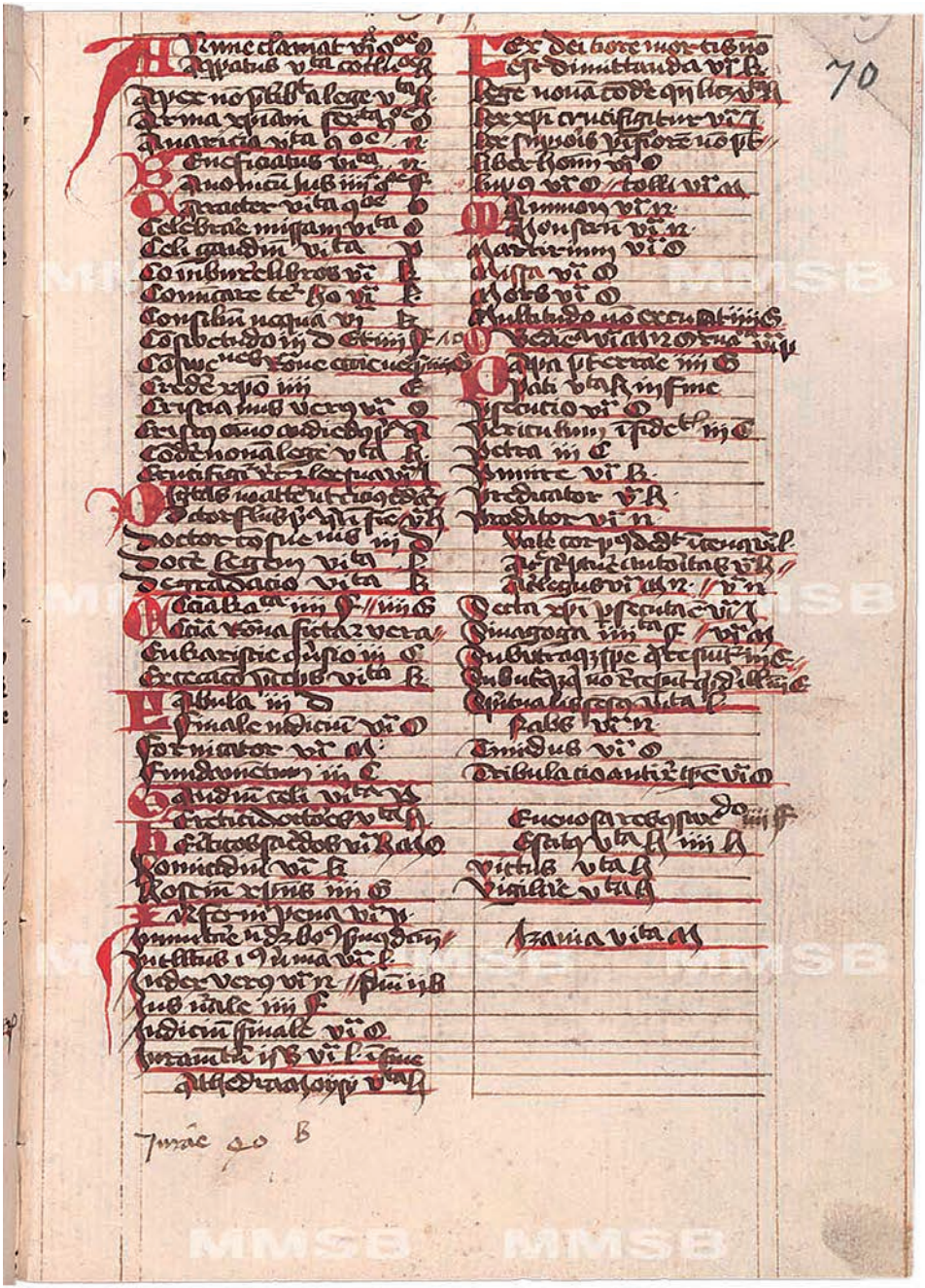

Obr. 05: Rukopis *E* – Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 70r

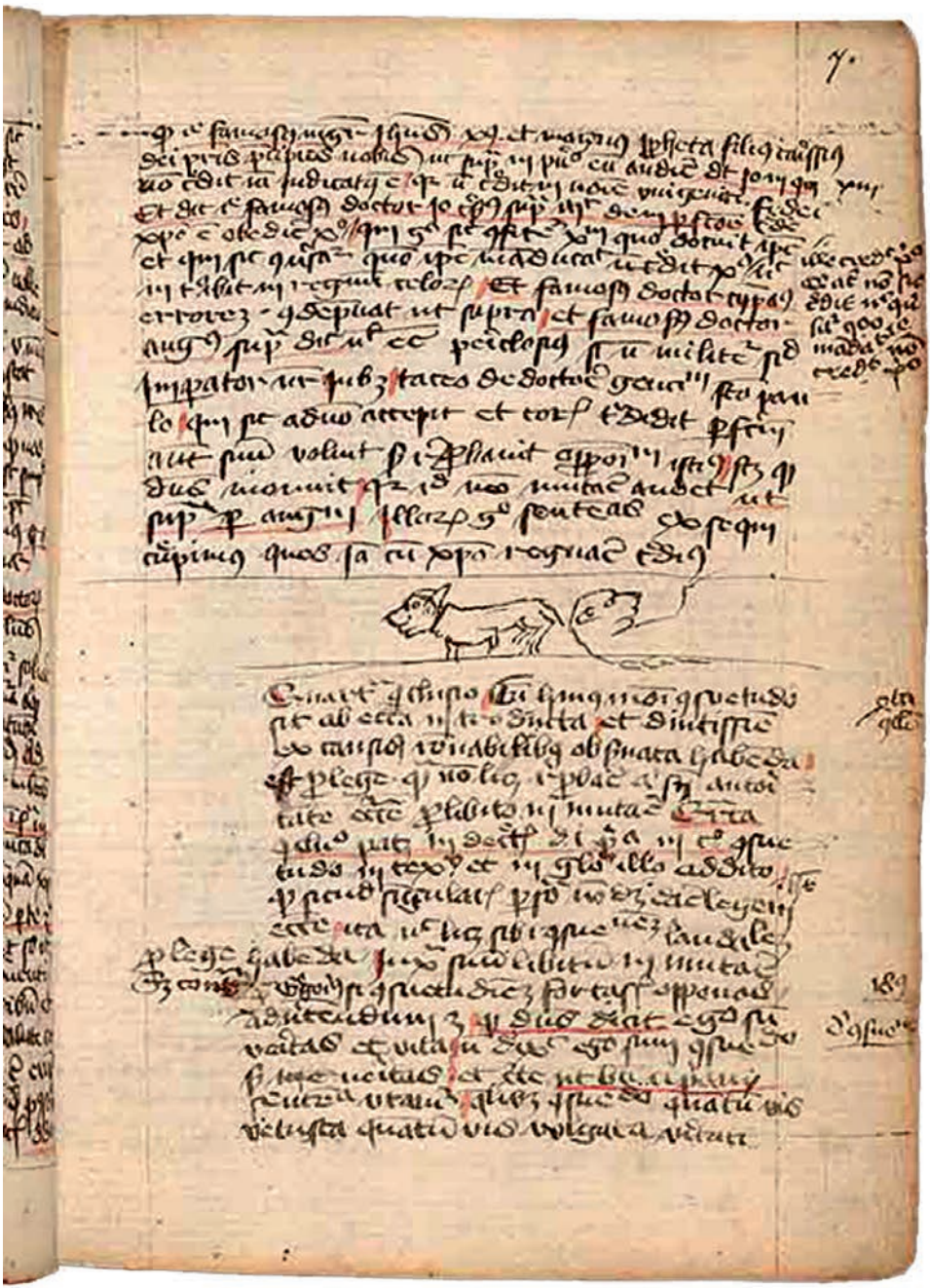

Obr. 06: Rukopis *F* – Praha, Národní knihovna ČR, sign. IX F 7, f. 7r

VĚDECKÁ REDAKCE MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc. (předseda)
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová
doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. RNDr. David Trunec, CSc.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková (místopředsedkyně)
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

EDIČNÍ RADA FF MU

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
(odpovědná redaktorka Spisů FF MU)
doc. Mgr. Katarina Petrovićová, Ph.D.
(tajemnice ediční rady, výkonná redaktorka Spisů FF MU)
doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Kroupa, CSc.
prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.
prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.
doc. PhDr. BcA. Jiří Raclavský, Ph.D.

Nicolai Dresdensis Apologia

De conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis

Petra Mutlová

Vydala MASARYKOVA UNIVERZITA roku 2015
v edici **Spisy Filozofické fakulty** Masarykovy univerzity / číslo 443

Odpovědná redaktorka / doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.
Tajemnice redakce / doc. Mgr. Katarina Petrovićová, Ph.D.
Grafická koncepce edice a návrh obálky / Pavel Křepela
Sazba / Jakub Rejlek

Vydání první / 2015
Náklad / 250 výtisků
Tisk a knihařské zpracování / Reprocentrum, a.s., Bezručova 29, 678 01 Blansko

ISBN 978-80-210-8124-6
ISSN 1211-3034
DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8124-2015

#**443**